

Yearbook 2021 International Labour Movement

Évkönyv 2021 A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

XLVII. évfolyam

TANULMÁNYOK

A Monarchia végnapjai (*Majoros István*); A „márciusi akció” (*Székely Gábor*); Algéria (*Tramor Quemeneur*); India II. (*Byrappa Ramachandra*); A 2020. évi koronavírus járvány szociális hatásai Indiában és Pakisztánban (*Háda Béla*).

ÉVFORDULÓK

Párizsi Kommün (*Julien Papp*); Marx a Párizsi Kommunről; A Francia Kommunista Párt születése (*Garadnai Zoltán*); A Tunéziai Kommunista Párt első évei (*J. Nagy László*); Az Olaszország Kommunista Pártjának születése (*Horváth Jenő, Pankovits József*); A Profintern (*Székely Gábor*).

ENGELS 200

Engels és a dán munkásmozgalom (*Søren Federspiel*); Lukács György Engels 100. évfordulóján.

DOKUMENTUMOK

Szekeres György (*Szilágyi Ágnes Judit, Edgar Morin, Grégoire Viterbo, Szekeres Varsa Vera, Tarafás Imre*); Gramsci – Politikai alapelemek.

ESEMÉNYEK

Gyorsjelentés a nemzetközi viszonyokról (*Balogh András*); Elnökválasztás az USA-ban (*Pál István*); Kuba (*Krajcsi Sándor*); Az Egyesült Arab Köztársaság (*Percze Máté*); Etiópia (*Marsai Viktor*).

ÉLETRAJZOK

Basir Hadzs Ali; Julien André Charles (*J. Nagy László*); Luciano Lama (*Pankovits József*); Ernesto Cardenal (*Kupi László*); Rodinson Maxime (*Ferwagner Péter Akos*); Julien Papp (*Nagy Balázs*).

EMLÉKEZÉSEK

Szokolay Katalin (*Mitrovits Miklós, Tálás Péter, Székely Gábor*); Diószegi István (*Balogh András*).

BESZÁMOLÓ – HORÁNY 2020

(*Róna Judit, Ránki Péter*).

KÖNYVISMERTETÉS

Denis Babichenko: A háború és hozadéka (*Mark Harrison*).

HOZZÁSZÓLÁS – VARGA JENŐRŐL

Hajdu Tibor, Székely Gábor; Varga Jenő, Magyar Lajos.

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

Lock of collective bargaining in India-Part 2 (*Ramachandra Byrappa*); European New Deal (*Yanis Varoufakis*); Capitalism vs. Socialism: The Pandemic and the Global Class Struggle (*David North*); The Debit and Credit of War (*Denis Babichenko*).

A nemzetközi munkásmozgalom történetéből

Évkönyv • 2021
XLVII. évfolyam

Magyar Lajos Alapítvány
2021

Alapító szerkesztők: JEMNITZ JÁNOS és HARSÁNYI IVÁN

Szerkesztőbizottság:

Bebesi György
Csunderlik Péter
Ferwagner Péter Ákos
Horváth Jenő
Juhász József
J. Nagy László
Nagy Péter
Pál István
Pálfi László
Pankovits József
Székely Gábor szerkesztő
Szilágyi Ágnes Judit szerkesztő

Levelezés: labour.yearbook2@gmail.com

A kötet megjelenését támogatta az *ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszéke*, a *Munkásmozgalom-történészek Nemzetközi Egyesülete (ITH-Linz, Ausztria)*, a *Károlyi Mihály Társaság*, a *Politikatörténeti Alapítvány*, a *Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szervezete*

This volume was supported by *International Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (ITH)*, *Eötvös Lóránd University Faculty of Humanities Department of Modern History*, *Metallworker's Union Hungari*, *Foundation Michael Károlyi*, *Foundation History of Politics*

Az Évkönyv

2004., 2005., 2006., 2007., 2008., 2009., 2010., 2011., 2012., 2013., 2014., 2015., 2016., 2017., 2018., 2019., 2020. és 2021. számának teljes szövege olvasható

You can find the whole text of Yearbooks 2004, 2005, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020 and 2021

<http://yearbook2.hu> (<http://yearbook2.atw.hu>)

ISSN 0 133476 X

© Székely Gábor

Nyomás: Robinco KFT. F.v.: Kecskeméty Péter

Az Évkönyv nemzetközi tanácsadó testülete:

Agosti, Aldo (Torino)
Avineri, Shlomo (Jeruzsálem)
Buschak, Willy (Brüsszel)
Callesen, Gerd (Bécs)
Chakravarti, Sudeshna (Calcutta)
Degen, Bernhard (Basel)
Elorza, Antonio (Madrid)
Fülberth, Georg (Marburg)
Garscha, Winfried (Bécs)
Gianni, Emilio (Genova)
Grass, Martin (Stockholm)
Jazsborovszkaja, Inessza (Moszkva)
Halstead, John (Sheffield)
Hudson, Kate (London)
Kessler, Mario (Potsdam)
Kircheisen, Inge (Halle/Saale)
King, Francis (Norfolk, Anglia)
Kolomijec, Vjacseszlav (Moszkva)
Konrad, Helmut (Graz)

Maderthaner, Wolfgang (Bécs)
Morgan, Kevin (Manchester)
Panaccione, Andrea (Milano)
Parsons, Steve (Sonderborg, Dánia)
Pelz, William, A. (Chicago)
Rojahn, Jürgen (Amszterdam)
Schwarzmantel, John (Leeds)
Schneider, Michael –Bonn, Friedrich
Ebert Stiftung
Schrevel, Margret – Amszterdam,
Internationaal Instituut voor
Sociale Geschiedenis
Studer, Brigitte (Lausanne)
Sumrikova, Ljudmila
(Dnyepetrovorszki)
Sylvers, Malcolm (Velence)
Vuilleumier, Marc (Genf)
Weill, Claudie (Párizs)
Young, James D. (Stirling)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Majoros István</i>	
A Monarchia végnapjai.....	13
<i>Székely Gábor</i>	
A „márciusi akció”	21
<i>Tramor Quemeneur</i>	
Parancsmegtagadók az algériai háborúban (1954–1962): engedély nélküli távolmaradás, dezertálás, engedetlenség	33
<i>Byrappa Ramachandra</i>	
A kollektív tárgyalások hiánya Indiában - 2. rész.....	47
<i>Háda Béla</i>	
A 2020. évi koronavírus járvány szociális hatásai Indiában és Pakisztánban	62

ÉVFORDULÓK

<i>Julien Papp</i>	
A magyar munkásmozgalom és a Párizsi Kommün.....	71
<i>Karl Marx</i>	
a Párizsi Kommünről.....	75
<i>Garadnai Zoltán</i>	
A francia baloldal szakadása. A szocialisták kongresszusa Toursban	76
<i>J. Nagy László</i>	
A Tunéziai Kommunista Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1921-1924)	88
<i>Horváth Jenő</i>	
Az Olasz Szocialista Párt az első világháború éveiben.....	97

Pankovits József

100 éve született az olasz kommunisták pártja.....	122
--	-----

Székelly Gábor

A Vörös Szakszervezeti Internacionálé – a Profintern.....	134
---	-----

ENGELS 200

Søren Federspiel

Friedrich Engels és a dán munkásmozgalom.....	141
---	-----

Lukács György

Friedrich Engels születésének századik évfordulójára	171
--	-----

DOKUMENTUMOK

Becsület kérdése

– Összeállítás Szekeres Györgyről (1914–1973) (Szilágyi Ágnes Judit)	177
– Három kötet egy témára (Tarafás Imre)	188

Antonio Gramsci

Új fejedelem	197
--------------------	-----

ESEMÉNYEK

Balogh András

Gyorsjelentés a nemzetközi viszonyokról 2021. januárjában	202
---	-----

Pál István

Elnökválasztás az USA-ban 2020	210
--------------------------------------	-----

Krajcsi Sándor Roland

Munkásmozgalom a független Kuba első évtizedében (1898-1910)	216
--	-----

Percze Máté

Az Egyesült Arab Köztársaság a nagyhatalmak játékában.....	226
--	-----

Marsai Viktor

Gramofon és röntgengép – magyar népzene kutatók gyűjtése Etiópiában.....	236
--	-----

ÉLETRAJZOK

<i>J. Nagy László</i>	
Basír Hadzs Ali (1920-1991)	247
<i>J. Nagy László</i>	
Julien, Charles André (1891-1991)	258
<i>Pankovits József</i>	
Luciano Lama (1921-1996)	272
<i>Kupi László</i>	
Ernesto Cardenal (1925-2020)	277
<i>Ferwagner Péter Ákos</i>	
Rodinson, Maxime (1915–2004)	284
<i>Julien Papp</i>	
In memoriam Nagy Balázs (1927-2015)	292

MEGEMLÉKEZÉS

Szokolay Katalin (1929–2020)	
(Mitrovits Miklós, Tálas Péter, Székely Gábor)	298
Diószegi István (1930 – 2020)	
(Balogh Adrás)	310

BESZÁMOLÓK

<i>Róna Judit – Ránki Péter</i>	
Baloldali Szigetfesztivál 2020.....	314

KÖNYVISMERTETÉS

<i>Mark Harrison</i>	
A háború ára és hozadéka, avagy miként tett szert Sztálin dollármilliárdokra.....	330

HOZZÁSZÓLÁS*Hajdu Tibor*

Jegyzet Varga Jenő „titkos emlékiratához” 337

Varga Jenő

Előszó 341

Magyar Lajos

Előszó 343

A Magyar Lajos Alapítványról 345

INTERNATIONAL SUPPLEMENT*Ramachandra Byrappa*

Lack of collective-bargaining in India-Part 2 346

*European New Deal*Yanis Varoufakis at the Leftish Island Festival 2020 in Hungary
(Insel Horány) 360*David North*

Capitalism vs. Socialism: The Pandemic and the Global Class Struggle 364

Denis Babichenko

Introduction 367

E SZÁMUNK SZERZŐI – 2021 383

CONTENTS

STUDIES

<i>István Majoros</i>	
The end days of the Monarchy	13
<i>Gábor Székely</i>	
The „March action”	21
<i>Tramor Quemeneur</i>	
Denials of command in the Algerian war (1954–1962): unauthorized absence, desertion, disobedience	33
<i>Byrappa Ramachandra</i>	
Lack of Collective Bargaining in India - Part 2	47
<i>Béla Háda</i>	
Social impacts of the 2020 coronavirus epidemic in India and Pakistan	62

ANNIVERSARIES

<i>Julien Papp</i>	
The Hungarian Workers’ Movement and the Paris Commune	71
<i>Karl Marx</i>	
on the Paris Commune	75
<i>Zoltán Garadnai</i>	
The rupture of the French left. Congress of Socialists in Tours	76
<i>László J. Nagy</i>	
The formation and activities of the Tunisian Communist Party first years (1921-1924)	88

Jenő Horváth

The Italian Socialist Party during the First World War	97
--	----

József Pankovits

The Italian Communist Party was born 100 years ago	122
--	-----

Gábor Székely

The Red Trade Union International – the Profintern	134
--	-----

ENGELS 200

Søren Federspiel

Friedrich Engels and the Danish workers' movement	141
---	-----

Georg Lukács

about Engels in 1920	171
----------------------------	-----

DOCUMENTS

“It’s a matter of honor “ – about György Szekeres (1914–1973)

(Ágnes Judit Szilágyi)	177
------------------------------	-----

Imre Tarafás

Three volumes on one topic	188
----------------------------------	-----

Antonio Gramsci

The Modern Prince	197
-------------------------	-----

EVENTS

András Balogh

Snapshot of the International Relations, January 2021	202
---	-----

István Pál

Presidential Election in the U.S. 2020	210
--	-----

Sándor Krajcsi Roland

Labor movement in the first decade of independent Cuba (1898-1910)	216
--	-----

Máté Percze

The United Arab Republic in the game of the great powers	226
--	-----

Viktor Marsai

Gramophone and X - ray machine - collection of Hungarian folk music researchers in Ethiopia	236
--	-----

BIOGRAPHIES*László J. Nagy*

Bashir Hadj Ali (1920-1991)	247
-----------------------------------	-----

László J. Nagy)

Julien, Charles André (1891-1991)	258
---	-----

József Pankovits

Luciano Lama (1921-1996)	272
--------------------------------	-----

László Kupi

Ernesto Cardenal (1925-2020)	277
------------------------------------	-----

Péter Ákos Ferwagner

Rodinson, Maxime (1915–2004)	284
------------------------------------	-----

Julien Papp

In memoriam Balázs Nagy (1927-2015)	292
---	-----

HISTORIANS

Katalin Szokolay (1929–2020) (<i>Miklós Mitrovits, Péter Tálás,</i> <i>Gábor Székely</i>)	298
István Diószegi 1930 - 2020 (<i>Adrás Balogh</i>)	310

REPORTS*Judit Róna - Péter Ránki*

Left Island Festival 2020	314
---------------------------------	-----

BOOK REVIEW*Mark Harrison*

The price and proceeds of war, or how Stalin acquired it billions of dollars (about book by Denis Babichenko)	345
--	-----

COMMENTS*Tibor Hajdu*

Note to Jenő Varga's „secret memoires”	337
--	-----

Jenő Varga

Foreword to book Lajos Magyar	311
-------------------------------------	-----

Lajos Magyar

Foreword	343
----------------	-----

INTERNATIONAL SUPPLEMENT*Ramachandra Byrappa*

Lack of collective-bargaining in India-Part 2	346
---	-----

European New Deal

Yanis Varoufakis at the Leftish Island Festival 2020 in Hungary (Insel Horány)	360
---	-----

David North

Capitalism vs. Socialism: The Pandemic and the Global Class Struggle	364
--	-----

Denis Babichenko

Introduction	367
--------------------	-----

TANULMÁNYOK

MAJOROS ISTVÁN

A Monarchia végnapjai

Ahogy a Le Populaire de Paris látta 1918 őszén

Az első világháború alatt, 1916. május elsején jelent meg a francia szocialista sajtó egyik emblématicus lapja a *Le Populaire*. Az újságot Jean Longuet (1876-1938), Marx Károly unokája alapította, s az 1905-ben létrehozott *Le Populaire du centre* ugyancsak szocialista napilap mellékleteként hetente jelent meg. Longuet azonban hamarosan párizsi lapot csinált belőle, mivel a *Le Populaire du centre* regionális újság volt, Limoges-ban adták ki. 1917 júliusában már reggeli napilapként olvashatták a *Le Populaire*-t a párizsiak, 1918. április 11-től aztán esti újságként jelent meg. A főszerkesztő Paul Faure lett, s az irodalmi rovatot Henri Barbusse vezette. Az elején 11 ezer példányban adták ki, 1919-ben pedig 35 ezres példányszámban került az utcára. 1921-ben, amikor a L'Humanité a Francia Kommunista Párt lapja lett, a *Le Populaire* a szocialisták, a Munkásinternacionálé Francia Szekciójának (SFIO) az orgánuma lett. A lap a *Le Populaire de Paris* nevet, megkülönböztetésül a *Le Populaire du centre*-től. Az újságot Léon Blume és Jean Longuet irányította, a főszerkesztő pedig változatlanul Paul Faure volt. A lap a húszas években sok hívet veszített el, és 1923 és 1927 között kéthavonta jelent meg. 1927. január végén azonban ismét napilapként került az olvasóhoz Léon

Blume irányításával. A német megszállás alatt beszüntette működését, 1942-től azonban titokban megjelent, s a felszabadulás előestéjén példányszáma elérte a hetvenezret. A felszabadulás után a Populaire igen népszerű, ezt mutatja a példányszám is (263.000) 1944 szeptemberében. Ezután ismét csökken, anyagi nehézségekkel küszködött. Az Egyesült Államoktól is kapott pénzügyi támogatást. A lap 1970-ben szűnt meg.¹

1918 őszén ebben a lapban rendszeresen jelentek meg hírek az Osztrák-Magyar Monarchiáról. Közleményekről, címes hírekről van szó, időnként egy hasábnyi terjedelmű elemzéseket is találunk.

Ezek az információk a lap első oldalán jelennek meg. 1918 októberében követem nyomon a lap tudósításait a közép-európai birodalom utolsó napjairól és a vele kapcsolatos egész Európát érintő sorsdöntő kérdésekről.

Az újság az október 7-ei számában az első oldalon értesíti az olvasót, hogy Burián István gróf, a Monarchia külügyminisztere az előző napon bejelentette: Ausztria elfogadja a wilsoni békejavaslatokat.² Ez alatt található egy hosszabb információ,³ amely megmagyarázza az előzményt, a német kancellár jegyzékét, amelyben elfogadja a wilsoni békefeltételeket. Badeni Miksa október 5-én a Reichstagban tartott beszédében magyarázza meg a német lépést.

A kancellár október harmadikáról negyedikére virradó éjszakán írta alá azt a Wilsonnak címzett jegyzékét, amelyben arra kéri az amerikai elnököt, vegye kezébe a béke ügyét, és ismertesse a hadviselő felekkel a német kérést, amelyben tárgyalási alapként a 14 pontot fogadják el. A Reichstagban megtartott beszédében a kancellár hangsúlyozta: „*Hadsergünk felejthetetlen*

¹ Pierre Albert – Fernand Terrou: *Histoire de la presse*, PUF, Paris, 1979. 98. <https://www.retronews.fr/titre-de-presse/populaire;> https://www.lepopulaire.fr/limoges-87000/actualites/le-populaire-de-paris-premier-journal-de-la-capitale-a-la-liberation_11893393 ; [https://www.lours.org/archives-la-presse-socialiste-1905-1969-presentation/;](https://www.lours.org/archives-la-presse-socialiste-1905-1969-presentation/) Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France »

² *L'Autriche-Hongrie accepte la paix Wilson*. Az információ Amsterdamból származik.

³ *Pourquoi le chancelier a proposé la paix*. Bázalból érkezett jelentés.

hősiességének köszönhetően a nyugati front nem omlott össze. Ez lehetővé teszi, hogy bizalommal tekintsünk a jövőbe”. Úgy véli, nincs értelme a további véres harcoknak, amennyiben olyan békét köthetnek, amelyik nem sérti a németek becsületét. A kancellárt a parlamenti centrum és a baloldal többször is megtapsolta.

A központi hatalmak táborában a wilsoni elvek valóban nagy visszhangot keltettek. Kérdés persze, miért október elején ismerték fel ennek a békének a kedvező lehetőségeit, hiszen az amerikai elnök javaslatai 1918. január 8-án jelentek meg. A *Frankfurter Zeitung* 1918. október 30-ai száma talán magyarázat erre, mert a jövő nagy lehetőségeként említette az amerikai elnök békéjét. Németországra nézve ez valóban igaz volt, hiszen a népek önrendelkezésének elve, ha következetesen hajtják végre azt jelentette volna, hogy az osztrákok és a szudétanémetek csatlakozása esetén legalább 10 millióval nő Németország lakossága és a terület is nagyobb lett volna, mint a háború elején. Ennél jobbat győzelem esetén sem kívánhatott volna magának Berlin. Nem véletlen, hogy a wilsoni elveket, és a Népszövetséget a *Tigris* becenévre hallgató Clemenceau veszélyes illúzióknak tekintette a francia biztonságra nézve.⁴

A következő híradást az október 19-ei számban olvashatjuk a Monarchiáról.⁵ A *wilsoni jegyzék első hatásai* címmel tudósít a dunai birodalom várható jövőjéről. A Wiener Zeitungban jelent meg Károly császár manifestuma, amelyben a Monarchia népeit a birodalom föderatív átalakítására szólítja fel. Ausztria nemzeteinek joguk lesz az autonómiára, miközben lesznek közös ügyek is. Előreláthatóan négy állam jön létre: egy német-osztrák, egy cseh, egy illír, amely magában foglalja Stájerország szláv részeit, Isztriát és Dalmáciát. A negyedik egy ukrán állam Kelet-Galícia területén. A román kérdés, Bosznia-Hercegovina egyesülése Horvátországgal és Szlavóniával még nincs lezárva, mert Magyarország érdekeit érintik. A lengyel kérdés szintén függőben van, mert a korona ezentúl nem tekinti a lengyel területeket a Habsburg-Lotaringiai-ház integráns részének. Egy berlini távirat pedig arról a kiáltványról ad hírt, amely Magyarországot függetlennek nyilvánította. A távirat a Károlyi pártra hivatkozik. A lap hírt ad még arról, hogy Prágában talán forradalom robbant ki, s egy kölni sürgönyre hivatkozva arról is ír, hogy Burián feltehetően lemondott. Ebben a számban egy elemzést is olvas-

⁴ Pierre Renouvin: *Le traité de Versailles*, Flammarion, Paris, 1969. 52. Pierre Gerbet (avec la participation de Victor Yves Ghébal, Marie-René Mouton): *Le rêve d'un ordre mondial de la SDN à l'ONU*, Imprimerie nationale, Paris, 1996. 13-14. Jean-Baptiste Duroselle: *Clemenceau*, Fayard, Paris, 1988. 742.

⁵ *Premier effets de la note Wilson. L'Autriche, état fédératif. La Hongrie indépendante.*

hatunk a felelősség kérdéséről.⁶ A cikk szerzője (Phedon) szerint elengedhetetlen, hogy a háború után megtalálják e világkonfliktus felelőseit. „*Ez azokat érinti – írja –, akik kirobantották a háborút, akik felelősek azért, hogy elhúzódtott, s azokat, akik nem ragadták meg a kedvező pillanatot, hogy véget vessenek a konfliktusnak*”. A bajor szocialisták bíróság elé akarják állítani II. Vilmost és tanácsadóit. A német munkások így példát adnának a világnak. Károlyi Mihály, bár nem szocialista, de leleplezte a dunai birodalom vezetőit, akik provokálták a háborút és semmit sem tettek, hogy lerövidítsék. Károlynak kemény megjegyzései voltak a diplomáciára is. Azt azonban nem lehet tudni, hogy ez csak az osztrák-magyar diplomáciára vonatkozott vagy az európaira is. „*A vereség nagy tanító*” – jegyzi meg a szerző. Hozzáteszi, hogy az orosz forradalom fellépett azok ellen, akik a hatalmat gyakorolták 1914-ben. És nagyon valószínű, hogy Németország és Ausztria tömegei követni fogják az orosz példát.

Mindig az első oldalon jelennek a Monarchiával kapcsolatos információk. Természetesen más országokról, hadviselőkről is szó van a lapban. Az október 20-án megjelent szám is foglalkozik a közép-európai térséggel. Egy hatalmas cím hirdeti: „*Közép-Európa népei fenyegetik uraikat*”.⁷ E főcím alatt foglalkozik a lap Ausztriával, jelezve, hogy Wilson válaszolni fog Bécsnek. Ehhez azonban az kell, hogy szakítson meg minden tárgyalást, kapcsolatot Németországgal. Ez alatt egy rövid című hír közli, hogy a csehek és a délszlávok visszautasítanak minden vitát Károlyi manifesztumáról. Egy másik hasábon a berlini tüntetésekről ad hírt a lap. Közli azt is, hogy feltehetően a Krupp műveket bezárják, mert a dolgozók beszüntették a munkát. Ennek következtében munícióhiány lesz a fronton. A lap jobboldali részén egy teljes hasábon találunk elemzést Phedon tollából egy esetleges osztrák föderációról. „*Lehetetlen megmondani – írja a szerző –, hogy milyen következményei lesznek I. Károly rendeletének Ausztria átalakításáról a dunai birodalomban és azon kívül.*” Ez az osztrák szociáldemokratáknak végül megfelel, hiszen mindig is ezt akarták. Véleményük azonban ütközik a germánokéval, akik meg akarják őrizni túlsúlyukat, és ütközik a szlávokéval is, főleg a csehekével és a szlovénokéval, akik a teljes függetlenséget akarják. Ez utóbbiak számára ez a lehetőség a szerbekhez való csatlakozást készítené elő. Sokan úgy vélik, hogy az új Európa stabilitásához nélkülözhetetlen lenne egy föderatív Ausztria-Magyarország. Tartanak a széteséstől s attól, hogy Németország 10 milliós népességgel

⁶ *L'Heure des Responsabilités.*

⁷ *Les peuples des Empires Centraux se font menaçants pour leurs maîtres.*

gyarapodik. S attól is, hogy a cseh hegyek, az Alpok, az Adria és a Kárpátok között egy nagy Macedónia jön létre. A szerző szerint van egy közel sem lezárt vita. A nemzetek joga tagadhatatlan elv éppúgy, mint az egyén joga a nemzetben. Ha azonban ezt vakon alkalmazzák, akkor a háború állandóságát készítik elő. Kompromisszumok lehetségesek, amint ezt Svájc vagy az Egyesült Államok példája mutatja. A Kettős Monarchia működése azonban sokkal komplikáltabb. Ausztria 29 millió lakójából 10 millió a német. A többi cseh, lengyel, rutén, szlovén, szerb, olasz. A 18 milliós Magyarországon 9 millió a magyar, a többi szlovák, román, délszláv. A 4 és fél milliós délszláv térségben horvátok és szerbek élnek. A németek és a magyarok tehát kisebbségben vannak a birodalomban és a többi nemzet lázad ellenük. I. Károly programja Ausztriára vonatkozik, ahol négy államot tervez: német, cseh, illír és rutén. Lengyel Galíciát hallgatólágosan a független Lengyelországnak hagyja. A program nem foglalkozik Magyarországgal, félve attól, hogy a magyarok fellázadnak, mivel kezelhetetlenebbek, mint az ausztriai németek. Egy azonban biztos: ha a föderalizmus Ausztriában megvalósul, idő kérdése csupán, hogy Magyarországon is létrejöjjön.

Az október 21-én megjelent szám a főcímében közli: *Wilson szigorúbb volt Ausztriával, mint Németországgal.*⁸ Ausztria-Magyarország Wilson szerint csak a birodalmat alkotó nemzetiségek beleegyezésével létezhet. Tíz hónappal ezelőtt az amerikai elnök autonómiát követelt, ma pedig függetlenséget a csehszlovákok és a délszlávok parlamenti képviselőinek törekvései szerint. A cikk szerzője – feltehetően Phedon – szerint az október 19-ei jegyzék több gondolatot is felvet. A népek önrendelkezési joga Ausztria-Magyarország végét jelentheti. Ez a koncepció azonban magában hordja a háború meghosszabbítását is. A Habsburgok beleegyeztek abba, hogy föderalizálják a Monarchiát, mert ez számukra biztonságosnak tűnt. A szeparatizmus viszont a bukásukat jelenti, ezért nem riadnak vissza az újabb vérontástól. Itt és Németországban ezért egyedül a forradalom az egyetlen eszköz a népek jogainak megvalósításához és

⁸ *Wilson fut plus sévère pour l'Autriche que pour l'Allemagne.*

az általános békéhez. A szerző felteszi ezután a kérdést: „*A dunai birodalom összeomlásában a függetlenségüket megtaláló nemzetek vajon életképesek lesznek? Csehország a germán népek közepén és távol a tengertől vajon fennmaradhat? Nem az az egyetemes érdek, hogy a nagy felaprózódást elkerüljük? Ez a szétaprózódás nem új háborúkat készít elő?*” A szerző arra a következtetésre jut, hogy egy föderatív köztársaság létrehozása lenne a legjobb a jövőendő béke szempontjából. S úgy véli, az amerikai jegyzék nem zárja ki ezt a lehetőséget.

Az október 22-ei számban egy rövid című hír arról tudósít, hogy Magyarország különbékét szeretne.⁹ S Phedon ismét egy elemző cikkel jelentkezik az osztrák-magyar kérdésről.¹⁰ Úgy véli, hogy pillanatnyilag ez az elsőrendű kérdés, és a francia munkásoknak ezt ismerniük kell. Hivatkozik előző napi cikkére, melyben bemutatta, hogy milyen nehézségekkel járhat a wilsoni megoldás. Két dolgot emel ki: ez a megoldás azzal a kockázattal jár, hogy a háború folytatódik; s azzal, hogy kis államok jönnek létre, amelyek az eljövőendő konfliktusokat készítik elő. Ráadásul a gazdasági életképességük is gyengül. S ez miért fontos? Azért, mert a gazdasági helyzet a szocializmus győzelmének is lényeges feltétele. Otto Bauerre hivatkozik, aki a föderáció híve, de köztársasági államformában. Egy önálló Csehszlovákiát nem tart jó elképzelésnek. Egy nagy dunai föderáció kiegészítve egy balkánival lenne szerinte a megoldás az itt élő népeknek éppúgy, mint a szilárd és tartós béke megteremtésének.

Október 27-én a főcím nagy betűkkel arról tudósít, hogy Németországban és Ausztriában felvirrad a köztársaság hajnala. Németországban ugyanis mindenütt köztársaságot akarnak és nem monarchiát. Magyarországon egy Budapestről érkezett jelentés szerint azonnali békét szeretnének. Károlyi gróf ugyanis október 24-én politikai barátait konferenciára hívta. Itt határozták el, hogy békét követeljenek, de azonnal, s követelik a Németországgal való szövetség felmondását, Magyarország teljes függetlenségét, választójogot a nőknek és a nemzeti tanács létrehozását. Phedon pedig egy elemző cikkben¹¹ arról ír, hogy a francia kormány sajtóhirtelen felfedezte az osztrák-magyar kérdést a maga teljes szörnyűségében. Bár a dunai állam feldarabolása nagyon egyszerű és elegáns, de senki nem tette fel azt a kérdést, hogy mi lesz azzal a 12 millió némettel, akik a Brennernél és a Semmeringnél él, s ők vagy a Habsburgok alá szeretnének tartozni, vagy egy nagy

⁹ *La Hongrie voudrait une paix séparée.*

¹⁰ *Le Problème austro-hongrois et les socialistes viennois.*

¹¹ *Double tournant.*

Németországhoz. Ennek következtében, még ha Berlin el is veszti Poznant és Elzász-Lotaringiát, 76 milliós népességű lesz, vagy 86 – 88 milliós, ha a magyarok természetes hajlamaikat követve szintén csatlakoznak.

Október 28-án több hír is megjelent Magyarországgal kapcsolatban.¹² Bécsi táviratok alapján megtudjuk, hogy a császár és családja Ausztria elhagyására készül. Bécsben ezt úgy tekintik, mint a Monarchia végét. Károly ugyanis Budapesten akar letelepedni, és csak a magyar királyi címet akarja megőrizni. Ha a hír igaz, akkor ez azt jelenti, hogy Ausztria föderalizálásával végleg felhagynak. S ez azt is jelenti, hogy Ausztria inkább Dél-Németországhoz közeledik, s egy új német föderáció, egy katolikus uralkodóval az élén, egyre inkább testet ölt. Szintén bécsi hír, hogy Andrassy grófnak az a szándéka, hogy békét kérjen. Budapestről pedig forradalmi jelenetekről tudósít a lap. A tüntetők szabad Magyarországot követelnek. Az október 29-én megjelent szám pedig hatalmas címben közli, hogy Ausztria-Magyarország különbékét kér.

Az október 30-án megjelent számban Phedon¹³ foglalkozik Andrassy békekérésével, amely az antant számára jó néhány kérdést vet fel. Hogyan lehet például elküldeni a fegyverszüneti feltételeket egy olyan hatalomnak, amelyet halottnak, megszűntnek nyilvánítottak? „*Engem most az foglalkoztat – írja a szerző –, helyettesíthető-e a Habsburgok régi monarchiája.*” A helyén Csehszlovákia található Prága központtal, aztán Jugoszlávia Zágrábbal, mint főváros; van egy Német Ausztria Béccsel, egy Magyarország Pesttel, egy Galícia, egy Ruténia és egy Erdély. S lehet, hogy még ezek is tovább osztódnak. A jövő tehát zavaros. És van valami hasonlóság Oroszország és Ausztria – Magyarország között, mivel az elmúlt évben Oroszország tovább morzsolódott, s ez megtörténhet a Habsburgok államában is. A nemzetközi szocializmusnak, amely majd felelőse lesz a holnapi világnak, tapsolnia kell ehhez a széteséshez? „*Mi azt akarjuk – írja Phedon –, hogy a népek vegyék kezükbe a sorsukat.*” Úgy véli, nincs megtiltva, hogy meghatározzák a legjobbnak tartott politikai berendezkedést, ami megfelel az itt élő népeknek és a béke szempontjából is a legkedvezőbb. Az osztrák-magyar az egyik legsúlyosabb megoldandó probléma, s ehhez képest a német kérdés egészen egyszerű. A szerző szerint óvakodni kell a szétaprózódástól.

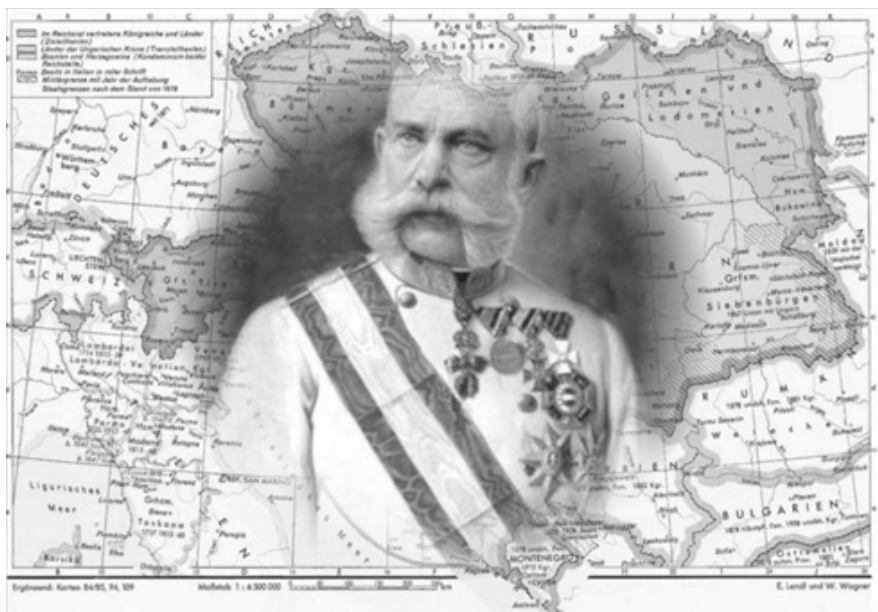
Az október 31-én megjelent lap a főcímben közli: *Ausztria hamarosan csak*

¹² *Charleser ne seraît plus que roi de Hongrie.*

¹³ *Le fureur du morcellement.*

*földrajzi fogalom lesz.*¹⁴ Ez alatt olvashatjuk a hírt, hogy Budapesten Károlyi irányítja a lázadást. Több mint százezer ember tüntetett a békéért. A tömegnek Károlyi szónokolt. Megjegyezte, hogy kabinetet nem tudott alakítani, de magát a békehadsereg vezetőjének tekinti. A Nemzeti Tanácsnak azonban szándékában áll a kormányalakítás, Károlyival az élen. Egy másik címes hír a bécsi lapokra hivatkozva írja, hogy Károly császár Lammasch professzort kormányalakítással bízta meg. Ez egy átmeneti kabinet lesz azzal a céllal, hogy gyors békét kössön és átadja a központi kormány feladatait a nemzeti kormányoknak.

Október végén bár még nem fejeződött be a háború, a Monarchia gyakorlatilag megszűnt. Ezzel a már nem létező birodalommal november 3-án kötöttek fegyverszünetet. Ez is a nagy háború abszurditásainak egyike volt. A *Le Populaire* de Paris cikkei, híradásai pedig jól mutatják, hogy mennyi problémát vetett fel ez az omladozó birodalom. A szocialistáknak voltak elképzeléseik a megoldásra, a végleges döntést azonban a győztes nagyhatalmak hozták.

¹⁴ *L'Autriche ne sera bientôt plus qu'une «expression géographique».*

SZÉKELY GÁBOR

A „márciusi akció”

A „márciusi akció”, azaz a Közép-Németországban kirobbant fegyveres összecsúzás mindmáig a két világháború közötti korszakot tárgyaló munkásmozgalom-történeti irodalom legvitatottabb eseményei közé tartozik. Az események és értékelések terjedelmesebb ismertetését indokolja, hogy az irodalomban – talán a Komintern 1935-ben tartott, VII. kongresszusának témakörét kivéve – a legtöbbször feldolgozott eseménysorról van szó. És nem véletlenül. A háborút követő zűrzavaros évek Németországában nem csupán Európa – amint az később kiderült –, a világ sorsa dőlt el. Németországban több kísérlet zajlott le annak érdekében, hogy jobboldali, vagy baloldali fordulatot érjenek el a Weimari Köztársaság különösen 1918 és 1923 között igen ingatag rendszere ellenében. A jobboldali fordulatot ekkor a katonaság sürgette, amellyel 1920. nyarán katonai puccsal kívánta felszámolni a köztársaságot a Wolfgang Kapp és Karl Lütswicz irányított puccs, ezt a munkásság általános sztrájkja buktatta meg. Hasonló volt 1923-ban Adolf Hitler sör-puccsa, amit a komány vert le.

Az elégedetlenség és az önbizalom hasonló volt a baloldarról is. A legjelentősebb robbanás a „márciusi akció” volt, kisebb jelentőségű, de jelentős nezetközi visszhangot keltett a Hamburgban szinte a nácik müncheni kísérletével egyidőben kirobbantott munkásfelkelés.

A baloldali kísérletek mögött a megerősödött munkásmozgalom állt. Mindezek előtt a szakszervezetek taglétszáma emelkedett, de a Németország Egyesült Kommunista Pártja taglétszáma is igen jelentős volt. Különösen 1920 végén erősödött meg a part, amikor Németországban a három részre szakadt munkásszer-

vezetek közül az úgynevezett Független Szociáldemokrata Párt többsége csatlakozott a kommunistákhoz.

Mindez átértékelésre készítette Németország Egyesült Kommunista Pártjának taktikáját. A párt igazi tömegpárttá vált. Az, hogy mire elég, ezt különféleképpen értékelték. A nézetek az egyesült párt 1921. februári központi bizottsági ülésén csaptak össze, ahol a Kommunista Internacionálé (Komintern) képviselője, Rákosi Mátyás is azokat támogatta, akik lehetőséget láttak a hatalom megragadására.

Áttekintve a „márciusi akcióval” kapcsolatos feldolgozásokat, így a legkorábbi az Arnold Reisberg írta monográfiától, majd a legutóbbi, Heinrich August Winkler monumentális, a két világháború közötti munkásmozgalmat elemző írásáig, számtalan megközelítéssel találkozhatunk.¹⁵ Megállapítható, hogy a legelterjedtebb változat a következő: a felkelésre a német pártvezetés döntése alapján került sor, az úgynevezett „offenzív taktika” elfogadását követően. Az is bizonyítható, hogy az 1922. februári döntést követően a Központi Bizottságból kilépő Paul Levi, Clara Zetkin, Ernst Däumig, Ottó Brass és Adolf Hoffmann mindezzel nem értett egyet.

Ezt követően utazott a Komintern utasítására Németországba Kun Béla, hogy segítse a párt válságának felszámolását, a vezetésből kiváltakat rávegye a visszalépésre. Mire Berlinbe ért azonban a pártvezetés meghozta a határozatot a fegyveres felkelés kirobbantásáról. A felkelés végső célja a proletárforradalom volt.¹⁶

A másik – s tegyük hozzá, az igazsághoz közelebb álló – változat: Kun Béla feladata az volt, hogy a német pártvezetéssel együtt megszervezze a felkelést. Ez annyiban fedti a valóságot, hogy Kun Béla megérkezésének pillanatától a felkelést támogatók, sőt irányítók közé állt. Ezt részletesen leírja Borsányi György alapvető Kun Béla monográfiájában, némileg talán túlhangsúlyozva Kun Béla személyes szerepét.¹⁷ A monográfia komoly szakmai elismerést szerzett szakmai körökben

¹⁵ Arnold Reisberg: *Anden Quellen der Einheits front politik*, Dietz Verlag, Berlin 1971., 843 pp. Heinrich August Winkler: *Von der Refvolution zur Stabilisierung, Arbeiter und Arbeiterbewegung in der Weimarer Republik 1918 bis 1924.*, Berlin/Bonn, Verlag J.H.W. Dietz Nachf. Band I. 786 pp.

¹⁶ Az első változatot tartalmazzák az idevonatkozó főbb dokumentumokat nem ismerő munkák, mint a széles körben használt Warren Lerner: *Karl Radek. The Last Internationalist* (Stanford, 1970), a különféle verziókat ismertető, lényegében a második mellett lándzsát törő, sokak által felhasznált írás: Werner T. Angress: *Stillborn Revolution. The Communist Bid for Power in Germany. 1921-1923*. Princeton, 1963.

¹⁷ Borsányi György: Kun Béla, *Politikai életrajz*, Kossuth Könyvkiadó, 1979. „márciusi akció”-val és következményeivel külön terjedelmes fejezet foglalkozik. 234-252. pp A kapcsolat Moszkvával akadozott. Simándi Irén: Száz évvel ezelőtt épült a csepeli adó. In: Székesfehérvár, Magyarország és a Nagy Háború. Szerkesztette: Szakály Sándor. L'Harmattan Kiadó, Budapest. 2015. 125-139.pp.

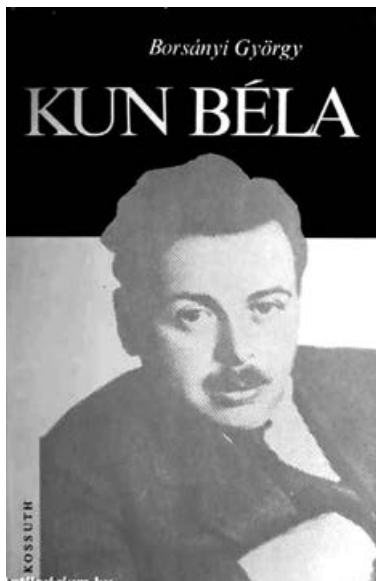
ittthon és külföldön egyaránt, ugyanakkor a politikai vezetés a könyv „visszahívása”, megjelenését követően a betiltás mellett döntött.

A harmadik változat a felelősséget egyértelműen a német párt „vezetőségében” túlsúlyban levő „szektás elemekre” hárítja, „akik a márciusi eseményeket olyan általános forradalmi akció kezdeteként értékelték, amelyre a pártnak fel kell hívnia a munkástömegeket”.¹⁸

Az első változatot a dokumentumok expressis verbis cáfolják: a Komintern február 21-i „Szűkebb Iroda”-ülésén, majd az azt követő vb-ülésen – február 22- 23-ig – kizárólag a német pártvezetés válságának a megoldásáról tárgyalnak, a „forradalmi helyzetről” szó sem esik, de még Kun Béla küldetéséről sem. Amit Zinovjev, Buharin, Radek, Kun és mások is szükségesnek tartanak, az a vezetés két irányzatának az összebékítése. Igaz, különféle megoldásban: Zinovjev és Buharin élesen állást foglal az opportunizmusnak és akcióképtelennek ítélt Paul Levivel szemben, nem tartva rossz megoldásnak eltávolítását a vezetésből. Radek, megalapozatlannak ítélve Zinovjev és Buharin érvelését és túltéve magát a Levivel szemben táplált ellenszenvén, ellenük szólal fel. Őt támogatja Kurt Geyer, aki Paul Levi híve és a német párt képviselője a Komintern vb-ben. Kun Béla egy közbülső megoldásra tesz határozati javaslatot. A „Szűkebb Iroda” ülésén ő is szól a német párt akcióképtenségéről, azonban nem ítéli el a *Nyílt Levelet* (mint Zinovjev és Buharin), majd javaslatában csupán arra korlátozódik, hogy „a végrehajtó bizottság óvat

emel Németország Egyesült Kommunista Pártja néhány képviselőjének a tárgyalásai ellen”. A kiegészítő javaslatot a vb elutasítja, az egyetlen tartózkodó – Radek.

A leglényegesebb azonban az elfogadott két határozat, melyek teljes szövege a következő volt:

¹⁸ A Kommunista Internacionálé története. Kossuth, Budapest, 1971. 120. A magyar feldolgozásokban az első változat terjedt el. Egyik irodalmi interpretációja Illyés Gyula: A Szentlélek karavánja című sorozatában. Kortárs, 1985. 12. sz. 19-20. l.

„1. A végrehajtó bizottság fenntartja eddigi álláspontját Olaszországgal kapcsolatban és támogatja az Olasz Kommunista Pártot (egyhangúlag elfogadva).

2. A végrehajtó bizottság tiltakozik Levi livornói és azt követő magatartása ellen (Geyer ellenében elfogadva).¹⁹

E két határozatból egyértelmű, hogy sem a „Szűkebb Iroda”, sem pedig azt követően a Komintern vb nem döntött forradalmi akciókról. Amit szükségesnek láttak, az a német pártvezetés ellentéteinek az elsimítása volt, lehetőleg (Zinovjev és Buharin szerint különösen nyomatékkal hangsúlyozva) az opportunista-nak ítélt Levi-csoport háttérbe szorításával. Erről volt szó azokban a napokban, amikor Kun Béla megkapta megbízotti feladatát. Korabeli másodlagos források is megerősítik ezt a tényt, mégpedig az érintett ellentáborból papírra vetve, illetve publikálva. Így Kurt Geyer egy részletes beszámolója a „Szűkebb Iroda” és a vb üléséről,²⁰ valamint Paul Levi néhány hónappal később közzétett dokumentum-publikációja. Ez utóbbinak egyik érdekes – és perdöntő – darabja az a távirat, melyet a német pártvezetés kapott a Kominterntől Trockij aláírásával Kun Béla Berlinbe érkezése után. Szövege: „Amennyiben K. B. ostobaságokat kezd elkövetni, küldjék vissza Oroszországba.”²¹

A második megválaszolásra váró kérdés: vajon Kun Béla volt-e az, aki Németországba érve kidolgozta az úgynevezett „offenzíva-elméletet”, melynek nyomán március közepén kiobbantak a harcok? Az kétségtelen, hogy az „elmélet”, de inkább a taktika kidolgozására a német pártvezetésben bekövetkezett szakadás, a Peul Levi- és Clara Zetkin-csoport lemondása után, tehát 1921. február 24-e után került sor, publikálására pedig a párt központi lapja, a *Die Rote Fahne* március 4-i számában. Az irodalomban eddig figyelmen kívül hagyott, csak 1979-ben publikált forrás szerint pedig Kun Béla ekkor még nem lehetett Németországban. A dokumentum egy bejegyzés Lenin naplójában, mely szerint 1921. február 26-án este 8 órakor fogadta Kun Bélát.²² Az ellenkező állítás arra

¹⁹ Marie-Luise Goldbach: Karl Radek und die deutsch-sowjetischen Beziehungen 1918-1923. Bonn-Bad Godesbert, 1973. 86-90, 135-143. l.

²⁰ Friedrich Ebert Stiftung, Archiv der sozialen Demokratie. Nachlass Levi 159/14. 1-4. l.

²¹ Unser Weg, 1921. 8-9. sz. 241 l.

²² V. I. Lenin. Biograficeszkaja hranyika. T. 10. Moszkva 1979. 166. l.

alapul, hogy kiutazását a Komintern vb ülésének másnapjára, február 24-re tették, és figyelembe véve az akkor 5-6 napos Moszkva-Berlin utat (az utazáshoz szükséges időt nagy gonddal tárta fel az irodalom), érkezését március 1-re feltételezték. A naplóbejegyzést figyelembe véve azonban erre nem került sor március 4-e előtt. (Bár nem perdöntő, de valószínű, hogy Kun megérkezésére még ennél is később került sor. Március 2-án Moszkvából keletkezett ugyanis üdvözlétét a csehszlovákiai németek kommunista pártját megalakító kongresszusnak, mely levelet teljes terjedelmében közli a korabeli jegyzőkönyv.²³

Megállapítható tehát, hogy Kun Béla nem utazhatott Németországba „forradalmi” utasításokkal, sőt részt sem vehetett a Heinrich Brandler-féle pártvezetés elképzeléseinek kidolgozásában. Amiért Kunt joggal bírálták, különösen kemény szavakkal Lenin, az volt, hogy túlértékelve a lehetőségeket, támogatta az „offenzív taktika” irányvonalát, mely végül is a német munkásmozgalom súlyos vereségéhez vezetett.

Ismét Moszkvában

Meglehetősen ismert, hogy Kun Béla Moszkvába visszatérve a német August Thalheimerrel együtt tézisztervezetet terjesztett be a Komintern III. kongresszusához, mely az „orosz delegáció” Radek fogalmazta tervezetével szemben az „offenzíva-taktika” mellett volt. Kevéssé ismert viszont, hogy a kongresszust megelőző viták hatására Kun fokozatosan belátta tévedését, s magán a kongresszuson már támogatta a Lenin véleményének figyelembe vételével pontosított „orosz” tézise-

²³ Protokoll der Verhandlungen des Gründungsparteitages und der ersten Frauen-Reichskonferenz der Kommunistischen Partei der Tschechoslowakei (Deutsche Abteilung). Reichenberg. 1921. 5-6. l.

ket. Az irodalom ezt a tényt nem veszi figyelembe, s Lenin ismert kritikáját annak tulajdonítja, hogy Kun továbbra is az „offenzíva-taktikát” védte. Holott nem erről volt szó, amint azt eddig nem elemzett dokumentumok mutatják. A legfontosabb közülük egy Trockij-levél, mely beszámol Leninnek a kongresszus július 2-i esti üléséről, illetve annak előzményeiről. Ebben többek között ezt írja: „Másképp Kun Béla kijelentette mindenkinek, s egyeseknek külön-külön is – így nekem is –, hogy egyetért Leninnel, Zinovjevvel és Buharinnal, de nem ért egyet velem. Ez még beszédem előtt volt... Beszédemben, amelyet, remélem, Ön együtt kap meg e feljegyzéssel, szolidaritást vállaltam Zinovjev beszédével, de kategorikusan szembeállítottam téziseinket a kiegészítő javaslatokkal...” (Az „orosz” tézisekről, illetve a német-olasz módosító javaslatokról van szó – Sz. G.) Trockij úgy véli, hogy Lenin közbelépése azért szükséges, mivel Kun arra törekszik, hogy a mérsékelt hangvételű tézisekkel való elvi egyetértését hangsúlyozva Lenint, Zinovjevet és Radeket egyesítve „elszigetelje” őt.²⁴

Trockij e feltételezése nyilvánvalóan túlzás volt, az azonban kétségtelen, hogy Kun valóban megkísérelte – Trockij beszédét követően – ellenében kiélezni az ellenzék fellépését. Az ülésen rövid felszólalásában – ez volt az egyetlen beszéde a kongresszuson – ellenezte a vita lezárását Trockij beszédét követően: „Trockij elvtárs most egyórás beszédében támadást intézett az úgynevezett baloldal ellen, s ezt olyan tónusban tette, hogy e beszédre nekünk feltétlenül válaszolnunk kell.” S bár a vitát nem folytatták – már éjjel 1 óra is elmúlt –, a magyar delegáció többsége nevében Kun Béla, a lengyel párt részéről Ernst Brand, az ifjúsági internacionálétól Keller, a csehországi németektől Karel Kreibich és az osztrákoktól Franz Koritschoner aláírásával a következő nyilatkozat került be a jegyzőkönyvbe: „Az alulírott küldöttségek kijelentik, hogy elvben (im Prinzip) elfogadják az orosz delegáció által javasolt taktikai téziseket, azonban határozott fenntartásuknak adnak hangot azzal az értelmezéssel szemben, amelyet Trockij a tézisek kapcsán beszédében kifejtett.”²⁵

Trockij levele, Kun Béla álláspontja és a nyilatkozat valószínűleg együttesen váltotta ki Lenin éles szavait a taktikai téziseket tárgyaló kongresszusi bizottság július 6-i ülésén. A beszéd maga nem ismert, de két ezzel kapcsolatos levelet idéz az irodalom. Az egyik levél szerzője Kun Béla, és Leninnek szól, a másik Lenin

²⁴ The Trotsky Papers. 1917-1922. The Hague. Paris, 1971. 471-474. l.

²⁵ Protokoll des III. Kongresses der Kommunistischen Internationale Moskau 22 Juni bis 19 Juli 1921. Moszkva, 1921. 671. l.

válaszlevele. Kun levelében indulatosan visszautasítja „a magyar emigránsok el-
leni hajsztát”, nyilván a márciusi akcióban részt vettek (Pogány József, Steinbrück
Ottó, Münnich Ferenc) bírálátát. Lenin azonban nem visszakozik a lényegét ille-
tően, de megértő Kun Béla álláspontja iránt. Egy önkritikus mondat után, amely-
ben emlékeztet arra, hogy 1917 augusztusában emigránsként ő is terjesztett elő
túlságosan balos javaslatot, ezt írja: „Természetes, hogy az emigránsok gyakran
foglálnak el »túlságosan balos« pozíciót. Én korábban is és most is távol vagyok
attól a gondolattól, hogy szemrehányást tegyek ezért olyan nagyszerű, odaadó,
hű és érdemekben gazdag forradalmároknak, amilyenek a magyar emigránsok,
akiket mindenki, az egész kommunista internacionálé tisztel.”²⁶

Kun Béla válaszküldetésének figyelemre méltó vonása, hogy egyetlen szóval sem
igyekszik benne védelmébe venni magát az „offenzíva-taktikát” – azokat támadja,
akik a harcok idején s azt követően „nyilvánosan denunciálták az emigránsokat”.
S ez már jelentősen különbözött a Moszkvába érkező Kun véleményétől. Belátása
nyilván közrejátszott abban, hogy a kongresszuson a mozgalom elismert vezető-
jeként választották újja tisztségeiben: tagja lett a Komintern vb-nek és a legfelső
vezető szervének, a „Szűkebb Irodá”-nak, s újabb megbízatásként a költségvetési
bizottságnak (Büdetgkommission) is.²⁷

Meg kell jegyezni azonban, hogy a Komintern III. kongresszusán elfogadott
„oros” tézisek irányvonala messze elmaradt azoktól a követelményektől, ame-
lyeket Lenin a kongresszust megelőzően kifejtett. Bár a taktikai tézisekben már
leszögezték, hogy „A forradalmi mozgalom háború utáni első szakasza, amelyet
spontán és hatalmas ütoerő, a módszerek és célok kialakulatlansága és az uralko-
dó osztályok hallatlan pánikja jellemzett, lényegében, úgy látszik, lezárult. A bur-
zsoáziának mint osztálynak az önbizalma és állami szerveinek külső ellenálló
képesége kétségtelenül megerősödött”,²⁸ az egységfront-taktika határozatlan
történő rögzítésére, de még részletesebb elemzésére sem került sor. A kongresszus
dokumentumai közül egyedül a kongresszust követően nyilvánosságra hozott

²⁶ PI Archivum, F 1060/1. 14. ö.e., V. I. Lenin, Polnoje Szobrányije Szocsinyenyij T. 53. 14. l. Közli:
Borsányi György: i.m. 250-252. l.

²⁷ Die Tätigkeit der Exclusive und des Präsidiums der Kommunistischen Internationale von 13
Juli bis 1Februar 1922. Petrograd, 1922. 7. és 14. l. Az elismerés tényén az sem változtat, hogy a Ko-
mintern vb. „Szűkebb Irodá”-ja július 23-i ülésén figyelemztetésben részesítették Rákosi Mátyást (ő
akkor a Komintern vb-titkára volt), hogy úgy jelölje Kunt a KMP képviselőjének a Komintern vb-be,
hogy sem a KMP küldöttségét, sem magát Kunt nem kérdezte meg. A megjegyzés Rákosi eljárását
kifogásolta, nem Kun ellen irányult. PI Archivum, 500. f. 4/46. ö.e. 1-2. l.

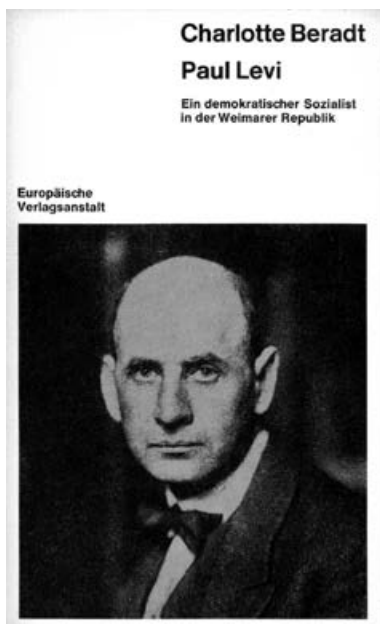
²⁸ A Kommunista Internacionálé válogatott dokumentumai: 61. l.

kiáltványban hangsúlyozzák e lehetőséget, azonban korántsem a *Nyílt levélben* megfogalmazott pontossággal és részletességgel.²⁹

Összevetve Kun Bélának a kongresszust követően megjelentetett íásaiban kifejtett álláspontját, a kongresszusi küldöttek többségének – és hozzátehetjük, a Komintern olyan vezetőinek, mint Zinovjev, Buharin – véleményével, meglehetősen egyértelműen kitűnik, hogy Kun Béla ekkor nem képviselt külön irányvonalat. Véleménye – amint azt a moszkvai *Vörös Újságban* a III. kongresszust értékelve ismertető cikke mutatja – megegyezett a többség véleményével. Elfogadta „a tömegek megnyerésének” elsődlegességét és a „részakciók” szükségességét hangsúlyozó irányvonalat, a kongresszus által meghirdetett „Be a tömegekbe!” jelszót. Mindezt azonban kifejezetten a proletárdiktatúráért folytatott közvetlen harc előkészületeinek jegyében. Ebben nem különbözött elképzelése sem Zinovjevétől, sem pedig Buharinétól. (Lenin, Trockij és Radek e vitában nyilvánvalóan a kisebbséget képviselte – s az ő megközelítési módjuk sem volt egységes.) Kun Béla a kongresszus kritikai megjegyzései közül a többség megjegyzéseinek adott helyet: Serratit és Levit „mensevik árulónak” nevezi, s nem szól a „márciusi akció bírálata”-ról.³⁰

De már baloldali elhajlásként szól az általa korábban védett német „baloldali kommunistákról”, határozottan és a tőle megszokott publicisztikai élességgel: „A szektásságtól az ellenforradalomig.” De egyetlen megjegyzése sincs az „offenzíva-taktika” védelmében, még e kifejezés sem található meg íásaiban. (A német és az olasz mozgalomnak ehhez még hónapokra lesz szüksége.)³¹

Meg kell jegyezni, hogy Lenin, akinek a kongresszuson volt alkalma felmérni

²⁹ Thesen und Resolutionen des III. Weltkongresses der Kommunistischen Internationale. Hamburg, Verlag der Kommunistischen Internationale, 1921. 186. l.

³⁰ *Vörös Újság*, 1921. augusztus 31.

³¹ *Kommunistische Internationale*, 1921. 18. sz. 462. l.

a helyzetet – és már a dokumentumok ismeretében a lehető legélesebben elítélte Levit –, a kongresszusára készülő német párthoz intézett levelében már nem tesz említést sem általában az egységfront-politikáról, sem pedig a *Nyílt Levél*ről. Három dologra figyelmeztetett: a pártegység helyreállításának szükségességére, a felkészülésre „újabb, egyre döntőbb harcokra, a defenzívára éppúgy, mint az offenzívára – ez a leglényegesebb és legfontosabb a III. kongresszus határozataiban”, s végül „a proletariátus többségének a megnyerésére”.³²

Kun Béla írásai elsősorban abban különböznek a lenini intencióktól, hogy valamennyiben éles megfogalmazások találhatók a szociáldemokrácia rovására – mintegy tükrözve már Kun frissebb németországi tapasztalatait, melyek e korokon túl is alapvetően befolyásolták gondolatmenetét.

1921 augusztusától 1922 február végéig Kun Béla fő munkaterülete a Komintern vezetésében az agitáció és propaganda, valamint különféle akciók irányítása volt – amint arról a vezető szervek munkájáról beszámoló korabeli jegyzőkönyvkivonatok beszámolnak. Így a „Szűkebb Iroda” augusztus 17-i ülésén Radekkel és Otto Kuusinenel együtt megbízzák a Komintern úgynevezett „nemzetközi propaganda hete” irányelveinek a kidolgozásával, augusztus 26-án pedig a Komintern vb ekkor létrehozott propaganda bizottságának lesz tagja Jules Humbert-Droz-val, Borogyainnal és Egidio Gennarival.³³ Az ő javaslatára hozták létre a nemzetközi bizottságot az aszály sújtotta Volga-vidék lakosságának megsegítésére, s ő lett a szervezőtitkárként megbízott Willi Münzenberget reflektorfénybe állító, szociáldemokrata és polgári szervezeteket is magában foglaló mozgalmat a „háttérből” irányító, úgynevezett központi bizottság vezetője. (Az egységfrontos alapon szervezett mozgalomnál ugyanis nem tartották célszerűnek a közvetlen Komintern-irányítás hangsúlyozását. Később ezt a módszert alkalmazták a háborúellenes és antifasiszta egységszervezetek esetében is, melyeknél 1924-1925-ben Kun Béla hasonló feladatokat látott el.)

Ebből az időszakból származnak Kun Béla szorosabb kapcsolatai a Kommunista Ifjúsági Internacionáléval és a Profinternnel is, melyek tevékenységében – megszakításokkal – mindvégig részt vett. Augusztus 13-án bízta meg „Szűkebb Iroda” a Kommunista Ifjúsági Internacionálé és a Komintern közötti kapcsolat

³² Levél a német kommunistákhoz. 1921. augusztus 14. Lenin a Kommunista Internacionáléról... 333-346. l.

³³ Gyejatyelnoszty Izpolnyityelnovo Komityeta i Prezidiuma I. K. Kommunysiztyicseszkoivo Internacionala ot 13-go ijulja 1921 g. do 1, fevralja 1922 g. Petrograd, 1922. 94., 153., 185-186., 195. l.

fenntartásával. Ennél azonban – ebben az időszakban – nyilvánvalóan fontosabb volt a forradalmi szakszervezeti mozgalommal kapcsolatos feladatkör.

Az 1921 nyarán létrehozott Vörös Szakszervezeti Internacionáléban (Profintern) az első komoly nézeteltérésre akkor került sor, amikor a Komintern és az új szakszervezeti központ egymáshoz való viszonyát kívánták meghatározni. E vita során az igen jelentős befolyású forradalmi szindikalisták a laza kapcsolódás mellett érveltek, a kommunisták a világpárt vezető szerepének elismertetése mellett.³⁴ A Kominternben végül is egy kompromisszumos megoldást fogadtak el: a kölcsönös képviselet elvét. A Komintern vb szeptember 14-i ülésén ezt a legfelső szintű vezetésre is kiterjesztették, ami azt jelentette, hogy nem csupán a Profintern központi tanácsában, illetve a Komintern vb-ben képviseltették egymást kölcsönösen (ami lényegében azt jelentette, hogy a Komintern vb elnöksége mégiscsak felsőbb szerv maradt a Profintern számára), hanem a Profintern végrehajtó irodájában, illetve a Komintern vb elnökségében is. A Komintern vb elnöksége részéről a képviselő Kun Béla lett, felváltva a kapcsolatokért addig felelős Buharint. A Komintern vb elnöksége szeptember 26-án Kunt bízta meg Humret-Droz-val, illetve a Profintern részéről a főtitkár Szamuil Lozovszkijjal és Orlandisszal közösen az együttműködés alapelveinek és szervezeti kereteinek a kidolgozásával. Az ekkor kidolgozott alapelvek iránya – a forradalmi szindikalisták törekvéseivel szemben – szorosabb kapcsolatok, illetve a Komintern, valamint a kommunista pártok vezető szerepének elismertetése volt, a Komintern vb ekkori álláspontjának megfelelően, amit Kun megbízatásakor is hangsúlyoztak. (A megbízatást tartalmazó napirend címe a következő volt: *A Komintern és a Profintern közötti szorosabb kapcsolat létesítése.*) Az elkövetkezendő időszak tanácskozásain azonban Zinovjev és Lozovszkij ellenében, Lenin határozott követelésére végül is a kölcsönös képviselet fenntartása mellett foglaltak állást. (Ekkor, 1922 nyarán Kun már nem vett részt a vitákban.)

E fő témakörök mellett Kun Béla a Komintern vb elnöksége tagjaként részt vett a különféle pártok tevékenysége során létrehozott bizottságokban is. E bizottságok nem állandó jellegűek voltak, hanem az egyes problémák tisztázására, külön határozatok alapján alakították meg őket a Komintern, illetve az illető párt vezetőiből. Létszámuk öt fő körül mozgott, és feladatuk az volt, hogy határozati javaslatokat készítsenek a Komintern vezető szervei számára. Az 1921 júliusától 1922

³⁴ Székely Gábor: *A Komintern és a fasiszmus*. Kossuth, Budapest, 1980, 180., 187-199. o.

márciusáig terjedő időszakban Kun részt vett az ukrán, a lengyel, a csehszlovák, a török, a spanyol, az észt, a koreai, a norvég és természetesen a magyar párt ügyeivel foglalkozó bizottságok munkájában. E bizottságok anyagai nem hozzáférhetőek, a Komintern vezető szerveiben az egyes tervezetek előterjesztésekor kialakult vitát azonban egyes esetekben közzétették. E dokumentumokból követhető, hogy Kun Béla alaptörekvése az internacionalista vonal erősítése és a pártokon belüli nézeteltérések elsimítása volt – a különféle irányzatok megegyezése alapján. Kitapintható Kunnak ez az álláspontja abban az elméletileg is igen jelentős vitában, amely a Komintern vb 1921. november 21-i ülésén zajlott le. Az ülés fő napirendi pontja a „csehszlovák kérdés” volt.

A Komintern vb egyhangúan üdvözölte az október 30-a és november 4-e között lezajlott egyesítő kongresszust, melyen a csehszlovák, a csehországi német, valamint lengyel kommunisták szervezetei megalakították az egységes kommunista pártot. A pártalakulás azoknak az elvárásoknak megfelelően történt, amelyeknek Kun adott hangot korábban a Komintern nevében a németek kommunista pártjának megalakulásakor. Vita arról bontakozott ki, hogy vajon helyes volt-e az egyesítő kongresszus, illetve az egyes csehszlovák kommunista vezetők álláspontja a kongresszust megelőző napokban lezajlott magyarországi Károlyi-puccsal kapcsolatban. A vb-ülés idején Gennari, a napirend előadója – és úgy tűnik, a résztvevők többsége – meglehetősen leegyszerűsítve a történeteket, opportunisták hibáinak minősítette a csehszlovák kormány mozgósításának és honvédó propagandájának a támogatását, és helyeselte, hogy ha késve is, de a párt ez ellen lépett fel. A vitában felszólaló Radek viszont, utalva a Kornyilov-lázadás idején a bolsevikok által elfoglalt álláspontra, mely a Kerenszkij-kormány védelmére és Kornyilov leverésére mozgósított, kifejtette, hogy a munkásosztálynak érdeke megvédeni a polgári kormányt egy ellenforradalmi fordulattal szemben.

Buharin – mondván, hogy „Én még opportunistább beszédet szeretnék tartani, mint Radek” – ennél is tovább ment: felvázolta, hogy Szovjet-Oroszország háborús fenyegetés esetén szövetségre léphet burzsoá kormányokkal is. Kun Béla a vitában az utóbbiak véleményét támogatta. Megértéssel szólt ugyan az elkövetett hibákról, de a CSKP és Gennari érvelését elutasítva kijelentette: „Nem igaz az a feltételezés, hogy a tömegek a mozgósítás ellen léptek fel, legkevésbé a cseh tömegek. És ebben az időszakban volt monarchista veszély és háborús veszély is.” Utalt továbbá arra is, hogy Horthy irredentizmusa valós veszély Szlovákia számára, s óvta a pártot attól, hogy a „Rongyos Gárdák”, a horthysta provokátor csoportok

keltette „lázadásokban” lehetőséget lásson forradalmi akciók kibontakoztatására – talán éppen a németországi „márciusi akció” tanulságaként.³⁵

A „márciusi akció” a várt forradalmi hullám utolsó megmozdulásának bizonyult. Egyben véget ért egy másik folyamat is: míg 1918-20-ban a Kominternhez csatlakozás, amint azt Lenin „a baloldaliság”-ban megjegyezte, a belépés a Kominternbe divattá vált. Ennek is vége szakadt. Az utolsó nagy európai szociáldemokrata pártok csatlakozása 1920. folyamán lényegében lezárult.³⁶

Az októberi forradalom vezetői a 25. évordulóra megjelent képen:

Lenintől balra Radek, Trockij, Zinovjev, Rikov és Buharin; alatta Krilenko; tőle jobbra: Pokrovszkij, Szverdlov, Kollontaj, Kamenyev és Lunacsarszkij.

Aki a képről hiányzik: Sztálin – a többiek, Kollontaj kivételével, ekkor már nem éltek: Radek, Trockij, Zinovjev, Rikov, Buharin és végül Krilenko a sztálini terror áldozata lett, Szverdlovot a spanyol nátha vitte el, Pokrovszkij és Lunacsarszkij is korábban elhunyt.

³⁵ Gyejatyelnoszty. ... 49-51., 153., 187., 225., 227., 245., 270. l.

³⁶ Az olasz pártok csatlakozási folyamatáról lásd e számban J.Nagy László és Pankovits József írásait.

TRAMOR QUEMENEUR³⁷

Parancsmegtagadók az algériai háborúban (1954–1962): engedély nélküli távolmaradás, dezertálás, engedetlenség

Néhány hónappal azelőtt, hogy 1954. november 1-jén az algériai háború elkezdődött, Boris Vian bejegyeztette a francia zenészszerzők, dalszövegírók és zenekiadók szervezeténél, a SACEM-nél a *Le déserteur* (A katonaszökevény) című dalát. A sanzont Mouloudji³⁸ 1954. május 7-én – a Dien Bien Phunál elszenvedett vereség napján – előadta a Théâtre de l'Œuvre közönségének, mire valóságos tömegverekedés tört ki a színházteremben. Habár a dal az indokínai háború idején született, az engedetlen ellenállóknak igazán csak az algériai háború alatt adódott alkalmuk énekelni. De vajon hányan voltak a parancsmegtagadók az algériai háború idején? És mi jellemezte a tevékenységüket a konfliktus alatt?

³⁷ A szerző az Université Paris 8 oktatója.

³⁸ Marcel Mouloudji (1922–1994) népszerű énekes, dalszerző, színész és képzőművész volt. Kabil (berber) származású, analfabéta édesapja a francia gyarmati uralom alatt álló Algériából származott. A család szegényes körülmények között élt Párizsban. A fiatal Marcel baloldali társadalmi mozgalmakhoz csatlakozott, majd a Népfront győzelme (1936) után művészi pályára lépett, filmekben szerepelt, énekesként kereste a kenyerét. A világháború alatt félig illegitásban élt, miközben kapcsolatban állt Jean-Paul Sartre-ral és Simone de Beauvoirral. Az 1940-es évek második felében visszatért a színpadra és a kamerák elé, s egyre sikeresebb lett. Boris Vian mellett szívesen zenésítette meg Louis Aragon verseit is. Lemezeket készített, később kiadványt is alapított. Baloldali politikai nézeteit sohasem rejtette véka alá.

„Maroknyian vannak, mégis léteznek”³⁹

A katonai levéltárak adatai alapján mintegy 12 ezer ellenállóval számolhatunk, közülük 10 831 szökevény (olyan behívott, aki a sorozáson nem jelent meg), 886 dezertáló (olyan katona, aki illegálisan hagyta el az egységét), 420 pedig a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadó, fegyvert vagy egyenruhát viselni nem hajlandó katona volt.⁴⁰ Ez a hozzávetőlegesen 12 ezer ellenálló az Algériában összesen mozgósított 1 200 000 főhöz viszonyítva azt jelenti, hogy a parancsmegtagadók a katonák kb. 1%-át tették ki. Ez a szám egyszerre alacsony és magas, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a háború utáni becslések a néhány tízezertől a néhány százig terjedtek. Még a függetlenségpártiak is úgy vélekedtek az algériai háború idején, hogy az ellenállók száma aligha lehet több 3000-4000-nél.

Ez a szám arra is utal, hogy az algériai háborút nem fogadták annyira jól, mint ahogyan azt sokan állították, s számos behívott francia fiatal az akarata ellenére vonult be, hogy egy olyan háborúban harcoljon, amihez neki nem is volt semmi köze. Igaz ugyan, hogy a parancsmegtagadók az Algériába behívottak csupán 1%-át tették ki, ugyanakkor magatartásuk az ellenállás legradikálisabb formáját jelentette. Az ellenszegülés különböző formái ráadásul magában a seregben is jelen voltak, s gyakrabban ütötték fel a fejüket, mint eddig gondoltuk.

Kik voltak ezek az ellenállók? Pierre Vidal-Naquet történész úgy vélte, hogy az algériai háborúval szembeszegülőeknek három kategóriáját lehet megkülönböztetni: bolsevikok, tiers-mondisták (a harmadik világ felemelkedését támogatók) és Dreyfus-pártiak. Madeleine Rebérioux azonban rámutatott arra, hogy a harmadik csoport elhatárolása korántsem magától értetődő, ezért – úgy tűnik, teljes joggal – azt állította, hogy csak két kategória különíthető el egymástól, a keresztényeké és a kommunistáké (széles értelemben az anarchista, trockista kommunistáké, a kommunista párt szimpatizánsaié és aktivistáié).

Az engedetlenségek számának ingadozása azt mutatja, hogy az elutasítás három korszakát különíthetjük el. Az elsőt 1955–1956 folyamán már a csoportos szembeszegülés jellemezte. A másodikat az engedetlenség nyilvánossá válása és

³⁹ A francia–monacói költő-énekes, Léo Ferré (1916–1993) *Les anarchistes* (Az anarchisták) című dalának refrénje. *L'été* 68. Studio Barclay, 1969.

⁴⁰ Ezeket az adatokat és számos más információt a doktori értekezésemből kölcsönöztem. Tramor Quemeneur: *Une guerre sans „nom”? Insoumissions, refus d'obéissance et désertions de soldats français pendant la guerre d'Algérie (1954–1962)*. Doktori értekezés Benjamin Stora irányításával, Université Paris VIII, Saint-Denis, 2007. 1396 o.

az ellenálló hálózatok megszerveződése. A harmadikat pedig a szembenállás tömegessé válása a közéleti vitákban 1960-tól kezdve, miközben a parancsmegtagadók száma látványosan megugrott.

A csoportos szembeszegülés időszaka (1955–1956)

Mivel Algéria három tengerentúli francia megyének számított, nem került sor hadüzenetre a gyarmat és az anyaország között. Ráadásul a hatóságok azt hangoztatták, hogy csupán „rendfenntartó hadműveleteket” folytatnak, így az anyaország közvéleményében csak fokozatosan tudatosult az események fontossága. Az első fordulatra 1955 augusztusáig kellett várni: kitört az észak-constantine-i felkelés,⁴¹ majd intézkedéseket hoztak a rendelkezésre álló tartalékosok behívásáról. Ezek az intézkedések az 1952–1953-ban sorkatonai szolgálatukat letöltött fiatalok behívására irányultak; ezek a férfiak ekkorra már visszatértek a civil életbe. Ezenkívül meghosszabbították a sorkatonai szolgálatát azoknak, akiket 1954 elején soroztak be, s akiknek a közeljövőben kellett volna leszerelniük.

Szeptember elejétől tüntetések kísérték a katonák útnak indulását, elsősorban a vonaton vagy teherautón való elszállításukat. A másfél hónapig, szeptember 1-jétől október 23-ig tartó tiltakozó mozgalom alatt 49 incidenst számoltam össze, ebből 13 tüntetés, 5 parancsmegtagadás, 4 pedig illegális távolmaradás volt. Alkalmanként ezek a tiltakozások hevessebbé váltak, például szeptember 11-én a párizsi Gare de Lyon pályaudvaron. Az engedetlenség kérdése fokozatosan került a figyelem középpontjába. 1955. szeptember 29-én a párizsi Saint-Séverin-templomban tartott mise végén hívó és ateista behívottak parancsmegtagadásra felszólító felhívást tettek közzé. 1955. október 6–7-én a roueni Richepanse laktanya lázadása egyesítette a

Nemzeti Felszabadítási Front (FLN)

⁴¹ 1955. augusztus 20-án a kelet-algériai Constantine megye több városában a függetlenségi harcot irányító Nemzeti Felszabadítási Front (FLN) harcosai francia telepésekre és velük együttműködő muszlimokra támadtak és válogatás nélkül gyilkolták őket. A franciák bosszúja az 1945-ös kelet-algériai felkeléshez hasonlóan nem ismert határt: az önvédelmi milíciák és a hadsereg hajtóvadászatot indítottak és tömegével végeztek ki a gyanúsnak tartott őslakosokat. A veszteségekről a mai napig vitatkoznak a történészek. Az FLN harcosai kb. 120–130 európaít és muszlimot, a franciák 3000–5000 őslakost gyilkoltak meg, de vannak ennél nagyobb becslések is. Vö. J. Nagy László: *Az algériai háború 1954–1962*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010. 63–65.

behívottakat és a város civil lakosságát, ami a kaszárnya szó szerinti feldúlásához vezetett. A parancsmegtagadás kérdésének politikai visszhangja is támadt, amikor az ismert forradalmi szocialista, Marceau Pivert 1955. október 8-án kijelentette, hogy „a katonáknak most joguk van ahhoz, hogy csakis a saját lelkiismeretüknek engedelmeskedjenek”.⁴² Végül pedig 1955. november 23-án sorozott katonák (tehát nem tartalékosok) vonultak fel a Champs-Élysées-n, ami arra utalt, hogy a tiltakozás nem csak a tartalékosok körében terjed. A mozgalom hozzájárult a kormány meggyengüléséhez, végső soron a bukásához.⁴³ Az 1955-ös mozgalom bizonyos szempontból elérte a célját, hiszen a tartalékos behívottakat még az év vége előtt kivétel nélkül hazaengedték, az 1956 januárjára előrehozott parlamenti választások után pedig a Köztársasági Front került hatalomra az algériai béke megteremtésének jelszavával.⁴⁴

Az új kormány azonban gyökeresen megváltoztatta az álláspontját, 1956 márciusában megszavaztatta a „kivételes hatalmat”,⁴⁵ új sorozásokat szervezett, áprilisban pedig meghosszabbította a katonai szolgálat időtartamát. Ezt a behívottak újabb, az előzőnél is átfogóbb tiltakozó mozgalma követte. 1956 áprilisa és júliusa között több mint 300 incidens zajlott le, közülük több mint 200 tüntetés volt. Jean Gilbert-Jules belügyminiszter maga is elismerte, hogy a vonatok egyötödét érte a „behívottak” részéről valamilyen incidens. Számos feszült pillanat jellemezte ezt a mozgalmat. Ezek közül a legnevezetesebb minden bizonnyal a grenoble-i megmozdulás volt, amelyről Bertrand Tavernier és Patrick Rotman is beszámolt a *La guerre sans nom* (A név nélküli háború) című dokumentumfilmjében.⁴⁶ Más incidensek a katonai táborokon belül maradtak, például a La Fontaine du Berger-i tábor lázadása (Clermont-Ferrand közelében, május 28-án), vagy éppen Mourmelonban július 8-án.

⁴² Janine Cahen – Micheline Pouteau: *Una resistenza incompiuta. La guerra d'Algeria e gli anticolonialisti francesi 1954–1962*. 1. köt. Il Saggiatore, Milan, 1964. 80. Marceau Pivert (1895–1958) tanár, szakszervezeti aktivista, a szocialista párt balszárnyához tartozó politikus volt. Halála előtt nem sokkal – pártja többségével ellentétben – kiállt Algéria függetlensége mellett.

⁴³ Edgar Faure kormánya 1955. február 23-tól 1956. január 1-jéig volt hivatalban.

⁴⁴ A Köztársasági Front balközép pártok választási koalíciója volt. Kampányának középpontjában az algériai probléma tárgyalásos úton való megoldása állt. Győzelme után a szocialista párt (SFIO) főtitkára, Guy Mollet alakíthatott kormányt.

⁴⁵ 1956. március 12-én a Nemzetgyűlés a kommunisták támogatásával megszavazta a kivételes hatalmat Mollet kormányának az algériai háború folytatására. A hadsereg teljhatalmat kapott, s a háború megnyerése érdekében minden eszközt, a kínzásokat is bevetette az FLN és az algériai lakosság ellen.

⁴⁶ Bertrand Tavernier – Patrick Rotman: *La guerre sans nom*. Canal + / GMT / Little Bear, 1992. 235 perc.

Összességében az események Franciaország egész területére kiterjedtek, bár a vidéket mélyebben érintették, mint a párizsi régiót. A mozgalom erőssége a behívásokra és a katonai szolgálat meghosszabbítására vonatkozó intézkedések mind nagyobb népszerűtlenségének volt köszönhető: 1956 áprilisában a franciák 49%-a kedvezőtlenül viszonyult újabb korosztályok Algériába küldéséhez. Mindez persze nem gátolta meg a hatóságokat a tiltakozók elnyomásában, méghozzá sokkal keményebben, mint 1955-ben. Az 1955-ös mozgalommal a végeredményt illetően is adódik a különbség: 1956-ban a politika haladt a maga útján és számos behívott érezte azt, hogy hangja nem jut el a politikai szervezetekhez. A szocialisták kormányon voltak, a kommunisták jobbára törvénytisztelő aktivitást fejtettek ki, ami távol tartotta őket a mozgalomtól, a radikális antikolonialisták (trockisták és anarchisták) pedig összeropantak az elnyomás alatt.

Elszigetelten ugyan, de néhány fiatal mégis felvetette ebben az időszakban a parancsmegtagadás kérdését és cselekvéshez látott. Az engedelmeskedni nem hajlandók közül néhányan mélyen bevésődtek a történelmi emlékezetbe. Közéjük tartozott az algériai kommunista, Henri Maillot, aki 1956 áprilisában egy fegyverrel megrakott teherautóval megszökött a seregből, a rakományt pedig eljuttatta az algériai „vörös ellenállóknak” és az Algír megyei ALN-nek.⁴⁷ Noël Favrelière tartalékos altiszt úgy mentett meg egy algériait a kivégzéstől, hogy a sivatagon keresztül Tunéziába menekült vele.⁴⁸ Az emlékezet eme „különleges esetekre” irányuló koncentrációja elkendőz más, sokkal kevésbé ismert, sőt teljesen ismeretlen példákat, jóllehet azokra is „rendkívüli” helyzetekben került sor. Igaz ez például a kommunista Claude Vincire, a későbbi éne-

Mittelbergnek a *La Défense du Secours populaire français* 1956. decemberi, 387. számában megjelent rajza

⁴⁷ Az ALN (Armée de libération nationale – Nemzeti Felszabadítási Hadsereg) az FLN fegyveres szárnyaként tevékenykedett. Henri Maillot dezertálását magyarul bővebben ld. Szadek Hadzsersz: 1956. április 4.: a CDL – Henri Maillot hadművelet. Az AKP–FLN megállapodás előjátéka. *Acta Historica*, Tomus 126. 2007. 117–126.

⁴⁸ Noël Favrelière: *Le désert à l'aube*. Minuit, Paris, 1960.

kesre, aki Algériában azután dezertált a hadseregből, hogy szemtanúja volt egy mézszárlásnak.⁴⁹ Más esetek azért számítnak különlegesnek, mert elvezettek az algériai háborúval szembeni svájci ellenállás megalakulásához. Ilyennek számít a volt szeminarista Jacques Berthelet és a kommunista munkás, Louis Orhant példája. E „korai” ellenszegülők között anarchisták is megtalálhatók voltak, például a tanár Paul Philippe, az Anarchista Kommunista Föderáció szakszervezeti funkcionáriusa, aki Franciaországban vonult illegálisba, majd az algériaiak szolgálatába állt.⁵⁰ De említhetnénk az Anarchista Föderáció fiatal aktivistáját, André Bernard-t is, aki Svájcba emigrált.⁵¹ Végül voltak olyanok is, akik nem voltak hajlandók engedelmessé válni. A katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadók közül többen ismeretlenek maradtak, például a trockista ifjú színész, Jacques Blot, Guy Debord Lettrista Internacionáléjának⁵² szimpatizánsa, aki megtagadta az engedelmességet Algériában, mások viszont fokozatosan eljutottak a hírnévig, mint például a kertész és kommunista aktivista, Alban Liechti.⁵³

A nyilvánosság időszaka (1957–1959)

Az algériai háborúban az ellenszegülés történetének második szakaszát a szemtanúk nyilvánosságra került beszámolói és immár a szervezethez tartozók jellemzték. Az ilyen típusú beszámolókat akár úgy is fel lehet fogni, mint az engedetlenség egyik formáját, a háború egyfajta vitatását akár a céljait, akár a lefolyása körülményeit illetően. Az elutasításnak ez a formája átesett a sorállomány és a katonai hatóságok hallgatólagos elfogadásán, miközben azért nyíltan többé-kevésbé elvették azt. Így aztán a levelek, a fényképek, a hozzátartozók, sőt bizonyos hatóságok számára tett szóbeli beszámolók hozzájárultak 1957 tavaszán a kínzásokról folytatott vita fellángolásához. A helyszínen tartózkodó katonák magatartása is illeszkedik ebbe a keretbe. A fegyelmetlenség mint viselkedési norma elsajátítá-

⁴⁹ Claude Vinci: *Les Portes de Fer. „Ma guerre d’Algérie” et „ma” désertion*. Le Temps des Cerises, Pantin, 2002.

⁵⁰ Paul Philippe: Un combat politique. In: Sidi Mohammed Barkat (szerk.): *Des Français contre la terreur d’Etat (Algérie 1954–1962)*. Reflex, Paris, 2002. 91–100.

⁵¹ André Bernard: Insoumission. *La petite revue de l’indiscipline*, 45. sz. La guerre d’Algérie (1954–1962). Lyon, 1997. nyár. 8. skk.

⁵² A lettrizmus a második világháború után Franciaországban kialakult formabontó költői irányzat, amely szerint a szövegnek nem a jelentése, hanem a külalakja a fontos. A mozgalomból 1952-ben Lettrista Internacionálé néven kivált egy radikális csoport, mely a népköltészet népszerűsítése mellett a városi környezet megváltoztatására törekedett.

⁵³ Alban Liechti: *Le refus*. Le Temps des Cerises, Pantin, 2005.

sa Algériában a felettesekkel való nyílt szembenállásig is elfajulhatott, miközben a parancsmegtagadás határát nem lépte át. S megfordítva, egy katona kimutatott fegyelme alapvető engedetlenséget is takarhatott, mint például Jean P. esetében, aki segítséget nyújtott az ALN-nek Algériában. A fegyelem tehát nem szükségképpen rímel az engedelmességgel, a fegyelmezetlenség pedig az engedetlenséggel. Az egyik társadalmi csoportot leginkább éppen a beszámolók által kiváltott eme ellenállási formák meghatalmazása jellemzi: a keresztényekről van szó. Közülük de Bollardiére tábornok az egyik jelentősebb figura. A kínzások algériai háború során alkalmazott gyakorlatával való szembenállása arra kényszerítette, hogy nyilvánosan ítélje el ezeket a tetteket, minek következtében mind jobban marginalizálódott a tisztikaron belül, mígnem végleg elhagyta azt.⁵⁴

Azok számára, akik már átlépték a parancsmegtagadás határát, eljött a szervezkedés pillanata. Kezdetben az ellenszegülők ugyan elszigeteltek voltak, utóbb azonban lassacskán kapcsolatba léptek egymással és hálózatokat alakítottak. Az Ifjú Ellenállás 1958-ban Svájcban jött létre abból a magból, amelyet Jacques Berthelet és Louis Orhant vetett el, s amelyhez nem sokkal azelőtt csatlakozott két újabb katonaszökevény, Jean-Louis Hurst és Gérard Meier. Ezek a külföldre menekült ellenszegülők támaszkodhattak a helyiek támogatására ugyanúgy, mint más országokban, például Tunéziában, Belgiumban és az NSZK-ban.

A parancsmegtagadók beszámolókat is készítettek arról, hogy miért nem hajlandók részt venni az algériai háborúban. Ezek az alapvető tanúságtételek különösen fontosak voltak az olyan keresztények számára, mint a filozófus Jean Le Meur, aki 1958-ban lett altiszt, mielőtt szemtanúja lett volna a kínzásoknak. Az átéltekről 1959 decemberében számolt be az *Esprit* folyóirat hasábjain.⁵⁵ Az ellenszegülők szervezését nem saját maguk végezték, mivel be voltak börtönözve vagy el voltak szigetelve egymástól, hanem mások. Ebben a konkrét esetben főképpen a pacifista érzelmű anarchista, Louis Lecoin, aki 1958-ban kampányt indított a katonai szolgálat lelkiismereti okokból történő elutasításának törvényes elismerése érdekében.⁵⁶

⁵⁴ Jacques de Bollardiére: *Bataille d'Alger, bataille de l'homme*. Desclée De Brouwer, Paris, 1972. De Bollardiére (1907–1986) 1957-ben beszélt először nyilvánosan a kínzásokról, amiért hatvan napra börtönbe zárták. Később is elítélte az alkalmazott módszereket, 1961-ben pedig – az „ezredesek puccsa” után – végleg kilépett a hadseregből, mert az szerinte „fellázadt a haza ellen”.

⁵⁵ Jean Le Meur: *Histoire d'un acte responsable. Le cas Jean Le Meur*. *Esprit*, 1959. december. 686. skk.

⁵⁶ Vö. Louis Lecoin: *Le cours d'une vie*. Chez l'auteur, Paris, 1965.

Az ellenállás sajátos formáját képezte az algériai háborús részvétel kommunista elutasítása. Ezek a „parancsmegtagadó katonák” akkor sorolhatók az ellenállók közé, ha nyilvánosan beszámoltak az ellenszegülésükről és önként vállalták a börtönt ugyanúgy, mint a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadók. Az elutasításnak ezt a formáját Alban Liechti vezette be 1956-ban, példája pedig fokozatosan más kommunistákat is erre az útra terelt. 1957 végén, amikor a parancsmegtagadások száma növekedett, a kommunista párt sajtókampányt indított a bebörtönzött aktivistái érdekében, követelve a Franciaországba való hazaszállításukat és a szabadon bocsátásukat. A kampány 1958 januárjában jutott a csúcspontjára, amikor

kilenc katona tagadta meg a parancsot. Igen ám, de az ellenszegülés terjedése a hatóságokat válaszra és ezeknek a „parancsmegtagadó katonáknak” a szigorúbb megbüntetésére kényszerítette: szisztematikusan bebörtönözték őket Algériában. A kampány fordulópontjára 1958 májusában került sor, amikor néhány „parancsmegtagadó katonát” Tinfouchy „különleges részlegébe”, egy katonai fegyenctelep mintájára kialakított táborba szállítottak, ahol a fogva tartás körülményei rendkívül szigorúak voltak. A rossz bánásmódra 1959 májusában derült fény.⁵⁷ 1958 szeptemberében hat „parancsmegtagadó katona” jelentette az utolsó hullámot. Ezt követően még számos engedetlenség történt, például Alban Liechti második ellenszegülése. A kommunista párt azonban Maurice Thorez főtitkár révén 1959 májusában világosan jelezte, hogy a kommunista párttagoknak fel kell hagyniuk az engedetlenséggel és el kell fogadniuk a katonai kereteket. Ezzel egy időben a parancsot már megtagadó aktivistákat Franciaországba szállították. Büntetésük letelte után visszatértek a hadseregbe és letöltötték a katonai szolgálatukat.

Tinfouchy fegyenctelep különleges részlegének címe a *La Défense du Secours populaire français* 1959. májusi, 415. száma címlapján. Az arab felirat jelentése: „Viszlát, élet!”

⁵⁷ Révélations. A Timfouchi [sic], sous un soleil accablant. Des soldats sont astreints à la pelote et au tombeau. *La Défense du Secours populaire français*, 415. sz., 1959. május.

A viták időszaka (1960–1962)

Az algériai háború alatt az ellenszegülés harmadik szakaszát két, szilárd belső logikájú mozgalom határozta meg, az engedély nélküli távolmaradás és a dezertálás, valamint a fegyveres szolgálat megtagadása.

Az engedély nélküli távolmaradásról és a dezertálásról szóló vita 1960 tavaszán vette kezdetét, miután ismertté vált az Ifjú Ellenállás működése. Erre úgy került sor, hogy a titkos szervezet egyik aktivistáját, Diego Massont (André Masson festőművész⁵⁸ fiát) és egy katonaszökevényt, Jean Crespit, letartóztattak. Miközben a vita az engedély nélküli távolmaradás és a dezertálás körül egyre dagadt, két parancsmegtagadó közzétette a személyes élményeit: Jean-Louis Hurst *Le déserteur* (A katonaszökevény)⁵⁹ és Maurice Maschino *Le refus* (Az ellenszegülés)⁶⁰ címen. Francis Jeanson filozófus, az FLN-t támogató hálózat vezetője⁶¹ szintén felhívta a figyelmet az engedély nélküli távolmaradásra és a dezertálásra egy titkos, április 15-én tartott párizsi sajtóértekezleten. Ezek az események táplálták az engedetlenségről folytatott vitát 1960 tavaszán. Az Ifjú Ellenállásnak ugyanakkor kapóra jött a dolog, mivel szélesebb körben terjeszthette a nézeteit, remélve, hogy akár „tömegszervezté” is válhat.⁶² Másfelől a „tömeges szembeszegülés” szakadékot vágta a pártokon és a szakszervezeteken belül, ami arra készítette a *Les Temps modernes* szerkesztőjét, hogy megkülönböztesse egymástól a „tiszteletreméltó baloldalt”, mely elítéli az engedetlenséget, a „tiszteletre nem méltó baloldaltól”, mely viszont elfogadja, sőt pártolja azt.⁶³ A parancsmegtagadás még 1960 késő tavaszára és nyarára is rányomta a bélyegét. Példának okáért a párizsi rue de l’Avre egyik templomában ifjúsági szervezetek gyűlést tartottak erről a kérdésről. Ezenkívül

⁵⁸ André Masson (1896–1987) festőművész, illusztrátor, díszlettervező volt, a szürrealizmus képviselője. Az első világháborúban súlyosan megsebesült és egész életére pacifistává vált, aki elutasította az emberi erőszakot. Az algériai háború alatt festészete erőszakossá, viharossá vált. 1960-ban aláírta azt a nyilatkozatot, amely hitet tett a parancsmegtagadás joga mellett.

⁵⁹ Maurienne [Jean-Louis Hurst]: *Le déserteur*. Minuit, Les jours et les nuits, Paris, 1960.

⁶⁰ Maurice Maschino: *Le refus*. François Maspero, Cahiers Libres, Paris, 1960.

⁶¹ Francis Jeanson filozófus (1922–2009) baloldali értelmiségi, második világháborús ellenálló volt, aki az 1940-es, 1950-es években Jean-Paul Sartre-ral és Albert Camus-vel szoros kapcsolatban állt. Folyóiratokat szerkesztett, cikkeket írt. Az algériai háború alatt antikolonialista elveit a gyakorlatba is átültette, létrehozta a Jeanson-hálózatot, mely pénzt, hamis papírokat és adományokat gyűjtött és juttatott el az FLN-nek. A hálózatot a hatóságok 1960-ban felszámolták. Jeanson kénytelen volt külföldre menekülni, távollétében hazaárulásért tíz év börtönrre ítélték. 1966-ban, amnesztiával térhetett haza.

⁶² Jeune Résistance: „*Jeune Résistance*” s’explique... 1960. május. 16 o. (Archives Francis Jeanson)

⁶³ Marcel Péju: Une gauche respectueuse. *Les Temps modernes*, 169–170. sz. 1960. április–május.

az ellenszegülők újabb csoportjai szerveződtek meg: az Ifjú Ellenállás behatolt a lyoni régióba, de főleg a marseille-ibe, a Nizan Csoport megerősödött Párizsban,⁶⁴ a François Csoport pedig Marokkóban.⁶⁵ A nyár legjelentősebb eseménye az Ifjú Ellenállás darmstadt kongresszusa volt, ahol két irányzat csapott össze. Az egyik Francis Jeansoné, akinek a hálózatát a tavasz folyamán számolták föl, a másik Henri Curielé, aki átvette az FLN támogatásának feladatát. A két irányzat szembenállása meggyengítette az Ifjú Ellenállást egy olyan pillanatban, amikor az engedetlenség kérdése egyre inkább előtérbe került. Hiszen 1960 szeptemberében vette kezdetét a „Jeanson-hálózat” pere, melynek során sokan érintették a parancsmegtagadás kérdését is. Villámcsapásként hatott *Az algériai háborús engedetlenséghez való jog nyilatkozata*, ismertebb nevén a „121-ek manifestuma”, amelyben neves értelmiségiek szentesítették a parancsmegtagadás jogát az algériai konfliktusban. Köztük volt Jean-Paul Sartre, Simone de Beauvoir, Simone Signoret, Marguerite Duras, André Breton és Jehan Mayoux. Az aláírókat üldözték, megfosztották a rádióban való megszólalás lehetőségétől, nem dolgozhattak a közigazgatásban és az oktatásban, sőt Robert Barrat-t még le is tartóztatták és bebörtönözték.⁶⁶ A „121-ek manifestuma” természetesen ellenzőkre talált: „A francia értelmiségiek manifestumát” 185-en írták alá. Egy harmadik nyilatkozat („Felhívás a közvéleményhez az algériai tárgyalásos béke érdekében”), melyet több mint 16 ezren láttak el kézjegyükkel, rávilágított a baloldalon belüli demarkációs vonalra azok között, akik elfogadták a parancsmegtagadást, és azok között, akik ugyan támogatták Algéria függetlenné válását, de elutasították az engedetlenséget. A „121-ek manifestuma” után a hatóságok attól tartottak, hogy az ellenszegülés terjedni fog, csakhogy a letartóztatások aláásták a titkos hálózatok

⁶⁴ A főleg egyetemistákból és gimnazistákból álló csoportot Jean-Jacques Porchez alapította. Porchez és társai annak az Henri Curielnek dolgoztak, aki a vezetője emigrációja után a Jeanson-hálózat legfőbb mozgatórugójának számított. 1960 végén a Nizan kb. 30 főt számlált, akik további 150 főt tudtak mozgósítani. Szervezett egységek működtek Lille-ben, Dunkerque-ben, Nizzában, Lyonban és az egész párizsi régióban. A csoport minden különösebb nehézség nélkül tevékenykedett egészen az 1962-es fegyverszünetig.

⁶⁵ A csoport onnan kapta a nevét, hogy röplapjain a François név szerepelt aláírásként. Alig tucatnyi aktivistája volt, közülük néhányan az 1960 áprilisában alapított Egységes Szocialista Párt (PSU) tagjai is voltak.

⁶⁶ Robert Barrat (1919–1976) újságíró, az antikolonialista küzdelem katolikus aktivistája volt. Már Izrael Állam megalakulása (1948) után támogatta a palesztinai arab menekülteket, 1954-től kezdve pedig igyekezett kapcsolatba kerülni az FLN-nel. Ezért először 1955-ben tartóztatták le. Később megpróbálta összehozni a politikai elit tagjait a felkelőkkel, illetve minden eszközzel tiltakozott a kínzások ellen. A „121-ek manifestumának” közzététele után – mint főszervezőt – két hétre bebörtönözték.

tevékenységét. A letartóztatások arra készítették az Ifjú Ellenállást, hogy elfogadja az FLN gyámságát, csak hogy a front 1961 elején „ejtette” az Ifjú Ellenállást, amely így jelentéktelen csoportocskává zsugorodott. Ennek ellenére az ellenszegülés egészen a háború végéig folytatódott, a mérete pedig egyre nagyobb lett.

Miért ne dezertálj? Siné karikatúrái – 1960. július

mert irigységet szül
(a plakát felirata: általános dezertálás)

mert tilos

mert nem elégans
(a tábla felirata: dezertálás miatt távol)

mert a rossz példa ragadós

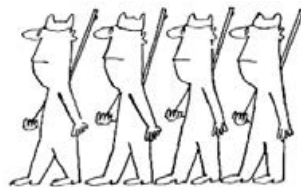
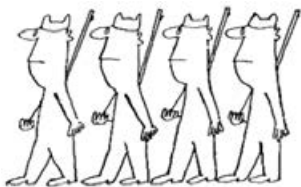

mert sértő, illetlen, szemtelen,

arcátlan, csúnya, felelőtlen, tiszteletlen,
lealacsonyító...

de legfőképpen...

...azért, mert hiány keletkezik a sorállományban

A másik mozgalmat a fegyveres szolgálat lelkiismereti okokból való megtagadása indította el. Születése annak köszönhető, hogy egy szolgálatot megtagadó fiatal, Pierre Boisgontier és az Erőszakmentes Civil Akció (Action civique non-violente, ACNV) nevű szervezet útjai keresztezték egymást. Az ACNV-t Joseph Pyronnet⁶⁷ alapította abból a célból, hogy elítélje a kínzásokat és a lakosság tömeges „csoportosítását”, az ún. „védett falvak” gyakorlatát.⁶⁸ Pierre Boisgontier a rue de l'Avre-i gyűléssel egy időben meggyőzte Joseph Pyronnet-t, hogy segítse azokat a fiatalokat, akik nem akarnak részt venni az algériai háborúban, de úgy, hogy nem a parancsmegtagadásra vagy a dezertálásra ösztönzi őket. Az ellenszögülők és a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadók összefogására 1960 őszén került sor. Eredeti demonstrációkat szerveztek, melyek kevés résztvevőt igényeltek, akik összeláncolták magukat, a hatóságokkal pedig közölték, hogy ők mindannyian egy konkrét szolgálatmegtagadóval azonosak. Az első ilyen megmozdulásra 1960. december 15-én került sor. Mialatt a szolgálatot ténylegesen megtagadókat bebörtönözték, a tüntetőket szabadon engedték, miután valós személyazonosságukat megállapították. Ezek a demonstrációk, majd a szolgálatmegtagadók perei magukra vonták a sajtó figyelmét, így újabb szolgálatot visszautasító fiatalok csatlakoztak a mozgalomhoz. 1961 tavaszán például hét szolgálatmegtagadó pere zajlott le, amelyek ország-világ előtt demonstrálták az algériai háborúval való szembenállásukat, de még inkább a fegyverviseléssel szembeni általános elutasításukat. A mozgalom a háború végéig eltartott a szolgálatmegtagadók újabb és újabb hullámaival, akik már nem is annyira az algériai háború, sokkal inkább általában a háború és a hadsereg ellen emelték fel a szavukat. Az ACNV aktivistái elvetették az autoritás bizonyos formáját, de időnként eljutottak odáig, hogy magukat „erőszakmentes hadseregként” jellemezzék, amelynek Joseph Pyronnet a „parancsnoka”.

⁶⁷ Joseph (Jo) Pyronnet filozófus (1927–2010) Gandhi nyomán egész életét az erőszakmentesség propagálására áldozta. Miután a madagaszkári Antananarivóban filozófiát tanított, visszatért Franciaországba, ahol 1959-től kezdve felemelte a szavát a hadsereg Algériában alkalmazott módszereivel szemben. 1960-ban társaival éhségsztrájkba fogott. Miután találkozott Boisgontier-val, kampányba kezdett a szolgálatot megtagadók érdekében. Ennek során előfordult, hogy letartóztatták. Az 1960-as, 1970-es években az erőszakmentesség érdekében evangéliumi közösségeket szervezett, majd szeretett felesége halála után pappá szentelték.

⁶⁸ A francia hadsereg 1959-ben látott hozzá az algériai lakosság tömeges, sokszor erőszakos „csoportosításához”, ún. „védett falvakba” való összegyűjtéséhez. A cél az volt, hogy az ALN harcosait elszigeteljék a háterszáguktól. A táborokban sanyarú körülmények uralkodtak. Mikor a dolog nyilvánosságra került, hatalmas botrány kerekedett belőle. Ld. J. Nagy: *Az algériai háború...* i. m. 184–186.

Az ACNV hat összeláncolt tüntetője Lyonban 1961. szeptember 2-án. A rendőröknek mindannyian azt állították magukról, hogy ők Michel Hanniet⁶⁹ (Archives Michel Hanniet)

Az algériai háború vége felé alakult mozgalmaknak és hálózatoknak mesze ható következményeik lettek. Az ACNV például 1963 decemberében latba vetette a befolyását a szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadók jogállásának elismerése érdekében, habár a folyamat elindítója a már említett Louis Lecoin éhségsztrájkja volt 1962 májusában és júniusában.⁷⁰ Ennek a jognak az elismerése

⁶⁹ Michel Hanniet (1941–) író, forgatókönyvíró. Mikor megkapta a behívóját, nem volt hajlandó fegyvert fogni az algériai nép ellen. 1962 januárjában ellenszegülésért két év börtönrre ítélte a lyoni katonai törvényszék. Később különböző békemozgalmak aktivistája lett.

⁷⁰ Louis Lecoin (1888–1971) nyomdai korrektor, pacifista és anarchista aktivista volt, a Franciaországi Pacifista Unió egyik alapítója. Aktívan kivette a részét a forradalmi szindikalista mozgalmából. Már az első világháború előtt bebörtönözték, amiért egy rendfenntartó osztag tagjaként nem volt hajlandó részt venni a vasúti dolgozók egyik sztrájkjának a felosztatásában. Mind az első, mind a második világháború alatt elutasította a katonai szolgálatot, amiért többször is letartóztatták: elveiért életéből összesen 12 évet töltött börtönben. Az algériai háború alatt szervezetet hozott létre a szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadók érdekében, amely mellett olyan személyiségek álltak ki, mint Albert Camus, André Breton vagy Jean Cocteau. 1962 júniusában, 74 évesen nagy

jelentette az első rést a francia sorozási rendszer falán, amely a későbbiekben kitágult a polgári szolgálat különböző formáival, míg 1997-ben el nem törölték a sorkatonai szolgálatot. Ami a katonaszökevényeket és a parancsmegtagadókat illeti, az Ifjú Ellenállás tiers-mondista diskurzust fejlesztett ki, mely szakított a klaszszikus kommunista szóhasználattal, és a forradalom motorjaként az ifjúsághoz, nem pedig a munkásosztályhoz fordult. Ebből a szempontból az algériai háború utáni tevékeny ifjú aktivisták által átvett frazeológiája az 1968. májusi mozgalom kulturális és politikai alapjainak egyikét jelentette.

Fordította és magyarázó jegyzetekkel ellátta:

Ferwagner Péter Ákos

figyelmet keltő éhségstrájkba kezdett, s hamarosan kórházba került, de még aznap szabadon engedtek 28 szolgálatmegtagadót, a miniszterelnök pedig megígérte, hogy törvényjavaslatot nyújtanak be a témában. Július elején elhagyhatta a kórházat. 1964-ben a neve felbukkant a Nobel-békedíjasok jelöltjei között, de ő maga kérte a kihúzását, hogy Martin Luther Kingnek nőjenek az esélyei.

BYRAPPA RAMACHANDRA

A kollektív tárgyalások hiánya Indiában - 2. rész

Történelmi és intézményi perspektíva India strukturális rezilienciához

Bevezetés

Ennek a kétrészes tanulmánynak az első részét a következő szavakkal fejeztem be: „Úgy tűnik, hogy a modern India megfosztotta magát a fejlődés lehetőségétől, amikor új formában, újra létrehozta az elit formális szektorát és az informális India gödrét, ahol a hagyományos diszkrimináció kivirágozhat. Megújult életerő, zéró kormányzati ellenőrzés, törvényi szabályozás hiánya és egy olyan hely, ahol a „Make India” a földi pokollal ritmizál a társadalom alján élők számára. Üdvözljük India szürkegazdaságában!”⁷¹ Nem a szavaim voltak kemények, hanem az indiai valóság. Mivel tavaly úgy tűnik, hogy Indiában egy mini forradalom zajlott le a munkaadók-munkavállalók jogainak tekintetében, az indiai kormány letörölte a palatáblát, és új jogszabályt vezetett be a munkaügyi kapcsolatok racionalizálásának érdekében. A kormányzat lépése nem lehet meglepő, mivel már két évtizeddel ezelőtt megkezdődtek az előkészületek az ügy előmozdítására. Ugyanakkor ennek időzítése érdekes, és felfedheti, hogy az ipari kapcsolatok milyen irányban mozdultak el.

⁷¹ Ramachandra Byrappa: Lack of collective bargaining in India – Part 1, in Gábor Székely: Year Book 2020 International Labour Movement, XLVI. évfolyam, Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2020, P. 297.

A Kínai Népköztársaság fejlődésének kritikus szakaszába érkezett. A skálán felfelé halad, hasonlóan az 1980-as évek Japánjához. Kína valódi válaszokat keres annak érdekében, hogy állampolgárainak jobb életminőséget, tiszta levegőt biztosítson. Azonban az is igaz, hogy Japánhoz hasonlóan demográfiai hanyatlás előtt áll. Megpróbálta kitelepíteni alacsony minőségű és szennyező iparait Afrikába, ám ez elbukott, emiatt egyre inkább hajlamos az alacsony minőségű termelést Indiába áthelyezni, és ezzel egyidejűleg ott bővíteni piaci kapacitását. Ha összekapcsoljuk az előbb említetteket a „Kína elszigetelődésének” politikájával, amely lényegében a termelést Indiába helyezné át, létrejöhet a globális egyensúly a Nyugat javára. Ennek a folyamatnak a fokozása érdekében javítani kell India versenyképességét. Az infrastruktúra javítása helyett azonban az indiai kormány a munkavállalói jogok reformja felé fordult. Jó példa erre, hogy 2021-től az indiai munkavállalóktól a szokásos 10,5 óra helyett napi 12 órát várnak el, de a szabályozás a heti terhelést 48 órában határozza meg.⁷² Az is érdekes, hogy Kínában ugyanaz a határ heti 44 óra.⁷³ India új rekordot állított fel a munkába állás és az ahhoz kapcsolódó utazás okán fellépő idővesztesség tekintetében. Ugyanakkor ez az új jogszabály három szempontból is forradalmasíthatja az indiai munkafeltételeket. Először is, a jogszabályok egész munkaerőpiacra történő kiterjesztésével a 92% -os informális szürke zóna elméletileg fokozatosan megszűnik, ami már jó ideje szükséges volt. Másodszor, ezek a törvények előnyösebb jogi keretet tesznek lehetővé a szakszervezetek létrehozására, növelve a munkavállalók potenciális tárgyalási erejét. Harmadszor, a törvényi rendelkezés eredményeképpen a bérek növekedése is megindulhat, tovább erősítve a munkavállalók helyzetét. Bár Indiának az egyik legjobb jogi kerete van a térségben, a törvények betartatásában azonban a legszegényebb.

Jobb vagy rosszabb esetben a változtatások eredményeképpen a gyarmati kényelem és a konszenzus öröksége tűnik el. Jawaharlal Nehru nem sokat változtatott, sőt tovább erősítette a megelégedettséget a munkavállalói jogok terén azzal, hogy mindent rendben találtak, miközben a központi bürokrácián kívül semmi sem volt megfelelő. Nehru csak a központi igazgatás rendjének fenntartásában volt érdekelt, a szakszervezetiség ezen a kereten túl nem számított neki. Indira

⁷² ENS Economic Bureau: Cap on weekly working time retained, spread-over time hiked to 12 hours in draft rules, The Indian Express online, November 21, 2020. URL: <https://bit.ly/38X3DA7> (Accessed: 01-01-21)

⁷³ Wang Xueqiao and Tom Hancock: Overdoing it: the cost of China's long-hours culture, Financials Times online, 17 Jan. 2019. URL: <https://on.ft.com/385hQM0> (Accessed: 01-01-21)

Gandhinak pedig túl sok intézményi reformot kellett eszközölnie annak érdekében, hogy reményt adjon a szegényeknek. Megpróbálta racionalizálni a szakszervezeti tevékenységet, de az ellenzék túl erős volt. Maga a globalizáció volt tehát az első eset India történetében, amikor a munkaadó-munkavállaló kapcsolatokban bizonyított status quo-t próbára tették. Ahogy egy ismert szakértő fogalmazott: „India az 1980-as évekre a globalizáció kezdeti szakaszának volt tanúja, amelyet a strukturális alkalmazkodási program elfogadásával az 1990-es évek fokoztak. Paradox módon az indiai gazdaság globalizációja a munkaerő parochializációjához vezetett, ami az ipari munkaerő mozgósításának egész országra kiterjeszthető kilitásainak fokozatos megszűnéséhez vezetett.”⁷⁴ A Modi-kormány megpróbálta az átalakítást, de csak korlátozott sikerrel: „A formális fog-

Pravin Sinha

lalkoztatás aránya közel 5 százalékponttal nőtt az elmúlt hat évben, ami az indiai gazdaság növekvő formalizálódását jelzi - állítja a 2020-as gazdasági felmérés.”⁷⁵ Az ütemet viszont nem tartották elégségesnek, és szükségesnek tartották a régi struktúra leépülését az igazságosabb és ellenállóbb ipari kapcsolatok rendszerének felépítéséhez. A Modi-kormány által hatályon kívül helyezett törvények India teljes munkaerőjének csak körülbelül 8%-át szolgálták. Az 1961-es népszámlálás szerint a 438 milliós népességből 188

millió volt munkavállaló, ebből 15 millió (7,9%) ipari (szakszervezeti) munkaerő volt.⁷⁶ Kijelenthetjük tehát semmi lényeges változás nem történt az elmúlt 60 évben. Pravin Sinha kijelentette:

Nagy bátorságra vall azonban megjegyezni, hogy az indiai szakszervezeti mozgalom intézményi fejlődése ellenére elhanyagolható mértékben növelte a tag-

⁷⁴ T K Oommen: Indian Labour Movement: Colonial Era to the Global Age, Economic and Political Weekly, Vol. 44, No. 52 (DECEMBER 26, 2009-JANUARY 1, 2010), pp. 81-89, Economic and Political Weekly, p. 88.

⁷⁵ stable URL: <https://www.jstor.org/stable/25663943> (Accessed: 28-10-2019)

⁷⁶ India Today: Formal employment rises from 17.9% to 22.8% in 6 years: Economic Survey, India Today magazine online, January 31, 2020. URL: <https://bit.ly/3pNi5SI> (Accessed: 29-12-2020)

⁷⁶ Harold Crouch: Trade unions and politics in India, Manaktalas, Bombay, 1966, p. 15.

ság méretét.”⁷⁷ A szakszervezeti rendszer kibővítése helyett kisebb exkluzív klubokká alakították át a rendszert.⁷⁸ Ez a változás azért volt lehetséges, mert az állami szektor volt a szervezett szektor gerince. Ám a modernizáció és a globalizáció nyomása alatt az állami szektor és annak súlya az indiai gazdaságban folyamatosan csökken.⁷⁹ Más országokkal ellentétben Indiában még a szakszervezetiség is átalakult az ideológiailag motivált egyének számára, ahelyett, hogy figyelembe venné a munkavállaló lakosság 92%-ának érdekeit. A tanulmány elemzésének középpontjában a szakszervezetiség ezen elit modellje áll. Kísérletet tesz a kutatás bemutatni az intézményi gyengeségeket és a gyarmati örökségből fakadó kényelmi alapállást.

A szakszervezet helyzetének megértése az indiai kontextusban

Indiai kontextusba áttűtetve a szakszervezetiség is mást jelent, mint a világ más részein, röviden, nem ugyanaz a funkciója és helye a politikai vagy társadalmi-gazdasági rendszerben. Harold J. Laski a szakszervezetek modern társadalomban betöltött helyéről szóló kimerítő tanulmányában azt állította, hogy kulcsfontosságú szerepet töltenek be a békében és a jólétben, mivelhogy, a társadalom termelő rendszerré vált.⁸⁰ A népesség egy nagyobb jó érdekében szerveződik, ami a szakszervezeteket az egész struktúra szempontjából kulcsfontosságúvá teszi. Ám India nem tudott békés és produktív társadalommá fejlődni, a nyomor és az erőszak uralja az ország minden területét. A gazdasági tényező Laski szerint a fejlődés kulcsa. A „feudalista” kormányok könnyen diktálhatják kevesek jólétét, de ha társadalom összjólétéről van szó, a cél csak az lehet, hogy produktívan szerveződjön meg. A népesség minden szegmensének részt kell vennie az erőfeszítésben, legyen szó a vagyon létrehozásáról vagy éppen az elosztásáról. Indiában az átlagpolgár jövedelmét és helyét a társadalomban a „Kvázi Mezopotámiai” kasztrendszer ha-

⁷⁷ Pravin Sinha: Representing Labour in India, Development in Practice, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p. 132. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118>

(Accessed: 13-10-2019)

⁷⁸ Gautam Mody: A recipe to tear down trade unions, The Hindu online, November 16, 2020. URL: <https://bit.ly/2MsiUI7> (Accessed: 29-12-2020)

⁷⁹ Prashant K. Nanda: 100 years on, India's trade unions face a tough road ahead, LiveMint online, 01 Nov 2020. URL: <https://bit.ly/38RZb5T> (Accessed: 31-12-2020)

⁸⁰ Harold J. Laski: Trade Unions In The New Society, George Allen & Unwin Ltd., London, 1949, p. 3-4. Életútját lásd Jemnitz János tollából, Évkönyv 1975/76. 227-229.

tározza meg. A személyes képességeket és a termelőképeséget marginalizálják vagy teljesen figyelmen kívül hagyják. A demokrácia elméletben egy hatékonyabb és jobb szervezet, konszenzusosabb, produktívabb rendszer katalizátoraként működik. Igaz, hogy a gyorsan fejlődő gazdaság feszültségeket okoz a munkaadó és munkavállalói viszonyokban, emiatt akár az egész berendezkedést az összeomlás fenyegetheti.⁸¹ Tágabb értelemben vett iparnak létfontosságú ágazatai vannak, ahol a szakszervezetek ugyanúgy fontosak a zökkenőmentes működéshez, hiszen nélkülük a gazdasági növekedés bizonyosan elmarad.⁸²

A kutatás szempontjából fontos, hogy az indiai demokráciát teljes spektrumában vizsgáljuk, ne korlátozzuk le a politikai szférára a kérdést.⁸³ A politikai pártokhoz hasonlóan a szakszervezetek is közvetítő szervek a demokráciában. A népuralom nem az individualizmusról vagy a politikai megosztottságról szól, hanem ez egy olyan fórum, ahol az egyéni vélemény összeforr a hasonló gondolkodásúakkal, annak érdekében, hogy kollektív cselekvést hozzon létre.⁸⁴ Amikor az egység minden más elképzelése kudarcot vall, akkor a „piac” egysége dominál, mint egy utolsó, a dolgokat összetartani képes kötelék. A probléma az, hogy úgy tűnik, sem az indiai demokrácia, sem az indiai szakszervezeti mozgalom nem eredményez konszenzust és egységet. Nyilvánvaló, hogy nem a demokratikus keretek, nem a szakszervezeti érdekek diktálják, hanem a kasztrendszer formálja. Egy 1958-ban végzett felmérés során (Maharashtra) „... adatokat gyűjtött 45 szakszervezetvezetőről. Az eredmény alapján 29 bráhmín, 3 bania, 3 marátha, 3 Chandraszéna kaszt, 2 keresztény, 1 muszlim stb.”⁸⁵ Ugyanezen a területen a kongresszus vezetőinek 75% -a bráhmín kasztból származott.⁸⁶ A kaszt hierarchia nem teszi lehetővé a változást és a javulást. Harold Crouch azt állítja: „Az oligarchia vastörvénye” meglehetősen megtörhetetlen az indiai szakszervezetekben. ... A választásokat ritkán vitatják.”⁸⁷ Így folytatja: „A munkásosztályt arra nevelik, hogy engedelmeskedjen a feletteseiknek.”⁸⁸ Ezzel fejezi be: „Így a tipikus szakszervezeti vezető jól képzett, viszonylag magas státuszú családból származik és valószínűsíthetően egy politikai párthoz tartozik. Mindebben nagyon külön-

⁸¹ Harold Crouch, op. cit., p. 3.

⁸² Uo. 7.

⁸³ Harold J. Laski, op. cit., p. 149.

⁸⁴ Uo. 150-151.

⁸⁵ Harold Crouch, op. cit., p. 30.

⁸⁶ Uo. 31.

⁸⁷ Uo. 10-11.

⁸⁸ Uo. 29.

bözik az általa vezetett munkásoktól.”⁸⁹ Indiában a szakszervezetiség eddig az arisztokratikus / feudális / kaszt kiváltságok fenntartásáról szólt, és nem a munkavállalói jogokért folytatott harcról.

A brit gyarmati örökség, az indiai állam hagyománya és a szakszervezetiség

Az indiai állam szakszervezetekhez és ipari kapcsolatokhoz fűződő viszonyát három tényező határozta meg. Az első a gyarmati múlt és a gyarmati vállalkozással összeköttetésbe hozott indiai kollaboránsok körén belüli hatalmi harc volt. A második tényező Nehru és kormányzási módszere, melynek során a szakszervezeti vezetők anyagi ösztönzése révén elért paternalista konszenzusra került a hangsúly.⁹⁰ A harmadik pedig az ideológiai tényező, melyet az állam a Gandhi által megfogalmazott autonóm lét és önellátás elveinek ösztönzésével igyekezett foganatosítani. A három említett tényező mellett természetesen egy újonnan létrehozott állam kezdeti határozatlansága is jelen volt a nemzetépítés, illetve az új-jáépítés folyamata során.

Az indiai Brit Birodalom hanyatló időszakában úgy ítélték meg, hogy az unionizáció ösztönzése, valamint a munkaügyi kapcsolatok formalizálása elengedhetetlenül a kommunizmus hátsó ajtón keresztül történő fokozatos bevezetéséhez fog vezetni; és a szovjetek által támogatott elemek akadálytalan behatolásához. Ugyanakkor a tétlenség a fennhatóság elvesztéséhez vezethetne, ezért előnyösebbnek ítélték meg az ipari kapcsolatok formalizálását: „A harcias nacionalizmus szembeállította a szervezett munkát az indiai brit kormány hatalmával, miközben az utóbbi hajlott a munkaügyi vitákra úgy tekinteni, mint az állam rendjét és biztonságát fenyegető veszélyre”.⁹¹ A britek igyekeztek Gandhit felhasználni az ipari viszályok és tüntetések csillapítására. Gandhi megpróbálta elejét venni a „sztrájktevékenységnek”, mint tiltakozási eszköznek, és felváltani azt a kialakulóban lévő együttműködés folyamatával.⁹² A nemzetépítést Gandhi az erőszakmentességre, illetve a résztvevő felek kollektív felelősségére kívánta ala-

⁸⁹ Uo., 32.

⁹⁰ Ibid., p. 52.

⁹¹ Subbiah Kannappan: *The Gandhian Model of Unionism in a Developing Economy: The TLA in India*, *ILR Review*, Vol. 16, No. 1 (Oct., 1962), pp. 86-110, Published by: Sage Publications, Inc., p. 89.

⁹²table URL: <https://www.jstor.org/stable/2521239> (Accessed: 13-09-2019)

⁹² Ibid., p. 91.

pozni.⁹³ Ez önmagában nem volt egy rossz elképzelés, azonban a munkásoknak sürgős megoldásokra volt szüksége. A brit gyarmati hatóságok már nem tudták ezeket a tüntetéseket felkelésként vagy lázadásként kezelni.

1926-ban elfogadásra került a Szakszervezeti Törvény (*TUA*, *Trade Union Act*) Brit Indiában.⁹⁴ Alapvetően ez a törvény bevezette a szakszervezetek hivatalos elismerését, mint munkavállalókat képviselő testületeket, elkülönítve a politikai tiltakozó csoportoktól: „A törvény biztosította a szakszervezetek nyilvántartásba vételének mechanizmusát, amelyből jogaikat, valamint a működésüket szabályzó keretet származtatták. A *TUA* ezentúl jogi keretek közé helyezte a munkavállalók tevékenységét azáltal, hogy lehetővé tette a szakszervezetből való kilépést, amennyiben az „megsértette a törvény bármely rendelkezését”.⁹⁵ Mindaddig, amíg a szakszervezetek nem veszélyeztették a „Kongresszus-rendszert” és igényeik jogosak voltak, Brit India igyekezett a törvény által meghatározott jogi háttér és az előírások végrehajtásának biztosítására.⁹⁶ Emellett a demokrácia elve meghatározóvá vált a szakszervezeti fellépés szempontjából (25. cikkely).⁹⁷ Az 1926-os törvény optimális volt, és egy ideális alapot teremthetett volna a szakszervezeti fejlődés számára, hogy az a munkavállalói jogok védelmének erős és jól funkcionáló rendszerévé teljesebben ki. Ezzel szemben a törvény jelentőségét aláásták, ahogy erre egy, a gudzsarati szakszervezeti tevékenységről szóló tanulmány is rávilágít: „Nyilvánvalóan a hatalom a kívülálló vezetők kezében összpontosult”.⁹⁸ Lassan, de biztosan, a függetlenség idejére a szakszervezetek nagy része a politikai pártok eszközévé vált: „Indiában a szakszervezetek kiszolgáltatott helyzetben vannak, mert gyengék. Céljaikat pusztán szakszervezeti módszerekkel nem képesek elérni. Ezért politikai segítségre van szükségük, és a politikai pártok túlságosan is

⁹³ Ibid., p. 86.

⁹⁴ THE TRADE UNIONS ACT, 1926 / ACT NO. 16 OF 1926*1/[25th March, 1926.] Available at: <https://labour.delhi.gov.in/content/trade-unions-act-1926> (Accessed: 02-01-2021)

⁹⁵ Gautam Mody: A recipe to tear down trade unions, The Hindu online, NOVEMBER 16, 2020. URL: <https://bit.ly/3aWyvUe> (Accessed: 02-01-2021)

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ THE TRADE UNIONS ACT, 1926 / ACT NO. 16 OF 1926*1/[25th March, 1926.] Available at: <https://labour.delhi.gov.in/content/trade-unions-act-1926> (Accessed: 02-01-2021)

⁹⁸ Pravin J. Patel: Full-time Trade Union Leaders & the Societal Context: The Bosses & Deputies, Indian Journal of Industrial Relations, October 2016, Vol. 52, No. 2 (October 2016), pp. 175-191, Published by: Shri Ram Centre for Industrial Relations and Human Resources, p. 180. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44840807> (Accessed: 2-01-2021)

készek megadni ezt a segítséget”.⁹⁹ A munkavállalók jóléte a továbbiakban már nem volt központi kérdés.

Az 1926-os törvényt és annak integritását az új jogszabályok még inkább rontották és aláásták: az 1947. évi ipari jogvitákról szóló törvény (*Industrial Disputes Act*), valamint az 1946. évi ipari foglalkoztatásról szóló (állandó megrendelések) törvény (*Industrial Employment [Standing Orders]*) alkották az Ipari Kapcsolatok Törvénykönyvét (*ICR, Industrial Relations Code*). Fontos megemlíteni, hogy 1946-tól, amikor is ez a törvénykezés végbement, Nehru vezette az országot. Egy megfigyelő szerint ezeknek az intézkedéseknek „... rendkívül baljós eredménye volt a munkavállalók egyesülési joga szempontjából. Az említett törvény jelentős mértékben kiterjeszti azon okokat, melyek alapján egy regisztráció visszavonásra kerülhet a nyilvántartásból. A TUA értelmében a nyilvántartásból való visszavonás a szakszervezet belső működésére korlátozódott – abban az esetben, ha egy szakszervezet megsértette a törvényben vagy saját alkotmányában meghatározott pénzügyi szabályokat. Az állandó megrendelésekről, valamint az ipari vitákról szóló törvények rendelkeztek a foglalkoztatás feltételeiről, illetve a viták rendezéséről. A legkevésbé sem kötődtek a belső működéshez, tehát a szakszervezet fennállásához sem”.¹⁰⁰ Ezek a törvények elősegítették a „Nehru-konszenzus” megteremtését, a reformokkal kapcsolatos jogos követelések elfojtását, valamint az unionizmus elterjedésének féken tartását.

Voltak egyéb, hasonló végkimenetelű reformok is Nehru ideje alatt. Brit India egy másik gyakorlatot is kezdeményezett, mely a konzultációt helyezte az ipari kapcsolatok középpontjába. A második világháború alatt a gyarmati adminisztráció felvetette a szakszervezetek, a tőke és az indiai állam közötti háromoldalú konferencia ötletét – az Indiai Munkaügyi Konferenciát (*ILC, Indian Labour Conference*).

Az első konferenciát, a Háromoldalú Nemzeti Munkaügyi Konferenciát (*Tripartite National Labour Conference*), 1942-ben¹⁰¹ tartották. A cél a békés konzultáció ösztönzése volt a háborús erőfeszítések közötti ipari viszályok elkerülése érdekében. A független India kormánya a későbbiekben is megtartotta ezen éves összejövetel gyakorlatát az ellentétek feloldása, a módosítások kivitelezése, vala-

⁹⁹ Harold Crouch, op. cit., p. 9.

¹⁰⁰ Gautam Mody, op. cit.

¹⁰¹ Ministry of Labour and Employment: List of Indian Labour conferences, Government of India. URL: <https://bit.ly/2X0TKfs> (accessed: 2019-10-20)

mint a jövő tervezése érdekében. A kezdeti hozzáállás – a hidegháborús helyzet és a maoizmus térnyerésével – proaktív volt. Számos kezdeményezés indult az ipari kapcsolatok egy, Nyugat-Európában is fellelhető szociáldemokrata modelljéhez hasonló rendszer bevezetésére. Az 1954-es bombayi éves konferencia során még a gyermekmunka kérdése is napirendre került.¹⁰² Az évek során ez a testület a Munkaügyi Minisztérium szerves részévé vált, mint tanácsadó testület. Három bizottságból állt: a kormány, a munkáltatók csoportja, valamint a munkavállalók csoportja. A testület súlyát csökkentette az a tény, hogy az állami kormányok nem akarták, hogy a központ döntsön.¹⁰³ Ezenfelül nem minden szakszervezet volt képviselve a konferencián. Az amatőrség és a felkészületlenség jellemezte az ILC-t. 13 év elteltével, amikor a konferenciát 1985-ben ismét összehívták, egy neves újságíró a következő megjegyzést tette: „A protektív munkaügyi jogszabályok sajnálatosan gyenge végrehajtása felett, amely talán a munkavállalók nehézségeinek és nyugtalanságának a legfőbb oka, természetesen átsiklottak a hivatalos szövegezés során.”¹⁰⁴ Mint megannyi hivatalos fórum és testület Indiában, az ILC

¹⁰² The Economic Weekly, Indian Labour Conference, May 21, 1955, p. 611

¹⁰³ Economic and Political Weekly: Talking about Labour, Economic and Political Weekly, Vol. 6, No. 36 (Sep. 4, 1971), pp. 1902-1903, Economic and Political Weekly, p. 1902. URL: <https://bit.ly/3ob2Zpb> (Accessed: 20-10-2019)

¹⁰⁴ Bagaram Tulpule: A Fruitless Revival, *Economic and Political Weekly*, Vol. 20, No. 51/52 (Dec. 21-28, 1985), pp. 2238-2239, Economic and Political Weekly, p. 2238 Stable URL: <https://bit.ly/2KUx3Hk> (Accessed: 20-10-2019)

elszlasztott egy ígéretes lehetőséget, hogy irányt mutasson az indiai ipari kapcsolatok reformjában.

A háromoldalú tárgyalási rendszernek, mellyel az 1970-es években lényegében teljesen felhagytak, a nyílt konfrontáció vette át szerepét, ami azonban sajnálatos módon egy olyan szégyenteljes tendenciához vezetett, ahol a munkavállalókat hibáztatták az indiai gazdaság strukturális gyengeségei miatt. Indira Gandhinak részben igaza volt, édesapja legfőbb aggodalma az indiai városi munkásosztály jóléte volt. Ez az osztály azonban védve volt, míg a vidéki szegények éheztek, és a szakszervezeti tagok az 1974–1977-es politikai válság idején nyíltan a bengáliak mellé álltak. Indira Gandhi kiváltságos suhancok osztályaként tekintett rájuk.¹⁰⁵ Egy újságíró a következőt írta Mrs. Gandhi ipari kapcsolatokhoz való hozzáállásáról: „A jelenlegi kormány ipari kapcsolatokról alkotott elképzelésének az az alapfelvetése, hogy a munkaügyi fegyelem kulcsfontosságú eleme a gazdaság javulásának.”¹⁰⁶ Majd folytatta: „Úgy tűnik, hogy a kormány meggyőzte magát arról, hogy nincs más választása, mint az ökológiai politikáját alkalmazni a szervezett munkavállalókkal szemben”.¹⁰⁷ A kormányok a vagyon- és munkahelyteremtés egyre jelentősebb nyomása alatt felhagytak a háromoldalú rendszerrel, egyre inkább az üzleti világ mellé állva. Majd csak az idő döntheti el, hogy a 2020-as jogszabályok képesek lesznek-e visszavezetni az indiai államot a felelős döntőbíró szerepébe.

Túl korai lenne megállapítani, hogy a 2020-as jogszabályoknak¹⁰⁸ milyen hatása lesz, azonban úgy tűnik, hogy a főbb elvek a munkaadók számára nagyobb mozgási teret, míg az informális szektor több százmillió dolgozójának pedig jogi státuszt biztosítanak. Előnyösebb is lehetett volna, azonban kiindulópontnak nem rossz. Hisz mindenki, aki 18000 rúpia felett keres, munkavállalónak tekinthető, melynek megfelelően írásos szerződéssel, valamint minden munkavállalói joggal rendelkezik (az átlagos havi bér 32800 rúpia). A határozott idejű

¹⁰⁵ B. M. (pseudonym): Groping for an Industrial Relations Policy, *Economic and Political Weekly*, Vol. 10, No. 15 (Apr. 12, 1975), p. 611, *Economic and Political Weekly*. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4537022>

(Accessed: 20-10-2019)

¹⁰⁶ B. M. (pseudonym): Big Stick for Labour, *Economic and Political Weekly*, Vol. 15, No. 28 (Jul. 12, 1980), pp. 1165-1167, *Economic and Political Weekly*, p. 1165

^stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4368842> (Accessed: 20-10-2019)

¹⁰⁷ Ibid.

¹⁰⁸ K. Venkataraman: What does the new Industrial Relations Code say, and how does it affect the right to strike?, *The Hindu online*, SEPTEMBER 27, 2020. URL: <https://bit.ly/2KY28tJ> (Accessed: 02-01-2021)

munkavállalók ugyanazokban a jogokban részesülnek, mint az állandó szerződéssel rendelkezők. Ezenfelül egy több mint 300 dolgozót foglalkoztató létesítménynek rendelkeznie kell munkaköri leírással: „...munkaidő, ünnepek, fizetési napok stb., műszakok, jelenlét, szabadság feltételei, munkaviszony megszüntetése vagy felfüggesztése, a sérelmek orvoslására rendelkezésre álló eszközök mellett.”¹⁰⁹ Bármely szakszervezet vagy csoportosulás, mely a munkavállalók 51%-át képviseli, törvényes képviselőnek minősül (korábban 75% volt a követelmény). Amennyiben egyetlen szakszervezet sem felel meg a követelményeknek, létrehoznak egy tárgyalótanácsot, ahol a szakszervezetek a munkavállalók legalább 20%-át képviselik. Bármely, munkavállalókat elbocsátani kívánó vállalatnak 90 nappal a munkaviszony megszüntetése előtt értesítenie kell az állami hatóságokat. Ami a sztrájkokat illeti, 60 napos értesítést kell adni, hogy elegendő idő álljon rendelkezésre a tárgyalások lefolytatására. A jogszabály részletessége és hatálya kiegészíthető a reform előrehaladtával. Ami a szakszervezeteket illeti, ez az új jogi keret megalapozottabbnak és ígéretesebbnek tűnik az indiai szakszervezeti-ség korábban nem látott kiteljesedése szempontjából.

Alapvető kezdeményezések: NGO-k és szakszervezetek

Amint azt korábban kifejtettem, az indiai szakszervezetek egy védett és kiváltságos kisebbséget képviselnek (a dolgozó népesség 7-8% -át). Nem volt valós esély a korábbi minta felszámolására. Az informális szektor (szürkegazdaság) munkavállalóinak (92%) védelme másokra maradt: „Az indiai szakszervezetek főként a hivatalos munkavállalókkal foglalkoztak, különösen az állami szektorban érintettekkel. Azonban Indiában a legtöbb ember az informális szektorban (szürkegazdaság) dolgozik és a munkavállalói igényeket, szükségleteket főként önkéntes ügynökségek vagy nem kormányzati szervezetek (NGO-k) látják el.”¹¹⁰ Ugyan-ezek a prioritások eredményezték a szakszervezetek és az NGO-k közötti együttműködések hiányát. A legtöbb esetben a szakszervezetek a kiváltságosokról, míg a civil szervezetek a nélkülözőkről, az elhanyagoltakról és a bántalmazottakról gondoskodtak. Két különböző világról van szó, különös tekintettel arra, hogy az

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Pravin Sinha: Representing Labour in India, Development in Practice, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p.127. URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118> (Letöltve: 2019-10-13.)

NGO-k elsődlegesen apolitikus jellegűek, míg a szakszervezetek politikai eszközként is funkcionálhatnak. Ahogy Sinha megjegyzi: „Az együttműködés nem létezik közöttük, főleg a bizalmatlanság és a választókerületük feletti kontroll elvesztésétől való félelem miatt.”¹¹¹ További okok közé sorolható, hogy az NGO ágazatban érdekelt bráhmínok általában exkluzív érdekcsoportokhoz kötődnek. Míg a civil szervezetek többségét más kasztok irányítják, jelentős számban vannak közöttük keresztények.¹¹² Hozzá tartozik az igazsághoz, hogy az együttműködések hiánya abból is fakadhat, hogy az emberek nem tudják, ki és milyen szándékkal áll az NGO kezdeményezés mögött. Az informális szektor egy Eldorádó és egy amolyan Vadnyugat összességét eredményezte. Nagyon sok a keresztény missziós kezdeményezés, és nemzetközi szervezetek által finanszírozott lehetőségek. Egyre több a magán, egyéni kezdeményezés. Számos dicséretes megmozdulás van közöttük, de sokan csak egyszerűen ügyfélként akarnak kiépíteni a személyes gazdagodásuk érdekében és nem tartják szem előtt az egyesület tagjainak érdekeit.¹¹³ Ezzel szemben a szakszervezeti kötelezettségek egyértelműek és nyomon követhetőek. Azonban vannak olyan sikertörténetek mint az Önfoglalkoztató Nőszövetség (SEWA), ahol egy civil szervezet kezdeményezése segített a szakszervezet létrehozásában.¹¹⁴ A SEWA 1972-től meghatározó szakszervezetté vált, amely nemzetközileg is erősödik.¹¹⁵ Ez az eredmény arra ösztönözhet másokat, hogy kövessék példájukat.

¹¹¹ Pravin Sinha: Representing Labour in India, Development in Practice, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p. 132. URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118>

(Letöltve: 2019-10-13.)

¹¹² John Harris: Middle Class Activism and Poor People's Politics: An exploration of civil society in Chennai, Development Studies Institute - LSE, Working Paper (No.05-72), London, 2005, p. 13. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/137958/WP72.pdf> (Letöltve: 2021-01-03.)

¹¹³ Pushpa Sundar: Why India's Non-Profit Sector Needs Comprehensive Legal Reform, The Wire online, 10-05-2017. URL: <https://thewire.in/politics/ngo-fcra-legal-reform> (Letöltve: 2021-01-02.)

¹¹⁴ Pravin Sinha: Representing Labour in India, Development in Practice, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p. 132. URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118>

(Letöltve: 2019-10-13.)

¹¹⁵ SEWA: Home page, Self Employed Women's Association. URL: <http://www.sewa.org/index.asp> (Letöltve: 2021-01-03.)

Az indiai szakszervezetek rövid áttekintése¹¹⁶

Az indiai szakszervezetek éves jelentéseiről sajnos nem állnak rendelkezésre hivatalos adatok, legalábbis hosszas keresés után sem találtam erre vonatkozó információkat. Egyedül 2010-es adatokra bukkantam, amely elegendő lehet arra, hogy helyzetükről egy általános vázlatot kapjunk. A 2010-ben Indiában regisztrált szakszervezetek száma 18602 volt. Ezek között a munkaügyi minisztériumnak 2937 szervezet tett éves jelentést, ami a teljes lista 15,8% -át tette ki. Viszont, ami még fontosabb, hogy az 56 munkáltatói szakszervezetből csak egy küldött éves jelentést a minisztériumnak. Szakszervezetenként átlagosan csak 1735 fő volt a tagok száma. A munkáltatók esetében az átlagos taglétszám csak 15 főt tett ki. A 18602 szervezetből 18546 a munkásoké és csak 56 volt a munkáltatóké. Földrajzilag a legtöbb szakszervezetnek (12030) a dél-indiai Kerala állam adott otthont. Az 18546 szakszervezetből 92,16% állami, a fennmaradó 7,84% pedig Központi Szakszervezet (All-India) fenntartásában volt. A feldolgozóipar 34% -ot, míg a szállítás és a raktározás 16,6% -ot tett ki. 2010-ben 29 szakszervezeti szövetség működött. Ebből csak 2 szövetség küldött éves jelentést a Munkaügyi Minisztériumnak. Egy 2002-es tanulmányban az Indiai Munkaügyi Iroda elemzéseket készített a szakszervezeti összefogás mértékéről a közszférát illetően: „A nyilatkozatból azt láthatjuk, hogy a közszféra a szakszervezetek 33,3 százalékát és a bevallást benyújtó összes munkavállalói szakszervezet tagságának 32,9 százalékát tette ki. A közszférában bevallást benyújtó 2576 szakszervezetből 717 (27,8 százalék) szakszervezet tevékenykedett a központi szférában. A szakszervezetek tagsága az állami szférában és a központi szférában 1 340 340, illetve 934 359 fő volt.”¹¹⁷ Az Indiai Szakszervezetek Központja, a főbb szakszervezetek koordinációs testülete az ún. Közszféra Szakszervezeteinek Bizottsága. E bizottság adatai szerint, megközelítőleg 2 millió főt tesz ki az állami szektorban dolgozók száma.¹¹⁸ Indiában 12 nagyobb szakszervezetet ismernek el központi szakszervezeti egyesületként, amelyek számos államban működnek¹¹⁹:

¹¹⁶ All the statistics given are provided at the following: Labour Bureau: Trade Unions in India, Ministry Of Labour & Employment Government Of India, Chandigarh-Shimla, 2010, p.1-2.

¹¹⁷ Labour Bureau of India: Trade Unions in India 2002. URL: <https://bit.ly/354FxSX> (Letöltve: 2019-10-28.)

¹¹⁸ Centre of Indian Trade Unions: Committee of Public Sector Trade Unions – description of the committee’s achievements. URL: <https://bit.ly/3ngFxG1> (Letöltve: 2019-10-28.)

¹¹⁹ ILO: Workers’ and Employers’ Organizations in South Asia, International Labour Organization, központi honlap. URL: <https://bit.ly/388Wlu5> (Letöltve: 2020-12-31.)

- Bharatiya Mazdoor Sangh (BMS);
- Indian National Trade Union Congress (INTUC);
- All India Trade Union Congress (AITUC);
- Hind Mazdoor Sabha (HMS);
- Centre of India Trade Unions (CITU);
- All India United Trade Union Centre (AIUTUC);
- Trade Union Co-ordination Centre (TUCC);
- Self Employed Women's Association (SEWA);
- All India Central Council of Trade Unions (AICCTU);
- Labour Progressive Federation (LPF);
- United Trade Union Congress (UTUC);
- National Front of Indian Trade Unions – Dhanbad (NFITU-DHN).

A 12 meghatározó szakszervezet közül a HMS, az INTUC és a SEWA a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség (ITUC) tagja. Ezen felül az AITUC tagja a Szakszervezetek Világszövetségének (WFTU).¹²⁰ Mindez azért lehetséges, mert az AITUC volt az első szakszervezet Indiában, amelyet 1920-ban 64 szakszervezet egyesítésével hoztak létre.¹²¹

Konklúzió

Pravina Sinha szerint: „A szakszervezeti mozgalom Indiában úgy írható le, mint: szűk tagság politikai vonalakon megosztva, jellemzően előregedő vezetéssel és centralizált döntéshozattal, ad hoc menedzsmenttel, szakmaiatlan megközelítéssel, idejétmúlt stratégiákkal, második vonal hiányával. Ennek köszönhető, hogy a szakszervezeti taglétszám folyamatos zuhanásnak indult, amivel együtt járt a kormányzatra való befolyás csökkenése. Szakszervezeteket, a kormányzat figyelmen kívül hagyja, a munkaadók marginalizálják őket, míg a tagság egyszerűen nem bízik a működésében, nem beszélve a társadalmi ellenszenvről az irányukban.”¹²²

¹²⁰ ILO: Workers' and Employers' Organizations in South Asia, International Labour Organization, központi honlap. URL: <https://bit.ly/2MhsUgP> (Letöltve: 2020-12-31.)

¹²¹ Sharath S. Srivatsa: Even as AITUC turns 100, challenges seem endless, The Hindu online, OCTOBER 30, 2020. URL: <https://bit.ly/354CzxY> (Letöltve: 2020-12-31.)

¹²² Pravin Sinha: Representing Labour in India, Development in Practice, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, p. 132. URL: <https://bit.ly/2X45Wfj> (Accessed: 13-10-2019)

Egyes szakértők ezt az érzést támasztják alá: „A politika szülte meg a szakszervezeteket és újra a politika szabja meg a felemelkedését és bukását is.”¹²³ E kísértő tényező mellett az etnikai éle is van a kérdésnek: „Minden ellenállás a Bombay-Ahmedabad csoporttal szemben a Bengál frakció áll, akik elkövették a legagresszívabb szakszervezeti tevékenységet, és biztosították a függetlenséget a kormányzattól.”¹²⁴ Pont ez magyarázza miért lett Indiában impotens a szakszervezeti mozgalom. 1946-ra egyértelművé vált, hogy a bengáliak által dominált Indiai Szakszervezeti Kongresszus radikális szocialista utat választotta, a bengáli értelmiséggel és politikai vezető réteggel. Sardar Patel észlelte a veszélyforrást a fiatal nemzet számára, ezért gyorsan létrehozta az alternatív szakszervezetet. Így született meg a Kongresszus Párt új szárnyaként az Indiai Nemzeti Szakszervezeti Kongresszus.¹²⁵ A kezdeti bázisa a szervezetnek Gudzsarát államból fakadt.¹²⁶ Ornati elmondása alapján: „Mind az ideológia mind az adminisztrációs háttér Gudzsarátból érkezett. A nap végén, amikor az indiai munkaadók és munkavállalók jogi környezeti tényezőit vizsgáljuk, Bengál és Gudzsarát állóháborújáról beszélhetünk, a föderáció két ragadozó államáról,¹²⁷ a többiek mind csak tétlen szemlélődők körülöttük.

¹²³ Sanat Bose: *Parties and Politics in Indian Trade Union Movement: Early Phase (1917-1924)*, *Social Scientist*, Vol. 7, No. 12 (Jul., 1979), pp. 3-12, *Social Scientist*, p. 3. URL: <https://www.jstor.org/stable/3516739>

(Accessed: 29-10-2019)

¹²⁴ Oscar Ornati: *Indian Trade Unions Since Independence*, *Far Eastern Survey*, Vol. 23, No. 8 (Aug., 1954), pp. 113-122, *Institute of Pacific Relations*, p. 116. URL: <https://bit.ly/3rHGZEJ> (Accessed: 28-10-2019)

¹²⁵ Uo. 115.

¹²⁶ Uo. 116.

¹²⁷ Ramachandra Byrappa: *Predatory Nations at the heart of the Indian Federation*, *ÖT KONTINENS (Five Continents) review*, 1/2016 – *ÖT KONTINENS* 1:51-71., p. 54. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=788629>

HÁDA BÉLA¹²⁸

A 2020. évi koronavírus járvány szociális hatásai Indiában és Pakisztánban

A 2020. év elején kibontakozó koronavírus-világjárvány Dél-Ázsia társadalmaira nézve halmozott kockázatokat jelentett. Nem csupán a vírus megjelenésének és elterjedésének első gócpontjához való relatív közelségük okán, de társadalmuk gyenge egészségügyi ellátottsága, magas népsűrűségű településhálózata és egzisztenciális sérülékenysége miatt is. A járvány terjedésének feltartóztatása tehát szorosan együtt járt a társadalmak terheinek fokozódásával, amely egyúttal a járványkezelés lehetséges módszereit is meghatározta, a lezárások időtartamától kezdve a gazdaságok fenntartását célzó intézkedésekig. E tanulmány azonban nem vállalkozhat ennyire széles spektrumú vizsgálatra. Ehelyett a koronavírus-járvány szociális következményeit veszi górcső alá a térség két legnagyobb államában, Indiában és Pakisztánban. Itt persze azonnal meg kell jegyeznünk: 2021 februárjában még messze nem beszélhetünk a pandémia végéről, de néhány áttekintő jellegű információ már rendelkezésünkre áll arról, hogy milyen nehézségekkel kell szembenéznie e két dél-ázsiai társadalomnak a válság következményeképpen.

India

A koronavírus jelenlétét viszonylag hamar, 2020. január 30-án detektálták India területén, ám a járvány terjedése nemzetközi példákkal összevetve sokáig nem

¹²⁸Nemzeti Közszerzői Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóintézet tudományos munkatársa.

túnt igazán erősnek. Az ismertté vált fertőzöttek száma még március közepére sem érte el az ötszázat az 1,38 milliárd fős társadalomban.¹²⁹ Ennek ellenére az indiai kormány nem becsülte alá a fenyegetést, így amikor a járvány május második hetétől valóban berobbant, már drasztikus ellenintézkedések voltak érvényben. Még március 25-én a nemzeti katasztrófavédelmi törvény alapján a központi kormányzat országos zárlatot rendelt el, aminek részét képezte az államhatárok (a nemzetközi és tagállamok közötti határoké egyaránt) lezárása, valamint a tömegközlekedés leállítása is.¹³⁰ A lezárás közvetlen célja az egészségügyi rendszer túlterhelésének megakadályozása volt, amire még amellett is jó esély mutatkozott, hogy az indiaiak jelentős része minden valószínűség szerint – hasonlóan más megbetegedésekhez – anélkül nézett szembe a koronavírussal, hogy kórházba ment volna a tüneteivel. India nagyjából GDP-jének 1,5%-át költi egészségügyre, ami ugyan több, mint a megelőző évtizedekben, ám még mindig az egyik legkisebb részarány a világon.¹³¹ 2019-es adatok szerint az országban 10.000 emberre 5 kórházi ágy (Magyarországon 70) és átlagosan 8,6 orvos (Magyarországon 34,1) jutott.¹³² Ezek alapján India leginkább egyes afrikai államokkal vethető össze. Tovább differenciálja a képet, hogy az egészségügyi ellátás szervezése és fenntartása a föderatív berendezkedésű országban túlnyomórészt a szövetségi államok feladata. Így térségenként igen eltérő színvonalú ellátás és szűrési kapacitás állt rendelkezésre, mely összekapcsolódva a helyi lakosság egészségtudatosságával eltérő eredményekhez vezetett mind a megelőzés, mind pedig a gyógyítás tekintetében. Mindennek ellenére 2020 nyár végére – ősz elejére egyes nagyvárosi körzetekben az összeomlás szélére jutott a kórházi ellátás.

Összességében a tapasztalatok arról szóltak a 2020. év folyamán, hogy a koronavírus bár igen gyorsan tud terjedni a nagy népsűrűségű területeken, arányaiiban kevesebb áldozatot szed Indiában, mint a fejlettebb országokban.¹³³ Mindez

¹²⁹ J. Jagannath: Number of Covid-19 cases in India climbs to 467, death toll rises to nine. *livemint.com*, 2020. 06. 23. <https://www.livemint.com/news/india/number-of-covid-19-cases-in-india-climb-to-467-death-toll-rises-to-8-11584977451791.html> (letöltve: 2020. 08. 23.).

¹³⁰ Karan Deep Singh et al.: India, Day 1: World's Largest Coronavirus Lockdown Begins. *The New York Times*, 2020. 03. 25. <https://www.nytimes.com/2020/03/25/world/asia/india-lockdown-coronavirus.html> (letöltve: 2020. 03. 27.).

¹³¹ Hospitals overwhelmed as coronavirus cases explode in India. *Al-Jazeera*, 2020. 05. 26. <https://www.aljazeera.com/indepth/features/hospitals-overwhelmed-coronavirus-cases-explode-india-200526044032685.html> (letöltve: 2020. 08. 12.).

¹³² *Human Development Index 2020*. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf> 371. o. (letöltve: 2021. 02. 12.).

¹³³ Hivatalos adatközlés szerint még 2021. február végén is 113 halálos áldozat jutott egymillió főre

annak ellenére is igaznak tűnik, hogy az adatok a fertőzöttek és elhunytak esetében sem fedhetik teljesen a valóságot. A jelenség oka a társadalom alacsonyabb átlagéletkora, ami mindkét itt vizsgált országra jellemző. A fiatalabb fertőzöttek nagyobb arányban épülnek fel a megbetegedésből. Igaz, az elhunytak átlagéletkora is alacsonyabb volt, mivel Indiában az emberek általában alacsonyabb korban szenvednek tartós egészségkárosodást, mint Európában, így a halálos kimenetelű szövődmények valamivel alacsonyabb korcsoportban válnak relatíve gyakorivá. Emellett a megbetegedés hosszú távú utóhatásai is ronthatják a felépülők munkateljesítményét, ezáltal egzisztenciájukon is nyomot hagyhat ami történt velük. A jövedelmi viszonyok romlása pedig a másik nagy dilemma forrását jelentette.

Az országos zárlat intézkedései a személyek mozgásának korlátozását célozták, de a munkavégzés feltételeire is drasztikus hatást gyakoroltak. Ennek csak egy-egy szeletét jelentették a turizmusban és vendéglátásban dolgozók romló foglalkoztatási kilátásai. Igaz, ezek sem jelentettek csekély problémát. 2020. nyarán úgy ítélték meg, hogy a válság által legerősebben sújtott utazási és idegenforgalmi ágazat – ami a GDP több, mint 9%-át adja és körülbelül 26,7 millió embernek ad munkát – legjobb esetben is csak 2021-ben állhat helyre.¹³⁴ Sokkal akutabb problémát idézett fel – lényegében egyik napról a másikra – a belső vendégmunkások helyzetének megrendülése. India munkaerőpiacán mintegy (2017-es becslés szerint) 139 millió főre tehető az a munkavállalói tömeg, amelynek tagjai a tagállamok között, illetve államokon belül vándorolva, lakóhelyüktől távol keresik a megélhetésüket.¹³⁵ Foglalkoztatásuk tipikus színterei az építőipar, a háztartási kisegítői munkakörök, a textilipar, a szállítmányozás, a bányászat és persze a mezőgazdaság. India-szerinte jelen lévő alkalmazotti rétegről van tehát szó, amelynek foglalkoztatási és lakhatási körülményeire egyaránt a (hosszabb-rövidebb) ideiglenesség jellemző, munkaviszonyuk jellege pedig sérülékennyé teszi egzisztenciájukat a járványügyi korlátozásokhoz hasonló helyzetekben. Az országos lezárás eredményeképpen e vendégmunkás-tömeg mintegy 92,5%-a vesztítette el

Indiában, sokkal kevesebb, mint a legfertőzöttebb országok átlaga. Ld.: Reported Cases and Deaths by Country or Territory. *Worldometer*, <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries> (letöltve: 2021. 02. 22.).

¹³⁴ Monika Chaudhary – P. R. Sodani – Shankar Das: Effect of COVID-19 on Economy in India: Some Reflections for Policy and Programme. In: *Journal of Health Management*, 22(2), (2020), 169–180. o. 171. o.

¹³⁵ Krishnavatar Sharma: India has 139 million internal migrants. They must not be forgotten. *World Economic Forum*, 2017. 10. 01. <https://www.weforum.org/agenda/2017/10/india-has-139-million-internal-migrants-we-must-not-forget-them/> (letöltve: 2020. 08. 22.).

legalább egyheti munkáját. További problémát jelentett, hogy az állásukat elveszítő munkások milliós tömegei lakhatásukat sem tudták tovább finanszírozni, és ésszerűbbnek tartották szűkös anyagi erőforrásaikat kímélve családjuk körében átvészelni a lezárás periódusát. Így figyelmen kívül hagyták a kormány helyben maradási sürgető üzeneteit és tömegesen indultak el otthonaik felé, amely a tömegközlekedés leálltával leginkább gyalog volt elérhető a számukra. A vándorlásukat kísérő balesetek híre bejárta a világsajtót, csak hozzávetőleges adat van arról, hogy hányan veszthették életüket a kényszerű hazaút során.¹³⁶ Annál több információ áll viszont rendelkezésre a válság háztartások jövedelmére gyakorolt hatásáról. Eszerint a járvány felfutásnak időszakában, 2020 májusában az indiai háztartások mintegy 84%-a számolt be a jövedelmének csökkenéséről a zárlat következményeképpen. India vidéki, illetve a városi szegénynegyedekben, telepeken, komoly anyagi szűkösségekben élő százmillió tömegeinek körében csak elvétve akadtak olyan családok, akinek érdemi tartalékjaik voltak a munkajövedelmek kiesésének időszakára. Erre a népességre nehezedtek rá a jóval fejlettebb országokénál is szigorúbb járványügyi korlátozások. Mindezt a zárlat gazdasági és társadalmi kárai szinte az első napokban nyilvánvalóvá váltak. Ehhez érdemes még felidézni, hogy a 2001. évi népszámlálás szerint egy indiai háztartás átlagosan 5,3 személyből állt (vidéken 5,4, városban 5,1 volt ez az adat). Noha ez a szám hosszabb idősorokat vizsgálva lassú mérséklődést mutat, még ma is igaz, hogy egy családfő jövedelmének kiesése itt átlagosan sokkal több ember megélhetését veszélyezteti, mint Európában.

Május végéig nagyjából százmillió fő vált újonnan munkanélkülivé, amit már teljes egészében a koronavírus-válság hatásának tulajdonítottak.¹³⁷ Ők hozzáadódtak az Indiában amúgy is jelen lévő állástalanok tömegéhez. Voltaképpen a 2020-as válság összekapcsolódott egy már évek óta jelent lévő munkaerőpiaci feszültséggel. Az indiai munkaerőpiac helyzete ugyanis már a válságot megelő-

¹³⁶ Különböző források 200 és 300 fő közé teszik a tavaszi zárlat során nem megbetegedésben, de a járványhelyzettel összefüggő okokból elhunytak számát. ld <https://en.gaonconnection.com/more-than-300-people-have-died-during-the-lockdown-but-not-because-of-coronavirus-who-is-responsible-for-these-deaths/>

(letöltve: 2020. 08. 11.) és Shivam Vij: More than 300 Indians have died of the coronavirus, and nearly 200 of the lockdown. *The Print*, 2020. 04. 13. <https://theprint.in/opinion/more-than-300-indians-have-died-of-the-coronavirus-and-nearly-200-of-the-lockdown/400714/> (letöltve: 2020. 05. 02.).

¹³⁷ What do Indians feel about COVID-19 lockdown, economy? Some interesting findings. *The Week*, 2020. 05. 25. <https://www.theweek.in/news/india/2020/05/25/what-indians-feel-modi-covid-19-handling-lockdown-study.html> (letöltve: 2020. 06. 03.).

zően sem alakult kedvezően. Az állástalanok száma 2019 áprilisában 45 éves rekordot döntött, mintegy 7,6%-os munkanélküliségi rátával.¹³⁸ Az említett belső vendégmunkások helyzetének drasztikus romlása éppen azt a több mint 870 milliós lélekszámú vidéki társadalmat sújtotta leginkább, amely évek óta jelentős megélhetési krízissel néz szembe. Sajátos vonás, hogy noha az indiai GDP 2010 és 2019 között éves átlagban 6,7%-kal növekedett,¹³⁹ ezt nem kísérte a munkahelyek számának érezhető bővülése. India gazdasági fejlődése együtt járt az élőmunka-optimalizációval és magasabb szintű gépesítéssel, ezáltal messze nem létesült annyira új munkahely, ami a statisztikai növekedésből várható lett volna. A munkaképes korú népesség ugyanakkor továbbra is dinamikusán növekszik. Egy 2018-ban született előrejelzés szerint 2030-ig az országnak évi 10 millió munkahelyet kellene teremtenie a munkanélküliség leküzdésére. Ám még „békeidőben” sem szokott sikerülni lépést tartani a munkahely-teremtésben a keletkező igényekkel, minek következtében India fejlődése együtt járt a jelentős munkaerő-kivándorlással és az otthoni munkanélküliség növekedésével is. Tovább árnyalja a képet, hogy az indiai GDP bővülésének üteme évek óta mérséklődött, noha a nagy gazdaságok között még mindig jelentős dinamikát mutatott.¹⁴⁰ Mindez arra enged következtetni, hogy a dél-ázsiai óriásállam gazdasági helyreállása önmagában aligha fogja megoldani a munkanélküliség problémáját, amely így tartós feszültségként lehet jelen a társadalomban a koronavírus-válság globális enyhülését követően is. Ugyanakkor az akut pénzügyi nehézségek az érintettek egy része számára bizonyosan krónikus problémák forrásává válnak. Az átmeneti (vagy annak remélt) jövedelemkiesés pótlásának ugyanis egy jól előre látható, Dél-Ázsiában nagy hagyománnyal rendelkező formája az uzsorakölcsönök felvétele, miáltal az érintettek könnyen adósságcspadában találhatják magukat, bűnözői csoportoknak kiszolgáltatva.

¹³⁸ Slowdown Blues: India's unemployment rate in April rises to 7.6%, says CMIE. *Business Today*, 2019. 05. 08. <https://www.businesstoday.in/sectors/jobs/unemployment-rate-in-india-april-data-number-of-jobless-in-india-unemployment-in-india-april-7-per-cent/story/342811.html> (letöltve: 2019. 06. 11.).

¹³⁹ GDP growth (annual %) – India. *The World Bank*, <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?locations=IN> (letöltve: 2020. 08. 12.).

¹⁴⁰ U.o.

Pakisztán

Pakisztánban Indiához képest mintegy négy héttel később, február 26-án erősítették meg az első két koronavírus-fertőzött észlelését, mindkét személy valószínűleg Iránból hozta be a kórt. Ez persze – hasonlóan más országokhoz – a magas látencia mellett messze nem jelentette azt, hogy a Covid-19 korábban ne lehetett volna jelen. Csak március 13-án vették a kormányülés napirendjére a járványvédekezés ügyét. Pakisztánban a járvány a tavaszi hónapok folyamán viszonylag gyors terjedésnek indult, az első hullám csúcspontja júniusra esett. A második hullám 2020. novemberétől valamivel kisebb átlagos esetszámokat produkált, de hosszasan elhúzódott és lényegében e sorok születésekor is tart.¹⁴¹

Ha az előző fejezetben foglaltakhoz hasonlóan röviden jellemezzük az egészségügyi rendszer kapacitásait, akkor arra juthatunk, hogy Pakisztánban ha árnyalatnyit is, de jobb a helyzet, mint Indiában. 10.000 állampolgárra itt 9,8 orvos és 6 kórházi ágy jutott.¹⁴² Ez még mindig súlyos kapacitáshiányt jelent a nyugati sztenderdekhez képest, így itt is magától értetődő volt, hogy meg kell előzni a rendszer túlterhelését. Pakisztánban a tartományok egészségügyi ellátás területén rendelkeznek ugyan hatáskörökkel, a vészhelyzet idején azonban a védekezéssel összefüggő kompetenciákat a központi kormány magához vette. Ez azt is jelentette, hogy a kormány politikai megfontolásai nagyobb szerepet játszottak a járványkezelésben, mint az egyes térségek sajátos tendenciái.

A pakisztáni járványkezelés kezdeti szakaszára a türelmetlenség volt jellemző. Jóllehet Imran Khan miniszterelnök kormánya március 24-től szintén országos zárlattal igyekezett elejét venni a terjedésnek, ennek feloldására túl korán, még május 9-én sor került.¹⁴³ Ennek indokaként a lezárás súlyos gazdasági és szociális következményeit hozták fel, nem is minden alap nélkül. Az általános lezárást követően „okos lezárásoknak” nevezett eseti intézkedésekkel igyekeztek kordában tartani a fertőzés terjedését, ezek azonban gyakran nem bizonyultak eléggé hatékonyak. Ráadásul az iszlámábádi kormány nem csak a vírussal, de a poli-

¹⁴¹ Daily New Cases in Pakistan. *Worldometer*, <https://www.worldometers.info/coronavirus/country/pakistan/> (letöltve: 2021. 02. 22.).

¹⁴² *Human Development Index 2020*. <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020.pdf> 371. o. (letöltve: 2021. 02. 12.).

¹⁴³ *Pakistan's COVID-19 Crisis*. International Crisis Group, Asia Briefing No. 162. 2020. 08. 07. 1. o.

tikai ellenzékével is folyamatos harcban állt a követendő stratégiákat illetően.¹⁴⁴ Voltaképpen (nem vitatva a kormányzat inkompetens hozzáállását) a probléma gyökerét az jelentette, hogy a járványügyi szempontból kívánatos intézkedések a társadalom részéről többnyire elutasító fogadtatásra leltek, melynek nem csak életmódbeli, de határozott egzisztenciális félelmekből táplálkozó okai is voltak. Mindent egybevetve a pakisztáni társadalom kiszolgáltatottabb csoportjai súlyos árat fizettek a járványkezelésért. Egy Pandzsábra kiterjedő felmérés szerint február és május között a családok átlagosan 54%-a szenvedett jövedelemvesztést (58% a városi és 47% a falusi háztartások körében). Ez az adat leginkább arra jó, hogy a lezárás hatásait illusztráljuk vele, összevetése az említett 84%-os indiai adattal az eltérő vizsgálati kör és módszertan miatt nem érdemes.

További gondot jelentett a jövedelemszerzési-lehetőségek ideiglenes megszűnése mellett, hogy a pakisztáni gazdaságot eléggé rossz állapotban találta a járvány. A GDP éves növekedése a 2018-ban jellemző 5,8%-ról 1% alá csökkent 2020-ra. Napjainkban a 219 milliós Pakisztán rendelkezik a 9. legnagyobb lélekszámú gazdaságilag aktív társadalommal a világon, mely ráadásul az ország demográfiai dinamikájából következően belátható ideig tovább növekszik majd. Mivel az elmúlt években az ipari termelés és az export is gyengélkedett, itt sem állt rendelkezésre a növekvő igényeket kielégítő munkahelykínálat. Ehhez társult az ország fő exportpiacain (Európa, USA, Kína) megfigyelhető keresletcsökkenés, valamint az Öböl-térségben dolgozó pakisztániak hazautalásainak csökkenése is. Mindez nem támasztotta alá a gazdasági károk gyors felszámolásához kapcsolódó reményeket.

Iszlámábád az IMF-hez fordult mintegy hatmilliárd dolláros kölcsönért a gazdaság krízisének kezelésére, de a programot keresztülhúzta a járvány. Ez az ázsiai térségben amúgy is gyenge teljesítményt nyújtó ország gazdaságának lefagyását vetítette előre. Még a tavasz folyamán 0 és -2% közé jósolták a gazdaság éves növekedésének ütemét.¹⁴⁵ Ezzel párhuzamosan a munkanélküliek hivatalos száma csaknem egymillió fővel nőtt (5,8 milliőről 6,7 millióra).¹⁴⁶ Mindez európai összehasonlításban igen jelentős szám, de a hivatalos munkanélküliségi ráta alakulása

¹⁴⁴ U.o. 2. o.

¹⁴⁵ Asim Saleem: How the COVID-19 crisis is affecting Pakistan's economy. DW, 2020. 07. 23. <https://www.dw.com/en/how-the-covid-19-crisis-is-affecting-pakistans-economy/a-54292705> (letöltve: 2021. 02. 14.).

¹⁴⁶ Bakhtawar Mian: Number of jobless people to reach 6.65m in 2020-21. Dawn, 2020. 06. 17. <https://www.dawn.com/news/1564053> (letöltve: 2021. 02. 16.).

már közel sem mutatott drasztikus romlást. A Világbank adatai szerint a 2019. évi 3,98%-os szintről 4,65%-ra emelkedhetett. Ez egyrészt jelentősen elmarad az indiai adattól, másrészt viszont az állástalanok arányának 2014 óta emelkedő trendjében egy relatíve nagyobb ugrást képvisel. Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a pakisztáni családok létalapját leggyakrabban a férfiak munkájából származó jövedelem biztosítja, a nők egy jelentős része meg sem jelenik a munkaerőpiacon. Azok körében pedig, akik igen, a munkanélküliség lényegesen magasabb, mint férfi honfitársaiknál. Emellett a szürke- és feketegazdaság jelentősége is extrém nagy, az ország mezőgazdasági ágazaton kívül foglalkoztatott polgárainak 71%-a innen szerez jövedelmet. A családfenntartó esetleges tartós kiesése a munkából (rosszabb esetben halála) olyan megélhetési krízisbe sodorja az érintett családokat, amelynek kezelése állami szerepvállalást igényel. Erre reagálva áprilistól a kormány rendkívüli segélyezési programot indított, melynek keretében mintegy tizenkétfélmillió rászoruló család kapott havi 12.000 pakisztáni rúpiát kieső jövedelmének pótlására.¹⁴⁷ Csakhogy ez nagyjából 75-76 dollárt (valamivel több, mint 22.000 forintot) jelentett, ami alig fedezte az érintettek élelmiszer-kiadásait. Hozzá tartozik ehhez a képhez, hogy egy átlagos pakisztáni háztartás 6,5 főt foglal magában, így a családfenntartó jövedelmének kiesése akár ennyi ember megélhetését veszélyeztetheti. Magától értetődő, hogy Indiához hasonlóan Pakisztánban is a bűnözői csoportoknak való kiszolgáltatottság növekedése várható a családok kilátástalanná váló anyagi helyzetétől. Csak kis mértékben javít a közeli jövőről alkotható képen, hogy a 2021 év elejére a Moody's a 2020/21-es pénzügyi évre nézve mintegy 1,5%-os GDP növekedést, míg a következő pénzügyi évre 4,4%-os növekedést prognosztizált az ország számára.¹⁴⁸

Következtetések

India és Pakisztán társadalmi adottságait figyelembe véve azon államok csoportjához tartoztak, amelyek részéről a legnagyobb kockázatokra lehetett számítani a koronavírus-járvánnyal összefüggésben. Összességében azonban elmond-

¹⁴⁷ Disbursement of Rs 12,000 cash among deserving families starts. *Daily Times*, 2020. 04. 10. <https://dailytimes.com.pk/592877/disbursement-of-rs-12000-cash-among-deserving-families-starts/> (letöltve: 2021. 02. 12.).

¹⁴⁸ CORONAVIRUS - The situation in Pakistan. Flanders Investment & Trade, 2021. 01. 19. <https://www.flandersinvestmentandtrade.com/export/nieuws/coronavirus-situation-pakistan> (letöltve: 2021. 02. 16.).

ható, hogy maga a pandémia nemigen hívott a felszínre új anomáliákat a lakosság szociális viszonyaiban, de jelentősen felerősíthette a már meglévőket. Az addig is ismert problémák az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférést illetően, valamint a szegényebb rétegek egzisztenciális kiszolgáltatottsága tekintetében viszonylag rövid idő alatt látványos feszültségekhez vezettek. Külön is érdemes kiemelni, hogy a munkanélküliség növekedése mindkét vizsgált országban egy többéves folyamatnak adott komoly lökést. A lakosság soraiban terjedő elégedetlenség a karanténfáradtság, illetve a korlátozó intézkedések jövedelmi helyzetükre gyakorolt negatív hatásai miatt alapvető jelentőséggel bírt a járványügyi védekezés kapcsán hozott kormányzati intézkedésekre. A helyzet sajátosságaiból fakadóan a lakossági elvárásoknak való nagyobb megfelelés valójában kedvezett a járvány további terjedésének és végső soron súlyosbította a válságot, ezáltal annak társadalmakra gyakorolt hatásait. Összességében 2020 tavaszán-nyarán Indiában valamivel hatékonyabban sikerült érvényesíteni a lakossági korlátozásokat, ezáltal kontrollálni a fertőzés terjedését, míg Pakisztánban a kormány kommunikációja miatt eleinte kevésbé vették komolyan a veszélyt és a feloldás is túl hamar történt meg.

Hogy a két vezető dél-ázsiai társadalom közül melyik szenvedett nagyobb és tartósabb károkat a másíknál, az majd a járvány és a nyomában járó válság globális elülését követően ítéltethető meg. Az sem mellékes, hogy a lakosság jövedelemvesztése milyen szintről történt meg, és milyen kilátások vannak a gyors helyreállásra. Mint láthattuk, mindkét országban relatíve kedvezőtlen gazdasági és munkaerőpiaci helyzetben érte a válság a lakosságot, ami kevés reményt hagy a gyors felépülésre.

További problémát jelenthet, hogy az elszegényedő emberek tömegei nyitottabbá válhatnak a szélsőséges csoportok propagandájára, ami Dél-Ázsiában a terrrorszervezetek támogatói körének szélesedését is felvetheti. Emellett – különösen Pakisztánban – az állami segítségnyújtás elmaradása, vagy nem kellően ellenőrzött szétosztása annak kockázatát növeli, hogy iszlám fundamentalista háttérű szervezetek léphetnek fel a központi hatalom helyett segélyező szerepben, ezáltal gyengítve a rászoruló csoportok előtt az állam legitimitását. A koronavírus-válság hatásainak egy része – mint a világ egyéb térségeiben – várhatóan Dél-Ázsia legnépesebb államaiban is ideiglenes jellegű lesz, de a szociális következmények belpolitikára gyakorolt hatásai messze túlmutathatnak a jelenleg felmérhető gazdasági károkon.

ÉVFORDULÓK

JULIEN PAPP¹

A magyar munkásmozgalom és a Párizsi Kommün

A szocialista mozgalom születőben volt Magyarországon, amikor kikiáltották a Párizsi Kommünt. Az esemény óriási lelkesedést váltott ki a munkások körében, megerősítve azt az érzést, hogy lehetséges forradalmi úton megváltoztatni helyzetüket. A *Testvériség* c. szocialista lap párizsi tudósítója így rajongott 1871. március 26-án : «Éljen a szociáldemokrata köztársaság !... Elvtársaink tegnapi napon minden kardcsapás nélkül elfoglalták a városházát, amelyen most a veres zászló lobog².» A párizsi események hatására nagyméretű sztrájkok zajlottak le Pesten (amely ekkor még nem volt Budához csatolva). Május 8-án robbant ki a szabó munkások nagyarányú mozgalma, amelynek során 52 vezetőjüket letartóztatták. A tömeg követelte szabad lábra helyezésüket és mielőtt a rendőrség feloszlatta volna, behatolt a parlamentbe.

A szocialista mozgalom úttörői Magyarországon a kézműves ipar jól képzett munkásaiból kerültek ki, akik a tanonc idő befejezése után nyugati országokban tett «világjárás» során tökéletesítették mesterségüket. Visszatérve nem csak új

¹ Julien Papp (Papp Gyula) Párizsban élő francia-magyar történész. Nagy Balázsról írt emlékezését a Visszaemlékezések rovatban közöljük.

²Nyilas Márta – Erényi Tibor, Magyar szemtanúk a Párizsi Kommünről, Budapest, Kossuth, 1971, 5.

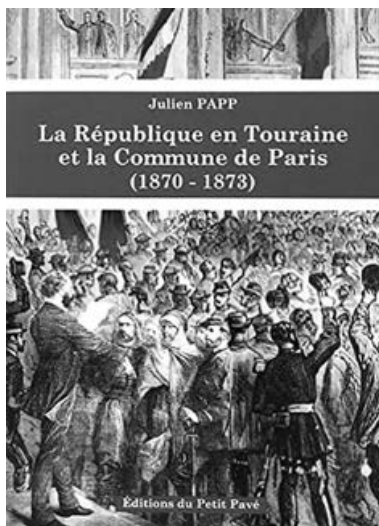
ismereteket hoztak magukkal, hanem új eszméket is, amelyek ebben az időben egész Európát «kísértették». Közülük sokan ismerték például Herman Schulze (1808-1883) és Ferdinánd Lassalle (1825-1864) elgondolásait a kapitalizmust konkurálni képes majd azt legyőző szövetkezésről, és úgy szintén Marx Károly (1818-1883) elméletét, ami szerint a munka gazdasági felszabadításához szükség van a politikai hatalom forradalmi úton történő megragadásához. Tény, hogy az álláspontok még nem voltak tisztázottak sem véglegesek. Így az asztalos Hrabje János, aki a magyar munkások 1868 februárjában létrehozott első szocialista mozgalmának, az Általános Munkásegyletnek az egyik alapítója és első elnöke volt, az I. Internacionálé központi tanácsának a tagjaként tevékenykedett és magát marxistának tartotta, holott az elveit illetően inkább lassaliánus volt.

Egy másik munkás, Farkas Károly géplakatos volt az, aki hosszas vitákat követően az Egyletet osztályharcos szellemben tudta irányítani. Politikai ismereteit Farkas Svájcban szerezte Johann Philippe Becker mellett, aki a német nyelvterületek inernacionalista mozgalmának volt a szervezője. *Der Verbote* c. lapját (1866-1871) a szervezett munkások jól ismerték Magyarországon, és ő maga élénk levelezésben állt Farkassal, aki így az Internacionálé főmegbízottja és lelkes terjesztője lett hazájában ; 1869-70-ben szekciókat hozott létre Pesten, Pozsonyban és Temesváron.

Egy 1871. május 20-án kelt levelében Becker közölte Farkassal, hogy az Internacionálénak vállalnia kellene a lyoni és marseille-i felkelők bukását követő több száz, olykor feleségekkel és gyerekekkel menekülő elvtárs ellátását. Kéri tehát a pesti munkások segítségét : «Egy nagy munkásgyűlés talán megfelelő lenne... de a szolidaritásnak tettek által kell hússá és vérré válnia.» Azonban, amikor ez a levél megérkezett, a párizsi népfelkelést már leverték. Farkas összehívta a militánsokat megbeszélni, mi lenne a legfelelősebb akció, s ekkor jutott tudomásukra a francia külügyminiszter, Jules Favre körlevele, amelyben kérte az európai kormányoktól a külföldre menekült párizsi kommünárok kiadását. Az Internacionálé felhívására a szocialista munkások Európa szerte toltakozó naggyűléseket szerveztek.

A pesti kormány nem nagyon örült a körlevélnek, hisz az 1848-49-es forradalom bukását követően több tagja az osztrák megtorlás elől menekülve Franciaországban és Angliában talált menedéket ; és egyébként is, a politikai menekültek kiadását nemzetközi egyezmények tiltották. Paradox módon, a demokratikus ellenzék vezetője, a 20 éves száműzetés után Magyarországra visszatért Irányi Dániel volt az, aki javasolta a parlamentnek, hogy tegyenek különbséget a befogadást

megérdemlő politikai menekültek és a menekülő «bűnözők» között, akiket ki kell szolgáztatni. A Munkásegylet tiltakozott ez ellen a kétszínűség ellen et június 5-én elhatározta egy népgyűlés összehívását június 11-re abból a célból, hogy tisztelegjen a Párizsi Kommün mártírjai előtt és követelje minden harcosának a menedékjogot. De június 9-én a belügyminiszter betiltotta a népgyűlést, 10-én pedig a kormány elhatározta Irányi Dániel javaslatának az életbe léptetését.

A Munkásegylet szabályzata nem tiltotta a nem politikai jellegű összejöveteleket, és erre hivatkozva vezetői úgy gondolták, hogy megkerülhetik a miniszteri rendeleteket. Június 11-én mintegy 500 ember gyűlt össze Pesten az István tér 4. szám alatti vendéglőjének nagytermében. Minden üzem (malomipar, gép- hajó- és fegyvergyár, szövőipar) képviselve volt, és nem csak magyarok, hanem német, szlovák, cseh, lengyel és román munkások által is, akik sokan éltek a fővárosban ; kisiparosok (szabók, cipészek, asztalosok, sörfőzők, pékmunkások) is válaszoltak a felhívásra, és úgy szintén az osztrák szocialista vezetők, Andreas Scheu és Wentzel Peschan. A gyász jeléül minden

résztvevő fekete szalagot tűzött kalpjára. A felszólalók emlékeztettek a kommünároknak mint egy új társadalmi rend úttörőinek az önfeláldozására. A rendőrség szerint «egyesek... a jelenlegi kormány ellen, mint a nemesség, a nagytőke és a klérus osztályuralma ellen beszéltek, amelynek meg kell buknia, és helyébe a szabad munkásállamnak kell létesülnie³».

A gyűlés 18 óra felé fejeződött be. Ekkor a munkások felsorakoztak, és a «gyászmenet» a Városliget felé indult ; közben énekelték a Marseillaise-t a vörös zászlót és a világforradalmat éltető szocialista refrénnel. A menet széttaszlása után a tüntetők kis csoportokba verődve tértek be a városnegyed vendéglőibe. A «Kéményseprőhöz» címzett csapszék asztalai körül többen olvasgatták annak a felhívásnak a szövegét, amelyből 100 példányt Becker május 20-i levelével küldött. Ez az 1871

³S. Vincze Edit, A hűtlenségi per 1871-1872, Bp., Kossuth, 1971, 21.

áprilisában írott szöveg köszöntötte a párizsi felkelőket és 51 pontban foglalta össze a proletárok követeléseit. Szólásra emelkedve Scheu felolvasta a *Volkswille* vezércikkét, miközben a jelenlévők «Éljen a köztársaság ! Éljen a forradalom !» felkiáltással éltették a Kommünt.

Másnap, 1871. június 12-én reggel a rendőrség letartóztatta Scheu-t és Peschan-t és még három osztrák vezetőt, majd a Városháza börtönébe, egy «férgectől nyüzsgő undorító pincébe» lökték őket. A letartóztatások egész héten át folytatódtak, motozásokkal és dokumentumok elkobzásával. Az Internacionálétól származó nagy mennyiségű levél és az osztrák vezetők meghívói azt a látszatot keltették a rendőrség szemében, hogy államellenes összeesküvésről van szó. Különösen érintve volt Politzer Zsigmond, a *Testvériség* szerkesztője. Miközben Scheu-t és társait a határra kísérték és átadták az osztrák rendőrségnek, folytatódott a letartóztatott munkások kihallgatása a pesti rendőrkapitányságon. Több mint két hónapot fognak itt tölteni, míg végül is 28 kerül majd közülük bíróság elé árusítás és felségsértés vádjával. Legtöbbjük kisiparos volt (szabók, nyomdászok, cipészek...) és 22-jük töltött be vezető pozíciót a Munkásegyletben ; életkorukat tekintve, nagy többségük 30 év alatt volt. Az elkobzott iratok, a kihallgatások és maga a per sok más adalékkal szolgálhatnak még a kezdődő magyar szocialista mozgalom ismeretéhez, különös tekintettel az I. Internacionáléhoz fűződő kapcsolataira.

Figyelembe véve a Kiegyezést követő alkotmányos helyzetet, a bíróság óvatosságnak mutatkozott az 1872. április 22-23-án lezajlott per során. De főleg a vádlottak bátorságának és a szimpatizáns ügyvédeknek köszönhetően az ügy általános felmentéssel végződött, kivéve Politzert, akit hat hónapi fogságra ítélték.

Megjelent a La Commune – Association des Amies et Amis de la Commune de Paris (1871), 2017, n° 69. füzetében.)

Fordította, jegyzetekkel ellátta Majoros István.

Karl Marx a Párizsi Kommünről

(A Főtanács 1871 május 23-i ülésének jegyzőkönyvéből)

Marx polgártárs elmondta, hogy beteg volt és emiatt nem volt módjában az üzenetet befejezni, amelynek megírásával megbízták, reméli azonban, hogy jövő keddig készen lesz. A párizsi harcról azt mondta, attól tart, hogy közel a vég, de ha a Kommünt leverik, ez csak a küzdelem elnapolását jelenti. A Kommün elvei örök érvényűek, nem lehet őket eltapsolni; újra meg újra be fognak igazolódni, míg csak a munkásosztály fel nem szabadul. A Párizsi Kommünt a poroszok segítségével tiporják el, akik Thiers zsandáraiént működnek. A Kommün szétzúzására irányuló összeesküvést Bismarck, Thiers és Favre főzték ki; Bismarck Frankfurtban elmondta, hogy Thiers és Favre kérték őt fel a beavatkozásra. Az eredmény azt mutatja: Bismarck minden tőle telhetőre hajlandó volt, hogy segítségükre legyen, kivéve német katonák életének kockáztatását, - nem mintha becsülné az emberéletet, ha valamit szerezhet érte, de azt akarta, hogy Franciaország még mélyebbre süllyedjen, hogy még többet préselhesen ki belőle. Megengedte, hogy Thiers-nek, több katonája legyen, mint amennyit a megállapodás előírányzott, de csak korlátozott mennyiségű élelmet engedett Párizsba szállítani. Ez csak a régi mese. A felsőbb osztályok mindig is egyesültek, hogy elnyomhassák a munkásosztályt. A XI. században háború folyt francia lovagok és normann lovagok között, és a parasztok felkelést szerveztek; a lovagok erre menten megfélekeztek viszályukról és szövöttek, hogy leverjék a parasztok mozgalmát. Annak bizonyítására, hogy a poroszok rendőrmunkákat végeztek, fel lehet említeni, hogy a porosz megszállás

alatt álló Rouenban 500 embert letartóztattak azzal a váddal, hogy az Internacionáléhoz tartoznak. Az Internacionálétól rettegnek. A francia nemzetgyűlésen a minap Jaubert gróf – ez a kiaszott múmia, aki 34-ben miniszter volt és a sajtóellenes intézkedések támogatásáról híres, - beszédet tartott, amelyben azt követelte, hogy a rend helyreállítása után a kormány első kötelessége legyen az Internacionálé működésének kivizsgálása és elfojtása.

GARADNAI ZOLTÁN

A francia baloldal szakadása. A szocialisták kongresszusa Toursban

A szocialisták kongresszusa, 1920. december 25.

Bevezető

Franciaország győztesként került ki az első világháborúból, de óriási embervesztéset szenvedett, és szinte egy teljes generáció halt meg, szerzett maradandó fizikai és mentális sérüléseket a négyévig tartó öldöklésben. A „Nagy Háború” a francia társadalmat is megváltoztatta, bár Franciaországban nem eredményezett olyan forradalmi változásokat, mint Európa keleti felén, Oroszországban, illetve Németországban, de a társadalmi feszültségek kiéleződtek. A francia társadalom megosztottsága továbbra is megmaradt (sőt még erősödött is), és alapvetően a származás, illetve a vagyon határozta meg azt, hogy ki milyen életlehetőséggel rendelkezhetett. A tényleges politikai hatalom a nagyburzsoázia kezében volt, amely féltékenyen kezében tartotta az állam működését, a politikai-gazdasági és kulturális pozíciókat, korlátozta a nem a „körhöz” (nomenklatúrához) tartozók bejutását a legfontosabb döntéshozatali, kulturális pozíciókba, így védelmezte a kiváltságos társadalmi helyzetüket a kevésbé szerencsésekkel szemben.

A társadalmi mobilizáció korlátozása miatt a feltörekvő polgárok nagyon csekély része tudott felkapaszkodni a társadalmi ranglétrán, elsősorban a tehetségüknek és szorgalmuknak köszönhetően. A társadalmi feszültséget erősítették a háború gazdasági következményei, illetve az a tény, hogy a háború és az azt követő forradalmak következtében Franciaországban is megerősödtek a baloldali radikális gondolatok, amelyet a baloldal közép- vagy alsó középosztálybeli, a háború és az orosz forradalom hatására radikalizálódó politikusai képviseltek. Ezek a politikusok az orosz forradalom hatása alatt mást és többet akartak, miközben lehetőségeiket alapvetően meghatározta az, hogy a háború és az azt övező közhangulat alapvetően kedvezett a hagyományos konzervatív értékek képviselőinek, és a politikai elit tagjai továbbra is számíthattak a francia társadalom hagyományos konzervativizmusára, a magántulajdon tiszteletének fontosságára, a szakmai képzettséggel rendelkező munkások támogatására. Ez az általános konzervatív szemlélet, illetve az a tény, hogy a kommunista világforradalom győzelme nem sikerült, együttesen vezettek oda, hogy a radikális (kommunista) és a mérsékelt (szocialista) baloldal szerepe és jelentősége a húszas években elején hanyatlásnak indult, és csak a harmincas évek közepén sikerült *Léon Blum*nak⁴ olyan baloldali népfrontkormány (1936. június 4.) alakítania, amelyet a szocialisták és kommunisták egyaránt támogatottak. Ekkor azonban a fő veszélyt már a hitleri Németország és a francia szélsőjobb erősödése jelentette.

Tanulmányunkkal arra törekszünk, hogy röviden ismertessük a francia baloldal 100 évvel ezelőtti helyzetét, visszaemlékezve a megosztottságukat eredményező, a francia szocialisták (SFIO⁵) által megrendezett pártkongresszusra Toursban, amelynek következtében a francia baloldal két ágra (szociáldemokrata és kommunista) szakadt.

A szocialisták kongresszusa, 1920. december 25.

⁴ Blum, Léon (1872–1950): szocialista politikus, író, újságkritikus, miniszterelnök, a *L'Humanité* alapítója. Jemnitz János: Léon Blum, Volos Kiadó, 1993. p. 280.

⁵ Section Française de l'Internationale Ouvrière (A Munkásjnternacionálé Francia Szekciója).

A magyar nyelvű szakirodalom meglehetősen szerény, a témával a Kádár-rendszer időszaka alatt a munkásmozgalom történet kutatói foglalkoztak, így a tanulmányaik stílusát erősen meghatározza a korszak sajátos, osztályharcos szemlélete és nyelvezte, miközben a levéltári források még kevésbé voltak hozzáférhetők. Kivételt képeznek Jemnitz János,⁶ (1930–2014), Évkönyvünk alapító szerkesztőjének írásai és monográfiái az I. világháborúról.⁷ A kilencvenes években bekövetkezett levéltári „forradalom” eredményeként új tanulmányok készülhettek, amelyekre alapozódó tanulmányok lehetővé teszik, hogy bepillantsuk az események kulisszatitkaiba. Szerencsére a centenáriumra emlékezve magyar nyelven is megjelentek cikkek, és természetesen a francia történészek is fontosnak tartották, hogy visszaemlékezzenek erre a történelmi eseményre.⁸

Dolgozatunk a szakirodalom és az interneten fellelhető adatbázisok, cikkek és források alapján ennek a fordulatnak a történetét ismerteti.

Történelmi előzmények

Az első világháború alapjaiban határozta meg a nemzetközi munkásmozgalom, és azon belül a francia baloldal történetét. A szociáldemokrata pártok Franciaországban is támogatták a háborút, itt a Szent Unió jelszavával (*Union Sacrée*), miközben a párt egyik vezetője, háborút nyíltan ellenző Jean Jaurès⁹ merénylet áldozata lett. A háború ugyan nemzeti egységbe tömörítette a franciákat, de a váratlan és addig szokatlan hadviselés nem hozta meg a kívánt és gyors győzelmet. A háborúhoz való viszony kérdése megosztotta a baloldali politikusokat, ami azt eredményezte, hogy a baloldali pártok végletesen megosztottá váltak, így a

⁶ Jemnitz János (1930–2014), Évkönyvünk alapító szerkesztője, a történelemtudományok doktora.

⁷ Jemnitz János legfontosabb monografikus munkái a korszakról: A háború veszélye és a II. Internacionálé, Kossuth Könyvkiadó, 1966. p. 393.; A szocialista pártok és a háború: 1914–1918. Akadémiai kiadó, 1969. p. 327.; Tom Mann. Akadémiai kiadó. 1970. p.223., Jean Jaurès, Akadémiai kiadó. 1970. p. 215.; A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben, 1914–1917. Akadémiai kiadó. 1975. p. 607.

⁸ Coeuré, Sophie: 1920, congrès de Tours. Le coup de théâtre de Clara Zetkin In. *L'Histoire*. Décembre 2020. <https://www.lhistoire.fr/1920-congr%C3%A8s-de-tours-le-coup-de-th%C3%A9%C3%A2tre-de-clara-zetkin> (Letöltve: 2020. 01. 30.). Mísch, Julian: A francia kommunizmus fellendülése és hanyatlása – száz évvel ezelőtt született meg egy valódi populáris párt. In. *Le Monde Diplomatique*. 2020. december. <https://www.magyardiplo.hu/archivum/2020-január-december/270-2020-december/2939-a-francia-kommunizmus-fellendulése-es-hanyatlása-száz-évv-el-ez-elott-szulett-meg-egy-valoban-popularis-part.html> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

⁹ Jaurès, Jean (1859–1914): filozófianár, szocialista politikus. Életútjának magyar historikusa volt

második internacionálé 1916-ban feloszlott. Az SFIO egysége a világháború alatt szintén megbomlott.

A háború bejelentésekor a szocialisták szinte mindegyike csatlakozott a Szent Unióhoz, és néhányan közvetlenül részt vettek a kormányokban (*Marcel Sembat*,¹⁰ *Jules Guesde*,¹¹ *Albert Thomas*¹²) is. A franciák többségéhez hasonlóan a szocialisták is azt hitték, hogy a háború rövid ideig fog tartani, és az 1915. decemberi kongresszuson a nagy többségük a háborús erőfeszítések folytatása mellett tette le a voksát, míg a háború ellenzői a svájci *Zimmerwald*-ban a háború folytatása ellen nyilatkoztak és a pacifizmust hirdették.¹³

A francia szocialisták figyelték az 1917-es orosz forradalom és a Brest-Litovszki béke megkötésének eseményeit, és az 1918. októberi kongresszuson *Jean Longuet*¹⁴ internacionalista indítványa kapott többséget. Az 1919-es és 1920-as évek a francia munkásmozgalom történetében fontos és viharos időszakot jelentettek. 1919 márciusától sztrájkok kezdődtek a bányákban, a textiliparban, a vasúton és a bankokban, amit 18 000 kohász elbocsátása követett. Ez ugyan megosztotta a baloldalt, de eredményt jelentett a nyolc órás munkanap elfogadása. Ezek az események erős hatással voltak a SFIO belső viszonyaira, és a radikális „zimmerwaldiak” és a mérsékel szocialisták közötti ellentétek egyre inkább kiéleződtek.

Az 1919. áprilisi rendkívüli kongresszuson *Léon Blum* kénytelen volt elismerni és elfogadni a különböző frakciókat, de az egység megőrzésének fontosságát hangsúlyozta. Ennek ellenére az 1919. novemberi törvényhozási választások a szocialisták számára nagy kudarcot jelentettek, a párt elveszítette képviselőinek harmadát, bár háromszáz ezerrel több szavazatot szerzett, mint az előző szavazáson, de a választási rendszer sajátosságai miatt 35 fővel csökkent a parlamenti képviselőinek a létszáma. 1920 februárjában, a strasbourgi kongresszuson a tagok (92%-os többséggel) elfogadták az SFIO kilépését a II. Internacionáléból, amit ugyanakkor sokak számára hiteltelenné tett az a tény, hogy párt nem volt határozott a háborúval szemben, és döntöttek arról is, hogy egy küldöttséget kül-

¹⁰ Sembat, Marcel (1862–1922): francia szocialista politikus, közmunkaügyi miniszter 1914 és 1916 között. Életútját lásd Jemnitz János tollából, Évkönyv 2013. 270–274. o.

¹¹ Guesde, Jules Basile (1945–1922): francia szocialista politikus, újságíró, a nemzeti egység jegyében tárcanélküli miniszteri posztot töltött be a háború alatt. Életútját lásd Jemnitz János tollából, Évkönyv 1995. 246–253. o.

¹² Thomas, Albert (1878–1932): szakszervezeti aktivista, a háború alatt miniszterként felügyelte a fegyvergyártást és a hadifelszerelés gyártását.

¹³ https://en.internationalism.org/wr/290_zimmerwald.html (Letöltve: 2020. január 10.)

¹⁴ Longuet, Jean (1876–1938): francia szocialista politikus, újságíró, Karl Marx unokája.

denek Moszkvába, hogy megvizsgálják a III. Internacionáléhoz való csatlakozás feltételeit. A küldöttek *Ludovic-Oscar Frossard*¹⁵ és *Marcel Cachin*,¹⁶ akikre nagy hatással voltak az orosz forradalom eseményei, és mindketten támogatták a Ko-

Ludovic-Oscar Frossard

minternhez való csatlakozást, és egy orosz típusú bolsevik párt létrehozását. Ezzel szemben a franciaországi kudarc miatt „a szocializmus erőin tanácstalanság lesz úrrá, mivel forradalmi perspektívájuk a választási győzelmen alapult.”¹⁷

A következő kongresszusra Tours városát választották, egy egykori apátság épületét, ami semleges terepnek számított Párizs közelében, és mert a mérsekelték attól is félték, hogy a radikálisok támogatói többségbe kerülhetnek. A szocialisták Kongresszusa azonban a párt megoszlását, a kommunista párt megszületését eredményezte. Ebben a titokban Franciaországba érkező, és a kongresszuson felszólaló *Clara Zetkin*¹⁸ német forradalmár meghatározó szerepet játszott,¹⁹ bár az események menete az ő megjelenése nélkül is minden valószínűség szerint a pártszakadáshoz vezettek volna.

Előkészületek

A francia szocialisták már hosszú ideje az állampolgárok nevelésében látta azt az eszközt, amivel a hatalmat meg kívánták szerezni a társadalmi reformok végrehajtása érdekében, de az 1919-es parlamenti választásokon elszenvedett kudarc pofonként érte őket, és felgyorsította a párt radikalizálódását. Ehhez járult hoz-

¹⁵ Frossard, Ludovic-Oscar (1889–1946): francia szocialista politikus, 1918 és 1920 között a SFIO főtitkára, 1821 és 1923 között a kommunista párt főtitkára. Életútját lásd Haskó Katalin tollából, Évkönyv 1989. 205–208. o.

¹⁶ Cachin, Marcel (1869–1958): francia szocialista majd kommunista politikus, a L'Humanité első igazgatója 1918 és 1958 között. Lásd. Winock, Michel: *Le Socialisme en France et en Europe*, Seuil, 1992, p. 448.

¹⁷ Franciaország története II. *Az új idők 1852-től napjainkig*. Szerk.: Georges Duby. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 256.

¹⁸ Clara Zetkin (1857–1933): német szociáldemokrata, majd kommunista politikus, feminista aktivista, német parlamenti képviselő. Életrajzát közli Jemnitz János-Székely Gábor, Évkönyv 1982. 231–236.o.

¹⁹ Coeuré, Sophie: 1920, congrès de Tours. Le coup de théâtre de Clara Zetkin In. *L'Histoire*. Décembre 2020. <https://www.lhistoire.fr/1920-congr%C3%A8s-de-tours-le-coup-de-th%C3%A9%C3%A2tre-de-clara-zetkin> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

zá az orosz forradalom és a karizmatikus vezetőjének, Leninnek a hatása. 1920 elejére a SFIO tagjainak jelentős része a kommunista ideológia hatása alá került, és Moszkvából meghívták őket a Komintern második júliusi kongresszusára. Franciaországba visszatérve Frossard és Cachin csatlakozott a *Fernand Lorient* és *Boris Souvarine* által vezetett frakcióhoz, és együtt kezdeményezték, hogy a francia szocialisták csatlakozzanak a III. Internacionáléhoz, a *Lenin* által 21 pontban megszabott feltételekkel. Ezek a feltételek szabályozták a kommunista pártok működését és egymáshoz való viszonyukat, ami lényegében autoriter vezetést (demokratikus centralizmus) jelentett a párton belül, és egyben azt, hogy a kommunista pártok a világforradalom érdekében fogadják el Moszkva által megállapított szabályokat és így Moszkva vezető szerepét.

Boris Souvarine

Fernand Lorient

Boris Souvarine és *Fernand Lorient* frakciója már 1919 májusától aktívan támogatta ezt a radikális fordulatot és intenzív szervezőmunkát végezett a III. Internacionáléhoz történő csatlakozás érdekében. 1920 februárjában összegyűjtötték a szocialista tagok több mint egyharmadának a támogatását, és a bolsevikok által biztosított forrásokkal rendelkeztek, illetve *Kommunista Értesítő*n keresztül is terjesztették szélesebb körben az elképzeléseiket.

A kongresszus menete

A francia szocialisták 18. kongresszusa tehát egy kiélezett belpolitikai és nemzetközi helyzetben került megrendezésre. Franciaországban a háború után a SFIO és CGT²⁰ tagsága óriási méretekben nőtt, majd a háború emlékének halványulásával ismét a forradalom kérdése került a napirendre.²¹ 1919–1920 folyamán sztrájk-hullám söpört végig az országban, a szocialista vezetők egy részét államellenes tevékenység miatt letartóztatták, a feszültség szinte érezhető volt. A kongresszus során az SFIO három táborra oszlott, de a felfokozott érzelmi állapotban a III. Internacionáléhoz való csatlakozás támogatói többségbe kerültek:

Az első frakciót a III. Internacionáléhoz való csatlakozás támogatói jelentették, akik azonban nem osztották Lenin 21 feltételét, amelyekről valójában nem is szavaztak a kongresszus során. A frakcióban foglaltak helyet a párt legfiatalabb vezetői, akiket nagyon sok tag támogatott: a „zimmerwaldiak” vezetői (*Fernand Loriot*, *Charles Rappoport*²², *Boris Souvarine*), illetve a jobboldal és a szocialista mozgalmak idősebbjei (*Marcel Cachin* és *Ludovic-Oscar Frossard*). Ez a forradalmi elveket valló radikális tábor pacifista volt és az volt a célja, hogy a pártot a munkások és ne a polgári értelmiség szocialista elitje vezesse.

A második frakciót a centristák (*Jean Longuet* és *Paul Faure*²³) jelentették, akik sok feltétel mellett léptek volna be a III. Internacionáléba. Nem értettek egyet az-
zal sem, hogy a szocialistáknak el kell fogadnia a moszkvai központ utasításait, és a világforradalom terjesztésének elvét.

A harmadik frakció vezetői: *Léon Blum*, *Jules Guesde*, aki államminiszter is volt a Nagy Háború alatt, illetve *Albert Thomas* teljesen elutasították a SFIO belépését a III. Internacionáléba. Ez a tábor 1914 és 1918 között támogatta a francia kormányokat, megszavazta a háborús hiteleket, és továbbra is a II. Internacionáléban szeretett volna maradni. A valóságban azonban a játszma már a kongresszus előtt eldőlt, mivel a többség kötelező, előre megszabott utasítással érkezett, és támogatták a Kominternhez való csatlakozást, le akarták zárni a szocialista idő-

²⁰ Confédération Générale du Travail (A Munka Általános Konföderációja)

²¹ Franciaország története II. Az új idők 1852-től napjainkig. Szerk.: Georges Duby. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 256.

²² Rappoport, Charles (1865–1941): orosz származású francia író, szocialista majd kommunista aktivista. Életrajzát lásd Jemnitz János tollából, Évkönyv 2006. 352–359. o.

²³ Faure, Paul (1878–1960): szocialista politikus, a francia szocialisták vezetője Léon Blum mellett 1920 és 1940 között.

szakot, mivel véleményük szerint az kompromittálta magát azzal, hogy részt vett a Szent Uniónak is nevezett egységkormányban. A radikálisok szemben álltak a parlamenti képviselőkkel is, akiket „osztálykollaboránsoknak” tartottak, mivel véleményük szerint azok megtagadták a II. Internacionálé forradalmi és pacifista elveit. Nyíltan bizalmatlanok voltak a szociáldemokrata vezetőkkel is, akik nem számoltak el a tagság irányába, amikor támogatták az elnyomó állami intézkedéseket azokkal – így például a szakszervezeti és a feminista – felszólalókkal szemben, akik elítélték az európai kontinensen folyó mérszárclást.²⁴

Émile Lerat cipész, Cher megye föderációjának küldöttje, a saját megyéjére hivatkozva, ahol két szocialista képviselő is kompromisszumot kötött, így nyilatkozott: „Mi parlamentellenesek vagyunk, mivel jól látjuk a választott képviselőink káros tevékenységét. Azt mondjuk: minél kevesebb választott képviselőnk van, annál több tagunk lesz. Nagyon elégünk van abból, hogy tagdíjfizetőgépek legyünk, és néhány személy érdekét szolgáljuk, akik ahogy megszerzik a mandátumukat, ellenünk harcolnak, szétverik az egységet, lerombolják a szervezetünket, és belépnek a Nemzeti Blokkba [...]. Elegendő van a Szocialista Pártból, ha az csak egy választási párt. Mi egy forradalmi szocialista pártot akarunk.”²⁵ A Kominternbe belépés ezt a radikális szocializmus iránti igényt fejezte ki, és azt, hogy a küldöttek támogatják az 1917-es októberi forradalmat, vagyis a „proletárhatalmat”.²⁶

Az új pártnak a híveik szerint azonban alkalmasnak kellett lennie arra, hogy ellenálljon az állami elnyomásnak, biztosítania kellett a karrieristák ellenőrzését, és hangsúlyosan kellett megjelennie a pártfegyelem kérdésének, amit a „demokratikus centralizmus” elvével fejeztek ki: „A jelenlegi ádáz polgárháború körülményei között a kommunista párt nem képes betölteni a feladatát, csak ha a legszigorúbban központosított szervezatként működik, és ha elfogad egy a katonaihoz hasonló vasfegyelmet.”²⁷ Ernest Denante tanító, aki Vauclose-t képviselte, ez nyilatkozta: „Mi a III. Internacionálé mellett vagyunk, mert megteremti a szigorú fegyelmet, amely előtt boldogan és büszkén meghajolunk, mert nem akarjuk, hogy a Szocialista Párt egy nyitott ház legyen, ahova az lép be, aki akar,

²⁴ Mischi, Julian: A francia kommunizmus fellendülése és hanyatlása – száz évvel ezelőtt született meg egy valódi populáris párt. In: *Le Monde Diplomatique*. 2020. december. <https://www.magyardiplo.hu/archivum/2020-január-december/270-2020-december/2939-a-francia-kommunizmus-fellendulese-es-hanyatlasa-szaz-evvel-ezelott-szuletett-meg-egy-valoban-popularis-part.html> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

²⁵ Uo.

²⁶ Uo.

²⁷ Uo.

ahol mindenki azt csinál, amit akar, és ahol az idők nagyrésztében senki semmit se csinál. Mi a III. Internacionálé mellett vagyunk, mert az elitéli a reformizmust. Mert elitéli azt a múltat, amely miatt pirulunk, amelyet szégyellünk, a háborúpárti szocializmust.”²⁸

Az egymással rivalizáló frakciók képviselői között a vita rendkívül heves volt. Az indulatokat csak növelte, hogy december 28-án reggel *Zinovjev* üzenetben támogatta *Loriot*, *Monatte*, *Souvarine*, *Cachin*, *Frossard* és mások indítványát, és elítélte a reformista szárny politikáját.²⁹ *Karl Marx* unokája, *Longuet* tiltakozott a beavatkozás ellen, ami miatt *Zinovjev* és *Zetkin* egyaránt mérlegelte a döntést a kizárásáról, amit végül is *Marx* iránti tiszteletük és a politikai helyzet miatt nem mertek megtenni. Ugyanazon a napon délután a kongresszuson váratlanul megjelent és felszólalt *Clara Zetkin*, a Kommunista Internacionálé követe és a Nők Szocialista Internacionáléjának alapítója. Megjelenése *Frossard* főtitkár beszéde közepette hatalmas meglepetést keltett, mivel valójában ki volt tiltva Franciaország területéről, így csak titokban és konspirálva tudott vonattal Párizsba menni, majd egy neki fenntartott autóval a hatóságokat megkerülve Toursba utazni. Váratlan jelenléte meghatározó volt a kongresszus kimenetelében, kevésbé a beszéde miatt, hanem inkább a személyes megjelenésével.³⁰ Beszéde hatalmas sikert aratott és a hatást csak fokozta, hogy az érkezése és a távozása körülményei egyaránt titokban zajlottak.³¹ *Clara Zetkin* a Komintern Végrehajtó Bizottsága nevében felszólította a kongresszust, hogy helyezkedjék osztályharcos, forradalmi álláspontra, és alapítsa meg a kommunista pártot. „Az előrehaladáshoz - mondotta - erős, egységes, központosított, fegyelmezett pártot kell létrehozni, s világosan ki kell jelenteni, hogy ez a párt csatlakozott a Kommunista Internacionáléhoz.”³² A gyűlés nagy többséggel elfogadta az álláspontját és elénekelte az Internacionálét. A visszaemlékezések szerint *Clara Zetkin* asszony nagyon nyugodt, méltóságteljes és láthatóan meghatódott volt.

Két jelentésből, amelyeket 1921 legelején *Zinovjev*nek és *Lenin*nek küldött tud-

²⁸ Uo.

²⁹ Zinovjev táviratot küldött Toursba, amelyet a Végrehajtó Bizottságnak sikerült rádióval eljuttatnia Moszkvából, Rigán keresztül (Lettország elismerte a szovjetek Oroszországát, Franciaországtól eltérően). A távirat egyértelmű álláspontot fogalmazott meg a Kominternbe való belépésről, és azok kizárását, akik nem fogadták el a kommunisták téziseit, és Jean Longuet-et lényegében bűnbaknak kívánta beállítani.

³⁰ Coeuré, Sophie: 1920, congrès de Tours. Le coup de théâtre de Clara Zetkin In. *L'Histoire*. Décembre 2020. <https://www.lhistoire.fr/1920-congr%C3%A8s-de-tours-le-coup-de-th%C3%A9%C3%A2tre-de-clara-zetkin> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

³¹ Uo.

³² A Kommunista Internacionálé története. Kossuth kiadó, 1971. 98.

juk, hogy amikor felment a szónoki emelvényre, *Zetkin* nem értesítették az úgynevezett „Zinovjev távirat” elküldéséről. Ezért az volt a dolga, hogy rövid időn belül megnyugtassa a szocialisták némelyikében kialakult felháborodást, akik között *Longuet* továbbra is népszerű volt. A levéltárból az is kiderül, hogy *Zetkin* két titkos találkozót is szervezett a kongresszus alatt, hogy megbeszélést folytasson a III. Internacionálét támogató küldöttekkel, így Marcel Cachinnal és *Paul Vaillant-Couturier*-vel³³ a leendő párt szervezéséről, annak propagandájáról és a L'Humanité újság státuszáról. Ezeknek a tárgyalásoknak legalább olyan fontos következményei voltak, mint beszédének.³⁴ *Zetkin* beavatkozása valójában befejezte a Komintern küldetését: „Központosított és fegyelmezett párt nem itt fog történelmet írni, de meg fogja csinálni. Ez a kongresszus a történelem élő darabja, a proletár forradalom test és vér darabja, amelynek minden ország proletariátusát emancipálnia kell. [...] Ki kell építeni egy központosított és erősen fegyelmezett egységet, azáltal, hogy őszinte és egyértelmű hűséget mutat a Harmadik Internacionáléhoz; az akarat legtisztább kifejezésének megfogalmazásával, hogy forradalmi politikát kell folytatnia [...]: ragaszkodnia kell a III. Internacionáléhoz, nemcsak elveihez, taktikájához, hanem feltételeihez is.”³⁵

A kongresszus háromnegyedes szótöbbséggel elhatározta a csatlakozást a Kommunista Internacionáléhoz. Az elfogadott kiáltványt *Paul Vaillant-Couturier* olvasta fel: „A kongresszus fordulópontot jelent a szocializmus hosszú és dicsőséges történetében Franciaországban. Új életre keltve országunkban Marx és Engels igazi, hamisítatlan tanítását, amely egykor szent volt számunkra, de amelyről a gyakorlatban gyakran megfeledkeztünk, a kongresszus ugyanakkor arra tanít bennünket, hogy felkészülésünk módszereit és akcióinkat az új korszak szükségleteihez alkalmazzuk, azokhoz a kötelezettségekhez, amelyeket parancsolóan előír számunkra a forradalmi világválság... Legyen hát naggyá pártunk! Legyen erős és fegyelmezett, tekintély nemcsak az egyszerű tagok, hanem a vezetők számára is!”³⁶

Léon Blum táborának indítványát („A nemzetközi egységre irányuló indítvány”) szerzői visszavonták, így elkerülhetetlen volt a pártszakadás a kommunis-

³³ Vaillant-Couturier, Paul (1892–1937): író, politikus, a Francia Kommunista Párt alapítója

³⁴ Coeuré, Sophie: 1920, congrès de Tours. Le coup de théâtre de Clara Zetkin In. *L'Histoire*. Décembre 2020. <https://www.lhistoire.fr/1920-congr%C3%A8s-de-tours-le-coup-de-th%C3%A9%C3%A2tre-de-clara-zetkin> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

³⁵ Uo.

³⁶ A Kommunista Internacionálé története. Kossuth kiadó, 1971. 98.

ta és a szocialista irányzat között. Toursban a többség (3208 szavazat) a kommunista irányzatot támogatta, miközben a szocialista irányzat jelentette a kisebbséget (1022 szavazat), de a megválasztott tisztviselők többségét adta. A Zinovjev által követelt kizárásokat a szocialista irányzat tagjai elutasították, de javaslatukat a többség visszautasította. A kisebbségben maradt kongresszusi tagok ezt követően elhagyják a kongresszust, még annak befejezése előtt, így a terepet a kommunista többségnek hagyják. A szocialista SFIO Paul Faure-t választotta a párt élére. Ezt a megosztottságot követte a CGT megosztása 1921-ben, mivel megalakult a kommunista vezetésű Egységes Munkaügyi Általános Szövetség (CGTU).³⁷

Vigyázni kell azonban, hogy a Tours-i kongresszus ne váljon „eredetmítosszá”, hiszen a kommunista párt létrehozása Franciaországban több szakaszban történt meg. Magát a nevet, hogy „kommunista” is csak 1922-ben fogadták el véglegesen az új pártban. Több év is eltelt, mielőtt a sok kilépés és a „bolsevizálódás” hatására 1925-től kialakul a Szovjetunió Kommunista Pártjának mintájára a régi szocialista párttól valóban különböző párt.³⁸ Akkoriban az SFIO-t egy értelmiségi és szabadfoglalkozású elit uralta, sok ügyvéd és újságíró, miközben a Kommunista Párt az 1920-as évek közepétől munkás eredetű vezetőséggel épült fel. A kommunisták a szervezeten belül a párt-sejteket tették a középpontba, miközben az SFIO területi sejtekre épült, és tagjai szakszervezeti tevékenységét is innen támogatta. A kommunisták Komintern sugallatára a választásokon munkásjelölteket állítottak, és Pierre Semard³⁹ vasutas, volt forradalmi szakszervezeti aktivista, akinek 1920-ban felmondtak, lett 1924-ben a párt főtitkára.⁴⁰

Pierre Semard

³⁷ Misch, Julian: A francia kommunizmus fellendülése és hanyatlása – száz évvel ezelőtt született meg egy valódi populáris párt. In. *Le Monde Diplomatique*. 2020. december. <https://www.magyardiplo.hu/archivum/2020-január-december/270-2020-december/2939-a-francia-kommunizmus-fellendulese-es-hanyatlasa-szaz-evvel-ezelott-szuletett-meg-egy-valoban-popularis-part.html> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

³⁸ Coeuré, Sophie: 1920, congrès de Tours. Le coup de théâtre de Clara Zetkin In. *L'Histoire*. Décembre 2020. <https://www.lhistoire.fr/1920-congr%C3%A8s-de-tours-le-coup-de-th%C3%A9%C3%A2tre-de-clara-zetkin> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

³⁹ Semard, Pierre (1887–1942): szakszervezeti vezető, a Francia Kommunista Párt főtitkára 1922 és 1929 között. 1942-ben a németek kivégezték.

⁴⁰ Wolikow, Serge: Semard, Pierre-Viktor. In. <https://maitron.fr/spip.php?article8625>, notice

Következmények és összegzés

Napjainkban a Francia Kommunista Párt, mint tömegpárt ereje már jelentősen meggyengült a neoliberális erők erősödése, a Szocialista Pártnak a hatalom meghódításáért indított harca és a tekintélyének erodálódása, illetve globalizáció együttes hatásainak következményeként. Mitterrand alatt az FKP kénytelen volt kiegyezni azzal a neoliberális politikával, amely ellen harcolni akart. Ez az ambivalens állásfoglalás a választások során sokba került. Ugyanakkor a párt már nem volt képes nyitni az új néprétegek felé: az észak-afrikai bevándorlók leszármazottai, a női alkalmazottak vagy a szolgáltatásban dolgozók felé. Annál is inkább, mert az 1990–2000-es években az FKP vezetősége feladta az alsóbb osztályok képviseletét és helyette főleg azt kereste, hogy a középosztály elvárásainak tetsző diskurzust alakítson ki. Száz évvel alapítása után az FKP választási tényezőként már érdektelen kicsi párttá vált (pl. az utolsó európai választásokon alig 2,49%-ot kapott), bár megőrzött egy komoly aktivista bázist (több mint 50 000 tagdíjat fizető taggal). A párt ugyanakkor még mindig ötven több mint tízezer lakosú várost igazgat, ami azt mutatja, hogy a kommunizmus eszménye még mindig vonzerőt jelent, és a „sárgamellényesek” mozgalma is a forradalmi múltra emlékeztet minket.⁴¹

A 21. század elején azonban kommunista párton túl a teljes francia baloldal is válságban van. A gazdasági problémák, a társadalmi feszültségek, a gazdagok és a szegények közötti távolság növekedése, a vidék és a város közötti különbségek, a szélsőjobb megerősödése napjainkban is aktuálissá teszi azokat a kérdéseket, amelyek száz évvel ezelőtt kiélezték a szocialisták és a kommunisták közötti feszültséget és szakításukhoz vezettek. Franciaország napjainkban súlyos válsággal küzd, a társadalmi-politikai ellentétek a száz évvel ezelőttihez hasonlíthatnak.

Ilyen értelemben és ebben a kontextusban a kommunista jövőkép megőrizte aktualitását, de szerepe és jelentősége lényegesen kisebb, mint a párt alapításának idején.

SEMARD Pierre, Victor par Serge Wolikow, version mise en ligne le 30 juin 2008, dernière modification le 11 janvier 2021 (Letöltve: 2021. 02. 16.)

⁴¹ Mísch, Julian: A francia kommunizmus fellendülése és hanyatlása – száz évvel ezelőtt született meg egy valódi populáris párt. In: *Le Monde Diplomatique*. 2020. december. <https://www.magyardiplo.hu/archivum/2020-januar-december/270-2020-december/2939-a-francia-kommunizmus-fellendulese-es-hanyatlasa-szaz-evvel-ezelott-szulett-meg-egy-valoban-popularis-part.html> (Letöltve: 2020. 01. 30.).

J. NAGY LÁSZLÓ

A Tunéziai Kommunista Párt megalakulása és tevékenységének első évei (1921-1924)

Tunézia 1882 óta volt francia gyarmat protektorátusi státuszban. Ennek keretében formálisan tovább élt az állam, amelyet az uralkodó (bej) és a tovább funkcionáló kormány testesített meg. Ám a Párizs által kinevezett főrezidensnek döntő szava volt minden lényeges kérdésben, ő elnőkölt a minisztertanácsban, jóváhagyása nélkül egyetlen rendelet sem léphetett érvénybe. A protektorátus jogi-politikai felépítménye a 19. század 40-es éveiben elkezdett modernizációs folyamat csonka, ki nem teljesedett eredményeire épült. Ezek az eredmények (az 1864-es európai típusú alkotmány, nemzeti iskolarendszer stb.) kedvező hatással voltak a nemzeti mozgalom születésére. A formálódó pártok, szervezetek erre az örökségre támaszkodva fogalmazták meg reformtörekvéseiket. Az 1920 márciusában alakult Alkotmányos Liberális Pártnak, közismert nevén a Desztur Pártnak az elnevezése⁴² már önmagában is program: utalás az 1864-es alkotmányra, arra, hogy az országnak ilyen modernizált, az önállóságot is rögzítő alaptörvényre van szüksége.

A Francia Szocialista Pártnak (SFIO) a világháború kirobbanását megelőző években volt tunéziai szekciója, amely a franciák szervezésével, érdekeinek a védelmével foglalkozott. A tunéziaiakat elmaradott, a feudális és vallási kötöttségbe béklyózott tehetetlen tömegnek állította be, és minden nemzeti szellemű megnyilvánulásukat elítélte. A szekciónak egyetlen megoldási javaslata volt a

⁴² A desztur szó jelentése alkotmány.

problémákra, mégpedig francia viszonyok kialakítása: „Laikus és republikánus Tunéziát akarunk, egyszóval francia Tunéziát.”⁴³ A szocialista szekció nem vált számottevő politikai erővé az európaiak körében sem, 1913-ban a lapjuk is megszűnt, gyakorlatilag maga a szekció is felbomlott, és csak a háború után, 1919 novemberében alakult újjá. Az elfogadott új programtervezet határozott fejlődésről tanúskodik, amikor leszögezi: „Tunézia ténylegesen Franciaország uralma alatt lévő ország.” A szocialisták kötelezik magukat, hogy „minden energiájukkal azon fognak dolgozni, hogy a tunéziai népet felnőtté tegye, jogainak és sorsának urává váljon.”⁴⁴

Ekkor azonban a tunéziai szocialisták körében, főként a fiatalok között, már radikálisabb nézetek kezdtek terjedni. Az erjedést ösztönözte az antimilitarizmusban kifejezést nyerő háborúellenesség, a békevágy, a szociális konfliktusok, a bolsevik forradalom, sőt a Magyarországi Tanácsköztársaság is. Az új szocialista hetilap, az *Avenir social* (Társadalmi Harc) egyik 1919 tavaszán megjelent számában a bolsevizmus terjedéséről szóló cikkében olvashatjuk: „A bolsevizmus átlépte Oroszország határait, s most Magyarországon rendezkedik be. Fennáll annak a veszélye, hogy a legyőzött Európa után rátámad az öreg Európára, a győztesek Európájára is.”⁴⁵

Tunéziában is, mint Franciaországban, 1920 nyarának végén bontakozott ki és mélyült el a vita a Kommunista Internacionáléhoz (KI) való csatlakozásról, a szocialista mozgalom politikai és szervezeti megújításáról. Ekkor tért ugyanis vissza Szovjet-Oroszországból az SFIO Marcel Cachin⁴⁶ vezette küldöttsége, amely részt vett a KI 2. kongresszusán, s hazatérve javasolta a francia párt csatlakozását a nemzetközi kommunista szervezethez.

⁴³ *Le Socialiste*, 1911. április 2.

⁴⁴ Közli: *Elie Cohen-Hadria*: Du protectorat français à l'indépendance tunisienne. Souvenir d'un témoin socialiste. Nice: C.M.M.C. 1976. 311.

⁴⁵ *Avenir social*, 1919. március 30.

⁴⁶ Életére 1920-ig. ld. Évkönyv 2014, 2015.

A vita az *Avenir social* hasábjain folyt. A kételkedők és az ellenzők gyakran hivatkoztak arra, hogy az afrikai társadalmak elmaradtak, nem képesek a bolsevizmus befogadására. Mások azért utasították el a csatlakozást, mert a 8. feltétel megkövetelte a gyarmatok „felszabadító mozgalmának” a támogatását. Ezt csak abban az esetben lettek volna hajlandók elfogadni, ha ez „az osztályharcra nevelést” jelent, s nem a függetlenségért („a gyarmat elhagyásáért”) harcolók támogatását.⁴⁷ Voltak, akik haboztak, és fenntartásaikat hangsúlyozva a csatlakozás ellen érveltek. Elvben egyetértettek az új Internacionálé létrehozásával, de nem olyanal, mint a KI, amely „hadsereg szellemű” vasfegyelemre épül, amelyben „nyíltan vagy burkoltan, a nemzeti pártok egyetlen pártnak vetik alá magukat.”⁴⁸

A csatlakozáspártiakat a globális szemlélet, a négyéves háborúért („a mézár-székért”) felelős burzsoázia szenvedélyes hangú elítélése, a háború után is megmutatkozó ellenforradalmi cselekedetei és a szocialista reformizmus („a honvédő” álláspont) elutasítása jellemezte. Az orosz forradalom hatására a proletariátus mentalitása átalakult. S éppen a kapitalista hatalmak ellenforradalmi politikája a bolsevikokkal szemben bizonyítja -mondják-, hogy a burzsoáziával nem lehetséges kompromisszum. Ezt még tovább erősítette „a magyarországi fehérterror, amely nyugati ösztönzésre tombolt. A forradalom elkezdődött, a proletariátus a hatalom megszerzésére készül, ahogyan azt a 18. század végén a harmadik rend tette.” –zárta cikkét Paul Louis, aki már a háború előtt is elkötelezett baloldali szocialistaként volt ismert.⁴⁹ Mások a Szovjet-Oroszországban uralkodó militarista szellem vádját cáfolva arra mutattak rá, hogy a nyugat-európai államok már restaurálták volna a cárizmust, ha nem találták volna szembe magukat a vörös hadsereggel, „ezzel a patrióta hadsereggel”. „Hiszem, hogy a burzsoá rezsim nem tér vissza, feltéve, ha a nyugati civilizáció ágyúval nem állítja vissza, ahogyan azt Budapesten tette, köszönhetően a II. Internacionáléhoz tartozó szocialisták apátiájának.” Majd ezzel a felkiáltással fejeződik be a cikk: „Nem habozunk, rád szavazunk, Moszkva!”⁵⁰

Az SFIO 18. kongresszusán, 1920 decemberében, a jegyzőkönyv szerint a háromszáz taggal rendelkező tunéziai szocialista szekció nyolc küldöttjéből hat a

⁴⁷ Francis Ferrier: Socialisme colonial. *Avenir social*, 1920. október 27.

⁴⁸ P. Valentin: Avec Réserves. *Avenir social*, 1920. december 8.

⁴⁹ Paul Louis: La Révolution commencée. *Avenir social*, 1920. szeptember 25.

⁵⁰ Maurice Nicolas: En pleine Bolchévisme. *Avenir social*, 1920. szeptember 18.

Cachin-Frossard⁵¹ csatlakozási indítványt szavazta meg.⁵² A kommunista párt megalakítása ezután kezdődött el. Meg kellett győzni a tagságot és a szimpatizánsokat a döntés helyességéről. Ebben nagyon jelentős szerepet játszott Charles-André Julien⁵³, akit még az SFIO 1920. februári, strasbourg-i kongresszusán bízott meg a pártvezetés az Észak-Afrikában végzendő szocialista propaganda szervezésével és irányításával. 1921 márciusában Tunéziába utazott, több hetet töltött ott, előadásokat, vitaesteket tartott Tuniszban és több városban az orosz forradalomról, Jean Jaurès-ről, a II. Internacionáléről, a párt belső helyzetéről a tours-i kongresszus után és a nemzetközi helyzetről.

Az első kommunista csoportok középiskolások körében még 1920 őszén alakultak meg néhány nagyvárosban, Tuniszban, Sfaxban és Sousse-ban. Tagjaik között a franciák és olaszok mellett tunéziaiak is voltak. *Spartacus* címmel lapot is adtak ki, s kifejezték csatlakozási szándékukat a KI-hez. A gyarmati hatóságok 1921 februárjában feloszlatták az ifjúkommunista csoportokat, de az őszy folyamán szakszervezeti csoport néven újjáalakultak.⁵⁴

Miután a küldöttek visszatértek a tours-i kongresszusról, két háborút megjáró antimilitarista szocialista vezetésével kommunista csoport alakult, amely felvette a Kommunistá Internacionálé Tunéziai Szekciója nevet. Az év folyamán újabb kommunista csoportok alakultak Ferryville-ben, Sousse-ban, Bizertában, Sfaxban, Kairuanban, Monastirban és még több kisebb településen. Ezeknek a csoportoknak a küldöttei gyűltek össze 1921. december 18-án Tunisz kikötővárosában, La Goulette-ben. Az alapító kongresszusnak minősíthető tanácskozáson részt vett küldöttek közül huszonkilenc európai származású volt, huszonkettő pedig tunéziai.

A tagság összetétele is hasonló képet mutatott. A többség európai származású (francia, olasz) volt, foglalkozásukra nézve pedig tanítók, szabad foglalkozásúak (jogász, újságíró, diák), alkalmazottak. A tunéziaiak pedig kézművesek, kereskedők és feltűnően sokan postások.

A gyűlésen előterjesztett programban (szavazati jog kiterjesztése, meg nem

⁵¹ Életére ld. Évkönyv 1989.

⁵² Congrès de Tours. Édition critique. 18e Congrès national du Parti Socialiste. Texte intégral., Paris: Éditions sociales 1980. 313.

⁵³ Életére ld. Évkönyv 2021.

⁵⁴ Jean Varin: Jeunes comme JC. Sur la jeunesse communiste. 1. k. Paris: Éditions sociales, 1975. 66. Az 1920-as években a 150 ezer európainak több mint a fele olasz bevándorló volt, többségük kétkezi munkás.

művelt földek átadása munkáskollektíváknak stb.) a nemzeti függetlenségről nem esett szó.⁵⁵ Ez nem elvi, hanem taktikai engedmény volt. A kommunisták célja ekkor az volt, hogy formálódó pártjuk a lehető legszélesebb társadalmi bázison nyugodjon. Azért választották a dinamikusan fejlődő és egyre inkább valóságos politikai erővé váló nemzeti mozgalomnak a kommunista célokhoz képest egyáltalán nem radikális álláspontját, hogy így találjanak utat a tunéziaiakhoz. Ugyanakkor elvetették a Franciaország „civilizációs küldetéséről” megfogalmazott gyarmati reformista elvet. A tunéziai kommunisták merítve a KI tapasztalatiból, a 2. kongresszus és a bakui tanácskozás⁵⁶ vitáiból tudatosan, s nem rögtönözve alakították egész politikai tevékenységüket. Ennek a stratégiának, a születő nacionalista erővel kapcsolatos szövetségi politikának a legvilágosabb kifejtése már a La Goulette-i tanácskozás előtt megtörtént az *Avenir social* egyik terjedelmes cikkében.

Elemezve a desztur mozgalmat, a cikk (ismeretlen) írója két tendenciára mutatott rá. Az egyik, amelyet a földbirtokosok hegemoniája jellemez, az arab feudális társadalmat akarja restaurálni. A másik a politikai jogok megszerzését tartja fontosnak, végső célja a bémunkára alapozott modern tőkés társadalom megteremtése. A két tendencia, frakció még különösebb konfliktus nélkül volt képes együtt élni a nemzeti mozgalomban. A tunéziai kommunisták viszonya a nemzeti mozgalomhoz hasonló a bolsevik kormány és a kemalista törökök között kialakult kapcsolathoz. Erre is utal a cikk írója, amikor megfogalmazza a nemzeti mozgalommal kapcsolatos szövetségi politikát: „Tudjuk, hogy ez a mozgalom nem a mi mozgalmunk, és hogy egyáltalán nem kommunista mozgalom. Ez egy nemzeti függetlenségi mozgalom, és mi szövetségesként tekintünk rá. Szövetséges nemcsak ezért, mert ugyanazon ellenség ellen harcol, hanem mert politikai tevékenysége nyugtalanságot, intellektuális aktivitást teremt a társadalomban, és ezáltal kimozdítja a bennszülött tömegeket tompultságukból és megkönnyíti más, specifikusan proletár vagy kommunista mozgalom születését.”⁵⁷

A tunéziai kommunisták a gyarmati kérdésben elfoglalt álláspontjukat és gyakorlatukat tekintve érettebbnek bizonyultak az FKP-nál, amelyben ekkor még jelentős befolyása volt a szociáldemokrata álláspontnak. Ez majd csak a KI bírálata

⁵⁵ Mustapha Karaim: *Aux origines du parti communiste tunisien 1919-1929. Revue d'histoire maghrébine*, 1974. 2. sz. 117-118.

⁵⁶ Ld. Évkönyv 2020.

⁵⁷ Les Partis indigènes. *Avenir social*, 1921. szeptember 18.

és a franciaországi gyarmati emigrációnak (arab, vietnámi, Antillákról jövő), a kommunisták támogatását elfogadó, de önálló antikolonialista tevékenységének a hatására fog megváltozni.⁵⁸

Az FKP-ban ekkor még a párt baloldalihoz tartozók is lebecsülték a gyarmati népek születő nemzeti mozgalmát, Európa-centrikusan szemlélték, s az anti-

imperialista forradalomban a döntő, vezető szerepet az európai proletariátusnak szánták. Véleményük szerint a gyarmati népek felszabadulása akkor következik be, ha a gyarmatosító országban győz a szocialista forradalom. „Észak-Afrikában erős bázisa van az imperializmusnak, onnan egyedül csak az Európában győztes forradalom tudja kiűzni” –írta Paul-Vaillant Couturier a KI lapjában megjelent cikkében.⁵⁹

Az ilyen álláspont befolyásának köszönhető, hogy az FKP még a KI gyarmatokra vonatkozó határozatainak a propagálását is elhanyagolta. Ez történt a KIVB 1922. május 20-i felhívásával is, amely felszólította Algéria és Tunézia népét, hogy a francia párt köré tömörülve induljon harcba a francia kolonializmus ellen.⁶⁰ Az FKP a felhívást nem tette közzé a l'Humanité-ban, pedig ez kötelessége lett volna.

A Komintern 4. kongresszusa (1922) komoly bírálatban részesítette az FKP-t a gyarmatokon folytatott tevékenysége miatt. Határozatban szólította fel a pártot, hogy tisztítsa meg szervezeteit a gyarmati reformista elemektől, a gyarmatokon pedig az eddiginél sokkal következetesebben törekedjen az őslakosok szervezésére.⁶¹ A kongresszuson Észak-Afrikát képviselő tunéziai kommunista, Bodenga, kemény kritikával illette a francia pártot: nincs világos gyarmati programja, pro-

⁵⁸ Michel Goelbel: Paris, capitale du tiers-monde. Comment est née la révolution anticoloniale (1919-1939). Paris: La Découverte, 2017. 243-258.

⁵⁹ Afrique du Nord et le communisme. *Correspondance internationale*, 1922. 43. sz. 243. Ugyanezt a véleményét megismételte a párt lapjában, a l'Humanité-ban, 1922. június 9-én megjelent cikkében.

⁶⁰ Appel pour la libération de l'Afrique de l'Algérie et de Tunisie. *Correspondance internationale*, 1922. 44. sz. 340.

⁶¹ Manifestes, thèses et résolutions des quatre premiers congrès mondiaux de l'International communiste 1919-1923. Textes complets. Bibliothèque communiste 1934. Réédition en fac-simile, Paris: F. Maspéro, 1975. 198.

pagandája, s főleg gyakorlati tevékenysége nem megfelelő, nem tart rendszeres és szervezett kapcsolatot az észak-afrikai kommunistákkal. Különösen figyelemre-méltó az a bíráló, amelyet az FKP-nak a gyarmati kérdésben elfoglalt álláspontjáról fogalmazott meg: „A francia pártnak világosan kell látnia, hogy Franciaországban nem lehetséges sikeres forradalom Észak-Afrika forradalmivá válása nélkül.” Név szerint még az angol pártot bírálta, amiért elhanyagolja az indiai és az egyiptomi nemzeti mozgalmat. Ám ugyanezért általában is elmarasztalta az európai kommunista pártokat: „Az a tény, hogy az európai kommunista pártok oly kevésbé támogatják az afrikai kommunista pártokat, azt mutatja, hogy lebecsülik mozgalmunk jelentőségét az imperializmus elleni harcban.”⁶²

A tunéziai kommunisták sikerei elsősorban a nemzeti sajátosságokat figyelembe vevő álláspontjuknak tulajdoníthatók. Így pl. nem helyezkedtek merev, elutasító álláspontra az iszlámmal szemben sem, propagandájukban nyoma sincs vallásellenességnek. 1921-ben több, tunéziai dialektusban szerkesztett arab nyelvű újság kiadásával is próbálkoztak. A gyarmati hatóságok azonban rendszerint már az első szám megjelenése után valamennyit betiltották. Az írástudatlanság magas arányát figyelembe véve gyűlések szervezésével, kávéházi beszélgetésekkel eredményesen éltek a verbális propagandával. Az őslakosok közül is egyre többen csatlakoztak hozzájuk. Ez készítette a gyarmati hatóságokat arra, hogy 1922. május 18-án betiltsák a párt működését. Tevékenysége azonban ezután sem szűnt meg rölapokat terjesztettek, brosúrákat adtak ki, időnként még a születő nemzeti szakszervezet rendelkezésére bocsátott *Avenir social* is megjelentették. Aktívan vettek részt a sztrájkokban, s a legkisebb legális lehetőséget is kihasználva minden politikai kérdésben hallatták a hangjukat.⁶³ Támogatták a nemzeti mozgalom minden akcióját, és eközben arra törekedtek, hogy elmélyítsék annak szociális tartalmát, a tunéziai dolgozókat pedig proletár osztálytudatra neveljék. Ugyanakkor ügyeltek arra is, hogy a párt megőrizze forradalmi osztályharcos jellegét. „El kell érni, hogy ennek az országnak a proletárjai azt mondják ránk: íme ez az a párt, amely véd bennünket mint arabokat és mint bémunkásokat. Jelszavunk kettős: Tunézia a tunéziaiaké, Tunézia a dolgozóké”.⁶⁴

A kommunisták nagyon aktív szerepet játszottak az őslakosok kezdeménye-

⁶² Internationale Presse-Korrespondenz, 1922. 230. sz. 1699.

⁶³ *Mustapha Kraim: Le Parti Communiste Tunisien pendant la période coloniale.* Université de Tunis I., Tunis 1997. 66-80.

⁶⁴ Nationalisme et communisme. *Avenir social*, 1924. december 28.

zésére 1924 októberében alakult szakszervezet, a CGTT (Confédération Générale du Travail Tunisien – Munka Tunéziai Általános Szövetsége) megszervezésében. A nemzeti szakszervezet a bányákban, ipari üzemekben és az agrárvilágban ki-robbanó nagy sztrájkok idején alakult. A protektori hatalom megrettent az egyre terebélyesedő, kitartó és osztályharcos szellemű tömegmozgalomtól, s néhány hónappal később, 1925 februárjában, betiltotta az UGTT-t. Főtitkárát, Mohamed Alit és a vezetőség még öt tagját (közülük hárman a kommunista párt vezetői voltak) letartóztatta, novemberben pedig 5-10 év száműzetéssel sújtotta őket.⁶⁵

A CGTT széttűzésével és minden kommunista (vagy annak ítélt) tevékenység szigorú szankcionálásával a gyarmati hatalomnak sikerült megtörnie a fiatal, nagyon dinamikus és ígéretesen fejlődő nemzeti mozgalmat, amely majd csak az 1930-as években fog újjászülni. Párizs az egész Magreb térségben stabilizálta a világháború után megrendült helyzetét. Algériából is száműzte a születő nemzeti mozgalom vezetőit. Marokkóban pedig a Pétain vezette hadsereg támogatta a spanyol diktátort, Primo de Riverat, hogy széttűzza az ország északi részében (a spanyol zónában) alakult Rif Köztársaságot. Vezetőjét, a spanyol hadseregbe 1921-ben megalázó vereséget mérő Abdel Krimet Réunion szigetére száműzte.⁶⁶

Az FKP-ra a rif háború ellen kibontakozó, az ifjú kommunisták és az anti-militaristák köréből induló tömegmozgalom pozitívan hatott. Az Abdel Krim támogatására szervezett akciói 1924-25-ben (parlamenti viták, országos sztrájk szervezése) fordulópontnak tekinthető a párt történetében. Visszafordíthatatlan folyamat kezdődött el, az FKP elindult azon az úton, amely megszabadította az SFIO-ra jellemző gyarmati reformista hagyományoktól. A pártsajtóban s a havi elméleti folyóiratban olyan cikkek jelentek meg, amelyek szakítottak az Európa-centrikus szemlélettel, a gyarmatok nemzeti mozgalmának alábecsülésével.

„Téves az az álláspont, hogy meg kell várni a kommunista forradalom győzelmét Európában ahhoz, hogy felszabadítsuk a gyarmati népeket az imperialista iga alól. A gyarmati népek nacionalizmusa nem reakciós, az ő harcuk az európai proletariátus felszabadító harcát segíti” - írta az El Djazair álnevet használó algériai kommunista Abdelkader Hadj Ali az FKP elméleti folyóiratában.⁶⁷

⁶⁵ Ld. még *J. Nagy László*: Az első tunéziai szakszervezet szervezője és krónikása: Tahar Haddad. *Évkönyv*, 2017. 184-193.

⁶⁶ *Germaine Ayache*: Les implications internationales de la guerre du Rif. In: *Études d'histoire marocaine*. Rabat: SMER, 1979. 276.

⁶⁷ *El Djazair*: Le Parti communiste et la question coloniale. *Cahiers du bolchévisme*, 1925. január. 475.

Irodalom:

Juliette Bessis: Le mouvement ouvrier tunisien de ses origines à l'indépendance. *Le Mouvement social*, 89. sz. (1974) 84-108.

Uő.: Les Fondateurs. Index biographique des cadres syndicalistes de la Tunisie coloniale (1920-1956). Paris: L'Harmattan, 1985.

Habib Kazdaghli (Szerk.): La révolution d'octobre et le monde arabe. Tunis: Fondation Rosa Luxemburg, 2021.

Mustapha Kraim: nationalisme et syndicalisme en Tunisie 1918-1929. UGTT, Tunis 1975.

Jacob Moneta: Le P.C.F et la question coloniale (1920-1965). Paris: Maspéro, 1971.

Le mouvement ouvrier français et l'Afrique du nord. *Le Mouvement social*, 78. sz. (1972) Különszám (Szerk. René Gallissot)

Pollák Erika: A tunéziai munkásmozgalom kezdetei (1920-1924). *Évkönyv*, 1980. 169-171.

Ahmed Koulakssis: Le Parti socialiste français et l'Afrique du nord. Paris: L'Harmattan, 1991.

HORVÁTH JENŐ

Az Olasz Szocialista Párt az első világháború éveiben

Az előzmények

A több mint 35 milliós Olaszország a századfordulótól az első világháborúig tartó években az ipari fellendülés, a gyors, szinte töretlen gazdasági növekedés korszakát élte. Minden évben növekedett a nemzeti össztermék és a nemzeti jövedelem, évi átlagban több mint 3 százalékkal – szinte a leggyorsabban Európában. Stabilizálódott az állam pénzügyi helyzete: minden évben nullszaldós központi költségvetést terveztek, és teljesítették is; az aranyalapon álló nemzeti valutát, az olasz lírát nem fenyegette infláció, „egy az egyben” lehetett francia frankra, német márkára vagy osztrák–magyar koronára váltani. A gazdasági fellendülés, a vállalatalapítások megugrása, a „vegyes” bankok kialakulása, a nehéz-, az elektromos, valamint a vegyipar megjelenése és gyors gyarapodása, és mindezzel együtt az észak-olaszországi városok lakosságának növekedése módosította a társadalmi osztályok közötti arányokat és viszonyokat: gyengültek a földbirtokosok pozíciói, erősödött a gyárosoké és a bankároké, megjelent a nagyipari munkásság is. Az átrendeződési folyamatok azonban még nem hoztak nagyméretű arányeltolódásokat. Például a foglalkoztatottak több mint fele még mindig a mezőgazdaságban dolgozott, csak a negyede az iparban, az ún. harmadik szektorban pedig 16,4 százalékuk.

Az angolokhoz és a franciákhoz képest az olaszok még nagyon szegények voltak, Ausztria–Magyarországgal összehasonlítva azonban már nem. A korabeli

fényképeken szép arcú, kibontott hajú, elegáns, a legújabb, a szecesszió divatja szerint öltözött hölgyeket látunk – mintha máris emancipáltak lennének. A férfiak mind valahányan öltönyben, kalappal és nyakkendővel, még a parasztok is tisztes fekete-fehérben. (Persze kiöltöztek a fényképezkedéshez.) Igen, a növekedés és béke áldásai eljutottak az „átlagemberekhez” is. Akkoriban optimisták voltak az olaszok, azt hitték, hogy a progresszió, a mindentéren-haladás egész életükben folytatódik. Később, a két világháború közötti időszakból visszanevezve még inkább „belle époque-nak”⁶⁸ (vagy ahogy nálunk emlegették „boldog béke-időknek”) látszottak a századforduló és a világháború kitörése közötti évek.

A 20. század elején a politika felső szintjén még markánsabb fordulat történt mint a gazdaságban és a társadalomban: a konzervatív liberálisoktól a progresszív liberálisok vették át a kormányzást.⁶⁹ A korabeli olasz progresszív liberalizmus nemcsak termetre, hanem államférfiként is legnagyobb képviselője, a hatvanas évei elején járó Giovanni Giolitti állt a kormányrúdhhoz, aki 1901-től belügyminiszterként, 1903-tól – kisebb megszakításokkal – 1914-ig kormányfőként irányította az országot. Az utókor az 1901 és az 1914 közötti éveket joggal nevezte el róla Giolitti-korszaknak.

A piemonti politikus Olaszországban sok tekintetben hasonló reformsorozatot indított el és irányított, mint például Bismarck kancellár a Német Császárság megeremtését követő évtizedekben, vagy amelyhez hasonló elmulasztottak a századforduló utáni magyar kormányok. Olaszországban a Giolitti-korszakban megreformálták a kötelező elemi oktatást, bírósági reformot vezettek be, államosították a vasutakat, a felnőtt férfiak számára általánossá vált a választójog. Egymás után születtek a munkaadók és a munkavállalók viszonyát, a munkaidőt, a gyermek- és a női munkát szabályozó, a munkavállalók kötelező balesetbiztosításáról szóló szociális törvények, amelyek mind azt célozták, hogy a társadalom alapját alkotó munka olyan béreket eredményezzen, amely a munkaadók és a munkavállalók közötti tisztességes alku keretében alakul ki. Az állam felhagyott

⁶⁸ A belle époque [szép korszak] az időszak Európa-szerte használt francia nyelvű elnevezése.

⁶⁹ Olaszországnak az országegyesítéstől (1861) a fasizmus hatalomra jutásáig (1922) liberális kormányai voltak. A „liberális” fogalom jelentéstartalma többször változott. A liberalizmus történetében az olaszok a fasizmus előtti korszakot „klasszikus”, illetve a „történelmi” jelzővel különböztetik meg a későbbiekétől. A klasszikus liberalizmus időszakában nem volt olyan párt, amely a nevében is „liberális pártnak” nevezte magát. A politikusok többsége természetesen szabadelvű volt, de nem volt se írott pártprogramjuk, se pártvezetőségük, nem voltak pártszervezeteik, mint ahogy párttagságuk sem. A tekintélyes személyekből (notabilitások) és híveikből álló liberális opártok állandó jellemzője a párton belül egymással versengő eszmei és politikai áramlatok és irányzatok sokfélesége.

Giuseppe Pellizza da Volpedo: *Il Quarto stato* c. festménye (1898–1901)

a munkaadók egyoldalú pártolásával. Ennek jegyében születtek a gyülekezési és egyesülési szabadságot, a sztrájkot legalizáló törvények, amelyek egyebek mellett kimondták a sztrájkolókkal szemben a hadsereg bevetésének tilalmát.

Giolitti politikája alapvetően a reformokban érdekelt erőknek – elsősorban a progresszív liberálisok mögött álló ipari tőkének, az észak-olaszországi gyáro-soknak, valamint a modern munkásságot képviselő szocialista szervezeteknek – a kormánnyal való részben nyílt, részben közvetett együttműködésére épült. Giolitti ugyanis a pártján belüli konzervatív szárny ellensúlyozására, illetve reformpolitikájának a támogatására tudatosan keresett támaszt a kialakuló nagyipari munkásságban, főként annak politikai és szakszervezeti képviselőinél. Kéz-fogást akart a szocialista mozgalommal.

Az európai szociáldemokrata pártokhoz hasonló Olasz Szocialista Párt (Partito Socialista Italiano, a továbbiakban OSZP) 1892-ben alakult meg.⁷⁰ A II. Internacionálé tagpárjaként a marxista eszméket tekintette világnézete alapjának, vég-céljának a kapitalista gazdasági és társadalmi rend helyett, a szocializmust. Az OSZP a századforduló utáni évekre szervezeti tekintetben is kialakult. Zászlaja (pártszíne) természetesen a vörös volt. Plakátjain és kiadványain leggyakrabban

⁷⁰ Horváth Jenő: *Az Olasz Szocialista Párt megalakulása (1892)*. In *Évkönyv 1992*.

a II. Internacionálé szimbólumait használta. A párthoztartozást, a párt iránti aktív elkötelezettséget (a párttagságot) az évenként kiadott személyre szóló párttagsági igazolvánnyal (tessera) dokumentálták. A párttagok területi (községi, városi) alapszervezetekben (sekcio) tömörültek, az alapszervezeteket megyei és nagyvárosi szinten a föderációk fogták össze. Országos kongresszust két-három évenként tartott a párt. A pártkongresszusokon vitatták meg a párt tevékenységét és a követendő politikai irányvonalat és megválasztotta az országos vezetését (direzione), amely kinevezte a párt (fő)titkárát és a központi napilap, az *Avanti!* főszerkesztőjét.⁷¹ A párton belül nagy befolyással rendelkeztek a párt parlamenti képviselői és a szocialista parlamenti frakció vezetői. Az OSZP-nek változón 30–50 ezer tagja volt, zömében a kialakuló észak-olaszországi ipari háromszög városaiban és a Pó síkság agrárközpontjaiban. Jelentős volt a párt jelenléte a helyi önkormányzatokban is. Sok településnek volt baloldali többségű községtanácsa és szocialista polgármestere. A párt „holdudvarát” jelentették „a munka világának” helyi és regionális érdekképviselői és kulturális egyesületei (munkakamarák, ligák, szövetkezetek, népházak), a szakszervezetek többsége, majd a negyedmillió tagos legnagyobb országos szakszervezeti szövetség, az 1906-ban megalakult Általános Munkásszövetség (Confederazione Generale del Lavoro – CGdL).⁷²

Giolittinak a szocialisták felé nyújtott kéz politikája magától értetődően évenként át tartó, szenvedélyes vitákat váltott ki a szocialista mozgalomban, amit a nemzetközi munkásmozgalomban korábban kezdődött revizionizmus vita olasz leágázásának és folytatásának lehet tekinteni. Az OSZP parlamenti képviselőinek többsége és a CGdL vezetősége gyakorlatilag hol nyíltan, de inkább közvetve támogatva Giolittit a munkásság számára kedvező reformok viszonzásaként. Őket a párton belüli vitákban „reformistának” nevezték. (Később a kommunista mozgalomban „jobboldaloknak”). Az olasz szocialista mozgalomban a szervezett munkásság többsége azonban a radikális, baloldali magatartás híve volt, elutasította a „burzsoáziával való együttműködésnek” még a gondolatát is. A „kétlelkű” olasz szocialista mozgalom baloldali szárnyát a korabeli szóhasználatban leggyakrabban „maximalistának” nevezték.⁷³

⁷¹ Az OSZP kongresszusainak történetét kronológiai sorrendben részletesen tárgyalja CORTESI, Luigi: *Il socialismo italiano tra riforme e rivoluzione. Dibattiti congressuali del Psi 1892–1921*. Laterza, Bari, 1969. Az *Avanti!* történetéről lásd ARFÉ, Gaetano: *Storia dell'Avanti!*. Edizioni Avanti!, Milano, 1956–1958.

⁷² Horváth Jenő:

⁷³ A „maximalista” és a „reformista” terminus a Német Szociáldemokrata Párt (SPD) erfurti

Az olasz szocialista mozgalom megosztottsága az 1911–1912. évi olasz–török háború, másnéven a líbiai háború kapcsán vált jól láthatóvá. A Reggio Emiliában tartott 13. kongresszuson (1912. július 7–10.) a küldöttek túlnyomó többsége és az addigi vezetőség többsége is a háború elutasítása, a szocialista mozgalom antimilitarista és háborúellenes hagyományainak folytatása mellett foglalt állást. Ellenben reformisták jobboldali része, Leonida Bissolati, *Avanti!* alapító főszerkesztője,⁷⁴ Angiolo Cabrini a tekintélyes szakszervezeti és szövetkezeti vezető, Ivanoe Bonomi,⁷⁵ Guido Podrecca és még néhány parlamenti képviselő nyíltan a líbiai háború támogatójaként lépett fel. A kongresszus a helybeli 29 éves Benito Mussolini⁷⁶ harcias fellépése alapján a háborúpártiakat kizárta a pártból. A kizárt vezetők 1912. július 10-én megalapították az Olasz Reformista Szocialista Pártot (Partito Socialista Reformista Italiano). A háború támogatása ellen szavaztak olyan tekintélyes baloldali reformista vezetők is, mint Filippo Turati,⁷⁷ Giuseppe Emanuele Modiglia, Camillo Prampolini, Claudio Treves.⁷⁸ Az OSZP-ben maradt maximalista és reformista többség egyik vezetője, az 55 éves Costantino Lazzari lett a párt titkára.⁷⁹ Mussolinit is beválasztották az országos vezetőségébe, s decembertől rábízták az *Avanti!* szerkesztését.

Giolitti miniszterelnök az olasz–török háború és a balkáni háborúk után, a világháború előtti két évben visszatért a reformjaihoz, amelyek közül az általános választójog bevezetésének a keresztülvitele volt a legfontosabb.⁸⁰ Az új választójogi törvény alapján a kétfordulós parlamenti választás (1913. október 25. és november 2.) eredményeként az OSZP parlamen-

kongresszusa (1891) kapcsán került be az európai munkásmozgalom szótárába. Ez a kongresszus fogalmazta meg az SPD maximális és minimális programját. Olaszországban a végcélt előtérbe állító és hangzókató szocialistákat nevezték maximalistának, a minimális program híveit pedig reformistának.

⁷⁴ Horváth Jenő: *Bissolati, Leonida (1857–1820)*. Évkönyv 2007: 251–255.

⁷⁵ Horváth Jenő: *Bonomi Ivanoe (1873–1951)*. Évkönyv 2012: 22–26.

⁷⁶ Mussoliniról részletesen lásd DE FELICE, Renzo: *Mussolini il rivoluzionario 1883–1920*. Einaudi, Torino, 1965.; KIS Aladár: *A duce*. Zrínyi, Budapest, 1989.; ORMOS Mária: *Mussolini*. PolgArt, Budapest, 2000.

⁷⁷ Horváth Jenő: *Turati, Filippo (1857–1932)*. Évkönyv 1982: 226–229.

⁷⁸ *Resoconto stenografico del XIII Congresso Nazionale del Partito Socialista Italiano, Reggio Emilia, 7–10 luglio 1912*. Tipografia dell'Unione Arti Grafiche, Città di Castello, 1913.

⁷⁹ Horváth Jenő: *Lazzari, Costantino (1857–1927)*. Évkönyv 1982: 212–215.

⁸⁰ Az általános választójogot bevezető 1912. évi törvény 21. cikkére leszállította a választójogi korhátárt, eltörölte az adófizetéshez kötött censzust és szavazójogot kaptak az analfabéták is, ha letöltötték a sorkatonai szolgálatot vagy elmúltak 30 évesek. A választójoggal rendelkezők száma így az 1909. évi 2 930 473-ról 8 443 205-re növekedett.

ti képviselte a Reggio Emilia-i pártszakadás ellenére tovább nőtt, 52 szocialista képviselő vonulhatott be az 508 tagú képviselőházba.⁸¹

Az OSZP Anconában tartott 14. pártkongresszusán (1914. április 26–28.) stabilizálódott a Reggio Emiliában történt pártszakadás nyomán Lazzari körül kialakult maximalista többségű pártvezetés. A kongresszus „tisztá, osztályalapú”, a liberálisokkal való együttműködést kizáró, mindenféle „liberális állammal” szembe forduló határozatot hozott. Megerősítette a párt háborúellenes elvi és politikai irányvonalát is („Se egy fillért, és egy katonát se a háborúhoz!”).

1914 tavaszán az olasz munkásmozgalom a konszolidálódás mellett felszínre kerültek az OSZP bázisát adó társadalmi erők belső feszültségei és a regionális különbségek is. Egyfelől a CGdL 4. országos kongresszusán (Mantova. 1914. május 5–9.) nagy többséggel a reformista Rinaldo Rigolát választották meg titkárnak, másfelől egy hónappal később Marche és Romagna tartományokban elkezdődtek a „vörös hét” (június 7–14.) eseményei, amikor a gazdasági és szociális gondokkal küszködő munkások, földmunkások és kispolgárok sokféle elégedetlensége tömeglázázássá duzzadt. A lázadás élén többségükben helybeli, fiatal, eszmeileg kiforratlan vezetők álltak, akik közül csak néhányan rendelkeztek országos hírnévvel, mint például a szocialista Mussolini vagy a republikánus Pietro Nenni.⁸² A felbolydult tömeg megrohamozta és elfoglalta a középületeket, megszállta a vasútállomásokat, a postahivatalokat, több helységben még a köztársaságot is kiáltották. Ezt a sajátos 20. századi „jacquerie-t” a kormányzat csak a katonaság bevetésével tudta elfojtani.

Az 1914. június 28-án az országos önkormányzati választásokat már lecsendesült légkörben tartották. A választások sikert hoztak a szocialistáknak: több mint ezer községben alakulhatott baloldali többségű községtanács, s olyan városokban is, mint Milánó vagy Bologna. (Persze ez a siker is viszonylagos, hiszen Olaszországnak majdnem 8000-községe volt.)

Másnap azonban (1914. június 29.) Szarajevóban eldőrdültek Gavrilo Princip pisztolylövései. Nyomában a nemzetközi szintén kialakuló változások megakadályozták, hogy az OSZP kiaknázhassa a sikereit.

Olaszország semlegességének időszakában

⁸¹ A választáson a „kormányképes” liberálisok 304 mandátumot szereztek, a tőlük balra álló radikális liberálisok 74-et, a republikánusok 15-öt, a szélsőjobboldalon az Olasz Nacionalista Egyesület 6-ot.

⁸² Horváth Jenő: Nenni, Pietro (1891–1980). Évkönyv 1982. 244–246..

A világháború kitörésekor az OSZP vezetősége habozás nélkül, egyértelműen a háború ellen foglalt állást. Kiadta a „Le a háborúval!” jelszót. Majd miután a hadüzenetekre a nyugat-európai nagy szociáldemokrata pártok a korábbi elképzeléseikkel ellentétesen nem az általános sztrájk meghirdetésével válaszoltak, hanem „a haza védelmére” „szent szövetséget” kötve csatlakoztak kormányaik háborús döntéseihez az OSZP útja elvált azokétól.⁸³ Az olasz szocialisták helyzetét nyilvánvalóan megkönnyítette, hogy maga az olasz kormány úgy döntött, hogy Olaszország nem lép be a háborúba, és deklarálta az ország semlegességét (1914. augusztus 2.).⁸⁴ Az OSZP különleges helyzetbe került: nem kellett választania a nacionalizmus és internacionalizmus között, elkerülhette az internacionalizmus elárulásának szégyenét, s a nagy európai szocialista pártok közül egyetlenként feltarthatta a széthullott Internacionálé vörös zászlaját. Otthon, a hazai teendőkre és a kormányhoz való viszonyra vonatkozóan pedig kiadta a Lazzari által fogalmazott „Nem támogatni, nem sabotálni!” jelszót.

1914 őszén a kormány semlegességi deklarációja ellenére a háború maradt az olasz belpolitikai élet fő témája. És mivel nem korlátozták a sajtó- és a gyülekezési szabadságot, az újságokban és a társas érintkezés színterein továbbra is nyíltan lehetett beszélni a háborúról, annak kilátásairól, és vitatkozni a semlegességről, főként arról, vajon meddig tarthat, és mi történik majd a későbbiekben. Vitatkoztak a semlegességpártiak és a háborúba lépés pártiak, akiket interventistáknak neveztek.

Az *Avanti!*-t Mussolini az OSZP politikai irányvonalának szellemében irányította. A pártvezetőség augusztus 3-i állásfoglalásának megfelelően „az osztrák-magyar imperializmus balkáni kapzsiságát” tette felelőssé a háború kirobbantásáért. Augusztus 4-én „az egész Európát fenyegető teuton hordákról”, augusztus 6-án „a latinok, a szlávok és az angolszászok elleni germán kihívásról” írt, és a „Le a háborúval!” jelszót hangoztatta. Egyebek mellett azt írta, hogy „A haza misztifikáció, félrevezetés, konvencionális becsapás”. Hirdette az internacionalizmus

⁸³ Részletesen lásd JEMNITZ János: *A nemzetközi munkásmozgalom az első világháború éveiben 1914–1917*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975.; PINZANI, Carlo: *I socialisti italiani e francesi nel periodo della neutralità italiana (1914–1915)*. In: *Studi Storici*, 1974. 2. sz. 364–399.

⁸⁴ Olaszországot titkos hármasszövetségi szerződés (1882) kötötte Németországhoz és Osztrák-Magyar Monarchiához. A semlegességéről szóló döntésénél a következők voltak a kiindulópontjai: (1) Ausztria-Magyarország a Szerbiának küldött hadüzenetekor nem kérte Olaszország csatlakozását a háborújához, (2) Németországot nem Franciaország támadta meg, hanem Németország volt a támadó, (3) az olasz külpolitika tradicionális alapelve a nemzeti egoizmus (amiben nincs semmi kivetni való).

melletti kitartást, kiállt a Olaszországnak a háborúban való abszolút semlegessége mellett állt ki.⁸⁵

Majd, 1914. október 18-án nagy megdöbbenést keltve *Az abszolút semlegességtől a cselekvő és eredményes semlegességig* című cikkében felvetette Olaszország háborúba lépésének a gondolatát. „Mi, mint férfiak, és mint szocialisták, vajon tehetetlen szemlélői akarunk-e maradni a hatalmas drámának?” – kérdezte. „Vagy talán lehetnénk valamilyen módon és valamilyen értelemben főszereplői?” Néhány nappal később Mussolini az először még kérdés formájában felvetett interventista gondolatot a párt vezetősége elé terjesztett indítványban is megfogalmazta. A vezetőség elutasította a párt abszolút semlegességi irányvonalával ellenkező javaslatot és felszólította Mussolinit, mondjon le főszerkesztői posztjáról. Ez még csak a kezdete volt a Mussolini-ügynek. 1914. november 15-én új napilap jelent meg Milánóban, az *Il Popolo d'Italia*, amit alapító főszerkesztőként Mussolini jegyzett. Az új lap programja az antant oldalán való háborúba lépés követelése volt. Ezek után az OSZP milánói alapszervezete Lazzari javaslata alapján árulónak nyilvánította Mussolinit és kizárta a pártból (november 24.).

Az egyik legismertebb szélsőbaloldali vezető metamorfózisa, internacionalistából nacionalistává, háborúellenesből háborúpártivá változása váratlanul és hirtelen történt. Nagy visszhangot keltett ugyan, de nem vezetett pártszakadáshoz. A kortársak többsége, és később a történészek nagy része is, Mussolini oppor-tunista és kalandor személyiségével magyarázta az átváltozást. Ennek azonban ellentmond, hogy akkoriban nemcsak ő, hanem az olasz szélsőbaloldal (anarchisták, forradalmi szindikalisták, irredenta szocialisták, antiimperialista patrióták) számos vezetője is „hitet váltott”. Bizonyra azért, mert a világháború kitörésének sokkja alatt elvesztették a hitüket a szocializmusnak az internacionalizmus zászlaja alatti eljövételében, és nemzeti és háborúpárti alapra helyezkedtek. Mussolini

⁸⁵ Részleten lásd MIRENZZI, Nicola: *Analisi di una metamorfosi. Quando Mussolini non era il Duce*. In: <http://www.huffingtonpost.it>; DEL BUE, Mauro: *La posizione dei socialisti sulla prima guerra mondiale*. In: <http://www.avantionline.it/centanni-fa-scoppia-la-prima-guerra-mondiale-la-posizione-dei-socialisti-e-il-caso-mussolini/>

kezében a napilapjával ennek az igencsak heterogén interventista tábornak nemcsak az egyik tagja, hanem hamarosan a hangadója lett. Az interventista Mussolini támadta a szocialista, pacifista semlegességpárti vezetőket, a négyszeres volt-miniszterelnök, Giovanni Giolittit és a mögötte álló liberálisokat, a pápát, az egyházat, a kormányt, még a királyt is.

Ugyanis 1914 nyarán még a liberálisok többsége is a semlegesség híve volt. Tulajdonképpen ebből fakadt a kormány semlegességi döntése. 1914 őszén azonban a liberálisok között is erősödni kezdett a háborúbalépés-pártiság. Még inkább a rendkívül vegyes eszmei és politikai „interventista tábor” egésznél. Háborúba lépést követeltek az afrikai és a balkáni terjeszkedést hirdető imperialista nacionalisták, a régi jobboldali liberális nacionalisták, a nemzeti jelszavakat hangoztató republikánusok, a forradalmi szindikalisták, az anarchisták, a futuristák, és főként a Dél-Tirolból, a Triesztből, a Dalmáciából származó, Olaszországba átmenekült irredenták. Az interventisták összességükben egyesülő-széthulló csoportokat alakítottak, gyorsan változó elnevezésekkel. Sok mindenben egymással sem értettek egyet, a semlegességgel való szakítás, a háború és a háborúba lépés akarása azonban közösen jellemezte és, egységesítette őket. Más-más eszmeiség és érvrendszer alapján, de szinte mindannyian osztrák- és németellenesek voltak. Hirdették: Olaszországnak Franciaország és Anglia, vagyis az antant oldalán a helye.

1914. december 5-én a képviselőház megerősítette a kormány augusztus 2-i semlegességi állásfoglalását, de az ősz vége felé – miként legnagyobb olasz liberális filozófus, Benedetto Croce, azt írja egyik történeti munkájában – egyre inkább csak a nagy néptömegek maradtak semlegességpártiak, ők voltak, akik nem akarták a háborút, akiket a szó szoros értelmében semlegességpártiaknak lehet tekinteni: az egyszerű, iskolázatlan szegény emberek. Az azóta eltelt száz esztendőben a történészek rengeteg könyvet és tanulmányt írtak az olaszok háborúba lépéséről, mégsem tudunk sokkal pontosabb képet rajzolni az olaszok akkori véleményéről, mint Croce.

Salandra miniszterelnök és Sonnino külügyminiszter 1915 első hónapjaiban egyfelől Bécsben és Berlinben, másfelől Párizsban és Londonban puhatolózni kezdett, hogy mit kaphatna Olaszország, ha hadba lépne az oldalukon. Majd „márciustól a titkos diplomácia csatornáin és módszereivel elkezdtek „két asztalon játszani”. Végül is – mint közismert – megszületett az antanttal a londoni titkos megállapodás (1915. április 26.). Olaszországnak a központi hatalmak elleni

egy hónapon belüli háborúba lépéséről. A szerződés szövegét a király, a kormány néhány tagja és néhány diplomatán kívül senki sem látta, alig tudott róla valamit.⁸⁶ Mindenki érezte azonban a háborúba lépés közeledtét. Az interventisták hangos utcai tüntetéseket szerveztek, amelyek majd a fasiszta rendszer éveiben a „ragyogó május harci tetteinek” neveznek. A májusi interventista megmozdulások fontos szerepet játszottak ugyan a háborúba lépés tömegkonszenzusának megteremtésében, de tulajdonképpen nyitott kaput döngettek, hiszen a kormány már aláírta a londoni szerződést. A májusi események krónikájához tartozik az is, hogy a szocialista párt és a szocialista szakszervezeti szövetség vezetősége és tagsága újra és újra kiállt a háború ellen. A május elsejei ünnepségek a háborúellenesség jegyében rendezték, Torinóban például 100 ezer résztvevővel. Az OSZP vezetőségének 1915. május 16–19-i Bolognában tartott ülésén a pártvezetés elhatározta magát a háborúba lépés következményeitől és megint megerősítette a „Nem csatlakozni, nem szabotálni!” irányelvet.

Olaszország hadba lépésétől a padovai fegyverszünetig

1915. május 20-án a képviselőház 407 „igen” és 74 „nem” szavazattal, 1 tartózkodás mellett megszavazta a kormány rendkívüli hatalommal való felruházását. A következő napokban a kormány egész sor rendeletet hozott és intézkedést tett az Osztrák–Magyar Monarchia elleni háborúba lépéssel kapcsolatosan, majd elküldte a hadüzenetet. Május 24-én elkezdődött a háború. Röviden szólva: az az olasz szocialisták és a semlegességpárti politikai erők elvesztették az ország háborúba lépése elleni küzdelmüket.

Új szakasz kezdődött az OSZP történetében. Mindenekelőtt a hadiállapot életbelépésével drasztikus módon beszűkült a szocialisták politikai mozgástere és a cselekvési lehetőségeik. Az osztrák–magyar határ menti megyék katonai közigazgatás alá kerültek, szintén a hadsereg kezébe került az egész országban a vasút-, a posta- és a telefonösszeköttetés valamint azonnal meg is gyengült a szocialista mozgalom azáltal, hogy több tízezer fiatalot kapott katonai behívót. Életbe lépett továbbá a tüntetési- és sztrájktilalom, a sajtótermékekre vonatkozóan az előzetes cenzúra. A rendkívüli állapot intézkedéseinek megsértői szigorú rendőrségi

⁸⁶ Horváth Jenő: *Olaszország a Nagy Háborúban. A semlegesség időszaka 1914–1915*. Grotius e-könyvtár 66. www.grotius.hu/doc/pub/HJLPQA/2015-10-09_horvath-jeno_grotius_e-konyvtar_66.pdf

és bírósági eljárás alá kerültek. Az OSZP-nek a „Nem támogatni, nem szabotálni!” jelszava alapján kialakított magatartását és politikai irányvonalát lehet nem mozgósítónak, ambivalensnek, elégtelennek minősíteni, azonban csak a forradalmiság valamiféle ideális, elvont mércéje alapján. A realitások figyelembevétele mellett azonban kérdéses, hogy futotta-e volna többre a mozglom erejéből, tehetett-e volna többet a párt? A háborúba lépést legális úton – miként a parlamenti szavazás eredménye mutatta – nyilvánvalóan nem tudta megakadályozni. Ha nem legális eszközökhöz és módszerekhez nyúl, az szigorú megtorló intézkedésekkel járt volna. Kétségtelen, nem volt mozgósító erejű a „Nem támogatni, nem szabotálni!” jelszó, de annak alapján az olasz szocialisták a háború egész időtartama alatt kitarítottak a háború ellenzése mellett, a parlamentben egyszer sem szavazták meg a hadihiteleket és lakosság többségének újabb terheket hozó intézkedéseket, a háború alatti egyetlen kormánynak sem szavaztak bizalmat. Nehéz helyzetbe kerültek, hazafiatlansággal vádolták őket, elszigeteltek lettek. Nem voltak politikai barátaik vagy szövetségeseik. A progresszív liberálisok is meggyengültek, Giolitti kivonult a politikából, hazament a vidéki házába. A katolikusoktól – akiknek nem volt politikai pártja és XV. Benedek a pápának a háborút „értelmetlen öldöklésnek” nyilvánító útmutatása alapján szintén nem támogatták ugyan a háborút⁸⁷ – világnézeti szakadék választotta el őket, amely annyira mély volt, hogy kizárta az egymáshoz közeledésüket. Ráadásul az sem látszott, hogy meddig tart a háború, mikor jön el a kibontakozás ideje.

⁸⁷ Horváth Jenő: *A Szenszék és az első világháború*. PAOLINI, Gabriele: *Offensive di pace. La Santa Sede e la prima guerra mondiale*. http://www.grotius.hu/doc/pub/RNVWRH/2012_123_horvath_jeno_a_szenszek_az_elso_vilaghaboruban.pdf

Egyelőre nem is a látványos politikai cselekvés és a jövőről szóló teoretikus kérdések foglalkoztatták a szocialistákat, hanem mozgalmuk, szervezeteik és az általuk képviselt ipari- és mezőgazdasági munkások védelme. Mussolini kizárása után, 1914 végétől az *Avanti!* Giacinto Menotti Serrati⁸⁸ kezében az egyszerű

emberekhez, a párt bázisához szóló szocialista néplappá alakult át. A háborús körülmények miatt kisebb lett a terjedelme, a példányszáma is visszaesett, mégis a korabeli nemzetközi szocialista napilapok között a legjobbak közé tartozott. Nem engedett a háborúellenességből, őrizte a proletárinternacionalizmus eszméjét, és ébren tartotta olvasóiban a hitet, hogy a háború után majd új világ következik.

A háború persze meggyengítette az olasz szocialista munkásmozgalmat. A hadseregben mindenféle politikai agitáció és politikai szervezkedés tilos volt. A több milliónyi katoná között a szocialista mozgalom korábbi részvevői szinte elvesztek. A hadseregben és front mögötti megyékben tilos volt az *Avanti!* és más politikai lapok terjesztése, a katonák levelezését is cenzúrázták. A hadvezetés szinte teljesen elzárta a hadsereget a hátszázagtól. Újságírók, politikusok nem léphettek be a katonai igazgatás alá vont országországba. A hadműveletekről csak a főparancsnokság naponta kiadott néhány soros hadijelentései „tájékoztattak” a lakosságot, amik alapján még az sem derült ki, hogy 1915 végére már négy nagy eredménytelen csata zajlott le az Isonzónál, rengeteg véráldozattal. A politikusok legfelső köreiben is csak a tél beálltával, amikor először engedték haza szabadságra a tisztek és a katonák egy részét, kezdték felismerni, hogy nem is olyan biztos, hogy gyorsan megroppan az osztrák–magyar haderő és közeli a győzelem. Lélektani válság mutatkozott mind a katonai, mind a politikai vezetésben, de föl sem merült, hogy abba lehetne/kellene hagyni a háborút. A pszichológiai válság nem mélyült még kormányválsággá, a Salandra-kormány bizalmat kapott képviselőházban a belpolitikájához (1916. március 19.), majd a külpolitikájához is (április 16.). A szocialista képviselők mindét szavazásnál nemmel voksoltak.

⁸⁸ Horváth Jenő: *Serrati, Giacinto Menotti (1872–1926)*. Évkönyv 2001. 245–250.

Az 1916. május 15-én indult dél-tiroli osztrák–magyar támadás sikere azonban már megrendítette a Salandra-kormányt. A kilátástalannak látszó háború miatti általános elkeseredettség is ellene fordult. A képviselői padsorokban többször felhangzott a „Le Salandrával!”, a „Le Cadornával!”, és a „Le a tábornokokkal!”, sőt a „Le a háborúval!” közbekiáltás. A költségvetésről beteresztett kormányjavaslat fölötti szavazáskor (1916. június 10-én), a 357 jelenlevő képviselő közül csak 158-an szavaztak „igen”-nel, 197-en „nem”-mel, ketten tartózkodtak, 98-an pedig kimentek a tereméből a szavazás előtt. A „nem”-mel szavazók legegységesebb csoportját ismét a háborút internacionalista alapon ellenző szocialista képviselők alkották, de a volt interventisták nagyrésze is „nemmel” szavazott, sőt Giolitti hívei közül is sokan. Az OSZP a Paolo Boselli miniszterelnökségével megalakult új kormánnyal szemben is ellenzékben maradt.

1916 nyarától az olasz hadsereg jobban teljesített, mint korábban. Cadorna főparancsnok ellentámadást indított a dél-tiroli fronton és július végére visszafoglalta az osztrák–magyar hadsereg által elfoglalt terület mintegy felét és Gorizia (Görz) elfoglalásával végre az Isonzónál is megszületett az első jelentősebb olasz siker. Rendkívüli áron: 1916-ban az olasz haderő embervesztesége 404 500 halott és sebesült volt.

A háború egyre nagyobb erőfeszítésekre kényszerítette az egész lakosságot. A legfontosabb hadiipari üzemekben (a fegyver- és lőszergyárakban) már 1915–1916 telén bevezették a napi 10–12 órás munkaidőt, majd a 14 órásat, eltörölték az ünnep- és szabadnapokat. Ezt a munkarendet hamarosan kiterjesztették a

Munkásnők az egyik torinói hadiüzemben

szintén katonai igazgatás alá vont ún. kisegítő üzemekre is. A katonai behívások nyomán kieső férfi munkaerőt a nők és a fiatalok munkába állításával pótolták. A szó szorosabb értelmében vett hadiipari üzemekben a háború utolsó évében 200 ezer munkásnő dolgozott, a férfiak bérénel jóval kevesebért. Az

ún. kiségtő szektorban (katonai ruházat-, cipő-, kötszergyártás, stb.) 600 ezer. Az egész iparban 1,2 millió. A munkaerő háborús mozgósítása a hadiipari centrumokban a lakosság gyors nevedezésével járt és a munkaerőpiacon regionális elmozdulásokat iindukált. A front mögötti megyékben 650 ezer civil hadimunkás dolgozott az út-és erődítményépítésekben, sokan szállító- és rakodómunkásként a vasúti kirakodóállomásokon és a kikötőkben. Közülük 200 ezret a dél-olaszországi megyében toboroztak. A nehéz munka, a rossz munka- és lakáskörülmények, az intenzív kizsákmányolás sok helyen vezetett elégedetlenség és spontán tiltakozások kitörésekhez.⁸⁹

A munkásosztály körében zajló mindezen mozgásokat és változásokat természetesen nehéz volt követni és értelmezni. Az OSZP az *Avanti!*-ban és a képviselőházban elsősorban a munkások sérelmeikről, a kiszolgáltatottságáról beszélt. A szélső nacionalista sajtó és a politikusok ellenben folytonosan a „felforgatással” és „defetista propagandával” vádolták a szocialistákat. A katonai vezetés egy ideig nem csatlakozott a szélsőjobboldali hangokhoz, nem érezte úgy, hogy riadót kell fűjnia. A hadügyminiszter 1916. december 8-ai, a főparancsnokság pedig az 1917. január 4-ei körözüvényében beszélt először a katonák és a hadimunkások közötti „anarchista”, „szocialista”, „pacifista” propaganda elleni teendőikről. A „felforgató elemek és mozgalmak” szemmel tartása, tevékenységük elnyomása természetesen a háború kezdetétől folytonos feladata volt a rendőrségnek, a carabinierieknek, az ügyészségeknek, de rendkívüli intézkedésekre 1916–1917 telén nem volt szükség. Az 1917. évi orosz forradalom októberi fordulataig nem volt Olaszországban egyetlen szocialista szervezet vagy irányzat sem, amely nyíltan szembe fordult volna az ország megvédésének kötelezettségével, amely Olaszország háborús vereségét akarta volna. Turati a vezérszónokaként leszögezte a képviselőházban (1916. december 14.), hogy úgy véli, hogy a politikai nézetek különbsége ellenére nincs egyetlen olyan állampolgár sem, aki „rosszat akarna a szülőföldjének”. A kormány kidolgozott ugyan egy rendelettervezetet a felforgatók ellen, amelyben szerepelt az OSZP működésének betiltása is, a tervezetet azonban nem fogadták el, mert mint Vittorio Emanuele Orlando belügyminiszter a liberális *La Tribuna* főszerkesztőjének elmondta, „biztos abban”, hogy „Olaszországban nincs háborúellenes politikai mozgalom”, „az ország nyugodt”.

⁸⁹ Részletesen lásd Procacci, Giovanna: *Le donne e le manifestazioni popolari durante la neutralità e negli anni di guerra (1914-1918)*. https://www.unive.it/dipartimenti/DSLCC/documenti/DEP/numeri/n31/006_Procacci_modello.pdf

Az 1917. évi orosz forradalom, az Egyesült Államok hadba lépése, az olasz hadszíntér 1917. évi nagy csatái magától értőddően mozgásba hozták az olasz belpolitikát. Az OSZP-ben erősödött a belső megosztottság. A többségi maximalista szárny, amelynek kezében volt a párt napilapja, a háború osztályháború jellegét hangsúlyozta, a hadszíntereken éppen zajló háborút a kapitalizmus betegségének nyilvánította. A képviselőházban Turati és Claudio Treves⁹⁰ ellenben figyelembe vette, hogy a háború immár a népek közötti háborúvá változott, amikor – mint mondták és írták – a proletariátusnak nem mindegy, hogy mi lesz a harc kimenetele, mert vereség esetén végső soron majd neki kell fizetnie, ellenben a győzelem lépés lehet a demokrácia és a társadalmi igazságosság felé. Vagyis nem akarták, hogy a szocialista mozgalom elváljon a nemzettől. Internacionalista pacifista alapállásuknak megfelelően főként azzal vállaltak részt a háborúból, hogy bátorították a szenvedések enyhítését szolgáló akciókat, mozgalmakat, szervezeteket. Mindezekelőtt a Vöröskeresztet, mintegy demonstrálva, hogy a szocialisták is részesei a nemzet erőfeszítéseinek.

A szocialista tömegek azonban alig érzékelték a reformista szocialisták disztinkcióit, egyre inkább eluralkodott rajtuk az általános fáradtság és fásultság. Két év áldozatvállalásai után a szofisztikált pacifista diskurzus helyett mindinkább a szimplifikált pacifista jelszavak felé hajlottak, amelyek könnyebben találtak visszhangra a városokban és a gyárakban, mint a lövészárkokban. A gyorsan növekvő hadiipari városok zsúfolt munkásnegyedeiben ugyanis csöppet se volt könnyű a megélhetés. Nem véletlen, hogy a városi munkáselégedetlenség kirobbanásának Torino lett az epicentruma.

Augusztus 21-én hiába váraкоztak az asszonyok a pékségek előtt, a pékek nem tudtak sütni, mert nem érkezett liszt a városba. Nem hitték el, haragjukban élelmiszerboltokat rohamoztak meg és dúltak fel, egyes városrészekben csatlakoztak hozzájuk a munkából hazatérő férfiak is. Másnap a megmozdulások, például a szakszervezeti székház környékén békés háborúellenes tüntetéssé növekedtek, de egyes munkásnegyedekben zavargásokká alakultak át: fölszedték a villamossíneket, barikádokat emeltek. A megmozdulások spontán módon keletkeztek, né-

⁹⁰ Horváth Jenő: *Treves, Claudio (1869 - 1933)*. Évkönyv 1994. 269–272.

Sorban állók egyik torinói pékség előtt

hány kisebb anarchista csoportot leszámítva nem vállalt szervező szerepet se a szocialista munkáskamara, se a párt, se az önkormányzat. 23-ára az általános sztrájk is spontánul alakult ki. Aznap kezdődött a rendfenntartók erőteljesebb fellépése is. Előbb a carabinieri (csendőrök) próbálták

feloszlítani a nagyobb csoportosulásokat és eltávolítani a barikádokat, majd ahogy ellenállásba ütköztek a torinói térség katonai parancsnoka katonai alakulatokat küldött a városba. Augusztus 23. estére 7 halottja és 37 sebesültje lett az összecsapásoknak, a rendőrség 200 embert letartóztatott. Augusztus 24-én még keményebbre változott a katonaság fellépése, az összecsapásoknál helyenként fegyverhasználat is történt. 26-tól lassan csillapodni kezdett a zavargás, 28-án a prefektus jelenthette Rómába „Torinóban rend uralkodik”. A megmozdulásoknak több mint 40 civil, tíznél kevesebb rendőr és katona halottja, 200-nál több sebesültje volt, kb. 1500 rendőri előállítás és letartóztatás történt.⁹¹

Az augusztusi torinói események emlékezete és történeti interpretációja az elmúlt száz esztendőben többször változott. Lehet az olaszországi nagyvárosok történetében máskor is előfordult „kenyérlázadások” közé sorolni, de emlegették a „proletariátus forradalmiságának” bizonyítékaként is. A korabeli helyzetre vonatkozóan talán azt érdemes kiemelni, hogy azokban a napokban a lakosság elégedetlensége és tiltakozása nyilvánvalóan nem találkozott a katonákéval, hiszen a fraternizálási próbálkozások sikertelenek voltak. Hiába énekelték a tüntetők a felkelés napjaiban keletkezett dalukban „Tedd lábhoz a fegyvert! Mi békét akarunk, mi békét akarunk, soha sem akarunk háborút!”, a katonák közülük lőttek. És érdemes arra is utalni, hogy az OSZP és CGdL országos és a helyi vezetői bi-

⁹¹ A torinói eseményekről részletesen lásd SPRIANO, Paolo: *Torino operaia e socialista nella grande guerra 1914-1918*. Einaudi, Torino, 1960. 220–241.; MONTICONE, Alberto: *Gli italiani in uniforme 1915/1918. Intellettuali, borghesi e disertori*, Laterza, Bari, 1972. 130–131.

zonytalanok voltak a teendőiket illetően: szinte csak szemlélték a történeéseket. Ráadásul Oddino Morgari augusztus 23-án, amikor a pártvezetőség megbízásából szűkebb pátriájába, Torinóba érkezett, a helyi munkásvezetőkkel való találkozása előtt a prefektushoz ment, hogy kifejezésre juttassa az OSZP vezetőségének „jó szándékúságát”.⁹² És Serrati is csupán egy napot töltött Torinóban (augusztus 24.) másnap már vissza is utazott Milánóba. Látogatások szinte szimbolizálták a torinói proletariátus magára hagyását. Tulajdonképpen a párt- és szakszervezeti vezetésben a reformisták és a maximalisták hallgatólágosan megállapodtak, hogy a torinói megmozdulást hagyják kifáradni és lecsillapodni. Ellenben Rómában Gaetano Giardino hadügyminiszter és Sonnino külügyminiszter annyira megrettent a torinói eseményektől, hogy három hadosztály készenlébe helyezésére gondoltak. Majd lehiggadtak. A „torinói eseményekről” kialakult vitában a jobboldali politikusok többsége Orlando belügyminisztert hibáztatta, hogy „túlságosan puhán bánt” a „belső ellenséggel”. A szocialista párti és a szakszervezeti vezetés a „bázis” hangulatának hatására annyit tett, hogy a háború elején kiadott „Nem támogatni, nem szabotálni!” jelszót megtoldta a „Ne legyen még egy tél a lövészárkokban!” jelszóval.

Ismét a háború menete hozott nagyobb változásokat az olasz helyzetben. 1917. október 24-én hajnalban az osztrák–magyar és a német hadsereg Caporettnál áttörte az Isonzó-frontot, majd a következő napokban és hetekben összeomlott az olasz front. egymillió katona özönlött visszafelé, azt sem tudván, hová. És civil menekültek százezrei. 280 ezer katona esett hadifogságba, 350 ezren szétszéledtek, az elesett és megsebesült katonák száma 40 ezer körül volt. 3150 ágyú, 3000 géppuska, rengeteg kézfegyver, lőszer-, ruha-, élelmiszerraktár került osztrák–magyar kézre. Cadorna 1917. november 4-én adta ki a parancsot a Piavéig való általános visszavonulásra.

A cenzúra miatt az ország késve értesült a hadsereg katasztrófájáról. A mérete miatt azonban nem lehetett elhallgatni, és Caporetto szinte sokkot okozott. Egy tekintélyes parlamenti képviselő öngyilkos lett, Bissolati követni akarta a példáját. A történész Pietro Melograni a caporettoi összeomlás hatásáról azt írja, hogy „az összeomlásról érkező első hírek érzelmi hatása alatt az OSZP reformistáit, a parlamenti frakciót és a községtanácsok adminisztrációit abba az irányba vitték, hogy az addigiaknál határozottabban vállaljanak szolidaritást a nemzeti érté-

⁹² Morgariról lásd BODNÁR Emese: Morgari, Oddino (1865–1944). Évkönyv 1990. 248–250.

keikkel.⁹³ Turati és Rigola november elsején „az invázorok által fenyegetett haza védelmére” szólították fel a szocialistákat, a proletariátus kötelességének nyilvánították a haza védelmét. Persze nem voltak könnyű helyzetben, mert az olasz jobboldal a szocialistákat vádolta a caporettoi összeomlásért. Azt állítva, hogy az osztrák–német áttörés azért történhetett, mert a szocialisták „katonai sztrájkot” szerveztek.

Caporetto katasztrófa napjaiban legfelső szinten is egymásra torlódtak az események. Kormányválság alakult ki, lemondott a Boselli-kormány, helyette megalakult az Orlando-kormány (október 30.), a király leváltotta Cadorna főparancsnokot és Fernando Diaz tábornokot állította a vezérkar élére. A nemzetközi szintén is nagy változás történt az orosz bolsevikoknak a hatalomátvételével, akik rögtön bejelentették, hogy Oroszország kilép a háborúból. Azokban a napokban az OSZP maximalista vezetősége és a parlamenti frakció vezetői többször is találkoztak. Természetes, hogy vita alakult ki közöttük az új eseményekről. A viták kezdetben nem a nyilvánosság előtt zajlottak. Kifelé együttesen és egységesen foglaltak állást, hogy az új kormányt sem támogatják. Abban ellenben már nem értettek egyet, hogy mit is jelentsen az ellenzékiiség. A szocialista parlamenti frakciója ugyanis nem akarta gyengíteni a kormány azon erőfeszítéseit, amelyek a hadsereg támogatását szolgálták, hogy az feltartóztathassa a Piavénál az osztrák–magyar hadsereget. A maximalista pártvezetés ellenben a háború minél hamarabb befejezése érdekében akart nyomást gyakorolni a kormányra.

Az oroszországi változások megítélésben is nagy volt a nézetkülönbség. Az olasz szocialista mozgalom sajátossága, hogy az intellektuel Turati, Treves és Modigliani eszméi és történelmi műveltség tekintetében sokkal magasabb szinten állt, mint a munkás vagy paraszt sortból jött maximalista pártvezetők, akik szocialista műveltségüket autodidakta módon szerezték, mint például Lazzari és Serrati, vagy éppen csak az 1917 második felében a pártvezetés első vonalába került Nicola Bombacci.⁹⁴ Turati – miként az élettársával, Olga Kuliscioff-al való magánlevelezéséből kiolvasható a maximalistákat lényegében vulgáris marxistáknak tekintette.⁹⁵ A Caporetto utáni helyzetben Rigola szakszervezeti vezető

⁹³ MELOGRANI, Piero: *Storia politica della Grande guerra, 1915–1918*. Mondadori, Milano, 1998: 430.

⁹⁴ Santarelli, Enzo: *Nicola Bombacci*. In: *Dizionario biografico degli italiani*. 9. köt. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1967.; NOIRE, Serge: *Riformisti e massimalisti in lotta per il controllo del Psi 1917–1918*. In: *Italia Contemporanea*, 1993., 190. sz. 65–103.

⁹⁵ Pedone, Franco – Schiavi, Alessandro (szerk.): *Filippo Turati – Anna Kuliscioff. Carteggio 1915–*

is nemzeti összefogás szükségességének gondolatával értett egyet a reformistákkal. Az OSZP vezetésében a vita egyre inkább radikalizálódott, a maximalisták kezdték magukat „forradalmároknak” nevezni. Új hírek is bonyolították az olasz belpolitikát. Oroszországban a bolsevik kormány, hogy leleplezze a cári rendszert és annak az „imperialista háborúban” játszott szerepét, elkezdte nyilvánosságra hozni a cári kormány titkos nemzetközi szerződéseit, közöttük az Olaszország és az antant közötti londoni szerződést. A katolikusok akkor tudták meg, hogy a Salandra-kormány fölvetette az egyezmény pontjai közé a Szentszékek a háború utáni békétárgyalásokból való kizárását, a demokrata interventisták pedig azt, hogy a nem olasz, délszláv lakosságú területek megszerzésének célkitűzését is befoglaltatta az egyezménybe.

A caporettoi összeomlás keltette politikai vihar 1918 elejére lecsillapodott és Caporetto összességében immár abba az irányba kezdett hatni, hogy igenis folytatni kell a háborút, az elfoglalt országrész felszabadításáért, az ellenség kiűzéséért és legyőzéséért. A háború és az áldozatvállalás immár közérthető, világos célokat kapott. Időközben az olasz hadsereg visszavonult ugyan a Piave folyó mögé, de ott védelemre berendezkedve feltartóztatta a német és osztrák–magyar inváziót.

Az OSZP szorosabban vett történetéhez visszatérve, a legfontosabb esemény az volt, hogy 1918. január 24-én letartóztatták Lazzarit, a párt titkárát. Először vizsgálati fogságban tartották, majd február 13-án a bíróság a rendkívüli állapot kapcsán kiadott rendeletek több pontjának megsértése miatt (sztrájkokra és tömegtüntetésekre buzdítás, stb.) két év és 11 hónap szabadságvesztésre ítélte. Lazzari

ügyvédjei természetesen fellebbeztek és vitatták a rendkívüli állapothoz kapcsolódó rendeleteknek az alkotmányosságát is. Rövid időre Bombaccit is letartóztatták, aki Lazzari helyére lépett a titkárság vezetőjének, de ő már szabad lábon védekezhetett. A letartóztatások országos visszhangot keltettek, a letartóztatottakkal való szolidaritásban magától értetődően egységesek voltak a szocialisták. Végül is a Lazzari elleni ítéletet megerősítette a feljebbviteli bíróság (május 18.), Lazzari egészen a háború végéig börtönben maradt. A párt élén előbb

formálisan Oddino Morgari, a szocialista parlamenti frakció tikára helyettesítette, majd Eidio Gennari. Az operatív irányítás azonban mindinkább Bombacci

kezébe került. Különösen május 29-ét követően, amikor Serratit, az *Avanti!* főszerkesztőjét is letartóztatták. Bombacci a reformisták elleni harc fokozásának jegyében vezette a titkárságot. Különösen „botrányosnak” nyilvánította Turatinak az április 28-i Ferrarában és Modenában elmondott beszédeit. Május 29-én az 1917. augusztusi torinói megmozdulásokért való felelősség vádjával Serratit is elítélte a bíróság, három és fél év börtönre. Kiszélesedett az *Avanti!* elleni támadás is, 18 megyében megtiltották a lap terjesztését. Bombacci június 2-án felhívást adott ki a cenzúra elleni harc fokozására.

Az OSZP vezetésében kialakult vitát az osztrák–magyar haderőnek a Piavénál 1918. június 15-én elindított offenzívája sem tudta leállítani, sőt fokozta. Június 16-án Turati és Modigliani is kimondottan hazafias, az ország védelmét támogató tartalmú és hangvételmű beszédet tartott a képviselőházban. Június 17-én a párt titkársága nemtetszését fejezte ki a két képviselő beszédéről, a parlamenti frakció ellenben Turatival és Modiglianival egyetértő nyilatkozatot fogadott el, amivel szinte demonstrálta a közötte és a pártvezetés között kialakult törést.

Az osztrák–magyar haderő nem tudott átkelni a Piavén. A hadvezetés, hogy megóvja a csapatokat a teljes megsemmisüléstől, június 20-án a visszavonulásról és a további támadó hadműveletek megszüntetéséről határozott. A csata után mind a kormány, mind az antant sürgette az olasz hadvezetést, hogy használja ki az osztrák–magyar visszavonulás pillanatát, támadjon, készítse kapitulációra Ausztria–Magyarországot. Diaz azonban ellenállt, nem akart kockáztatni.

Ezekben a napokban az olasz szocialista mozgalom bázisain békevág, sőt a háború minél előbbi befejezését követelő hangulat uralkodott, azonnali békekötést akart a párt- és a szakszervezeti tagság. Bombacci sürgette Turati és társai elítélését, és június 27-én a párt vezetősége ilyen értelmű határozatot is hozott. Kérdéses maradt azonban, hogy mi történjen Turatival. A pártvezetőség és a parlamenti frakció június 27–28-i közös ülésén három javaslat rajzolódott ki. Az Ambrogio Belloni, az 1917. augusztus torinói események miatt letartóztatottak védőügyvédje által fogalmazott határozati javaslattervezet szerint annyira elítélendő Turati 1918. június 16-i képviselőházi beszéde, hogy Turati nem maradhat a pártban, és a frakciónak is el kell ítélnie. Hasonló volt Bombacci javaslata is, Turatinak a tisztségeitől való megfosztásáról szólt. Mivel azonban a külső körülmények miatt – mondta Bombacci – az „ügyet nem lehet azonnal eldönteni, azt javasolta, hogy döntsön majd a pártkongresszus. Bombacci valójában egy „nagy pert” akart, a Reggio Emilia-i kongresszus mintájára. A harmadik javaslat a pártegység megőr-

zésére hivatkozva elutasította, hogy „Turati ügy” legyen, és a szélsőséges baloldalt kívánta kisebbségbe szorítani. Végül is a harmadik javaslat került többségbe, és döntés született a pártkongresszus július 27–30-ára szóló összehívásáról.⁹⁶

1918. július 21-én a római prefektus levélben közölte Bombaccival, hogy nem engedélyezi a kongresszus megtartását. Bombacci tiltakozott és körlevélben tájékoztatta az alapszervezeteket a kormányzat „önkényes intézkedéséről”, majd elhatározta, hogy párton belüli referendum keretében kéri ki a párttagság véleményét a parlamenti frakció tevékenységének megítéléséről és egyben a pártvezetőség hatásköréről is. 12 kérdést tartalmazó kérdőívet állított össze. Az első háromban azt kérdezte, hogy helyes volt-e a párt vezetőségének, a parlamenti frakciónak és az *Avanti!*-nak az anconai kongresszus után követett irányvonala és tevékenysége. A negyedik (és lényegében a tizedik is) azt kérdezte, hogy helyesli-e tagság a pártnak a „burzsoáziával” és a kormánnyal szembeni nem alkuvó magatartását. Az ötödik kérdés az volt, hogy szükséges vagy nem ennek az irányvonalnak a folytatása, még akkor is, ha ez az irányvonal az ország katonai verességhez vezetne. A hatodik azt, hogy a pártnak hazafias, vagyis „a nemzet megvédése” álláspontra kell-e helyezkednie vagy nem. A hetedik azt, hogy szolidaritást vállal-e párttagság a parlamenti frakcióval, akkor is, ha annak politikáját a háborúhoz csatlakozás magatartásának lehet tekinteni. A nyolcadik: támogatja-e tagság a pártvezetőséget, ha olyan határozatot hozna, hogy azonnali hatállyal kizárja a „bűnösöket” a pártból. A kilencedik kérdés arra vonatkozott, hogy csatlakozzon-e a párt III. Internacionálé megalapításához. A tizenegyedik azt tudakolta, hogy felruházná-e tagság a pártvezetőséget, hogy kijelölje, hogy kik legyenek a képviselőjelöltek a jövőndő parlamenti választásokon. Az utolsó, a tizenkettedik kérdés az volt, hogy kérhet-e a pártvezetőség nagyobb pénzügyi támogatást a párttagoktól.⁹⁷

A referendum és a pártkongresszus előkészítése közben Bombacci jelentős eredményeket ért el a szakszervezeti mozgalomban és a szocialista önkormányzatok szövetségében a reformista vezetők pozícióinak gyengítésében, a pártvezetőségének az erősítésében. Augusztus végére sok alapszervezetben és föderációban (Roma, Milano, Ravenna, Torino, Novara, Modena, Ferrara, Rovigo, Reggio Emilia, Firenze, Alessandria, Forlì) már a maximalista álláspont dominált. Az

⁹⁶ Noire 1993.

⁹⁷ Bombacci kérdéseit az *Avanti!* római kiadása közölte az 1918. július 8-i számában. A referendum problematikáról részletesen lásd Onofri, Nazario Sauro: *La grande guerra nella città rossa. Socialismo e reazione a Bologna dai 1914 al 1918*. Edizioni del Gallo, Milano, 1966.

Lunedì 2 Settembre 1918
Avanti!
 giornale del Partito socialista

★ Anno XXII - N. 242

PREZZI DI ABBONAMENTO
 Italia e Chiave Lire 25,- 1/2 1/2
 Estero " " Fr. 40,- 1/2 1/2
 Abbonamenti annuali in contanti
 Un anno Lire 100,- 1/2 1/2
 Un anno Lire 120,- 1/2 1/2
 Un anno Lire 140,- 1/2 1/2

LA GUERRA DELLE LAVORATRICI
 Saremo marce della disaffezione

Tra Spagna e Germania
 Un altro allarmismo

Lenin fuori pericolo
 BERGO L.

Discepoli... dalle due rive
 Ilirich aveva la vittoria

I principi generali della nuova economia
 IN RUSSIA

Il XV Congresso socialista
 a... porte chiuse

La prima seduta
 Una spartizione di Segre

La riunione degli internazionalisti rivoluzionari

Avanguardia
 L'UNO OTTIMALMENTE
 L'AVANGUARDIA
 L'UNO OTTIMALMENTE
 L'AVANGUARDIA

LA GUERRA DELLE LAVORATRICI
 Saremo marce della disaffezione

Tra Spagna e Germania
 Un altro allarmismo

Lenin fuori pericolo
 BERGO L.

Discepoli... dalle due rive
 Ilirich aveva la vittoria

I principi generali della nuova economia
 IN RUSSIA

Il XV Congresso socialista
 a... porte chiuse

La prima seduta
 Una spartizione di Segre

La riunione degli internazionalisti rivoluzionari

Az Avanti! beszámolója a 15. pártkongresszus első napjáról

alapszervezetek jelentős részében a tagság nem egészen értette ugyan, hogy a fennálló súlyos helyzetben mi értelme van a mozgalmon belüli pozícióharcoknak, és inkább hajlott a régi hagyományos szervezeti tradíciók és irányvonal megőrzése, mint az újítások felé. Nem értette, hogy „mi haszna van a változásokból a proletariátusnak”, és az olyan nagy tekintélyű vezetők pártból való kizárásának, mint Turati.

Végül is a belügyminisztérium engedélyezte a kongresszus megtartását, amit Romában tartottak meg 1918. szeptember 1. és 5. között. A kongresszusi felszólalásokban folytatódott az előző hónapokban a maximalisták és a reformisták között kezdődött vita. Turati többé-kevésbé beletörődött, hogy bűnbaknak szerephez került, hangsúlyozta azonban, hogy a parlamenti frakció többsége mindig mögötte állt. Elfogadta, hogy el lehet ítélni az ország megvédéséhez csatlakozás álláspontot, de kérte a küldötteket, hogy világosan mondják meg, hogy vajon támogatják-e „a háború szabotálása” maximalista irányvonalat. Bombacci és számos maximalista felszólaló azt hangsúlyozta, hogy a „szabotálás” tulajdonképpen a jövőre vonatkozik, azt kívánja kifejezésre juttatni, hogy a szocialisták a háború után nem kívánnak a burzsoáziával együttműködni. És taktikusan visszalépett

a reformistáknak a pártból való azonnali kizárását célzó javaslatától. Mindinkább erősödött a kongresszuson a pártegység megőrzését kívánó hangulat. Nem volt ugyan világos, hogy mi lehet a börtönben levő Lazzari és Serrati álláspontja, sokan mégis – nem alaptalanul – úgy vélekedtek, hogy bizonyára ők is a pártegység megtartása mellett vannak. Végül is a küldöttek mintegy 70 százaléka azon maximalista határozat mögé állt, amely szerint Turati júliusban hibázott ugyan, de nem szükséges ellene büntető szankciókat alkalmazni. Elvi síkon pedig leszögezte a határozat, hogy az OSZP a haza védelme helyett az internacionalizmus, az osztályharc mellett áll, nemzetközi orientációját tekintve pedig Lenin és Szovjet-Oroszország mellett. Bombacci érzelmekkel és retorikus fogásokkal telített nagyhatalús záróbeszéde sem tudta elfedni azt a hiányosságot, hogy a maximalistáknak nem volt a reformista alternatívával szemben a gyakorlatban is alkalmazható cselekvési programja. A kongresszus végül megerősítette Bombaccit a börtönben levő Lazzari helyetteseként az ideiglenes párttitkári tisztségben. A megválasztott 14 tagú pártvezetőségben (amelynek három tagja börtönben volt) túlnyomó többségben maradtak a maximalisták.⁹⁸

A maximalisták „diadalmaskodtak” a párt (főként a katonai behívások miatt) tengernyi nehézséggel beküszködő ifjú szocialista föderációjának szeptember 8–9-én Bolognában tartott 6. országos gyűlésén is.⁹⁹ A párt vezetősége számára ellenben sokkal tükésebb terület volt a szocialista önkormányzatokkal való kapcsolatok rendezése, bár Bombacci ezen a téren gazdag tapasztalatokkal rendelkezett. Az önkormányzatokban ugyanis sokkal erősebb volt a reformisták befolyása és a szocialista önkormányzatok ligája erősen ragaszkodott az OSZP vezetésével szembeni „autonómiájához” is. A pártvezetés és a liga vezetésének 1918. szeptember 15–18-i bolognai megbeszélésein csak valamiféle kompromisszumos határozatban sikerült megállapodni.¹⁰⁰ A pártvezetőség számára még fáradtságosabb volt a szakszervezetekkel, elsősorban CGdL vezetésével való kapcsolatok rendezése. Többszöri felsőszintű kétoldali tárgyalások után végül is szeptember 29-én megszületett a megállapodás, amely szerint a CGdD „szövetséges” „testvérpártjának” tekinti az OSZP-t, s arról is, hogy a szakszervezetek tevékenységének „politikai szféráját” az OSZP „kontrollálja”. Ez a megállapodás a szakszervezeti

⁹⁸ A kongresszusról részletesen lásd Cortesi 1969.

⁹⁹ Gozzini, Giovanni: *Alle origini del comunismo italiano. Storia della federazione giovanile socialista (1907–1921)*. Dedalo, Bari, 1979.

¹⁰⁰ Onofri 1966: 187.

mozgalomban a reformista vezetők hátrábbszorulását, a maximalisták sikerét jelentette.¹⁰¹

Ami a nagy politikát illeti: Bombacci és OSZP vezetősége 1918 októberében összességében rosszul mérte föl az Orlando-kormány helyzetét, sokkal válságosabbnak látta, mint amilyen az valójában volt. Azt jól érzékelte, hogy a kormány bizonytalankodik a háború kilátásainak megítélésében, s mivel félt attól, hogy nehezen vészelné át még egy háborús telet, hajlik a központi hatalmakkal a békekötésre. A szocialisták azonban semmit sem tudtak a hadsereg vezérkarának haditerveiről. A szocialisták így a békekötésért követeltek, sőt nyomást akartak gyakorolni a kormányra, mégpedig az általános politikai sztrájkkkal. A párt vezetősége hozzá is kezdett az előkészítő munkához. A békevágy erős volt a munkásság és a lakosság nagy részében, így a szakszervezeti vezetők nem fordultak szembe pártvezetés politikai terveivel. Figyelmeztették ugyan Bombaccit, hogy nem lehet szó általános sztrájkról, mert a katonai ellenőrzés és fegyelem alatt álló hadiipari üzemek dolgozói meg a vasutasok semmiképpen sem sztrájkolhatnak. A szocialista parlamenti frakció kivárt, mert ellenkezésével nem kívánta élezni a

1918. november 4. A győzelem napja

¹⁰¹ Tasca, Angelo: *Nascita e avvento del fascismo. L'Italia dal 1918 al 1922*. Laterza, Bari, 1976. I. k. 321.

közte és a pártvezetőség között még le nem zárt vitát. Még közvetítést is vállalt, hogy Orlando miniszterelnök konzultációs célzattal fogadja a szocialista delegációt. Az október 18-i rövid megbeszélés persze formális és eredménytelen lett.¹⁰² A párt vezetősége időközben általánosságban mozgó felhívásokat adott a béke és a sürgős békekötés érdekében, és szervezte az általános sztrájkot is, aminek időpontját november 1-jére tűzte ki.

Közben a római prefektus íróasztalának fiókjában már aláírva készen állt a Bombacci és más vezetők letartóztatásáról szóló parancs. Október 30-án letartóztatták Bombaccit és a Regina Coeli börtönbe kísérték ügynökök. Az általános sztrájkból azért sem lett semmi, mert Diaz vezérkari főnök október 24-én elindította az osztrák–magyar hadsereg elleni általános támadást, ami elvezetett a Monarchia Padovában november 3-án aláírt kapitulációjához.

Ezután megint új fejezet kezdődött Olaszország, az OSZP és az olasz szocialista mozgalom történetében.

¹⁰² NOIRET 1993: 99–101.

PANKOVITS JÓZSEF

100 éve született az olasz kommunisták pártja

A párt (Partito Comunista Italiano, PCI) megalakulásának „hivatalos” dátuma 1921. január 21. Vagyis az idén a centenáriumát ünnepelhetné, ha örökösei nem változtatnák nevet, szimbolikát, ideológiát. Ezzel együtt a PCI tevékenységének hét évtizede folyamán gazdag nem múltó tradíciót hagyott örökül, a pártról szóló historiográfiai anyag szintén nagyon gazdag. Paolo Spriano ötkötetes monográfiája mellett számos feldolgozás, rengeteg visszaemlékezés, különböző szerzői művek referálnak a párt küzdelmeiről, politikájának fejlődéséről. Minderről beszámolni irdatlan vállalkozás, nem is oldható meg egy megemlékező cikkben, egyetlen nagyobb munkában sem. Az alábbiakban a párt történetének fontosabb fordulatairól és csomópontjairól szólunk csak.

Az elejénél kezdve kijelenthető, a „kommunizmus kísértete” járt már Itáliában a 19. század közepén, talán régebben is, ha a lázongó anarchistákat, a forradalmár és a terror jakobinusaival egy lapon emlegetett társaikat, a kommunistáknak nevezett olaszokat tekintjük. Javíthatatlan forradalmár kommunistáknak vélték őket a köztudatban, a még nem egységes ország provinciáinak, kisebb államalakulatainak monarchikus uralkodói köreiben. Historiográfiai nyomok utalnak rá, hogy 1848-ban a félelemkeltő „jakobinus” terminust helyenként felváltotta a „kommunista,”¹⁰³ noha a földrajzi fogalomként létező Itáliában munkásságról,

¹⁰³ Gastone Manacorda: Lo spettro del comunismo nel Risorgimento (A kommunizmus kísértete a Risorgimento-ban), in Quaderni di Rinascita 2, Roma, 1951. 7. (A történetész szerzőről lásd Évkönyv 2013.) (Évkönyvünk rendszeresen közölt olasz munkásmozgalomról írásokat, lásd a 2014-es repertóriumot.)

mint osztályról még nem beszélhetünk, szocialista vagy kommunista mozgalomról sem, miközben Európában itt-ott már megkülönböztethetők a politikai áramlataik - utópisztikus vagy kezdetleges jelleggel. Itáliában a kapitalizmus elsődleges formái megjelentek ugyan, de többnyire csak az észak-olasz régiókban, Lombardiában, Piemontban, és szórványosan másutt is. Itália állami és nemzeti egységét megteremtő Risorgimento egyik kiemelkedő politikusa és – Marx által egyébként sokat bírált - teoretikusa Giuseppe Mazzini a munkásosztály kifejezése helyett „kézműves osztályt” mondott, kategóriájába belefoglalva a proletárokat.¹⁰⁴

A Risorgimento után a kapitalista fejlődéssel beindult a munkások szerveződése, létrejöttek az első önszervező egyletek, a fogyasztási, pénzügyi és a mezőgazdasági vidékek termelő szövetkezetei, a dolgozó ember kulturális közösségi „népházaiban” az együttlétek ugyancsak alkalmakat nyújtottak az összefogás, a szolidaritás és a tapasztalatcsere fórumának, a politizálásnak, és az öntudatra ébredésnek.

A korai olasz szocialista karakterű munkásmozgalom gyors és életerős fejlődést produkált pártjának formációjával (Partito Socialista Italiano, PSI), amelyben körülhatárolódtak a különböző opportunist, reformista, nem különben a radikális szellemű irányzatok – változó elnevezések alatt. Ezért nem meglepő, hogy a 20. század elejétől elszaporodtak a rendszerellenes tiltakozások, tüntetések, sztrájkok, társadalmi konfliktusok, nem egyszer véres összeütközések, és mindezzel párhuzamosan a részben hasznos és tisztázó, részben meddő eszméipolitikai viták a szocialista mozgalomban. Még kevésbé volt meglepő az I. világháború periódusában kirobbanó osztályharcok intenzitása, mivel a háború a munkás- és parasztfiatalok vérért, életüket követelte, a frontokon elkerülhetetlen sebesüléseiket, megrokkolásukat okozta, hozzátartozóiknak megpróbáltatást és szenvedést, a társadalom egészének nélkülözéseket hozott. Ebben az időszakban azonban nem csak a munkásöntudat józan háborúellenessége alakította az eseményeket, a közvéleményt formáló hangadó csoportok zajongó és lármásan aktív fellépése úgyszintén. A vezető posztok birtokosai pedig politikailag vagy gazdaságilag érdekeltek voltak a háborúzásban, a nacionalista hazafiság és válfajainak, a sovinizmus, az irredentizmus lángjának felgyújtásában. Közös nevezőjük a Risorgimento teljes befejezésének gondolata, gyakran értelmiségi színvonalú ki-

¹⁰⁴ Uo. 8.

fejtése az olasz egység kiteljesítése és kiterjesztése érdekében, igényt formálva az „idegen” – értsd osztrák és délszláv – fennhatóság alatti olasznak hitt területekre (Dél-Tirol, az Adria vidéke), megszerzésük „nemzeti érdekére”. E nacionalista körök gyarmatszerző vágyakban ugyancsak tobzódtak. Nagy sebbel-lobbal hallatták illúziókat feltüzelő hangjukat a háborús kalandokat ellenző szocialistákkal szemben. A politikai küzdelmek hevesebbé váltak a háború éveiben, kiéleződtek a társadalmi ellentétek. A frontvonalakon folyt a vér, a hátszágban pedig a munkások kizsákmányolása soha nem látott méreteket öltött. Egy későbbi kommunista pártalapító FIAT-gyári munkás írta memoárjában, hogy 29 órás műszakra is befogták új katonai repülőgépek motorjának szerelésére és bejáratására.¹⁰⁵

Az 1892-től egyre elevenebb szocialista munkáspárt befolyása megsokszorozódott, ellenfelei tágra nyílt szemekkel figyelték az orosz bolsevik forradalom példájának olaszországi hatását. A politikai harc az államhatalmat kockáztatta. Ez nyilvánvaló volt a hatalom birtokosai számára, tudatosodása és teendőinek, a forradalmi cselekvés módszerének felismerése viszont korántsem volt egyértelmű a szocialisták táborában. A párt irányzatai (frakciói) – a formálódó kommunista áramlattal vitatkozó csoportok és a kommunisták közt ugyancsak a cselekvést hátráltató polémiák – egymást akadályozták a forradalmi célok kitűzésében és akár csak részleges megközelítésében.

Az orosz példa jelentőségteljes fogódzó lett, a bolsevik lenyomatú kommunista eszmék széles munkásrétegeket hódítottak meg, de az első lépéseket tevő kommunista csoportok mozgalomként nem tudtak országossá és forradalmi tettekbe átforduló áramlattá izmosodni. Ilyen körülmények és viszonyok között csírázott ki a kommunista párt elhin-

¹⁰⁵ Mario Montagnana: Egy torinói munkás visszaemlékezései, Kossuth Könyvkiadó, 1961. 47.

tett magja. A kezdeményezés természetes színtere a szocialista párt és szervezetei, a szakszervezetek, a szövetségek, a városok munkáskerületeinek, a mezőgazdasági területek szegényparaszti, napszámos közösségei voltak – szétszóródva, kellő szervezés és irányítás nélkül.

A kommunista pártalapító Umberto Terracini visszapillantva a korra a következő kritikát mondta a szocialista pátról: „A PSI politikailag nem volt homogén párt, és szervezetileg sem volt szilárd. A lokális szervezetek egyfajta föderációja volt proletár társadalmi bázissal és az általánosságban mozgó, noha szenvedélyes igazságossági és egyenlőségi petícióval, amely eszmeileg táplálta a lendületet... A párt nem rendelkezett apparátussal és a munkához szükséges berendezett központi székhellyel. A vezetőség Rómában a Via del Seminario-n¹⁰⁶ levő épület félemeletnyi helységében helyezkedett el, ahol teljes munkaidőben csak egy adminisztrátor tartózkodott, hogy nyilvántartsa a könyvelési és a taglétszámi adatokat. A vezetőség tárgyalásai változó helyszíneken, különböző településeken folytak összefüggésben valamilyen fontosabb eseménnyel (sztrájk, sortűz, választási eredmények értékelése). Ilyen módon a vezetőség nem lehetett a politikai döntések központja, nem gyakorolhatott operatív befolyást a párt tagságára.”¹⁰⁷

A tagság 1917 visszhangjára forrongott. A vezetőség, hogy ne veszítse el kapcsolátát az erjedő folyamattal, szavakban és szövegekben azonosult az orosz példamutatással, de verbális identifikálódását 1917-el nem ültette át a gyakorlati munkájába. A PSI vezetői éljeneztek az orosz forradalomnak, az 1919-es kongresszuson a küldöttek többsége elfogadta a proletárdiktatúra elvét, kimondták a Kommunista Internacionáléhoz való csatlakozást, de a vezetők valójában alkalmatlanok voltak az olasz proletárforradalom stratégiájának kidolgozására, a megvalósításáról nem is beszélve. Holott a helyzet forradalmi irányban mozdult, a munkásosztály forradalmának közelébe került, és – többek között - a PSI vezetésének személyi garnitúráján is múlt, hogy végül a forradalom megvívásának feltételei szerves egységben nem álltak össze. Az olasz történetírásban véget nem érő viták bontakoztak ki az „elmaradt forradalom” okairól. Ennek lényege: a konkrét helyzet – az „elmaradt forradalom” kontextusa – szülte meg a kommunista párt létrehozásának szükségletét. A szocialista párt szakadása, a kommunista párt létrejötte a politikatörténeti szakirodalom másik nagy vitakérdése, melynek ge-

¹⁰⁶ Piciny eldugott utcácska a belvárosban.

¹⁰⁷ Umberto Terracini: *Intervista sul comunismo difficile a cura di Arturo Gismondi*, Laterza, Roma-Bari, 1978. 24-25. (Terraciniról lásd Évkönyv 1986.)

rincén az időközben (1919 márciusában) megalapított és terrorjának lendületébe jövő fasizmusnak a szervezetiileg együtt maradó munkásmozgalom általi elháríthatósága a fájó pont – jelentős mértékben hipotézisekkel operálva („mi lett volna ha”).

Ha közelebbről a PSI szempontjából szemügyre vesszük a politikai erőviszonyokat, látni fogjuk, lett volna irányításra váró, akcióra kész erő, amely azonban nélkülözte a helyzetnek megfelelő politikai vezetést. A háború után közvetlenül újra éledtek a korábban megszokott politizálási feltételek – a fasiszta veszélytől sem elvonatkoztatható hihetetlen feszültségek, durva atrocitásoktól kísértén. 1919-ben parlamenti választásokat tartottak és a PSI egy millió nyolcszázezer szavazót meghaladó tömegével a küzdőtér első számú pártja, taglétszáma 216.337, ehhez hozzá kell tennünk a párttal összeköttetésben álló szakszervezetek két millió háromszázezer beírt tagját. Szocialista kézre került 2162 település és 25 provincia önkormányzata eredetileg (nem szovjet mintájú) tanácsoknak nevezett, tanácsi struktúrában, a munkások és parasztok gyárat és földeket foglaltak el, a „rendzavaró” megmozdulások, a sztrájkok és más akciók egymást érték, az általános társadalmi körkép az erőviszonyok eltolódását mutatta a szocialista párt javára, amelynek vezetése azonban saját vitáinak levében főtt. Közben már egy ideje 1917 után – az orosz példa nyomán – kommunista orientációjú csoportosulások zászlót bontottak.

1917 hatása alól a munkásság és vezetői nem vonhatták ki magukat. Az európai szituáció képlete a következő volt: a világtörténelemben – a gyilkos, pusztító háború következményei folytán – újabb, ezúttal sikeres kísérletet hajtottak végre Oroszországban a kapitalista rendszer megdöntésére. Kiderült, hogy a proletárforradalom vívmányai tartósak és ígéretesek. 1917 jelentőségével számolni kellett: Oroszország nagy ország despotikus cári uralommal, amit megdöntöttek és egyoldalúan, hadseregük és katonáik bolsevik szovjetjei révén véget vetettek a háborúnak, a katonák és a gyárak munkásai további tanácsokat szerveztek, kezükbe vették ügyeiket. Az orosz forradalom mindenképpen mozgósító erejű Európa nagy részén, Itáliában feltétlenül. 1917. november 18-án – néhány nappal a bolsevik hatalom intézményesítése után – Firenzében egy magánlakásban titkosnak szánt – ám a konspirációnak gyakorlatlanul nem eleget tevő¹⁰⁸ - megbeszélésre gyűltek össze a kommunista párt szervezésére hivatott személyek, illetve – mond-

¹⁰⁸ A firenzei megbeszélés konspirációjáról az egyik résztvevő, Giovanni Germanetto karikatúrát rajzolva írta, hogy a rendőrség „elcsípte” a Firenzébe szülő meghívó levelének másolatát, beidéztek

hatni – az orosz példa szimpatizánsai. Az ismert szocialista vezetők közül ott van a főtítkár Costantino Lazzari és az „Avanti!” főszerkesztője Giacinto Menotti Serrati, mellettük országosan kevésbé ismert aktivistákat találunk, így a határozottan kommunista irányban tájékozódó nápolyi mérnök Amadeo Bordiga és a torinói szocialista szekcióban tevékeny egyetemi hallgató Antonio Gramsci.¹⁰⁹ Se Bordiga, se Gramsci – a PCI későbbi vezetői ekkor - nem ismert nevű szocialista politikusok, ami előre vetítette annak árnyékát, hogy az újonnan megalapítandó párt nem bírt befolyással az egész szocialista mozgalomra, a kommunista kezdeményezés nem vált tömegmértékűvé. A nápolyi és a torinói csoport – különösen ez utóbbi – azonban tudatosan, éretten vizsgálta a fejleményeket, és élükön a vezetőikkel, Gramscival és társaival (Togliatti, Terracini és mások), Bordigával a PCI megalapításának főszereplői lesznek. Bordigát a magabiztos, tekintélyt parancsoló egyénisége emeli majd a megalakuló párt főtítkári székébe, de az a típus volt, aki kifelé többet mutat, mint amennyire valójában képes; nagyobb a füstje, mint a lángja. Elképzelése szerint elég kiadni a forradalmi roham jelszavát és a lobbanékony, szenvedélyes olaszok halálos csapást mérnek a kapitalizmusra; a forradalmat természetesen ő vezényelné. Bordiga nápolyi közegén kívül nem ismerte az ország valóságát, nem ismerte az északi nagyipari proletariátust és más társadalmi kategóriák sajátosságait sem, gondolatvilágában túltengett a formalizmus, a doktrinér szemlélet.

A párt létrehozása végeredményben Bordiga és Gramsci csoportjának műve mintegy két éven keresztül tartó előkészületek eredményeként. A PSI 1921 janu-

Az OKP radikális szárnyának vezetője:
Amadeo Bordiga

és kihallgatták. Firenzében az összejövetel közelében és a résztvevők szállása körül hemzsegték a detektívek. (G. Germanetto: Egy borbély visszaemlékezései, Révai kiadó, 1950. 86-88.)

¹⁰⁹ Mindegyikükről Évkönyvünk számaiban ismertetések találhatók. Lásd a 2014-es évfolyam repertóriumát. A firenzei összejövetelről lásd Paolo Spriano: Storia del Partito comunista italiano, I. vol., Giulio Einaudi editore, Torino, 1967. 3. (A nyolc év alatt írt ötkötetes monográfia első darabjából való az idézet, az ötödik kötet 1975-ös kiadású.)

árjára kongresszust tervezett, amit megelőztek a sorozatos viták az egyes frakciókon belül és a frakciók között. Három frakció különült el markánsan: a Filippo Turati (a PSI „atyja”) vezette reformista, a Lazzari-Serrati-féle centrista, korábban ún. maximalista (értsd szavakban forradalmiság, gyakorlatban tehetetlenség), és a két jelentősebb, említett nápolyi és torinói csoportosulásból verbuvált kommunista gárda. Mire 1921 januárjában Livorno városában ülésezni kezdtek a kongresszusi küldöttek, már előzőleg eldöntött dolog volt a PCI létrehozása, és eldőlni látszott az is, hogy az új párt kisebbségben marad a munkásmozgalomban. A kongresszusra előterjesztett határozati javaslatok megszavazásának számai bizonyítanak: a reformistáknak 14 695, a centristáknak 98 028, a kommunistáknak 58 783 voks jutott. A konkrét párterőviszonyok másról is árulkodtak: a párt alig volt több egy szektánál, 20-30 ezer tagot számlált, a taglétszám a kemény fasiszta támadások és vezérük, Mussolini 1922-ben történt hatalomra jutása után fogyatkozásnak indult, a kezdeti „káderpárt” jelleg még hangsúlyosabbá vált. A párt megalakulásának körülményeivel, a szervezeti problémákkal Moszkvában a Komintern (KI) tanácskozásain is sokat vitatkoztak,¹¹⁰ a PCI bírálatokat kapott, eközben azonban a KI – a nemzetközi helyzet gyorsan és országonként változó újdonságai következtében – irányvonalát egy álló évtizeden belül többször változtatta, és csak 1935-ben az antifasiszta összefogás melletti elköteleződésével kristályosította ki a stratégiáját. Az időszak a nemzetközi kommunista mozgalom vívódásainak kora.

A totális fasiszta diktatura
bevezetéséhez vezető út
áldozata lett
Giacomo Matteotti

A PCI 1926-ban a fasiszta üldözés folytán Lyonban tartotta a kongresszusát, ahol mérleget vont az alakulástól számított öt év tanulságairól és megalapozott, átgondolt antifasiszta politikai stratégiát alkotott. Ebben a Bordiga-féle vezetést váltó Gramsci és csoportja a meghatározó tényező. A Gramsci által, Togliatti közreműködésével szerkesztett lyoni tézisek tudományos kritériumoknak is alávethető, időt álló dokumentum az olasz valóságról és arról, hogy a forradalmi olasz kommunista pártnak milyen irányvonallal és milyen módszerekkel kell dolgoznia céljaiért, az olasz társadalom átalakításáért. A dokumentum évtizedekre szó-

¹¹⁰ Lásd erről Székely Gábor: A Komintern és a fasizmus, 1921-1929, Kossuth Könyvkiadó, 1980. 8-46.

lóan iránytű volt a cselekvéshez, egyúttal iránymutatása szerint épült fel Nyugat-Európa egyik leghatékonyabb, a későbbi legnagyobb nyugati kommunista párt, amely a fasiszta terror ellenére, dacolva a fasizmus kíméletlenségével, a deportálásokkal, a börtönítéletekkel, kommunista aktivisták ezreinek a közéletből való kivonásával a fasizmus fő ellenfelévé vált. A párt 1926-tól kezdve – a fasizmus kivételes, politikai ellenfeleit üldöző törvényeinek bevezetésétől számítva – kénytelen elszenvedni vezetőinek és sok tagjának perbefogását, elítélését, az illegalitást, a rendszer diktatúráját, embert próbáló körülmények között kellett megmaradt sorait óvni és felkészíteni a fasizmussal való el- és leszámolásra. Börtönbe vetették Gramscit, a párt más vezetőit, akik valahogyan megmenekültek, illegalitásba vagy emigrációba vonultak.

A fasizmussal való leszámolás pillanata a II. világháborúval, a fasizmussal szembeni elszánt bátor és folyamatos, majd a háború alatti fegyveres ellenállással érkezett el, ugyanakkor beköszöntött a PCI fellendülésének periódusa. A párt taglétszáma 1945 után 2,3 millióra ugrott, amiben minden bizonnyal a fasizmus veresége és az olasz tömegeknek a fasizmusból történő kiábrándulása tagadhatatlan tényező, ám miután a PCI volt az a párt, amely a legkövetkezetesebben vette fel a harcot a fasizmus ellen, a legtöbb áldozatot hozta a küzdelemben, méltán jutott számára osztályrészü a társadalom elismerése és ennek megfelelően tömeges jelentkezés a párt szervezeteibe. A PCI nagy gondot fordított az antifasiszta összefogásra: a szocialista párttal szoros együttműködésre, akcióegységre lépett, de más politikai erőkkel is – kereszténydemokratákkal, katolikus dolgozókkal, köztársaságpártiakkal és a liberális meggyőződésű értelmiséggel - az antifasizmus jegyében kedvező kapcsolatok köttettek. Jellemző, hogy az olasz politikai élet minden szegmenséből a PCI utánpótlást kapott. Igen sok szocialista munkás átigazolt a kommunistákhoz, történelmileg jegyzett liberális családok fiai (Giolitti, Amendola¹¹¹), a híres és tekintélyes liberális filozófus, Benedetto Croce tanítványainak egész sereglete jelentkezett a pártba, de például létezett egy katolikus-kommunista („catto-comunista”), zömében meggyőződésesen kommunistává váló fiatal antifasisztákból álló mozgalom. A catto-comunista csapat „átjárást”

¹¹¹ Giovanni Giolitti a 19/20. századforduló liberális pártvezére, 1921-ig többször miniszterelnök, unokája Antonio 1945 után a PCI exponense, 1956-ban átlépett a szocialista pártba, de 1990-ben ismét közel került korábbi pártjának utódaihoz. Giovanni Amendola szintén jelentős liberális politikus, fasiszta agresszióknak esett áldozatul. Fiai kommunisták lettek, az elsőszülött Giorgio már az illegalitásban a párt vezetőségi tagja, tekintélyes, befolyásos személyiség. (Giovanni Amendola ismerte az Itáliában tanulmányokat folytató műtörténész esztétáinkat, Fülel Lajost.)

Az OKP történetének
legjelentősebb alakja
Antonio Gramsci

biztosított az egyházhoz és a katolikus tömegekhez, közülük többen kiemelt szerepekhez jutottak. A párt 1946-os kongresszusán elfogadott szervezeti szabályzatában, figyelemmel az olasz társadalomban mélyen gyökerező katolikus vallásra, nem szabott ideológiai, világnézeti korlátokat a párttagsághoz, kitérte kapuját a vallásos ember előtt, a kommunisták elmondhatták magukról, hogy bővében vannak a tömegkapcsolatoknak.

A párt társadalmi beágyazottsága tehát megszilárdult, ugyanakkor a háború utáni politikai fejlemények alapvetően kétféle tendenciát hívtak életre. Az egyik a munkásosztály radikalizmusából fakadt és arra alapozódott, hogy napirendre tűzhető az antifasiszta harc tovább vitele, a szocialista forradalom megvívása, amelynek azonban még kevésbé voltak meg egészükben a feltételei, mint az első világháború után – elsősorban nemzetközi politikai okokból. Itália az antifasiszta nagyhatalmak teheráni és jaltai megállapodása szerint az angolszász nyugati befolyás övezetébe helyeződött, és bármiféle szocialista típusú forradalmi kísérlet vérbe fúlt volna, miként Görögországban pontosan ez megtörtént. A másik tendencia összefügg az előzővel, a nemzetközi helyzettel és a PCI megváltozott új társadalmi környezetével, beágyazottságával, amely kizárta az értelmetlen véráldozattal járó forradalmi kalandorságot, mivel a polgári demokrácia gyakorlatának normái alapján rendezkedett be az ország. Az olasz viszonyoknak ezt a kettős tendenciáját a párt vezetője Palmiro Togliatti – Gramsci nyomdokán – mesterien kezelte. Érdekes, hogy a historiográfiai szakirodalomban mennyire kritikusan tárgyalják Togliatti politikájának ezt az ún. kettősségét. A tárgyban értekező szerzők Togliatti személyiségének és politikai kvalitásainak „kettősségéről” „kétértelműségéről” szövik gondolatmetszeteiket. Egyfelől a Moszkva-hű, sőt Sztálin-hű ortodox kommunistáról, másfelől az olasz társadalmi valóság ismerőjéről, a nemzeti antifasiszta összefogás politikájának képviselőjéről, ami többnyire „csak” taktika lett volna a részéről, amolyan „trójai faló” a kommunisták hatalomba való becsempészésének álságos fogása, végső fokon a proletárdiktatúra bevezetése Itáliában – természetesen Sztálin utasításait követve. Togliatti személye kétség kívül összeforrt a Kominternnel, a Szovjetunió mindenkori vezetőivel, ám az olasz viszonyoknak megfelelő önálló

irányvonal talaján cselekedett, Sztálinnal persze réalpolitikusként nem húzott ujját, de fokozatosan függetlenedett tőle és önállósította a pártját. Kevesen tudták jobban Togliattinál, hogy Itáliában hosszú időn át a polgári demokrácia rendszerén belül a politikai pluralizmus csatározásai fogják meghatározni a közéletet. Togliatti kritikusainak inkább azt kellene figyelembe venni, hogy az adott politikai szituációban a jelzett két tendencia kölcsönhatása érvényesült, és Togliatti volt az, akinek a vezetésével a PCI ehhez állapothoz tudott igazodni, hosszú távon megvetve lábát a közéletben, a polgári demokrácia intézményeiben és politikai valóságának minden eresztékében. A Togliatti-féle PCI és vezetésének programja ehhez a helyzethez alkalmazkodva kidolgozta irányvonalát, amely demokratikus úton növelte a munkásosztály szerepét az olasz társadalomban, az osztálynak vezető rangot vívott ki, noha ez „csak” ellenzéki pozícióra telt, de a kormány, az olasz politika döntéshozói nem téveszthették szem elől a munkásság, a dolgozó ember igényeit és törekvéseit, létalapjának biztonságát és emelendő életszínvonalát. Az 1945 utáni periódusban – az adott bel- és külpolitikai feltételek között – ez volt a maximum, amit a PCI elérhetett.

Ismeretes, hogy az 1945 után választott útról a párt soha nem tért le, és ennek köszönhetően a befolyását folyamatosan kiterjesztette a társadalomban. Az 1970-es évekre a párt nélkül az olasz politika mocsári állapotba kerülhetett volna. Gramsci és Togliatti tanításait követve, a bevált tapasztalatokat folytatva, azokat hozzáigazítva a modern kapitalizmus sajátosságaihoz, nem utolsósorban a dúló hidegháború viszonyaihoz – amelynek nemzetközi egyensúlyát „forradalmi” kísérlettel felborítani politikai öngyilkosság lett volna – a rendkívül népszerű, szerény, hivalkodásuktól tartózkodó és morálisan kikezdehetetlen Enrico Berlinguer vezetésével „menetelt” útján a párt. Az 1975-ös és 1976-os választásokon megerősödve (1976-ban minden harmadik olasz voksa a PCI-é) részt követelhetett az ország irányításának feladataiból és felelősségéből, amit a másik nagy népi bázisú pártnak, a Keresztény Demokráciának ajánlott „történelmi kompromisszummal” gondolt megvalósítani. A javaslat tulajdonképpen az antifasiszta hagyományt idéző összefogás új verziója gyanánt értékelhető, mivel a modernizációján túljutott kapitalista rendszer súlyos gazdasági válsággal, terrorista fenyegetéssel, fasisztoid puccsveszélyekkel, külső NATO-támogatást élvező rejtőzködő megketőzött állami apparátussal (dupla állammal: a nyilvánosság előtti demokratikus intézményeivel és az elfajzott, a demokráciával mit sem törődő titkosszolgálatok álcázott antikommunista és puccsista manővereivel) nézett szembe. Reális, méltó

tányolható, az ország érdekét szolgáló javaslat volt a történelmi kompromisszum, joggal számíthatott volna a lelkiismeretes kereszténydemokrata politikusokra, a katolikus dolgozó tömegekre, a nagy népi erők – szocialista, kommunista, katolikus erők – összefogására. Aldo Moro kereszténydemokrata vezető és segítő-társainak személyében készség mutatkozott az együttműködésre, ám pontosan nem tisztázott körülmények közepette Morót „vörös” cégérű, minden bizonnyal kívülről manipulált terrorbrigád meggyilkolta, ezzel ellehetetlenült a történelmi kompromisszum, egyúttal a PCI politikája, szavazói tömege apadni kezdett.

A PCI és az olasz politikának ez a szakasza homályos, nem feltárt részletektől terhes. Károsnak bizonyult, hogy a később miniszterelnöknek befutó Bettino Craxi vezette szocialisták pozícióvesztésektől tartva – a részben remélt, részben birtokba vehető kormányzati pozíciókat érte - nem támogatták a történelmi kompromisszumot, továbbá a kommunisták kormányra kerülését ellenezte az amerikai adminisztráció és a demokratikus elveket tiszteletben tartó „eurokommunista” irányzat nem talált egyetértő támogatásra Moszkva részéről sem, eltekintve a rövid gorbacsovi érától. Mindezek a tényezők együttesen hozzájárultak a párt expanzív lendületének megcsappanásához, majd a kommunista világmozgalom összeomlásával bekövetkező elvi-politikai dezorientációjához, a párt felbomlásához. Ez a bomlás, illetve önfelosztás, szakadás, majd különféle utódpartok keletkezése a PCI örökségén, botorkáló útkeresésük a sötét „alagútban” mind a mai jelenünkben látható reménytelennek tűnő folyamat. Nem lehet vigasz, hogy az olasz politika hagyományos pártjai, a politikai rendszert fenntartó valamennyi párt szintén átesett a maga kríziséen. A szocialista és a kereszténydemokrata párt, néhány kisebb alakulat belebukott a korrupciós ügyeibe, maradványaikon töredéknyi formációk osztoznak. A 20. század végére az olasz politika egésze mély morális és politikai válságba zuhant, mozgásának tendenciája nehezen követhető, ha csak nem felismerhetetlen.

A történetek ellenére több jel vall arra, hogy a PCI öröksége életben van és vannak örökösei, akik „lent” („fent” alig-alig), a köznapi emberek körében az emlékezésen túl ápolják a hagyományt, bár a politikai valóságra egyelőre nem fejtenek ki értékelhető hatást. A PCI megszűnése után a tagok jelentékenyebb része a baloldali utód-pártokban keresett új identitást, nem lemondva teljesen a párt örökségéről, amely folyvást visszaköszön az olasz politikai életre és valószínűleg azt a kérdést feszegeti, hogy mi értelme volt eldobni a párt jelképeit és ideológiáját? A PCI eurokommunista alakjában nemzetközi méreteken keresett és talált

kapcsolatokat a munkásmozgalom szociáldemokrata szárnyával, irányvonala alkalmas lehetett volna a munkásmozgalmi egység helyreállítására, a kor követelményeire hangolt modern szintézisének megteremtésére. Ehelyett a megosztottság nagyobb lett, mint volt – legalábbis Itáliáról szólva. Másutt vagy ugyanezek a problémák, vagy más jellegű módon vetődnek fel, melyek eredőinél nem felelkezhetünk meg arról, hogy a PCI originális politikája egyedülálló és egyedi volt Európában, sehol másutt nem találkozhattunk erős és igazán sikeres kommunista pártokkal. Kína, Vietnám és részben Kuba még az egyedi eset. A nemzetközi kommunista mozgalom földrengésszerű összeomlása, az összeomlással együtt jelentkező sajátosságok pecsételték meg a PCI sorsát, a megszűntét.

Remélhetően a történelem ezen a ponton sem ér véget.

SZÉKELY GÁBOR

A Vörös Szakszervezeti Internacionálé – a Profintern

1921. július 3-án nyílt meg Moszkvában a Profintern alakuló kongresszusa. A kongresszuson mintegy 380 küldött jelent meg 41 országot képviselve. Magyarországot hárman képviselték, közülük Szántó Béla lett a mandátumvizsgáló bizottság elnöke.¹¹²

A szervezet kétségtelenül a kommunista internacionálé „leányvállalata” volt, bár nem feltétlenül annak indult. Az eredeti elképzelés szerint célszerűnek ítélték a szakszervezeti egység nemzetközi fenntartását, illetve újjászervezését, különös tekintettel arra, hogy a háborút követően jelentősen megerősödött a szakszervezetekben a baloldal. A két legfontosabb országban, Németországban és Franciaországban azonban kisebbségben maradtak azok, akik egy kommunista vezetésű külön internacionálé mellett érveltek. Olaszországban sem volt más a helyzet, ahol az 1920-as gyárfoglaló mozgalmat követően az egész munkásmozgalom jelentősen meggyengült. Ennek a folyamatnak a megállítása, illetve a szakszervezeti mozgalom forradalmasítása volt a célja a külön kommunista szakszervezeti világközpont létrehozásának.¹¹³ ennek megfelelően történetére jóval kisebb figyelem összpontosul mint a Komintern történetére. Míg az előbbiről könyvtárnyi irodalom mellett legalább fél könyvtárnyi monográfia áll a rendelkezésünkre, a Profinternnel számos publikáció mellett, csupán három monográfia foglalkozik

¹¹² Szántó Béla 1881-1951. között szakszervezeti vezető volt Magyarországon. A Tanácsköztársaság után emigrált A Profintern munkatársa volt, egyike a sztálini perek túlélőinek. 1945 végén tért haza, részt vett a szövetkezeti mozgalom megszervezésében, majd 1948-tól Magyarország varsói nagykövete.

¹¹³ Az olasz, a francia kommunista pártok létrejöttéről lásd az Évkönyv e rovatában

– tudomásom szerint – Grandt Agyibekov: Vörös Szakszervezeti Internacionálé, Székely Gábor: Profintern krónika, illetve a lengyel Alexander Kochanski: Vörös Szakszervezeti Internacionálé című könyve.¹¹⁴

A szervezet megalakítását ugyanakkor hosszabb vita előzte meg, amelynek célja az volt, hogy meghatározzák a szakszervezetek szerepét a „társadalmi forradalomban”. A szovjet szakszervezeti szövetségek központi tanácsa 1919. októberében a következő elképzelést fogalmazta meg az új nemzetközi szakszervezeti egyesülés programjaként. „vagy imperializmus, vagy szocializmus, vagy a burzsoázia diktatúrája, vagy a proletárdiktatúra, vagy a népszövetség, vagy a kommunista internacionálé – harmadik út nincs és nem is lehetséges.”¹¹⁵

A szovjet kezdeményezésre több országból érkezett válasz: az olasz általános munkásszövetségtől, a francia szindikalistáktól, a tesznák pártot követő bolgár általános munkásszakszervezeti szövetségtől, a kommunista vezetésű jugoszláv

munkásszakszervezeti központi tanácstól és néhány angol szakszervezeti csoporttól.

Az előkészítő munka része volt, hogy a választ adó küldöttségek képviselőit meghívták a Szovjetunióba, ahol találkoztak Leninnel és Grigorij Zinonjevvel, a Komintern elnökével.¹¹⁶ a megbeszéléseken általában három kérdéscsoportot vitattak meg: a tervbe vett szakszervezeti központ kapcsolata a kommunista internacionáléhoz; a proletárdiktatúra;

az amszterdami internacionáléhoz való viszony; már e napirendi pontok témájából kitérnek a résztvevők egyöntetű állásfoglalása az új szakszervezeti központ létrehozásának szükségességéről. A szervezet jellegét illetően azonban – akárcsak korábban – eltértek a vélemények. Ezt tükrözte Zinovjevnek a megnyitó ülésen tartott bevezetője, amelyben három lehetőséget vetett fel. Első lehetőségként azt, hogy a forradalmi szervezetek maradjanak korábbi szövetségeikben, s

¹¹⁴ Grandt Agyibekov: A Vörös Szakszervezeti Internacionálé. Tácsics Könyvkiadó, 1973, 127 pp., Aleksander Kochanski: *Czerwona Międzynarodówka Związków Zawodowych (Profintern), 1920–1937*. Warszawa: „Książka i Wiedza”, 1985; Székely Gábor: Profintern-krónika. A Vörös Szakszervezeti Internacionálé kongresszusainak és a Központi Tanács ülésszakainak krónikája. Népszava Kiadó, 1982. 220. pp.

¹¹⁵ Székely Gábor: Profintern-krónika 25–26. oldal

¹¹⁶ Jahrbuch für Politik-Wirtschaft und Arbeiterbewegung (PWA), Carl Hoym Nachf., Hamburg, 1922–1923. 887–888. oldal

azokon belül képezzenek ellenzéki csoportot, a második az önálló vörös szakszervezeti internacionálé létrehozása, a harmadik pedig a kommunista internacionálé mellett működő szakszervezeti szekció megszervezésének elképzelése volt. A Komintern vb álláspontja szerint az utóbbi forma választása lehetne a tárgyalások kiindulópontja., mivel e mellett már számos szervezet nyilatkozott, s így a szervezeti forma kérdésében nem kellene újabb tárgyalásokat tartani.¹¹⁷

A viták során azonban hamarosan kitűnt, hogy a külföldi delegációk elképzelései mások voltak. Általában az volt az elképzelés, még a forradalmi irányzatú szakszervezetek vezetői részéről is, hogy előbb az otthoni forradalmi szakszervezeteket kell létrehozni és rendezni kell a politikai pártok és a szindikalisták közötti nézeteltéréseket is. Ezek nem voltak csekélyek. Már az 1903-ban létrejött nemzetközi szakszervezeti titkárságot megosztotta a szociáldemokraták vezette szakszervezetek, illetve a politikai pártoktól független, vagy éppen azok ellen dolgozó szindikalisták (Franciaország, brit tradeuniónisták, illetve az amerikai radikális szakszervezetek) ellentétei.

További bonyodalmat jelentett, hogy 1919-ben nemzetközileg is ujjaszerveződött a reformista irányzat, létrejött a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség. A leg-radikálisabbak talán az olasz küldöttek voltak (Enrico Dugoni és D'Aragona).¹¹⁸ problémát jelentett továbbá, hogy az amszterdami internacionáléval, vagyis a reformista irányzattal történő szakítás egyben olyan szakszervezeteket is érintett amelyek tagságának

Szamuil Lozovszkij, kezdetektől a Profintern elnöke

egy része nem volt kész a szakításra. Ez volt az amiért Zinovjev kifejtette, hogy ezekben az országokban nem kell kilépni a forradalmi irányzatnak, még abban az esetben sem, ha az ország politikai pártja, amelyet támogatnak, a Komintern tagja. A Profintern szervezésében vezető szerepet játszó Szamuil Lozovszkij ehhez hozzátette, hogy a szervezeteknek éppen egyik feladata az, hogy a reformista szövetségekben, sőt az Nemzetközi Szakszervezeti Szövetség fórumain a forradalmi internacionálé érdekében tevékenykedjenek. A kapcsolatok e rugalmas megfogalmazása végül is lehetővé tette,

¹¹⁷ Székely id. mű 36. oldal

¹¹⁸ Az Olaszországban kialakult helyzetről lásd Pankovits József írását e kötetben

hogy a proletárdiktatúra szükségességét is – ha nem is a korábbi határozott formában – a tárgyalások valamennyi résztvevője elismerte.

Ekkor azonban még nem sikerült megállapodni az új nemzetközi szervezet létrehozásáról.

A vita 1920 nyarán még élesebben folytatódott, a Komintern II. Kongresszusa idején. Az olasz küldöttséget Ludovico D'Aragona vezette s hozzá hasonlóan a radikális irányzat képviselői voltak többségben. Idetartozott természetesen a spanyol CNT, Angel Pestana, a bolgár Sablin, a francia CGT forradalmi kisebbséget képviselő Alfred Rossmer, a jugoszláv Milkic, az angol üzemi tanácsokat képviselő Murphy John, Ramsay, Tanner, az amerikai IWW részéről Beach, a német általános munkás szövetség képviselőjében Otto Rühle, a szindikalisták képviselői: IWW-t is képviselő John Reed, és a francia Freeman.¹¹⁹

1920. nyarán nemhogy csökkentek volna, de fokozódtak a nézeteltérések. Ehhez nagyban hozzájárult, hogy a Komintern II. Kongresszusa idején egy olyan határozatot igyekeztek keresztül vinni, amely szerint az egyes szakszervezetek vezetőit a kommunista pártok, illetve a kommunista internacionálé irányelvei alapján kell megválasztani.

Végül egy meglehetősen bonyolult helyzet alakult ki. A Karl Radek által összeállított tézisekkel szemben az amerikaiak ellenvéleményét John Reed, az angol szindikalistákét William Gallacher, a shop-eltewardokét (műhelymegbízottak) Jack Tanner, az olaszokét Serrati és Bombacci tolmácsolta. A tézisztervezet elsősorban a kommunista pártokhoz és a Kominternhez való kapcsolat határozott megfogalmazásával tért el a korábbi dokumentumoktól. Szükségesnek tartották, hogy „megvalósítsák a teljes, a lehető legszélesebb körű egységet a szakszervezetek és a párt között”, valamint, hogy „a kommunista platformhoz csatlakozó szakszervezetek a kommunista internacionálé szakszervezeti szekcióját kell alkossák. E szakszervezeteknek a maguk képviselőit országaik kommunista pártjain keresztül kell a kommunista internacionálé világkongresszusaira elküldeniük.” Mivel nem volt szó a nemzetközi tanács szervezeti kereteinek módosításáról, s a javasolt irányelvekből is hiányoztak e kitételek, komolyabb vitára most nem került sor.

Ezzel párhuzamosan 1920. augusztus 1-én elfogadták a szakmai és ipari szervezetek nemzetközi tanácsa alapító dokumentumát, illetve ideiglenes szervezeti

¹¹⁹ Székely id..mű 29. oldal

szabályzatát. A tanács összetétele már tükrözte a törekvést, hogy az oroszok mellett külföldiek is bekerüljenek. A szervezet elnöke Mihail Tomszkij lett, az angol John Murphy és a francia Alfred Rosmer kerültek még a szervezet élére. Ugyanekkor beindult a „Moszkva vagy Amszterdam?” kampány, amely már jelezte, hogy a politikai szakítást az új szervezet vezetői szükségesnek tartják, de nem mindenki. Így az olasz szakszervezetek vezetői közül D’Aragona ezzel nem értett egyet, sőt állást foglalt a gyárfogláló mozgalom ellen.¹²⁰

Trockij és Tomszkij írásai is megjelentek a Profinternről.¹²¹

Franciaországban viszont a szocialista párt 1920. decemberi kongresszusán a többség a kommunista párt megalakítása mellett foglalt állást. Az Általános Munkásszövetségen (CGT) belül működő ellenzék is növelte befolyását.

Az 1920. augusztusában tartott országos szakszervezeti konferencián javasolták az amszterdami internacionáléból való kilépést, és a csatlakozást a nemzetközi titkársághoz. A szavazatok mintegy egyharmadával rendelkező ellenzéki szervezetekkel szemben a reformista vezetés – ahol arra mód nyílt – a kizárás eszközéhez folyamodott. Politikája a taglétszám radikális csökkenését eredményezte: az 1920. évi 2 400 000-ről 1921. végére 900 000-re csökkent a tagok száma.¹²²

A Profintern megalapításában nagy szerepet szántak az angol szakszervezeteknek, viszont a nemzetközi tanács képviselőit nem engedték be angliába. Murphy és a kommunista párt megalapításában is kulcsszerepet játszó Harry Pollitt országjáró körutat tett, amelyben igyekeztek megnyerni a brit szakszervezeteket. A jelentős munka azonban végül nem járt a várt sikerrel, aminek egyik fő oka az 1921. áprilisában kirobbant általános bányász sztrájk sikertelensége volt.

Ugyanekkor folytatódott a vita a reformista szakszervezetekben végzendő tevékenységről. Az anarcho-szindikalisták, a francia CGT, a spanyol CNT és

¹²⁰ Erről lásd e számunkban Pankovits József írását.

¹²¹ A tanulmánykötetben rajtuk kívül több írás jelent meg, többek között Alekszandra Kollontájn és Josziv Sztálin elemzése. ELTE ÁJTK Tudományos Szocializmus Tanszék, 985, 483 pp.

¹²² A franciaországi helyzetről lásd e számunkban Garadnai Zoltán írását.

az amerikai IWW nézeteit támogatta e kérdésben Tomszkij, az SZSZKT végrehajtó irodájának a titkára, és Lozovszkij valamint Radek véleményével szembe: „elismerve azt, hogy teljességet lehetetlen egyeztetni a szovjet szakszervezetek tevékenységét a szociálszocialista szakszervezeti internacionáléval, az SZSZKT jóváhagyja az amszterdami vezetőkkel való szakítás és a moszkvai nemzetközi tanács fő feladata a nyugati szakszervezeteihez tartozó munkások rokonszenvének megnyerése, az amszterdami egyesüléssel való szakításuk, valamint az utóbbi báuzásának megsemmisítése.”¹²³

A Kominternről távolságot tartás mellett érvelőknek azt sikerült elérniük, hogy a szervezet ne a Komintern szakszervezeti szekciójaként, hanem önálló internacionáléként alakítsák meg.

A Profintern mellett így önálló szakszervezeti szövetségek is működtek, közöttük a legnagyobb a továbbra is londoninak nevezett nemzetközi szakszervezeti szövetség. Ez utóbbi szervezet taglétszáma 22 millió és 12 millió között mozgott (1922, 1937), míg a Profintern taglétszáma legnagyobb éppen feloszlata előtt volt, 38.800.000.

A Profintern fennállása alatt 5 kongresszust, központi tanácsa pedig a kongresszusokkal felérő 8 ülésszakot tartott. A központi tanács utolsó ülése 1931. december 15 és 20. Között volt, a szervezet székhelyén, Moszkvában. A megbeszélésről már nem adtak ki jegyzőkönyvet, viszont több anyaga megjelent a szervezet lapjában a „Krasznyj Internacional Profszajuzov”-ban.

A szervezet vezetője kezdetektől mindvégig Szamuil Lozovszkij volt, aki képviselte a különféle irányzatú szakszervezetek együttműködését – nem sok sikerrel. Amikor a Kominternben megváltozott az „irányvonal” 1933-ban, majd a népfront politika elfogadásakor 1935-ben, döntés született a Profintern feloszlataáról. A Profintern szervezeteit felszólították, hogy csatlakozzanak a nemzetközi szakszervezeti szövetséghez, így hozva létre az egységes mozgalmat. Ezt megelőzően már egyesültek a spanyol, a francia és a már az illegálisban levő német szakszervezetek.

A folyamat vége az Amszterdami Internacionálé Végrehajtó Irodájának levelével zárult, amelyben indítványozták, hogy a szakszervezeti egység úgy valósuljon meg, hogy Profintern önfeloszlataással szüntesse be tevékenységét, és szerveze-

¹²³ A nézeteltérések következtében Tomszkijt visszahívták a vezetésből és helyére Lozovszkijt választották. Tomszkij megmaradt a szovjet szakszervezetek vezetőjének. Tomszkij 1936-ban öngyilkossággal vetett véget életének. Lozovszkij kivégzésére 1952-ben adott Sztálin parancsot.

tei csatlakozzanak a Nemzetközi Szakszervezeti Szövetséghez. 1937. júliusában megtörtént a megállapodás, és a holland, a csehszlovák, a svájci és a lengyel küldöttség ellenében határozatot fogadtak el az egyesítési folyamat megkezdéséről. Ez sem ment viták nélkül, sőt a szovjet szakszervezeti szövetségekkel folytatott közvetlen tárgyalások is megszakadtak. Végül az angol-szovjet bizottság ajánlása alapján létrejött az együttműködés, amelynek eredménye lett 1945. október 3-án a szociáldemokrata és kommunista irányzatú szakszervezetek egységszervezete.

Lehet akár a történelem fintora is, hogy minden visszatért a kezdetekhez: a mindmáig fennálló szakszervezeti egység, a reformista és a baloldali szakszervezetek együttműködése – természetesen több kisebb csoportosulás mellett – a Szakszervezeti Világszövetségben a munkásmozgalom egységtörekvéseinek egyik legjelentősebb eredménye.

SØREN FEDERSPIEL¹

Friedrich Engels és a dán munkásmozgalom

Bevezetés, irodalom

A dán munkásmozgalom korai szakaszáról szóló irodalom a világnyelveken (angol, német, francia) korlátozott. Tartalmukat tekintve ezen művek – főként cikkek – témái Marx és Engels dán munkásmozgalomban végzett munkája, a forradalmi ellenzék hatása, az internacionalizmus fontossága és az észak-schleswigi nemzeti kérdés a dán munkásmozgalomban általában, beleértve a szakszervezetek fontosságát:

Björlin, Lars et. al. (1975): „Die Ausbreitung des Marxismus in Dänemark und Schweden”, in: *Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung*, 1973, Wien 1975. ;

Callesen, Gerd (1973): „Zur Geschichte der dänischen Arbeiterbewegung”, in: *Archiv für Sozialgeschichte*, 12, S. 628-648. ; Callesen, Gerd (1987): „Über die Verbreitung der Werke vom Marx und Engels in Dänemark”, in: *Marx-Engels-Jahrbuch*, 10, S. 339-378.; Callesen, Gerd (1989): „Zur Verbreitung der ersten dänischen 'Kapital'-Ausgabe”, in: *Beiträge zur Marx-Engels-Forschung*, 28, S. 75-80.; Callesen, Gerd (1990): „Denmark”, in: Marcel van der Linden, Jürgen Rojahn (ed.): *The Formation of Labour Movements 1870-1914*, Leiden, S. 131-160. ; Callesen, Gerd and John Logue (1979): *Social-Demokraten and Internationalism. The Copenhagen Social Democratic Newspaper's Coverage of International Labor Affairs, 1871-1958*, University of Gothenburg, Publication No. 8.

¹ Søren Federspiel dán történész tanulmánya felkérésünkre, Gerd Callesen, Évkönyvünk nemzeti tanácsadó testülete tagjának közvetítésével készült.

Christiansen, Niels Finn (1978): „Reformism within the Danish Social Democracy until the Nineteen Thirties”, in: *Scandinavian Journal of History*, 3, S. 297-322.; Dübeck, Inger (1980): „Female Trade Unions in Denmark. Freedom of associations, the law of associations and Women's trade unions in Denmark in the second half of the nineteenth century”, in: *Scandinavian Journal of History*, 5, S. 23-35.

Federspiel, Søren (1975): „Die Sozialdemokraten und die nordschleswigsche Frage 1872”, in: *Die Heimat*, 82, S. 40-48.; Federspiel, Søren (1976): „Die dänische Arbeiterbewegung und der Internationalismus 1870-1900, in: *Schriftenreihe der Akademie Sankelmark*, Neue Folge, Heft 30/31, S. 28-36.

Galenson, Walter (1952): *The Danish System of Labor Relations*. ;Galenson, Walter (1952): *The Scandiavian Labor Movement*.

Gilliam, John (1976): *The Structure of the early danish labour movement. Based on a study of its material conditions in the 19th Century*, University of Copenhagen, kiadatlan.

Lahme, Hans-Norbert (1974): „Zur Vorgeschichte der Dänischen IAA-Sektion, i *International Review of Social History*, vol. XIX – 1974, part 1, Assen.; Lahme, Hans-Norbert (1976): „Der deutsche Sozial-demokratische Arbeiterverein in Kopenhagen und die dänische Arbeiterbewegung”, in: *International Review of Social History*, 21, s. 240-255.; Lahme Hans-Norbert (1982): *Sozialdemokratie und Landarbeiter in Dänemark (1871-1900). Eine Studie zur Entwicklung von Theorie und Praxis in der frühen dänischen Sozialdemokratie. Gleichzeitig ein Beitrag zur Diskussion der Agrarfrage in der europäischen Sozialdemokratie vor dem Ersten Weltkrieg*, Odense. ;Lahme, Hans-Norbert: (2019): *Die Revolutionären. Gerson Trier, Nicolaj L. Petersen und die Revolutionäre Sozialistische Arbeiterpartei Dänemarks (RSAP): Beschreibung und Ausblick, Exkurse, Briefe (1889-1918)*, www.hansnorbertlahme.eu, 2019.

Østergaard, Uffe (1976): „Die materialistische Geschichtsauffassung in Dänemark, in: *Schriftenreihe der Akademie Sankelmark*, Neue Folge, Heft 30/31, S. 22-28.

Tudomásunk szerint tényleges kutatási jelentések nem állnak rendelkezésre.

Engels szerepe²

Friedrich Engels nem elhanyagolható szerepet játszott a dán munkásmozgalom létrehozásában a Nemzetközi Munkásszövetség (Internationalen Arbeiter Assoziation, IAA), eltejedtebb nevén a I. Internacionálé vetítőjeként. Ezt dokumentálja a dán szocialistákkal az 1870-es évek elején folytatott levelezése.

Az 1880-as évek végén Engels ismét aktívan részt vet a dán munkásmozgalom-

² „Friedrich Engels német gyáros, a klasszikus marxizmus és a modern szocializmus egyik megalapítója kétszáz éve született. Neve és szellemi teljesítménye nem fog elhomályosodni mindaddig, ameddig az emberiség nagyobb része a tőkés termelési mód szerteágazó nyomása alatt él, létezik. Ha Engelt igaz barátjához, Marxhoz mérjük, akit egész életében szellemileg, erkölcsileg és anyagilag is támogatott zsenije kibontakoztatásában, s akit csak Arisztotelésszel, Newtonnal és Einsteinnal lehet összehasonlítani, akkor bár Ő nem egyetemes hatású, mint barátja, de korszakokon máig átívelő tudású gondolkodó volt. Eredeti művei és a munkásmozgalomban betöltött szervezői, stratégiai-véleményhordozói hatása révén.” Szigeti Péter, Eszmélet, 2021. tavasz.

ban, amikor az ellenzéki szociáldemokratákkal levelezett a forradalmi taktikáról. Engelsnek a dán szocialistákkal folytatott levelezése e cikk fő témája.

Az 1870-es évek elején két markáns gyakorolt hatást a nemzetközi munkásmozgalomra, amelyek a maguk módján befolyásolták mind a teljes mozgalmat, mind az egyes országok fejlődését. Az egyik a párizsi kommün volt 1871 tavaszán, a másik a hágai kongresszus 1872 őszén. Mindkét esemény lezárást, de a dán munkásmozgalom számára a kezdetet is jelentette. A vérbe fojtott párizsi kommün inspirációs forrás let a korai dán munkásmozgalom számára. A bakunyinistákat/anarchistákat kizáró hágai kongresszus az I. Internacionálé végét jelentette, de Louis Piot újabb próbálkozásra inspirálta. Ebben a kettős, egyszerre legyőzött és optimista hangulatban kellett a dán munkásmozgalomnak utat lelnie, abban az ellenséges nacionalista környezetben, amely a demokrácia és az alkotmány körüli küzdelmek alakítottak ki.

A korai dán munkásmozgalom

A XIX. századi Dánia nagyrészt a mezőgazdaságtól függött, és a munkásosztály nagyrészt vidéken dolgozó mezőgazdasági munkásokból, kézművesekből és kistermelőkből tevődött össze. Általában szétszórta éltek, kevés közéleti tapasztalattal bírtak, ezért nehéz volt őket megszervezni. Engels fején találta a szöveget, amikor 1873. július 26-án kelt levelében ezt írta Sorgénak: „Az ördög vigye ezeket az agrárországbeli szocialistákat, akiket mindig el lehet bűvölni frázisokkal”. Ezt a kijelentést a lasalleianusok dániai befolyása váltotta ki. „A lényeg röviden, hogy a dánok a lassaleianus flensburgiak és más észak-schleswigi lakosok révén inkább az Általános Német Munkásszövetség felé hajlanak, és hagyják magukat belelovalni. Ezért hallgatnak.”

Louis Piot (1847-1930)

Más volt a helyzet a városi munkásokkal. Ők szoros közösségben éltek és dolgoztak, és a céhekig visszanyúló szerveződési tapasztalatokkal rendelkeztek. A városi munkások váltak a dán szervezett munkásmozgalom kiindulópontjává,

amelynek központja Koppenhága volt. A főváros volt a legiparosodottabb, ahol a legnagyobb legnagyobb létszámú és leginkább koncentrált munkás-lakosság élt, amely képzett szakmunkásokból és szakképzetlen munkásokból állt.

Az 1871-es párizsi kommün hatása alatt fektették le a dán munkásmozgalom alapjait. Louis Pio, egy ex-hadnagy és postai dolgozó 1871 nyarán két írást tett közzé, a koppenhágai munkásság hallotta és értette az üzenetet, és 1871. július 22-én a Socialistiske Blade helyébe a Socialisten c. hetilap lépett.

1872. június 25-július 30. között a Socialisten részenként leköszölte Marx A polgárháború Franciaországban című művét. Később, 1876. május 10-július 8. között a Social-Demokraten közölte Az angol vidéki proletariátus című művét, ugyancsak több részben. Ugyanitt jelent meg a Kommunista Kiáltvány is Marx és Engels előszavával, a harmadik engedélyezett német kiadás után, 1884. január 12-23. között. A következő megjelentetett írás Engels A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig című műve volt, január 29-február 26. között. 1887. december 31. és 1888. január 4. között kivonatokat közöltek Engels A munkásosztály helyzete Angliában című művéből. 1891. február 11-14. között a Social-Demokraten leköszölte A gothai program kritikáját. Végül a Bér munka és tőke jelent meg a lapban 1893. szeptember 9-28. között, Engels bevezetőjével. Engels 1895-ben bekövetkezett halálakor a Social-Demokraten augusztus 8-i száma részleteket közölt a A szocializmus fejlődése... című írásából Engels a szocializmusról címmel.

Ezenfelül az olyan közismert szocialisták, mint August Bebel és Wilhelm Liebknecht írásai a mozgalom magas szintű elméleti tudatosságáról tanúskodnak az 1870-es és 1890-es évek közötti publikációs politikában. Az új párt lapja, a Socialisten/Social-Demokraten elméletileg tudatos politikát vitt, amelyet olyan független kiadvány-sorozatok támasztottak alá, mint a Socialistiske Skrifter és a Socialistisk Bibliotek – lásd alább a szövegben.

Pio levelezése

Pozitivistá irodalomkritikus, fontos középkori és reneszánsz kiadványokat szerkesztett, illetve írt róluk tanulmányokat, legismertebb munkái Pulci Morgante-jának, valamint Ariosto Örjöngő Orlandójának (Orlando furioso) forrásairól szólnak. [Lásd: Literary Criticism; Literary Theory, 5; Textual Criticism.]

[...]

Ugyanebben az időben Pio felvette a kapcsolatot az Internacionáléval, kezdet-

ben a J. Ph. Becker vezette genfi német nyelvű szekcióval. Koppenhágában megismerkedett a szekció *Der Vorbote* című lapjával, és levelezést folytatott Beckerrel, akit az IAA főtítkárának hitt.

1871 szeptemberétől Pio az Internacionálé londoni központjával folytatott levelezést. Első levelét Karl Marxnak címezte.

Koppenhága, 1871. szeptember 18.

Karl Marx úr részére, London

Amint azzal talán már Ön is tisztában van, mi vállaltuk a „Socialisten” című hetilap kiadását, a szociális doktrínák előmozdítása érdekében. A vállalkozás a kellő időben megindult, és a lap már több mint 3000 előfizetőt szerzett, így működése biztosított.

Ugyanakkor szervezet létrehozását is célul tűztük ki, és ennek érdekében elkészítettük az Internacionálé alapszabályának dán kiadását.

A dán szervezet megalakítása olyan sikeres, hogy a tagok száma már meghaladja a 700 főt, és hamarosan több nagyobb cég is csatlakozik hozzánk.

Számítottunk arra, hogy a lapnak nagy ellenzéke lesz a sajtóban, de nyilvánvaló, hogy Dániában olyan jó terep áll rendelkezésre az Internacionálé működéséhez, mint bárhol másutt.

Ha erővel és ésszel folytatjuk tevékenységünket, akkor garantálhatjuk, hogy a radikális parasztsággal (*Bondepartiet*) egyesülve képesek leszünk a következő Rigsdag-választáson a többség megszerzésére, ezt a kérdést már megvitattuk a legfontosabb vezetőkkel, és jó eredményekre számítunk.

Úgy gondoljuk, ennek kedvezőbbnek kell lennie az Internacionálé számára. Eközben figyelni kell a Dániához hasonló kisebb államokra, mivel itt élenkben tudna tevékenykedni, és a helyzet urává válhat. Nem szabad a vezetéshez fordulnunk, amíg nem tudunk eredményeket felmutatni – egy most látható, és kötelességünknek tartjuk megkérdezni, hogy a vezetés kíván-e instrukciókat adni számunkra. Különösen szeretnénk itt látni J. Cohnt [az illetékes titkár]. Pénzügyi helyzetünk eddig kielégítő. A rendelkezésre álló kis tőkét elköltöttük a lap létrehozására, de a bevételek jelenleg elegendőek arra, hogy kompenzációt nyújtsanak nekünk az ügyre fordított időnkért.

Más a helyzet, ha először reméljük, hogy befolyásolhatjuk a kormányt. Ebben az esetben annyi pénzt kell költeni, amennyivel mi nem rendelkezünk.

Nagy fontosságú lenne, ha a vezetés kölcsönként vagy ajándékként pénzt előlegezne meg számunkra, hogy képesek legyünk cselekedni, és ha lehetséges, olyan megbízható embereket mutatna be, vagy küldene ide, akik tanácsaikkal és támogatásukkal segítségünkre lennének.

Hogy mennyi pénzt kell biztosítani erre az ügyre, azon múlik, hogy a vezetés mit gondola annak következményéről, hogy ezen ország élére kerüljön, mert ez a fent említett feltevésekben így lesz, ezt garantáljuk, bármennyire furcsának tűnik

Bízunk kedvező válaszában, és biztosítjuk alázatos tiszteletünkről,
Szociáldemokrata üdvözlettel

A „Socialisten” vezetői
Andersen, H. Blix, Poul Geleff, L. Pio

A dán szekció

Az Internacionálé dán szekcióját 1871 októberében alapították Dánia Nemzetközi Munkásszövetsége néven. November 3-án az elnök, Louis Pio levélben számolt be Marxnak és az IAA-nak az ottani fejleményekről. Ugyanakkor IAA-dokumentumokat, -kiadványokat, valamint útmutatásokat kért a dán szekció működésének irányelveiről. Bejelentette, hogy a koppenhágai tagság 2000 fő környékére növekedett, a legnagyobb tartományi városban, Aarhus-ban 400 főnyi a taglétszám, és számos tartományi városban kisebb helyi szervezetek működtek. Ugyanebben az optimista hangnemben jelezte, hogy a dán munkásszövetség hamarosan parlamenti képvisellel fog rendelkezni.

1871 októberében és novemberében a Socialistenben megjelent cikksorozatában Pio leírta elképzeléseit az agrárkérdés alakulásáról, és azt javasolta, hogy a mezőgazdasági munkások elevenítsék fel a mezőgazdasági szervezetekről szóló régi elképzeléseket. Engels olvasta e cikkeket, és nagyra értékelte őket, arra utalt, hogy a dánok lettek az agrárkérdés vezető erői.

1871 decemberének végén Pio Genfbe utazott, hogy többet megtudhasson a szocializmus gyakorlatáról a német nyelvű szekcióban. Találkozott J. Ph. Beckerrel, és az öreg „forradalmi tábornok” valószínűleg tudott adni néhány jó tanácsot ifjú követőjének. Pio távollétében két kollégája, unokatestvére, H. Blix és P. Geleff tanár vették át a Socialisten kiadását, amelyet 1872. április 2-tól napilapként jelentettek meg.

Az IAA kijelentette, hogy a dán szekció nagy előrehaladást ért el, és a londoni főtanács kinevezte a Dániáért felelős titkárt, J. Cohent. Cohennek szándékában állt 1871-ben Koppenhágába utazni, hogy megvitassák az 1871 októberére tervezett sztrájk végrehajtását a város egyik legnagyobb üzemében, a B&W hajógyárban. Azonban útközben Cohent Belgiumban letartóztatták, és soha nem ért el Koppenhágába.

Miután Cohen képtelen volt titkári feladatai teljesítésére, a brit Th. W. Mottershead lépett a helyére. Pio a neki írt levelében beszámolt genfi útjáról. Ennek során tudósítói hálózatot szervezett Svájcban és Németországban azzal a szándékkal, hogy napilapként jelentesse meg a Socialistent. Nagy-Britanniában és Franciaországban tett tudósítószervezői kísérletei viszont kudarcot vallottak. Mottershead nem volt sikeresebb titkár, mint Cohen, és végül Engelsnek kellett vállalnia a feladatot. Pio 1872. február 24-én írt az új titkárnak.

Koppenhága, [1872.] február 24.

Tisztelt Friedrich Engels Úr!

Néhány napja Lipcsén átutazva Liebknecht úrral beszéltem, aki azt tanácsolta, írjak Önnek, és kérem a segítségét. Itt Dániában végre összegyűjtöttük a szükséges pénzt a saját nyomda megvásárlásához, és most a Socialisten hetilapot napilappá akarjuk alakítani. Ennek sikeres végrehajtásához azonban feltétlenül szükséges, hogy valami újat és érdekeset tudjunk kínálni párttagjaink számára, ezért igyekeztem utazásom során minél több tudósítót toborozni. De egyértelmű, hogy a megszerzett három-négy nem elegendő, főként hogy Angliában, Spanyolországban és Olaszországban egy sincs. Ezért szeretném megkérdezni, hogy lehetne-e az Ön közvetítésével szerezni; számunkra mindegy, hogy a felsorolt nyelvek közül melyiken írnának.

Végül kérem, bocsásson meg nekem, hogy kérésemmel zavartam; de ez az ügy annyira fontos számunkra, hogy muszáj volt kísérletet tennem.

Szocialista üdvözléttel

Louis Pio

Címem:

Louis Pio hadnagy, Koppenhága

Engels, az IAA-nál ritkaságként, olvasott és írt dánul. Keményen próbálkozott elsajátítani ezt a nyelvet, amikor meg akarta érteni a bonyolult nemzeti és politikai kérdéseket Schleswig-Holsteinben. 1864-ben Schleswigben tartózkodott, amikor észrevette, hogy Flensburgban németül és dánul is beszélnek, ahogy az Als-i Sundewittben és Sonderburgban. Ebben a városban németül válaszolt valaki, akitől dánul kérdezett. Ezt úgy értelmezte, hogy a lakosság német, de inkább azt jelentette, hogy Engels dán kiejtése felfedte német mivoltát. Ez megújította érdeklődését a Schleswig-Holstein kérdés iránt, amelynek megvolt már a szerepe az 1848-1851-es forradalmak idején is. A Dánia, valamint Poroszország és Ausztria közötti 1864-es háború ismét efelé fordította a figyelmét. A háború Dánia vereségével végződött, amelynek át kellett adnia Schleswig-Holsteint, de Engels beszélgetései alapján kijelentette, hogy Schleswig északi részének Dániánál kell maradnia.

Engels két levele

Engels 1872 márciusában két levélben válaszolt Piónak, az első levele március 7-én kelt.

Nemzetközi Munkásszövetség, Rathbone Place 33, London, 1872. március 7.

Kedves Pio Úr,

Örömmel kaptam kézhez február 24-I levelét, és már korábban, e levél kézhezvétele előtt írtam volna Önnek, ha lett volna biztonságos címem Koppenhágában, és nem hallottam volna Outine-től, hogy úton van. Nem lehetett titok előttünk, hogy Mottershead, a dániai titkári feladatait nem látja el megfelelően. Nem sikerült teljesítenie a kapott utasításokat, amint azt a dán Szövetségi Tanácshoz intézett, mellékelte levél is bizonyítja. Ebben felvetik, hogy jó lenne M.-et eltávolítani titkári posztjáról, hogy a dán Szövetségi Tanács írthasson a főtanácsnak (vezetője John Hales főtitkár, Rathborn Place 33, London), és hozzáteszik, hogy a levelezést folytathatnák ilyen kötetlen formában. A helyzet ez volt: nem akartunk németet Dánia titkárának, franciáink többnyire nem írnak angolul, és nem tudtuk, mennyire tudna Ön franciául levelezni, így csak angolt választhattunk, mivel Ön angolul írt nekünk, és M. volt a legalkalmasabb azok közül, akik még nem töltöttek be tisztséget. Látjuk, hogy nem működik, és meg kell találnunk az eszközöket a levelezés élenkítésére, hogy az úgy ne aludjon el. A korábbi dán titkár, Cohen

csak közvetlen társaiért, a dohányipari munkásokért bántódik, és a belgák a '71. szeptemberi konferencián azzal is vádolták, hogy csak a főtanács missziója idején jelent meg Belgiumban, azóta nem látták.

Addig is, ha megfelelő, privátban levelezek Önnel, amíg a hivatalos helyzet ismét rendeződik. Minden héten elküldöm Önnek az Eastern Post számait, amelyben közzéteszik a főtanács üléseinek hivatalos beszámolóit. A február 24-e utáni számokat már elküldtem. Magától értetődik, ha dánul ír nekem, teljesen megértem a nyelvet, mivel sokat tanulmányoztam a skandináv irodalmat, és csak azt sajnálom, hogy nem tudok dánul válaszolni Önnek, mert soha nem volt alkalmam gyakorolni; de talán majd később! Rajtam kívül Marx is ért dánul, de a főtanácsban senki más.

Minden tőlem telhetőt megteszek, hogy időről időre levelet tudjak küldeni Önnek a Soc.[Socialisten] számára, ha lehet, már ma vagy holnap. Sajnos, jelenleg annyira legfoglal a spanyol és olasz titkárság, valamint egyéb munkák, hogy szinte időm sem marad. Amíg nem kapok Önnek tudósítót Spanyolországból és Olaszországból, szerzek Önnek híreket és újságokat ezen országokból. A legjobb lenne cserélni a Soc.-t az ottani lapokkal – természetesen ezek mind hetilapok, az Öné pedig napilap, így a költség-különbséget továbbra is figyelembe kell venni... Adjá hozzá a neveket és a címeket.

Genfben és Lipcsében hallani fog néhány, Bakunyin által vezetett disszidens kísérletéről, hogy a főtanácsot rendkívüli kongresszus elé állítsák. Az ügy lényege az Internacionálé hozzáállása a politikai kérdésekhez. Ezek az urak teljes tartózkodást követelnek minden politikai kérdéstől, főként minden választástól, miközben az Internacionálé kezdettől fogva zászlajára tűzte a munkásosztály számára a politikai hatalom megszerzését a társadalmi felzárkózás eszközeként, és a főtanács megvédte ezt a zászlót. A konferencia IX. határozata hozta el a harc kitörését, de mivel a konferencia elvi kérdésekről szóló határozatának nincs kötelező ereje mindaddig, amíg a föderációk el nem ismerik őket, fontos számunkra, hogy a dán Szövetségi Tanács jóváhagyja ezeket az állásfoglalásokat. Nem magáról az ügyről írok, egy olyan politikailag fejlett nép számára, mint a dán, ez sértés lenne. Egyébként a konferencia állásfoglalásainak jóváhagyása megtörtént már a [szekciók] többségében, nevezetesen Zürichben, Svájc egy részében, Németországban, Angliában, Hollandiában és Amerikában. Spanyolországban az áprilisban összeülő kongresszus dönt, Olaszországban még mindig minden zavaros; a belgák

ezidáig hallgatnak; Franciaországban az egyes szekciók mind hozzájárultak, ott egy föderáció lehetetlen.

A juraiak arra irányuló kísérlete, hogy kikényszerítsék egy rendkívüli kongresszus összehívását, egyébként fényes kudarcot vallott, és ők egy dedikált körlevélben adták fel őket (március 3-tól). Egyetértett velük: Spanyolországban egy szekció (Palma, Mallorca), Olaszországban egy szekció (Torino, amely most átállt), és különböző állítólagos szekciók, amelyek nem kérték a felvételt az Internacionáléba, és hozzájárulást sem fizettek (Pisa, Bologna stb.), Londonban pedig egy állítólagos „1871-es francia szekció”, amely azonban sosem kapott jóváhagyást az általános alapszabályokkal összeegyeztethetetlen helyi szabályai miatt, és azóta 4 részre esett szét – ez minden. Közben a főtanács kidolgozott egy választ ezekre az intrikákra, amely sajtó alatt van, és amelyet elküldök Önnek, ha elkészült.

Mellékelem Önnek a következőket:

Az Emancipacion-t Madridból
Angol és francia konferencia-határozatok
Az Alapszabály új német kiadása

Egyelőre hetente küldöm Önnek az Emancipacion-t az Eastern Posttal együtt, és írok Madridba és Olaszországba, hogy küldjenek leveleket Önnek. Ha időről időre el tudná küldeni nekem a Socialisten újra megjelenő számait, azokat megfelelően terjesztem, amíg végleges megállapodás születik.

Mivel tudom, hogy Mottershead nem kérelmezte a konferencia döntéseinek a dán Szövetségi Tanács általi elismerését, és nem hajtotta végre a gumírozott bélyegzőkről szóló döntést, vállalom, hogy ezeket a pontokat a dán Szövetségi Tanács elé terjesztem. A vártnál jóval később (Konf.-Határozatok IV. 1-5.) elkészült bélyegzők miatt az elszámolás időpontját a főtanács határozatával március 1-ről (IV., 4.) július 1-re halasztotta. Addig is küldök Önnek 500 bélyeget 2.1.10 (???)³ értékben, értesítést kérek, hogy szükség van-e még, és mennyire; ezt az értesítést érdemes lenne Mottersheadnek (Rathbone Place 33) vagy Hales-nek küldeni.

Nagyon kíváncsiak vagyunk a Rigsdag-választás eredményére – nagyon fontosnak tartjuk, hogy az Internacionálé tagjai ott üljenek minden parlamentben, és hogy Bebel, akit eddig egyedül ért ez a megtiszteltetés, támogatást kapjon, nem

³ Az eredeti szövegben egy rövidítés („Lst”) szerepel, amit nem tudtam megfejteni.

számít, honnan. Hiszünk abban, hogy Önnek Dániában van esélye arra, hogy több embert bejuttasson, és reméljük, hogy sikerülni fog.

Testvéri üdvözléssel

az Ön F. Engelse

A legjobb lenne, ha a következő címre írna nekem: Miss Burns, Regent Park's Road 122, N. W. London, belső borítékra nincs szükség – ez az én lakásom – ugyanis csak hetente egyszer jövök be a Rathbone Place-re, és elköltöztünk Holbornból.

A második levélben Engels bemutatja dán íráskészségét. A levél 1872 márciusának végén, de 24-e előtt íródott, mivel Engels még nem kapta meg Pio levelét.

Portugáliának is megvan a maga szocialista sajtója. Az első két számot „O Pensamento Social” (A szociális eszme”) címmel hetilapként jelentettem meg Lisszabonban. Az első szám így kezdődik:

„Kedves Pio Úr,

Azt hiszem, első levelemre nem tudok jobbat adni Önnek a Pensamento Social két cikkének fordításánál. Fogalmam sincs, ki lehet a szerző, de betekintést adnak a modern társadalmi fejlődés gazdasági és történelmi viszonyaiba, amelyre megdöbbenésemre a világ egy távoli szegletéből érkező lapban leltem rá.

Erről jut eszembe, hogy a Socialisten cikke a mezőgazdasági termelés közösségi megszervezéséről, amelyet a főtanács üléseinek hivatalos beszámolójában publikáltam, bejárta a spanyol, olasz és amerikai sajtót, és most ismét láttam a Pensamento Social-ban; szenzációt keltett, aminek meglesz a gyümölcse. Ami azt a roppant fontos kérdést illeti, hogy a kisparaszságot és a Husmændene-t [házhellyel rendelkezőket] is bevonják a proletármozgalomba, ebben a dánok, helyi körülményeik és nagy politikai intelligenciájuk miatt minden más nemzetet megelőztek. Említettem ezt Liebkechtnek és másoknak is, de sajnos lusták megtanulni dánul.

Mottershead nem segített a főtanács három legutóbbi ülésén, de szándékában áll – amint azt tudatta velünk – lemondani a dán titkári posztról; arra hivatkozik, hogy túl sok elfoglaltsága lehetetlenné teszi titkári feladatai elvégzését.

Kérem Önöket, hogy ideiglenesen velem levelezzenek, minden felelősséget vállalok a főtanáccsal szemben. Most egy franciát, a párizsi kommun veteránját kívánjuk kinevezni a dán titkári posztra.

Szocialista üdvözléssel

F. Engels

A portugál cikket franciára fordítottam, mert ez a nyelv szó szerinti fordítást tesz lehetővé [itt Engels visszatér az angolra], és a lehető legjobb szó szerinti fordítást készítettem, a francia nyelvi stílus eleganciáját vagy akár pontosságát figyelembe véve.”

Engels és Pio levelezése erősen korlátozottá vált, amikor a három vezetőt 1872. május 4-ről 5-re virradó éjszakán letartóztatták, de nem állt le teljesen. Pio, Brix és Geleff a Socialisten egyik cikke miatt került börtönbe, amelyben munkásgyűlést hirdettek 1872. május 5-re a Kopenhagener Allmende-on.

Letartóztatása alatt Pio 1872. augusztus 19-én tudott levelet küldeni Engelsnek. Ebben többek között beszámolt arról, hogy tudott róla, hogy Engels írt neki, de a levelet elkobozták, mielőtt elolvashatta volna. Nem engedélyezték neki az írást, és nem tudta, eljut-e Engelshez ez a levele. Továbbá írt még genfi útjáról, letartóztatásáról és a május 5-i tüntetésről is.

Sajnálataát fejezte ki amiatt, hogy nem vehet részt szeptember elején az Internacionálé hágai kongresszusán, pedig „igen fontos javaslatai vannak az agrárkérdésre vonatkozólag”.

Pozitívan értékelte a Venstre parasztpártot és a szocializmus jövőjét Dániában: „Hiszek benne, hogy Dánia less az első ország Európában, ahol a [szocialista] elméletet átültetik a gyakorlatba, és ezért köszönetet kell mondanunk felvilágosult és politikailag fejlett parasztagzdáknak. Egyre világosabb számomra, hogy nincs értelme harcba szállnunk, amíg nincs velünk a vidéki lakosság”.

Az említett levél mellett Engels valószínűleg még egyet küldött, válaszul Pio levelére. Ez augusztus 19-én kelt. „Ezt a levelet felhasználták a Pio elleni bírósági eljárás során, és a Socialisten 1873. augusztus 5-i száma szerint a következőket tartalmazta:

„A védelem képviselője azt kérte, olvassák fel Engels, az Internacionálé dán szekciója titkárának levelét. Ebben leírja, hogy Bakunyint és híveit a hágai kongresszuson kizárták az Internacionáléból, mert nem voltak követni annak prog-

ramját: a munkásosztályok megszervezésével biztosítani a munkavállalók politikai és szociális jogait. Engels különös hangsúlyt fektetett az általános választójog felhasználására, és azon reményét fejezte ki, hogy a dán munkások törvényes politikai jogaikkal élve képviselőt tudnak szerezni a dán parlamentben. Az ügyvéd a továbbiakban megjegyzi, hogy Engels meglehetősen ártalmatlan dolgokat tartalmaz, amit az ügyész is elismert.

Ítélet és távozás, 1875

1873. március 29-én a Büntető- és Rendőrbíróóság ítéletet hirdetett a három vezető ügyében. Piót hat-, Geleffet öt-, Brixet pedig négyévi kényszermunkára ítélték. A súlyos ítéletek ellen fellebbeztek a Legfelsőbb Bírósághoz, amely 1873. augusztus 6-án (a már 15 hónapja őrizetben lévő) Pio büntetését öt, Geleffét négy, Brixét pedig három évre csökkentette. Ezt követően az Internacionálé dán szekcióját betiltották.

Miután Pio 1875 márciusában súlyosan megbetegedett, három társával együtt 1875. április 8-án szabadlábra helyezték. A börtön mindhármukat legyengítette, és vidékre kellett utazniuk felgyógyuni, mielőtt folytathatták politikai tevékenységüket. 1875. június közepétől július közepéig Pio Németországban tartózkodott, ahol több munkásgyűlésen részt vett, és pihent Emsben. Koppenhágába visszatérve felvette a kapcsolatot az Internacionálé londoni maradványával, és 1875. július 27-én Marxhoz intézett levelében javasolta, hogy a következő nyárra hívjanak össze egy nemzetközi kongresszust, amelyen részt venne „minden part, akár a burzsoá sugarú baloldalhoz, akár a szélsőséges szocialista vagy kommunista frakcióhoz tartozik, tehát az egész paletta, Gambettától Bakunyinig.” Pio az iránt is érdeklődött, tudna-e Marx tudósítótakat szerezni az újság számára – Nagy-Britanniából, Franciaországból és Dél-Európából.

Régi genfi kapcsolatától, J. Ph. Beckertől 1875. július 27-I levelében svájci tudósítótakat és az olaszországi lapok levelézési címeit kérte.

Pio javaslata egy átfogó kongresszus összehívására heves fejrázást váltott ki Marxból és Engelsből. A Bakunyinnal és az anarchistákkal az 1872-es hágai kongresszuson folytatott vita után Pio elképzelése szinte örültségnek tűnt. Pio talán tényleg az örültség állapotában volt három évnyi elszigeteltség után, vagy lélekben még 1872-ben járt, bebörtönzése előtt. Mindenesetre aligha értette teljesen azt a fejlődést, amelyet a nemzetközi munkásmozgalom távollétében átélt.

Másrészt képes volt gyorsan alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, és kevésbé ambiciózus, reális együttműködést szorgalmazott a dán és brit szakszervezeti mozgalmak között, amikor 1876 tavaszán Nagy-Britanniába utazott, hogy „tanulmányozza az ottani munkakörülményeket, különös tekintettel a szakszervezetekre és a nagy mezőgazdasági munkásszervezetekre, és bemutassa az eredményeket a munkáskongresszusnak, amely – mint ismeretes – június elején ül össze.” Az említett munkáskongresszus a dán szociáldemokraták első kongresszusa, a gimlei kongresszus volt.

1876. május 7-én Pio Nagy-Britanniába utazott. Május 22-ig Londonban tartózkodott, ahol többször tárgyalt Marxszal és Engelszel. Pio szerint Marx elutasító volt a projektjével szemben:

„Marx dühös lett, amikor előhoztam a témát. ‘Csak bajom volt ezekkel,’ mondta, ‘mindenki csak támogatást kért agitációhoz, sztrájkokhoz és minden egyébhez, és ha nem kaptak, azt mondták, hogy mindent megtartunk magunknak. Mindenki feltételezte, hogy mások fizettek nekik hozzájárulást, de valójában szinte senki nem fizetett. Személyes áldozásunk és kölcsönök nélkül, amelyeket személyes befolyás alapján egyik vagy másik ‘meglepő’ külföldi szervezetnek adtunk, semmi sem valósult volna meg. És köszönetképpen végül visszautasíthattuk a vádakat, miszerint megtartottuk a befizetett ‘gazdagságot’, és milliomossok lettünk belőle.’

Ezután bemutattam a tervemet. Marx és Engels sokáig figyelmesen hallgattak. Végül Marx vette át a szót:

‘Nem szeretném elbátortalanítani’, mondta, ‘de meg vagyok győződve arról, hogy ha a szakszervezetekhez fordul, semmit sem fog elérni. Nem tudja, milyen emberekből állnak ezek a szervezetek, de megpróbálom elmagyarázni Önnek. Az úgynevezett főtitkárok azt a benyomást keltik, hogy nagyon szorgalmas népről van szó; csupán heti 2 fontot kapnak elég jelentős munkáért; de itt ugyanaz a helyzet, mint a parlamentben és bizonyos plébániai hivataloknál: a legfontosabb az előre nem látható többletjövedelem. Ami a politikát illeti, a főtitkár birkanyájként irányítja szervezetét. Ha azt mondja a tagságnak, hogy a konzervatívokra szavazzanak, a konzervatívokra szavaznak, ha pedig azt mondja, a liberálisokra szavazzanak, a liberálisokra szavaznak. A főtitkár minden választáskor eladja az embereit, néha a konzervatív, néha a liberális pártnak, de mindig a legnagyobb ajánlattevőnek, és ami a birkákat illeti, alig lehet észrevenni. Bizonyos kocsmákban találkozunk, és nagyon titokzatos azonosító jeleket használnak, hogy avatat-

lanok ne lopakodhassanak be. Aligha engednék be Önt érdekes tárgyalásaikra, mert a főtitkár nem akarja, hogy bárki hozzáférjen a juhállományhoz, de ha be is engednék, hamarosan elege lenne belőlük. A tárgyalásaik arról szólnak, vajon N. N. nem kapott-e két koronával több táppénzt, vagy valami hasonló fontosságú civakodásról.'

'Igen', mondta Engels, 'teljesen egyetértek. Sok dolgom volt velük, de el kell mondanom, hogy ők a legszűklátókörűbb gondolkodású kispolgárok, akikkel valaha találkoztam. Szervezetük tőkéje számukra a minden. Nem adnak egy almát anélkül, hogy azonnal ne kapnának egy körtét cserébe, és keresztül-kasul fertőzi őket az ebben az országban általánosan elterjedt betegség, amit nacionalista örületnek neveznek. Túlságosan megvetik a többi nemzetet ahhoz, hogy egyesülni tudjanak velük.'

'Gondoltam erre', feleltem, 'de feltételezem, hogy elfogadják a javaslatomat, mivel előnyös lehet számukra, és nem igényel nagyobb áldozatot annál a pár fillérlnél, amire az iroda fenntartásához szükség van. A legutóbbi sztrájkok még a legmakacsabbaknak is [megmutatták], hogy nemzetközi kapcsolatokra van szükség, hogy a tőkések ne használhassák az egyik ország munkásait egy másik ország munkásainak elfojtására.'

'Talán elér valamit ezt a hangnemet használva', mondta Marx fejcsóválva, 'de nagyon kétlem. Már rég lemondtunk róla, sok sikertelen próbálkozás után. Véleményem szerint ebben az országban sokkal rosszabb a helyzet annál, mint ha nem lettek volna szervezetek... Meggőződéseim, hogy a meglévő szakszervezeteknek előbb időre van szükségük, hogy bizonyítsák alkalmatlanságukat és feloszlattassanak, mielőtt új ötletek behozatala szóba kerülhetne. – De próbálja meg! Menjen el a főtitkárokhoz! Látni fogja, milyen udvarias úriemberek, és meg kell győződnie arról, hogy úgy van, ahogy mondtam.'

Nyilvánvaló, hogy Pio beszámolójában Marxot és Engelset olyan helyzetbe hozta, amely hasonlított a sajátjához, szembenállva az általa elhagyott munkásmozgalommal.

Az állítólag skandináviai utat tervező Marx meghívást kapott tőle a gimlei kongresszusra, amelyet elutasított – 1876. május 25-én Engelshez írt levele szerint, ellentétben a Marxszal való tárgyaláson tett korábbi kijelentésével.

„A koppenhágaiak levélben és táviratban küldtek meghívót (a június eleji) munkáskongresszusra Piónak (aki hétfőn távozott)... Fantasztikus ötlet, hogy ilyen vendégszerepléseket adhatok.”

A dán szociáldemokraták első kongresszusa

A gimlei kongresszus a dán szociáldemokraták első programjáról is döntött. A program szorosan a német gothai programra épült, amelyről az eisenachiak és a lasalleiánusok az elmúlt évi egyesítési kongresszuson döntöttek. Marx 1875. májusi írásában keményen bírálta a gothai programot. Marxnak a lasalleiánus fordulatokkal és gondolatokkal kapcsolatos kritikája a gimlei programra is vonatkozott, ám a kritika csak 1891-ben vált nyilvánossá, amikor Engels a *Neue Zeit*-ben publikálta.

Az angol szakszervezetek hidegen fogadták Pio javaslatait, de ő nem adta fel a nemzetközi szakszervezeti együttműködés megteremtésére irányuló törekvéseit. A *Social-Demokraten* 1876. október 1-I számában „A munkásokhoz” címmel megjelent cikkében ezt írta:

„Belgiumban és Németországban egyaránt pozitívan álltak a javaslatomhoz, de mindkét helyen állították, hogy kudarcot vallok a britek túlzott nemzeti büszkesége miatt. Régi vezetőnk, Karl Marx, valamint hű barátja és segítője, Engels ugyanezt kifogásolta Londonban; de, bár természetesen elismertem e férfiak nagyobb rálátását, eltért a véleményem, amelyet alátámasztott azon tény, hogy a javaslatot a dán fél tette meg. A brit munkavállalók tartanának a német, francia vagy belga bevándorló munkásoktól; mi azonban túl kicsik vagyunk, hogy ilyen érzést keltsünk... Ezután barátom és elvtársam, Schumann litográfus úr segítségével, valamint Marx és Engels urakkal folytatott hosszas beszélgetésekkel sikerült nagyjából áttekintennem a helyzetet, amit visszatérésem után az irodalom áttekintésével bővíttem, végül javaslatot tettem a koppenhágai szakszervezeteknek, hogy delegáljanak a tárgyalásokra.”

Pio megkapta a koppenhágai szervezet felhatalmazását, hogy tárgyalásokat folytasson a brit szakszervezeti kongresszussal, amely 1876 őszén Newcastle-ban ülésezett. A tárgyalásokat a *Social-Demokraten* tudósítója, Fritz Schumann litográfus folytatta, aki Londonban élt, és akinél Pio a brit fővárosban tett utazása során megszállt. Utasításaiban Pio széles hatáskörrel ruházta fel Schumannt, de nagyon is konkrét volt.

„A világ munkaerőpiacának szabályozásához minden ország munkavállalóinak a lehető legpontosabb statisztikai információkat kell cserélniük, különös tekintettel a bérekre, a munkaidő hosszára, és mindenekelőtt az elkövetkező időszak üzleti kilátásaira.”

Henry Broadhurst, a szakszervezetek parlamenti bizottságának titkára továbbította Pio javasatát a bizottság minden tagjának, majd a kezdeményezés hamvába holt. Pio a Nemzetközi Szeparatista/Anarchista Munkáskongresszushoz is fordult, amely 1876 októberében Bernben ülésezett, de ez a kezdeményezés sem vezetett eredményre.

Pio internacionalista reményeinek ezen egyértelmű vereségeit annak jeleként kellett tekintenie, hogy a dán és a nemzetközi munkásmozgalom kapcsolatainak újraképzése az adott helyzetben nem valósulhatott meg. 1877-es, Geleffel közösen Amerikába „menekülését” szintén ebben a kontextusban kell értelmezni. Ez egy rendkívül eseménydús időszaknak vetett véget a dán munkásmozgalomban, amelyet a szakszervezeti képviselők a következő évben szerveztek újjá a Szociáldemokrata Szövetség gyűjtőerejével.

De Pio internacionalista elképzeléseinek volt egy utóhatása. Fritz Schumann, akinél Pio Londonban megszállt, és aki közvetítő szerepet játszott a brit és dán szakszervezetek között, később a Nemzetközi Munkaügyi Unió Tanácsának tagja lett. E minőségében 1878. április 16-án kinevezték a Skandináviáért felelős titkárrá, ugyanakkor a Social-Demokraten londoni tudósítójaként dolgozott.

Engels és a dán munkásmozgalom az 1880-as évek végén

Míg az 1870-es évek dán munkásmozgalmának nemzetközi perspektíváját Pio képviselte, az 1880-as évek szervezettebb és sikeresebb internacionalizmusát Jens Jensen személyesítette meg. Fünen szigetéről származó vándorfestő volt, aki karrierjének kezdetén részt vett az első koppenhágai festőszakszervezet, majd 1886-ban a koppenhágai szakszervezeti kartell, végül 1898-tól a dániai szakszervezetek nemzeti szövetségének szervezésében.

Jens Jensen világosan látta a nemzetközi együttműködés fontosságát, és az 1886-ban a svédországi Göteborgban megrendezett első skandináv munkáskongresszuson való részvétele kaput jelentett számára a nemzetközi környezetbe. Ezt folytatta az 1888 augusztusában Koppenhágában megrendezett második skandináv munkáskongresszus levezetésével, amely két kongresszus jelentette a belépését a Skandinávián kívüli nemzetközi munkásmozgalomba. A nemzetközi színtéren 1888 novemberében debütált a londoni Nemzetközi Szakszervezeti Kongresszuson, amelyet a brit Szakszervezeti Kongresszus (Trades Union Congress,

TUC) hívott össze Swansea-ban 1887 szeptemberében – 11 évvel azután, hogy ugyanezen brit szakszervezetek elutasították Louis Pio kísérletét.

A koppenhágai szakszervezeti kartell mandátumával Jens Jensen és Pierre Christensen október 31-én Koppenhágából az Új Óra-vonattal Esbjergbe utaztak, ahonnan hajóval folytatták útjukat Nagy-Britanniába. Jens Jensen azt tervezte, hogy 14 napot tölt Londonban, ezalatt részt vesz a kongresszuson, illetve megismerkedik a világ legnagyobb városának munkakörülményeivel, és kapcsolatokat létesít a nemzetközi szocialista környezetben.

A londoni kongresszust tisztán szakszervezeti kongresszusnak tervezték A St. Andrew's Hallban került megrendezésre 1888. november 6-10. között. A két dán szakszervezeti képviselőt két másik dán szocialista, Gerson Trier és Niels Møller ács fogadta, akik mindketten a városban tartózkodtak. A felszín alatt repedések mutatkoztak, amikor Pierre Christensen és Gerson Trier a dán szociáldemokraták ellenzékéhez csatlakozott.

Londoni tartózkodásuk alatt a dán küldötteknek lehetőségük volt meglátogatni a nemzetközi mozgalom legfontosabb ikonját, Friedrich Engelst. Jens Jensen részt vehetett a lakásán folytatott beszélgetésekben, mivel németül beszéltek, ami „a fülemben dánnak hangzik” – írta a Social-Demokratennek 1888. november 13-I levelében, ahol így számolt be az Engelsnél tett látogatásról:

„Messze északon, a Primrose Hill mögött él egy férfi, akinek a nevét minden szociáldemokrata ismeri. Ő Karl Marx régi barátja és munkatársa, Friedrich Engels. Ő az, aki Marx halál után folytatta nagy művét, A tőkét. Első részei már nyomtatásban vannak, a harmadik és utolsó rész hamarosan következik. Kedden dán és belga elvtársakkal együtt meglátogattam a szociáldemokrata munkások e tudós élharcosát. Nagyon barátságos fogadtatásban részesültünk, és és hamarosan élénk beszélgetés kezdődött. A téma természetesen a munkáskérdés volt. Engels vette át a szót, és ritka elevenséggel beszélt úgy napjaink égető kérdéseiről, mint a korábbi eseményekről. És milyen érdekes volt hallani, hogy ez az öreg ember hogyan beszél a mi nagy ötleteinkről. Nem mulaszthatom el megemlíteni azt a kis kegyességet, amellyel Engels elhunyt barátjáról beszél. A tágas nappaliban egy nagy íróasztalnak volt helye, a falak előtt nagy könyvespolcok húzódtak, és egy nagy, gyönyörűen kidolgozott Marx-fénykép lógott itt, ami minden jelenlévő csodálatát felkeltette. Engels elmondta, hogy névjegykártya-portéból készült, és mindegyikünknek egy-egy ilyen képet ajándékozott. Ugyanezen alkalommal találkoztunk Marx lányával, Ms. Avelinggel, aki a szocialista eszmék fő szószó-

lója. Miután néhány órát eltöltöttünk ezzel az érdekes emberrel, elkészöntünk, és újabb látogatásra kaptunk meghívást.”

30 év távlatából Jens Jensen részletesebb leírást adott Engelsről a Social-Demokraten 1918. május 5-i Karl Marx születésének 100. évfordulójára írt cikkében, ahol többek között ezt írta:

„A lakó [Engels] a várttól teljesen eltérő benyomást tett rám. A magas, csontos férfi nagy, német professzor-szakállal, a nagy, bokros szemöldök alatt csillogó szemekkel, visszavonultsága ellenére tele volt élettel és a nagyvilág iránti érdeklődéssel, és meghökkenítő ismereteket mutatott aznapi látogatóinak hazájuk viszonyairól. Arra számítottam, hogy egy érdekes szobatudóssal találkozom, aki mélyen beleásta magát a társadalmi élet törvényeibe és jelenségeibe, akinek munkái ennek egyedülálló tanúságtételei, de egy olyan embert találtam, aki nemcsak hatalmas tudással rendelkezett, de tele volt élettel és egészséges humorérzéssel bírt, ami mindannyiunkat gyorsan megfertőzött, így úgy beszéltünk egymással, mintha régi ismerősök és barátok lennénk.”

Jens Jensen még egy hetet töltött Londonban, ahol bővítette nemzetközi kapcsolatait. Ezután levelezést folytatott Henry Broadhursttal, az UTC parlamenti bizottságának titkárával. Ugyanazzal a Broadhursttal, aki Pio kapcsolattartója volt.

Gerson Trier, aki Jens Jensen tolmácsként és idegenvezetőjeként működött annak londoni tartózkodásakor, 1883 óta élt a városban. Jómódú koppenhágai zsidó családból származott, francia szakon szerzett diplomát, és nyelvtanárként dolgozott, mielőtt Koppenhágában és Párizsban kémiai tanulmányokba kezdett, és belépett az üzleti életbe. 1881-ben egy párizsi dán vállalat meghatalmazott vezetője lett, 1883-tól pedig a cég londoni fiókját vezette.

Trier már Párizsban kapcsolatba került szocialista körökkel, köztük földijével és későbbi elvtársával, Nic. L. Petersennel. Petersen képzett esztergályos volt, napszámosként dolgozott Németországban és Franciaországban, ahol több forradalmi körhöz csatlakozott. 1888 elején Petersennek számos skandináv szervezetet sikerült összefognia az Egyesült Skandináv Klub keretében. Gerson Trier felvette vele a kapcsolatot, és agitátorként foglalkoztatta.

Trier Londonban nemzetközi szocialista körökben is jelen volt, ahol megismerkedett és összebarátkozott Engelsszel. Valószínűleg Marx és Engels több művét is olvasta, bővítette ismereteit a szocialista elméletekről, és dán kontextusban a munkásmozgalom marxista tendenciájának fontos képviselőjévé vált.

Engels utolsó munkáját, az 1884-ben megjelent *A család, a magántulajdon és az állam eredetét* Trier nagy érdeklődéssel olvasta. Történeti tudását át akarta adni a dán közönségnek. Az 1888-ban a *Socialistisk Bibliotek* sorozatban megjelent dán előszóból kiderül, hogy 1885-ben elvárható egy érettségi. Engels ezért 1885 márciusának elején kapta meg a fordítás első részét, mivel Laura Lafargue-nak 1885. március 8-án írt levelében „nagyon ügyesként” jellemezte. Engels sok vasat tartott a tűzben, és a Triernak adott válasz késett. Maga Trier nagyon elfoglalt volt, és a fordítás fennmaradó részét csak 1887. március 22-én küldte el Engelsnek, akitől egy másnapról keltezett levélben kért bocsánatot a hosszú várakozási időért, és néhány órányi beszélgetést kért tőle. Engels ugyanaznap megerősítette a kézhezvételt, de egészségügyi okok miatt úgy döntött, hogy csak akkor találkozik vele, amikor Trier visszatér egy tervezett koppenhágai utazásról. Engels azonban május elején még nem olvasta el a fordítást, amelyet valószínűleg csak 1888 februárjában hagytak jóvá. Február 29-én a *Socialistisk Bibliotek* szerkesztői megerősítették Trier fordításának kézhezvételét.

A *Socialistisk Bibliotek* VII. köteteként jelent meg, és nem ez volt Engels első műve ebben a sorozatban. A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig már megjelent a *Socialistisk Bibliotek*ben. A *tőke* első kötete 1885-ben jelent meg a sorozat IV. részeként, a második kötet pedig 1887-ben V. könyvként. A dán munkásmozgalom volt az első, amely kiadta A *tőke* mindkét kötetét. A *Socialen-Demokrat* mindkét kötetet recenzálta.

A *Socialistisk Bibliotek*kel párhuzamosan a szociáldemokraták kiadták a rövidebb írásokat közlő *Socialistiske Skrifter* sorozatot. Ennek II. kötete Marx-Engels: *Kommunista kiáltvány* címmel jelent meg 1898-ban. A *Tőke és Munka* címet viselő IV. kötet Marx elméleteinek Domela Nieuwenhuis által készített összefoglalását tartalmazta. 1900-ban pedig a XVI. kötet jelent meg Karl Marx: *Bérmunka és tőke* címmel.

A szocializmus ezen és egyéb klasszikusainak publikálása jelentős, és a dán szociáldemokraták vezetőinek fejlett elméleti tudatosságáról, valamint a dánok szocialista klasszikusok iránti érdeklődéséről tanúskodik.

Trier a nemzetközi szocialista környezetben is tevékenykedett, és 1885. január 27-én Engelshez fordult azzal az ajánlattal, hogy *A család, a magántulajdon és az állam eredetét* dánra fordítja. Triernak két hónapra volt szüksége a kézirat lefordításához, de Engels, aki értett és olvasott dánul, nem volt meglegedve, és maga is

kidolgozott néhány átfogó változást. Elfoagható kézirat csak 1887-ben állt rendelkezésre Familjens, Statens og Privatejendommens Oprindelses címmel.

Gerson Trier és Petersen egyaránt kapcsolatba lépett Engelsszel, és tárgyaltak vele egy újabb dániai szocialista újság megindításáról a Social-Demokraten mellett. Indokolt a feltételezés, hogy ezek a beszélgetések a szocializmus, a szocialista elmélet és a munkásmozgalom dániai kérdéseivel is foglalkoztak. Engels korábban titkárként foglalkozott a dán munkásmozgalommal, és folyamatosan figyelemmel kísérte az ott zajló eseményeket. Az aktuális politikai zűrzavar, amelyben egy belső pártellenzék 1887 óta harcolt a szociáldemokraták és a parasztpárt választási együttműködése ellen, érdekes fejlemény volt Engels, Trier és Petersen számára. Beszélgetéseik során kidolgozhattak egy stratégiát az elkövetkező politikai helyzetre.

A forradalmi ellenzék

Bárhogy is történt, Trier és Petersen az ellenzék oldalára állt, ideológiai lendületet adva nekik, amikor 1888-ban, illetve 1889-ben visszatértek Dániába. A szociáldemokraták és a parasztpárt közötti választási együttműködéssel szembeni kritika így a part reformizmusának általános kritikájává bővült. A szocialista-forradalmi alternatívát összejöveteleken és az újonnan létrehozott Arbejderen. Socialistisk Ugeblad [A munkás. Szocialista hetilap] hasábjain mutatták be, ami 1889 április 1-től jelent meg, a pártvezetés beleegyezése nélkül.

Az Arbejderen az ellenzéki erők központjává vált, és mozgalmas találkozók sorozatát váltotta ki a pártszervezetekben, vitaklubokban és felolvasóköreikben. Az ellenzék és a pártvezetés közötti ellentétek 1889 nyarán érték el a csúcspontot, amikor a pártvezetés összezavarodott abban a kérdésben, hogy a dán part résztvegyen-e a II. Internacionálét megalakító párizsi kongresszusokon. Olyan messzire mentek, hogy lemondtak a pártelnök-jelöltségről az ellenzéki jelölt és egy szimpatizáns javára. Az ellenzék megdöbbentő győzelme azt a benyomást keltette, hogy erős pozíciókkal bírnak. Ezt megerősítették a Svendborg tartományi városban 1889. július 28-án tartott tüntetésen, ahol Gerson Trier olyan határozatot javasolt, amely felszólította a szociáldemokratákat, hogy szakítsanak meg minden kapcsolatot bármely polgári párttal.

A határozat ellentmondott a part gyakorlatának, és a Social-Demokraten 1889. augusztus 11-i és 16-i számában P. Knudsen pártelnök „szintiszta szekta-

rianizmusnak” minősítette a svendborgi határozatot. Gyengíteni és elszigetelni a szociáldemokratákat, akiknek éppen ellenkezőleg, „minden eszközt fel kell használniuk az előrehaladáshoz, beleértve a többi párttal való kapcsolatot is, ha így előnyöket szerezhet a párt és a munkások számára”. A nézeteltérések főleg taktikai és szervezési kérdéseket érintettek. A demokrácia fogalma nem osztotta meg a pártot. Noha szorosan kapcsolódott a pártokkal való együttműködés központi problémájához és a szocializmus felé vezető úthoz, a demokrácia fogalma alig jelent meg a vitában. A forradalmárok álláspontját nem utasították el antidemokratikusként vagy illegitimként, és fordítva, a párt vezetésének álláspontját sem utasították el azzal az indokkal, hogy az igazi demokrácia valami más, mint a parlamentarizmusért folytatott harc.

A pártvezetés érezte, hogy bármelyik pillanatban bekövetkezhet a szervezeti szétválás, és kijelentették, hogy a lehető legnagyobb mértékben befogadták az ellenzéket, de 1889 novemberében úgy döntöttek, hogy kizárják a pártból az Arbejderen szerkesztőbizottságát. November 18-án, közvetlenül a kizárás előtt az Arbejderen ezt írta: „A dán szociáldemokraták arra készülnek ebben a pillanatban, hogy olyan akciót hajtsanak végre, amely fekete lap lesz a szocializmus történetében. Hét párttagot, akik e lap szerkesztőbizottságát alkotják, el akarnak távolítani a pártból.”

A kizárás feltűnést keltett és sokkot okozott a nemzetközi munkásmozgalomban. A Der Sozial Demokrat című német lap így zárta értékelését: „Az ellenzék erőszakos eszközökkel történő eltávolítására irányuló ilyen jellegű kísérletek általában nem javítanak, hanem rontanak a helyzeten”.

A kizártak és támogatóik 1890 januárjában megalapították a Det revolutionær-socialistiske Arbejder-parti [A Forradalmi-Szocialista Munkáspárt] nevű szervezetüket. Nemcsak hogy nem zárták ki őket a nemzetközi szinterről, hanem részt vettek az 1890-es és 1892-es skandináviai munkáskongresszusokon, valamint a II. Internacionálé 1891-es brüsszeli kongresszusán, ahol Petersen tartotta a beszámolót Rapport sur le Mouvement Socialiste en Danemark présenté par le Parti Socialiste Revolutionnaire [A Forradalmi Szocialista Párt beszámolója a dániai szocialista mozgalomról] címmel.

Engels levelezése Gerson Trierrel

1889. December 8-án Engelshez intézett levelében Gerson Trier felsorolta az ellenzék eredményeit:

1. Vita kiváltásával erősítette a beáramlást a pártszervezetekbe
2. Kikényszerítette a párt részvételét a párizsi kongresszuson
3. Szorgalmazta az eddiginél több szociáldemokrata jelölt indítását a Riksdagválasztáson

Trier levele hosszas vitát eredményezett Londonban Engelsszel a forradalmi taktika kérdésében.

1889. december 18-án kelt levelében Engels elhatárolódott a dán forradalmárok alapvető álláspontjától:

„London, 1889. december 18.

Kedves Trier Úr,

Nagyon köszönöm a 8-i beszámolót. Ha szeretné ismerni véleményemet a legutóbbi koppenhágai akcióról, amelynek Ön is áldozata volt, akkor egy olyan ponttal kezdem, amelyben *nem* értek egyet Önnel.

Elvileg elutasítanak mindig és mindenféle, még a pillanatnyi együttműködést is a többi féllel. Elégge forradalmár vagyok ahhoz, hogy ne tiltsam teljesen és minden körülmények között ezt az utat, ha előnyös vagy a legkevésbé káros.

Egyetértünk abban, hogy a proletariátus nem tudja erőszakos forradalom nélkül megszerezni a politikai hatalmat, az egyetlen kaput az új társadalomhoz. Ahhoz, hogy a proletariátus elég erős legyen a küzdelem napján, szükség van rá – és ezt Marx és én 1847 óta képviseljük – hogy saját pártot hozzon létre, egy önálló és mindenki mással szembeszálló, öntudatos osztálypártot.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy ez a párt nem használhat fel más pártokat céljai eléréséhez. Nem jelenti azt sem, hogy jelenleg nem támogathat más pártokat olyan intézkedésekben, amelyek vagy közvetlenül hasznosak a proletariátus számára, vagy amelyek a gazdasági fejlődés vagy a politikai szabadság szempontjából előrevivőek. Támogatnék mindenkit, aki Németországban valóban küzd a majorátusok és más feudális maradványok eltörléséért, a bürokrácia, a védővámok, a szocialista törvények, a gyűlekezési és egyesülési jog korlátozása ellen. Ha a német Fortschrittspartei vagy az Ön dán Vestre-je egy igazi radikális polgári párt lenne, és nem pusztán nyomorult szájhősök, akik elrejtőznek egy Bismarck

vagy Estrup első fenyegetőzésére, akkor semmiképp sem lennék ellene feltétlenül minden velük szemben állóval való együttműködésnek bizonyos célok érdekében. Ha parlamenti képviselőink a másik fél által előterjesztett javaslatra szavaznak – és ezt nekik elég gyakran meg kell tenniük – az már együttműködés. De csak akkor támogatom, ha az előny – közvetlenül nekünk, vagy az ország gazdasági és politikai forradalom felé irányuló történelmi fejlődése szempontjából – vitathatatlan, és megéri az erőfeszítést. És feltéve, ha nem kérdőjelezi meg a párt proletár osztályjellegét. Számomra ez az abszolút határ. Ezt a politikát, amit már 1847-ben kidolgoztunk, megtalálhatja a Kommunista Kiáltványban, ezt követtük 1848-ban, az Internacionáléban, mindenütt.

Az erkölcs kérdésén kívül – itt ez nem lényeges, azért teszem félre – én, mint forradalmár, minden olyan eszközt használhatok, amely a célhoz vezet, a legerőszakosabb, de akár a legszelídebbnek tánó módon is.

Egy ilyen politika belátást és karaktert igényel, de melyik nem? Ez a korrupció kockázatának tesz ki minket – állítják az anarchisták és Morris barát. Igen, ha a munkásosztály bolondok, gyengék és könnyen megvásárolható rongyemberek társasága, akkor jobb, ha azonnal csomagolunk, akkor sem a proletariátusnak, sem nekünk nincs helyünk a politikai színtéren. A proletariátus, mint minden más párt, nagy valószínűséggel a saját hibáinak következményei révén lesz bölcs, senki sem tudja megkímélni ezektől a hibáktól.

Véleményem szerint téved, amikor egy eleinte pusztán taktikai kérdést elvi kérdésként vet fel. És szerintem ez eredetileg egy taktikai kérdés. De egy taktikai hiba az elv megsértését is eredményezheti.

Amennyire meg tudom ítélni, igaza van a Hovedbestyrelsen taktikájával kapcsolatban. A dán baloldal évek óta méltatlan operettellenzéket játszik, és fáradhatatlanul, újra és újra megerősíti impotenciáját a világ előtt. A fegyveres akció lehetősége – ha volt is egyáltalán – már rég elmúlt, és úgy tűnik, e baloldal egyre növekvő része vágyik az Estruppal való megbékélésre. Számomra úgy tűnik, hogy egy valódi proletárpárt nem működhet együtt egy ilyen párttal anélkül, hogy hosszútávon el ne veszítse munkáspárti osztályjellegét. Tehát csak egyet tudok érteni Önnel abban, hogy a mozgalom klasszikus jellegét hangsúlyozza ezzel a politikával szemben.

Ami a Hovedbestyrelsen Önnel és barátaival kapcsolatos megközelítését illeti, az ellenzék ilyen általános kizárása a pártból az 1840-51 közötti titkos társaságokban volt jellemző; a titkos szervezet elkerülhetetlenné tette ezt. Az O'Connor-

diktatúra alatt az angol chartisták között is előfordult, még hozzá elég gyakran. – De a chartisták, ahogy a név is mutatja, közvetlenül a sztrájkban szerveződő párt volt, ezért diktatúra alatt álltak, és a kizárás katonai intézkedés volt. Békeidőben azonban csak a lasalleiánus J. B. von Schweitzer ‘szoros szervezeteiben’ tudok ilyen önkényes eljárásról; von Schweitzernek szüksége volt erre a berlini rendőrséggel folytatott gyanús üzelmei miatt, és ezzel csak felgyorsította az Általános Német Munkásszövetség dezorganizációját. A ma létező szocialista munkáspártok közül – miután Rosenberg úr boldogan eliminálta magát Amerikában – aligha lehetne fontolóra venni a belső ellenzék dán modell szerinti kezelését. Minden párt működésének és gyarapodásának része a mérsékeltebb és szélsőségesebb tendenciák kialakulása és belső küzdelme, és aki egyszerűen kizárja a szélsőségeket, csak elősegíti további növekedésüket. A munkásmozgalom alapja a létező társadalom legélesebb kritikája, lételeme a kritika, hogyan kerülhetné hát el önmaga kritizálását, talán be akarná tiltani a vitát? Követeljünk másoktól szólásszabadságot önmagunknak, aztán újra töröljük el azt a saját sorainkban?

Ha szeretné teljes terjedelmében közzétenni ezt a levelet, nincs kifogásom elene.

Tisztelettel”

A szakszervezeti mozgalom szervezeti felépítése 1898-ban érte el a csúcspontot, amikor létrejött a De samvirkende Fagforbund központi szakszervezeti szövetség, melynek elnöke Jens Jensen lett.

Ez kialakította a dán munkásmozgalom struktúráját, amelyet a XX. század folyamán – úgy a politikán, mint a szakszervezeteken keresztül – nagyfokú centralizációval kellett átalakítani, kölcsönös képviselettel az irányító testületekben.

A „dán modell” alapját az 1899. szeptemberi megállapodás rakta le. 1910-re a megállapodást kibővítették a modellt kitöltő munkajogi rendszerrel: a szociális partnerek megállapodtak a kollektív szerződésekben, munkaidőben, munkafeltételekben stb.

Jens Jensen a szeptemberi megállapodást kísérleti jellegűnek tekintette, amin javítani kell, amikor a felek legközelebb konfliktusba kerülnek. Véleménye szerint a következő nagyobb munkaügyi vita nemzetközi lenne. Szükség volt tehát a nemzetközi szakszervezeti együttműködés megteremtésére, és tervét 1901-ben meg is valósította, amikor a koppenhágai skandináv munkáskongresszus kapcsán előkészítő értekezletre hívta össze a különböző szakszervezeti képviselőket.

Itt a két legjelentősebb szakszervezeti vezető, Carl Legien a Németországi Szakszervezetek Általános Bizottságától és Isaac Mitchell a TUC-tól találkozott a skandináv és más szakszervezeti vezetőkkel, ahol megállapodtak a Szakszervezeti Szövetség nemzetközi titkárságának felállításáról, melynek ügyvezető igazgatója Carl Legien lett.

A kizárás egy évtized alatt rendeződött, az elméleti vita egyértelmű gyengülésével az 1880-as évek határozottan elméleti érdeklődéséhez képest. Ezzel szemben az 1890-es évtized a szervezeti – politikai és szakszervezeti – fejlődés jegyében telt.

Az 1890-es évek elején Gerson Trier ismét Engelshez fordult – 1892. április 18-i és június 30-i⁴ leveleiben. Az első levélben Nic. L. Petersen letartóztatásáról számolt be. Trier így ír Petersen szocializmusért vívott harcáról és a forradalmárokról:

„Csodálatos – ebben a mozgalomban aligha egyedülálló, mindazonáltal nem kevesebb – önzetlenséggel minden erejét és idejét egyetlen dolognak szentelte: a szocializmus terjesztésének, szó szerint éhezett és szenvedett ennek az ügynek a szolgálatában. Lelkesen támogatja Marx társadalomfelfogását, és mint Ön is emlékszik, azt állította, hogy a dán szociáldemokráciának politikai tevékenységében az osztályharcot kell elfogadnia, ami az otthoni pártból való kizárásához vezetett. Az Arbejderen volt a szocializmus ezen felfogásának orgánuma, amelynek néhány cikkében N. P. elkerülhetetlennek nyilvánította a fennálló társadalom elleni forradalmat, és felszólított minden munkást, hogy készüljön fel egy másik társadalmi formára, ezért N. P.-t decemberben letartóztatták, és érthetetlenül keményen, egy év börtönnel büntették. Aki N. P.-vel beszélt, kétségtelenül a szocializmus fáradhatatlan agitátorát hallotta. Az Arbejderen cikkei nem tartalmaztak mást, mint amit már százszor elmondottakat és leírtakat, de a N. P. mellett álló kis párt (az úgynevezett forradalmi szocialisták) világosabbá tették vezetőink előtt a szocializmus mibenlétét, mint talán az összes koppenhágai nagy szociáldemokrata, ami inkább radikális-liberális kispolgári párt. N. P.-t természetesen nem e cikkei, hanem a Május Elseje Mozgalomban való részvétele és a munkanélküliek melletti agitáció miatt ítélték el.”

1892. május 8-án Trier kérésére Engels Petersennek címezte a válaszát. Az Engels-levél kivonatában többek között ez szerepel:

⁴ Az eredeti szövegben „június 31” szerepel, nem tudom, hogy a hónapban vagy a napban van-e elütés.

„Dánia eltér más országoktól: amiért másokat felmentenek, egy szocialistát elítélnék, és amiért mások egy hónapot kapnak, egy szocialistát egy vagy több évnyi kényszermunkára ítélnék. Ez azt bizonyítja, hogy egyre jobban félnek tőlünk, de nem kevésbé sajnálato azok számára, akik a reakció áldozatává válnak.

Nagyon köszönöm Önnek az Arbejderen terjesztését. Mivel a Social-Demokratent csak kivételesen látom, az Önök lapja volt az egyetlen információ-forrásom a dán viszonyokról, és ez még öröndetesebbé teszi számomra.”

Petersen 1892. május 22-én válaszolt Engelsnek, és megerősítette, hogy „veszett kutyaként ismerik a városban, alig kapott megfelelő bért, és néhány napig szó szerint száraz kenyere sem volt”.

1892. június 30-án⁵ Gerson Trier utoljára írt levelet Engelsnek, amelyben leírta a körülményeket, amelyek között Petersen élt. 1893. július 3-án Petersen fordult Engelshez társadalmi-statisztikai adatokkal a népesség összetételéről, a mezőgazdasági munkások helyzetéről és más releváns kérdésekről. Engelst azonban lefoglalta az Internacionálé következő kongresszusának tervezése, és nyilvánvalóan talált időt arra, hogy válaszoljon Petersennek visszatérése után.

Engels levelezése a dán szocialistákkal az 1870-es és 1880-as évek két időszakában mind a nemzetközi együttműködés előmozdítására irányuló törekvéseket, mind a szocialista politikai taktikák kialakítását és cseréjét igazolja.

Tágabb perspektívában a levelezés hozzájárulást jelenthetett ahhoz, hogy a dán munkásmozgalom a skandináv munkások együttműködésével önálló aktív erővé vált. A skandináv együttműködés első példája lett annak, amit regionális internacionalizmusnak nevezhetünk. Ez pedig a nemzetközi szakszervezeti együttműködés magává vált, amelyet az első világháború szakított meg.

Jegyzetek

1 MEW, 33. kötet, p. 598.

2 A dán munkás-sajtóról általában: Markvad (1975). Itt konkrétan p. 27-32.

3 A szocializmus ezen és egyéb klasszikusainak publikálása jelentős, és a dán szociáldemokraták vezetőinek fejlett elméleti tudatosságáról, valamint a dánok szocialista klasszikusok iránti érdeklődéséről tanúskodik.

4 Becker és Pio levelezése nem maradt fenn. (Schmidt 1950), lásd Larsen (1972) és Federspiel (1974).

⁵ Ld. 2. lábjegyzet.

5 Lahme (1982) S. 44 – 71, 30-31. A Pio és Engels közötti levelezés, amennyire Schmidt (1950) és Bertolt (1938) ismerték, megjelent. A javított kiadás 1983-ban jelent meg, lásd Marx i Danmark. Historiske bidrag.

6 J. Cohen csak nagyon korlátozott kapcsolatban állt a dán állammal, évekig Kielben dolgozott. Egy róla szóló munka előkészületben van.

7 N. I. Outline (1845-1883): orosz forradalmár, az IAA orosz szekciójának társalapítója.

8 A levél sérült, itt úgy tűnik, egy vagy több szó hiányzik.

9 A londoni konferenciára 1871. szeptember 17-23. között került sor. A IX. határozatról lásd MEGA2, 1871. március-november, Berlin 1978, p. 354.

10 MEW 33. kötet, p. 414-417.

11 Amíg Pio őrizetben volt, sikerült kicsempésznie egy levelet. Ezt az 1872. augusztus 19-én kelt levelet Engelsnek címezte, lásd Schmidt (1950) p. 34-36. Engels említett, de át nem adott levele valószínűleg 1872. május 5. és augusztus 19. között íródott.

12 Schmidt (1950) p. 38.

13 Lahme (1982) p. 44-71.

14 Öresunds-Posten, 1878. július 13., idézi Peer Kösling p. 107-108.

15 MEW 34. kötet, p. 15.

16 Maanedtsblad for det socialdemokratiske arbejderparti, 1876. november.

17 Nettlau (1921), p. 135.

18 Lahme (2019), p. 49 ff.

19 MEGA 1/29. kötet, p. 803-804.

20 Lásd Callesen (1973) p. 113-114. Engels műve 1888-ban jelent meg dán nyelven a Socialistisk Bibliotek sorozat VII. köteteként, a dán szociáldemokrata párt kiadásában.

21 Lahme (2019), p. 50.

22 Idézi Arbejderen, 1889. december 23.

23 A Szociáldemokrácia Archívuma, 244. rovat, 2. mappa, ABA, Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.

24 Idézi Callesen (1973), p. 122.

25 MEW 37. kötet, p. 326-328; Callesen és Gavrilenko (2013), p. 93-94, 105-107.

26 Gustav Bang értékelése egy Hjalmar Brantinghez írt levelében, 1898. december 20. In: Lahme (szerk..) 1983. p. 33, lásd még Rüdiger (1987) 234.

27 A levelek első kiadása Callesen (1973) p. 126-128. és 130-131. Új teljes kiadás: Lahme (2019).

28 Az eredeti levél nem maradt fenn, kivonatkoat az Arbejderen, újraközli Callesen (1973) p. 128. és Lahme (2019)

29 Lásd Friedrich Engels levele Nicolaj L. Petersennek. In: Meddelelser om forskning i arbejderbevægelsens historie 11. szám, p. 60-61.

Irodalomjegyzék

Bertolt, Oluf (1938): *Pionerer. Mændene fra halvfjerdsernes arbejderbevægelse*, Forlaget Fremad, København.

Callesen, Gerd (1973): „Om revolutionær taktik”, i *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, nr. 3, GMT, Aarhus, p. 109-141.

Callesen, Louise Fluger (1997): *Karl Marx – Friedrich Engels. Tekster på dansk 1848-1996. En bibliografi over artikler, breve, bøger*, ABA's bibliografi serie 10, København.

Engberg, Jens (1979): *Til arbejdet! Liv eller død! Louis Pio og arbejderbevægelsen*, Gyldendal, København.

Federspiel, Søren (1974): *Den danske arbejderbevægelse og internationalismen 1871-1878*, (utrykt speciale, Københavns Universitet)

Federspiel, Søren (1974,1): „Det nordslesvigske spørgsmål og det danske socialdemokrati i 1870'ernes begyndelse, på baggrund af striden i den tyske arbejderbevægelse”, i *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, GMT, Aarhus, p. 147-163.

Federspiel, Søren (1983): „Pio, Jensen og Marx. Internationalismens muligheder og praksis”, in: *Marx i Danmark. Historiske bidrag*, red. Gerd Callesen, Steen Bille Larsen og Niels Ole Højstrup Jensen, SFAH, Aarhus, p. 55-75.

Frandsen, Hans Dam (1976): *Fortegnelse over indlæg fra udenlandske socialister og udenlandske socialistiske blade i 'Socialisten' og 'Social-Demokraten' 1871-1913*, Danmarks Biblioteksskole, hovedopgave (Kézirat).

Kösling, Peer (1995): „Die Internationale, die britischen Gewerkschaften und anderes... Ein Gespräch Louis Pio mit Karl Marx und Friedrich Engels Mitte Mai 1876”, in *MEGA-Studien*, 1995/1, p. 100-108.

Lahme, Hans-Norbert (1974): „Zur Vorgeschichte der Dänischen IAA-Sektion, i *International Review of Social History*, vol. XIX – 1974, part 1, Assen.

Lahme Hans-Norbert (1982): *Sozialdemokratie und Landarbeiter in Dänemark (1871-1900). Eine Studie zur Entwicklung von Theorie und Praxis in der frühen dänischen Sozialdemokratie. Gleichzeitig ein Beitrag zur Diskussion der Agrarfrage in der europäischen Sozialdemokratie vor dem Ersten Weltkrieg*, Odense.

Lahme, Hans-Norbert, red. (1983): *P. Knudsen – Bidrag til hans politiske biografi*, Odense Universitetsforlag, Odense.

Lahme, Hans-Norbert (1983): *Om splittelsen i arbejderbevægelsen. En diskussion mellem A.C. Meyer, og 'Arbejderen' og Friedrich Engels, med et fragment af et ukendt Engels-brev*, in: *Marx i Danmark. Historiske bidrag*, red. Gerd Callesen, Steen Bille Larsen og Niels Ole Højstrup Jensen, SFAH, Aarhus, p. 93-104.

Lahme, Hans-Norbert: (2019): *Die Revolutionären. Gerson Trier, Nicolaj L. Petersen und die Revolutionäre Sozialistische Arbeiterpartei Dänemarks (RSAP): Beschreibung und Ausblick, Exkurse, Briefe (1889-1918)*, www.hansnorbertlahme.eu, 2019.

Larsen, Claus (1972): „Louis Pio, baggrund og udvikling 1868-1871”, in: *Årbog for arbejderbevægelsens historie*, 1972, 2, p. 7-70.

Marx i Danmark. Historiske bidrag, red. Gerd Callesen, Steen Bille Larsen, Niels Ole Højstrup Jensen, SFAH, Aarhus 1983.

Nettlau, Max (1921): „Ein verschollener Nachklang der Internationale: The International Labour Union (London 1877-78), i: *Archiv für die Geschichte des Sozialismus und der Arbeiterbewegung*, ed. Carl Grüneberg, Neue Jahrgang, Leipzig 1921, p. 134-145.

Nevers, Jeppe (2011): *Fra skældsord til slagord. Demokratibegrebet i dansk politisk historie*. Syddansk Universitetsforlag, Odense.

Nørgaard, Peder (1923): „Friedrich Engels og Danmark”, i *Socialisten*, nr. 5, 1923, p. 118-124.

Rüdiger, Mogens (1987): *Gustav Bang. Historiker og socialdemokrat*, SFAH, Aarhus.

Stender-Petersen, Ole (1987): „Om Louis Pios kontakt med Engels og Marx”, i: *Arbejderhistorie*, nr. 28, april 1987, p. 23-27.

Ole Stender-Petersen: „On the Dissemination of Marx' and Engels's Works and the Reception of Marxism in Denmark 1843-1895”, i *MEGA Studien* 1998/2, s. 49-81.

Forrásgyűjtemények

Callesen og Gavrilenko, ed. (2013): „Friedrich Engels Briefwechsel Oktober 1889 bis November 1890”, i MEGA, Dritte Abteilung, Briefwechsel, Band 30, Akademie Verlag, Berlin.

Engberg, Jens (1985): *Den Internationale Arbejderforening for Danmark. Aktstykker til belysning af statsmagtens kamp mod den tidlige arbejderbevægelse i Danmark fra august 1817 til slaget på Fælleden i maj 1872*, SFAH og ABA, København.

Engberg, Jens (1992): *Den Internationale Arbejderforening for Danmark. Aktstykker til belysning af statsmagtens kamp mod den tidlige arbejderbevægelse i Danmark fra slaget på Fælleden i maj 1872 til førernes bortrejse til Amerika i marts 1877*, SFAH og ABA, København.

MEW, Marx Engels Werke, 31. kötet, Dietz Verlag, Berlin 1965.

MEW, Marx Engels Werke, 33. kötet, Dietz Verlag, Berlin 1973.

MEW, Marx Engels Werke, Band 37, Dietz Verlag, Berlin 1978.

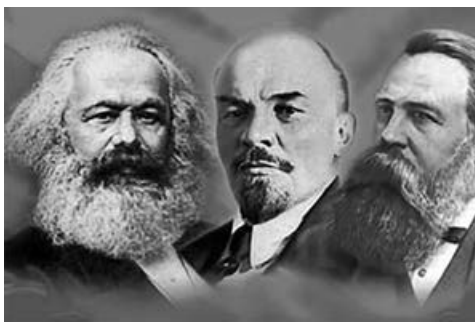
Schmidt, Børge (1950): *80 Louis Pio breve og en bibliografi*, Forlaget Fremad, København.

Stender-Petersen, Ole (1983): „Friedrich Engels’ to breve til Louis Pio, 1972”, i *Marx i Danmark. Historiske bidrag*, red. Gerd Callesen, Steen Bille Larsen og Niels Ole Højstrup Jensen, SFAH, Aarhus, p. 77-92.

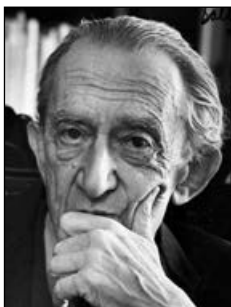
Fordította Antal Gábor

Egy ritka Engels-fotó ...

... és a szabvány montázs

LUKÁCS GYÖRGY

Friedrich Engels születésének századik évfordulójára

Feuerbachról írott könyvében Engels úgy határozta meg Marxhoz való viszonyát: „Magam sem tagadom, hogy Marxszal való negyvenéves együttműködésem előtt és alatt az elméletnek (a történelmi materializmusnak) mind a megalapozásában, mind nevezetesen kidolgozásában bizonyos önálló részem volt. De a vezető alap gondolatok legnagyobb része, különösen gazdasági és történelmi területen, sajátlag pedig végső, éles megfogalmazásuk, Marx műve. Amivel én járultam hozzá, azt Marx – mindenesetre néhány speciális szak kivételével – alkalmasint nélkülöm is véghez tudta volna vinni. Amit Marx teljesített, azt én nem vittem volna véghez. Marx magasabban állott, messzebbre látott, többet és gyorsabban tekintett át, mint mi többiek valamennyien. Marx lángész volt, mi többiek legfeljebb tehetségek.” (*Marx, Engels Művei. 21. köt. Kossuth, 1970. 279.*)

Ezekhez a szavakhoz, melyek egy igazán nagy ember fanatikus őszinteségével és hiúságot nem ismerő önismeretével íródtak, alig van hozzátennivaló. Engels emléke ellen vétenek azok, akik szentimentalitásból, hamisan felfogott kegyeletről, Engelsszel szemben akarják Engelst megvédeni, akik mindenáron azt igyekeznek bebizonyítani, hogy ezek a megállapítások – Engels szerénységéből származnak. Hamis kegyelet ez. Engels olyan igazi nagyember volt, aki nem szorult rá arra, hogy hiúságokkal áltassa magát saját világtörténeti helye és értéke felől – de legkevésbé sem szorult arra, hogy bármilyen „szerény” legyen.

Nem szorult rá, és nem érdemli meg, hogy igazi képét meghamisítsuk, olyan tulajdonságokat tulajdonítva neki, amelyekkel nem rendelkezett. Engelst saját

óriási képességei tették világtörténeti jelentőségű emberré. Nem szorult Marxtól vett kölcsönökre, hogy korszakos nagyember maradjon.

Mert Engelsnek igaza van: a történelmi materializmus módszerének felfedezése és kiépítése Marx tette volt. Azok a tények, amelyek – látszólag – ezellen bizonyítanak, csak még világosabbá teszik ezt a helyzetet. Igaz: Engels előbb feküdt rá teljes erővel a kapitalista gazdasági rend elemzésére, mint Marx. Amikor (a negyvenes években) Marx még a hegeli jogfilozófiának, a zsidókérdés Hegel epigonjai által való tárgyalásának stb. bírálatával foglalkozott, Engels már a burzsoá gazdaságelmélet ellen írt. Igaz: Engels volt az első, aki az angol kapitalizmus és proletariátus osztályharcát (Marx előtt) tudományosan elemezni kezdte. Ámde éppen ezek a kísérletek – minden éleselmjűségük és gondolatgazdagságuk ellenére – világosan mutatják, hogy Engels *magától nem jutott* a történelmi materializmus felismeréséig. A módszer kérdése a gondolat öneszméletének, önmagával való foglalkozásának kérdése: filozófia. És a filozófus, a hegelianus Marx volt az, aki (legvilágosabban Proudhon ellen írott vitáirában, *A filozófia nyomora* című, 1847-ben megjelent könyvében) először formulázta élesen, egyértelműen és világosan az új tudomány módszerének kérdését. Persze az is igaz: senki sem volt, aki olyan hamar, olyan együttérzéssel, mely a zsenialitással határos, értette meg az új módszer mibenlétét és jelentőségét, mint Engels. Az akkor megindult, évtizedekre terjedő együttműködés folyamán olyan mélyen beleélte magát ebbe a gondolatvilágba, melyet mint a társadalom és történelem helyes magyarázatának kulcsát önálló kutatásban ő is keresett volt már, hogy a legtökéletesebb virtuozitással volt képes *alkalmazni* azt. Olyan területekre és tárgykörökre alkalmazni, melyekre Marx talán nem is gondolt; olyan eredetiséggel és önállósággal alkalmazni, amilyenre a

A világ egyetlen kubista stílusú Marx és Engels szobra.
A szobrot 1971-ben avatták Budapest központjában, a Margit híd pesti hídfőjénél. A rendszerváltásakor, 20 év múlva száműzték egy vidéki „szoborparkba”.

többi, a későbbi tanítványok közül senki sem volt képes. (Még Lenin vagy Luxemburg Róza sem hasonlítható e tekintetben hozzá.)

Mert a módszernek ez az alkalmazása nem volt egyszerű alkalmazás. Engels oly mélyen beleélte magát a történelmi materializmus módszerébe, egyénisége oly szerencsésen *egészítette* ki a Marxét, hogy ez az alkalmazás egyúttal a tudomány *továbbfejlesztésévé*, eredeti tudományos tetté nőtte ki magát. Marx és Engels közös, az egész világot és minden ismeretkört átfogó tudományos tettét illetőleg, durva rövidítéssel kifejezve, azt lehetne mondani, hogy Marx képviselte mind a módszer, mind a részletek kérdésében a mélység, Engels az *élesség*, a világ meghódításának az elvét; Marx a végső elméleti tisztaság, Engels a kíméletlen világosságú gyakorlati alkalmazás elvét. Ezt a szembeállítást persze szintén nem szabad mechanikus egyoldalúsággal felfogni és értelmezni. Marx maga kétségkívül egyike volt a leggyakorlatibb érzékű, legvilágosabb látású politikusnak is. (Csak a 48-as forradalomra és a kommün elemzésére kell utalnunk.) Viszont Engels – mint azt egyebek közt Dühring ellen írott könyvében bebizonyította – a történelmi materializmus nem egy elméleti kérdését, nevezetesen az állam elméletét, lényegesen és eredeti módon továbbfejlesztette. Bizonyos azonban, hogy míg Marxnak, a 48-49-es forradalmi korszak elmúltja után, érdeklődése mindig kizárólagosabban a gazdasági lét végső kérdéseinek elemzése felé irányult; míg Marxnál folyton nőttek a hatalmas kézírathalmazok, melyeknek a töredékében maradt *Kapital* csak egy része, avégből, hogy a tőkés termelés minden jelenségében, minden részletében kimutassa annak törvényszerűségét, és ezekből kinőve, azok törvényszerű elmúlásának történelmi szükségszerűségét, addig Engelst életmódja és lelki beállítása mind határozottabban a gyakorlati kérdések megoldása felé vitte.

Így Engels volt az első, aki a történelmi materializmus módszerének döntő fontosságát a stratégiai, taktikai, hadseregszervezeti stb. kérdések tudományos megoldását illetőleg felfedezte. Az ötvenes és hatvanas évek háborúival kapcsolatban írott kisebb művei nemcsak végérvényesen tisztázzák a gazdasági és társadalmi rendszer és a hadviselés lehetőségei között való összefüggést, hanem konkrét hadtudományos kérdésekben oly tökéletes elemzését adják a lehetőségeknek és az azokból folyó, szükségszerű cselekvéseknek, hogy ezek ma is példaképpen állnak a történelmi materializmus tudományos művelői előtt. Mehring, aki a tizennyolcadik század zsoldosseregei és a francia forradalom és Napóleon seregei közt való stratégiai és taktikai különbséget mesteri módon kutatta ki, éppen úgy Engels ta-

nítványa ezen a téren, mint Trockij, az orosz Vörös Hadsereg nagyszerű megszervezője. Így – mint arra utaltunk volt – Engelsnél nyert a történelmi materializmus államelmélete először pontos és szabatos kifejezést. De nemcsak a kispolgárian zavaros Dühring ellen vitázva, nemcsak az anarchisták érveit cáfolva fejtette ki Engels a proletariátus államelméletét, hanem Morgan korszakalkotó kutatásaira támaszkodva megírta az elnyomó állam keletkezésének történetét. Megmagyarázta, konkrét történelmi összefüggések elemzésével, hogyan *kellett* az osztályok keletkezésével, az osztályharc élesedésével az államnak *mint elnyomó gépezetnek* létrejönnie, hogyan viszi ugyanaz a fejlődés, az osztályharc váltakozó formák között való szakadatlan élesedése az államot az önmagát megsemmisítés felé: hogyan nő ki az osztályharcból az osztály nélküli társadalom. Itt is gyönyörűen egészítik ki egymást Marx és Engels kutatásai. Mert ezek mellett a kutatások mellett viszont Marx, az őt jellemző, részletekben lényegyet látó mélységgel, a párizsi kommun berendezési formáiban meglátja az új társadalmi harc formáinak, a munkástanácsoknak kereteit, és a gothai program bírálatában valóságos prófétai előrelátással rajzolja meg a jövő fejlődésének szükségszerűen bekövetkező szakaszait. (Lenin: *Állam és forradalom* című művében foglalja először össze Marx és Engels egymást kiegészítő kutatásait, melyeket az őket követő opportunisták szellemi irányzat teljesen elferdített és feledésbe szüllyesztett.)

Csalhatatlan gyakorlati érzéke miatt, mellyel a legélesebben és a leghevesebben tiltakozott minden elvont, utópisztikus törekvés ellen, az opportunisták természetesen kísérletet tettek Engelst a maguk számára lefoglalni, és az ő tekintélyére hivatkozva kiküszöbölni a marxizmusból a forradalmi szellemet. Bernstein *Die Voraussetzungen des Sozialismus* című munkájával kezdődik meg ez a fejlődés. Bernstein legelsősorban Engels Marx *Osztályharcok Franciaországban* című művéhez 1895-ben írott előszavára támaszkodott. Ott ti. Engels igen finom elemzéssel kimutatja, hogy az akkor *adott* körülmények között a proletariátus számára egyrészt a fegyveres osztályharc előreláthatóan kilátástalan volna, másrészt a legális fegyverek teljes kihasználása előnybe hozná a burzsoáziával szemben, hogy idővel az kényszerül rá egy felkelés kiprovokálására, melybe a proletariátusnak beleugrania nem lenne előnyös. Bernstein és az őt követő opportunisták Engels elemzéséből mindenekelőtt kihagyják az adott körülmények elemzését, kihagyják azt, hogy – a gyakorlati – Engels azért elemezte ezeket olyan gonddal, hogy következtetéseit *ezekre az adott körülményekre*, nem pedig örök időkre vonja le. Márpedig az utcai harcok szervezeti és taktikai lehetőségeinek mesteri elemzésé-

Marx és Engels szobra Berlin központjában, 2021

ből éppen az következik, hogy azon körülmények megszűntével, melyeket Engels elemzett, más körülmények *hasonló módszerű* elemzéséből más következtetéseket kell levonni (ez bekövetkezett a világháború után). Éppen így áll a helyzet a legalitás kérdésével. Az első orosz forradalom, mint azt annak idején Kautsky is felismerte, megváltoztatta az osztályharc összes körülményeit. És Engels, aki mindig

a legélesebben tiltakozott azellen, hogy adott történelmi helyzetekre vonatkozó tapasztalatokból légüres térben érvényes, „örök” törvényeket vonjanak le, maga tiltakozott volna legélesebben az ellen, hogy őt így magyarázzák.

De Engels egyáltalán nem szorul rá arra, hogy pusztán ezeknek a taktikai természetű megfontolásoknak magyarázata mentesítse őt a reformizmus vádjá alól. *Lakáskérdésről* írott, kitűnő brosúrájában pl. félreérthetetlen világossággal mutat rá arra, hogy nincs a proletariátusnak *egyetlen olyan igénye sem, mely a kapitalista társadalmi renden belül kielégíthető volna*. Itt gyakorlatilag – egy kiragadott fontos példa segítségével – számol le Engels a reformizmussal. Dühring ellen írott műve pedig tele van elméleti megfontolásokkal, melyeknek mindegyike halálos ítélet a reformizmus elmélete számára. Bernstein és társai ti. helyes ösztönrel érezték meg, hogy mindenekelőtt a *dialektikus módszert* kell kiküszöbölniük a marxizmusból, ha kispolgári világfelfogásuknak érvényt akarnak szerezni, ha tudományosan meggyőző színben akarják beállítani azt az alaptételüket, hogy a proletariátus érdekei nem forradalom útján fognak győzedelmeskedni, hanem *a szocializmus lassan belenő a kapitalista társadalomba*. Evégből a dialektikát, mely a fejlődést az ellentétekben való mozgás, az ellentéteknek egymásba való átcsapása, vagyis a forradalom formájában képzei, elavult, hegelianus, a tudomány mai állásával össze nem férő módszernek tünteti fel Bernstein. Engels ellenben, Dühring elleni vitáirátában, Feuerbachról írott könyvében és sok más helyen éppen a dialektikát helyezi a proletariátus tudományos módszerének középpontjába.

ba. A kapitalizmusból a szocializmusba, a szükségszerűség birodalmából a szabadság birodalmába való átmenet szerint nem lassú átmenet, nem „belenövés”, hanem: *ugrás, forradalom*.

Hiábavaló törekvés tehát ezen a téren Marx és Engels között ellentétet konstruálni; éppen olyan hiábavaló, mint Marxból magából kiragadott részletek segítségével a proletárforradalom szellemi atyját reformista, forradalomellenes törekvések protektorává megtenni. Marx és Engels egyik a forradalom elméletében és gyakorlatában. Gyökeresen különböző egyéniségük a legszerencsésebben egészíti ki egymást oly irányban, hogy kettőjük életében és műveiben a forradalom valamennyi elméleti és gyakorlati kérdésének megoldásához *meg van adva a módszertani kulcs*. Azért kell minden esetben öhozzájuk visszatérnünk. Mondjanak csak betűrágóknak, talmudistáknak a polgári „tudomány” és a kispolgári „szocializmus” művelői. Mi, ha hozzájuk, a forráshoz visszatérünk, a módszert illetőleg megyünk tanulni hozzájuk: azért, hogy *hogyan lehet változó körülmények között, változó taktikával, folytonosan az egységes proletárforradalom érdekeit szolgálni*.

És ezen a téren is, az elmélet mellett, a forradalmi életelv dolgában, világító példaképpen áll előttünk Engels élete. Engelsé, aki gazdag kereskedőcsaládból származott, családi hagyományai, egyéni érdekei ellen szentelte egész életét a forradalom céljainak. Engels, aki mikor a német forradalom sorsa – a kispolgári opportunisták ingadozása miatt – kétségbeesetten állt, a frontra siet, hogy még mentse, ami menthető, vagy legalább becsületes vereséget vívjon ki a forradalom számára. Engelsé, aki a forradalmak leveretése után félreteszi minden egyéni becsvágát, sőt a tudomány művelésére irányuló törekvését is, ismét magára veszi a kereskedői pálya gyűlölt igáját, hogy Marx számára lehetővé tegye az osztályharc elméleti alapjának tudományos megvetését, a *Kapital* megírását. Ezeknek a szótlan, tiszta, póz nélküli önfeláldozásoknak hosszú sorozatában talán még gyönyörűbben áll előttünk Engels igazi forradalmár lény, mint korszakalkotó műveiben. Ő valóban csak a proletárforradalomnak élt. Nemcsak megalapítója volt a proletariátus igazi osztályharcos szervezetének, hanem – a szó igazán komoly értelmében – egyik legelső hőse és mártírja.

Becsület kérdése – összeállítás Szekeres Györgyről (1914–1973)

Szekeres György a II. világháború elején
Lyonban

Szekeres György neve és műfordítói életműve nem ismeretlen a világirodalmat kedvelő magyar olvasók körében, hiszen az 1960-70-es években nálunk megjelent francia és cseh szerzők (pl. *Diderot*, *Victor Hugo*, *Karel Čapek*, *Ivan Olbracht*) kötetei közül többet is ő jegyezte, mint az Európa Kiadó szerkesztője, műfordító. Annak, hogy a nemzetközi munkásmozgalom történetét bemutató *Évkönyv* részletesebben, egy teljes blokk erejéig foglalkozik személyével, oka életútjának sajátos nemzetközi beágyazottsága, illetve kora ifjúságától jellemző eszmei elkötelezettsége. Ahogy erről maga vall: „...majdnem egész ifjúságomat Franciaországban töltöttem ... ott voltam katona és ellenálló ... családi és baráti kapcsolataim Franciaországhoz, pontosabban a francia

mozgalom fejlődéséhez fűznek.” Illetve: „Mivel a munkásmozgalomhoz való csatlakozásom – lévén polgári származású – mindig eszmei természetű volt, kezdetől fogva megszoktam, hogy belső impulzusból, a teljes bizalom légkörében, engem érintő gyanakvástól mentesen, félelemérzetek nélkül cselekedjem.” – írja Szekeres, a francia ellenállás hőse, a *Hadikereszt a pálmával* érdemrend birtokosa. Az idézett sorok egy itt közölt dokumentumból valók, a Berei Andor külügyi államtitkárnak küldött intellektuális önvallomásként, politikai hitvallásként is

értelmezhető, 1950. márciusában kelt levélből, melyben az 1948 óta a Magyar Köztársaság, majd Népköztársaság diplomáciai szolgálatában álló Szekeres szakít a Rákosi Magyarországgal.

Összeállításunk következő egysége egy recenzió, melyben Tarafás Imre három kötetet vet össze. Szekeres György monográfiája, özvegye Szekeres-Varsa Vera az elmúlt évtizedekben három változatban is közölte a férje életéről szóló dokumentumkötet anyagát. Az első kiadás 1985-ben jelent meg, aztán a majd három évtizeden át bővített munka 2014-ben, míg a francia nyelvű könyv 2016-ban került az olvasók elé.

Szekeres György személyéhez kapcsolódóan ezen kívül egy interjút is közlünk. A beszélgetésben Edgar Morin francia filozófus-szociológus emlékszik magyar barátjára, 2017-ben. Morin a francia tudományos élet kimagasló, nemzetközileg is nagyhatású, független gondolkodója, aki első sorban Európa szerte, a frankofón világban és Latin-Amerikában vívott ki nagy elismerést, de a budapesti Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia is címzetes tagjainak sorába választotta 2019-ben.

Szekeres Györgyre vonatkozó válogatott cikkbibliográfia:

Bajomi Lázár Endre: Szekeres György (1914-1973). (Nekrológia.) = *Nagyvilág*, 1973/8, 1274-1275.

Bodnár György: Huszadik századi következtetések (Vallomásos könyv Szekeres Györgyről) = *Új írás*, 1986/2. 110-113.

E. Fehér Pál: Egy magatartás története – Szekeres Györgyről születésének 75. évfordulóján = *Népszabadság*, 1989-07-08/159. 9.

E. Fehér Pál: Kulturális jegyzetek = *Népszabadság*, 1985-05-22/118. 7.

Gyergyai Albert: Szekeres Györgyről = *Nagyvilág*, 1973/9. 1434.

Hermann István: Szekeres György 1914-1973 = *Kritika*, 1973/9. 2.

Juhász Ferenc: Szekeres György az erkölcs-fényű ember = *Élet és Irodalom*, 2009. április 30.

Lator László: Szekeres György halála = *Élet és Irodalom*, 1973. június 30.

Gilles Martinet: Souvenirs d'un Hongrois = *Le Nouvel Observateur*, 1973. augusztus 13.

Sándor László: Szekeres György pályakezdő évei (tanulmány) = *Irodalmi Szemle*, 1991/10. 1119-1120.

Sólyom László: „Szalamandra a tűzben” = *A Hét*, 1985-09-06/36. 15.

Szekeres-Varsa Vera: Az emlékező tárgyilagossága = *Kortárs*, 1987/10. 139-140.

Szekeres-Varsa Vera: Szekeres György, a francia ellenállás őrnagya = *Múltunk*, 2008/1. 178-193.

Tolnai Gábor: A *Kortárs* szerkesztőségének = *Kortárs*, 1987/10. 143-145.

Vadász Ferenc: *A Magyar Nap (1936-1938)* = *Múltunk*, 1996/4. 137-146.

Vadász Ferenc: Fegyverrel és tollal – Szekeres György születésének 70. évfordulóján = *Népszabadság*, 1984-07-08/159. 7.

V. Bálint Éva: *Szalamandra álruhában* = *Magyar Hírlap*, 1984-07-08/159. 6.

Vigh Károly: *Szalamandra a tűzben – Szekeres-Varsa Vera életrajzkötete* = *Magyar Nemzet*, 1985-09-13/215. 8.

Vigh Károly: Szekeres György igazi sorsa = *Kortárs*, 1987/10. 141-142.

Zsigmondi Endre beszéde Szekeres György temetésén (a rákoskeresztúri temetőben 1973. VII. hó 2-án) = *Irodalmi Szemle*, 1974/2. 161-164.

Bevezető és bibliográfia:
Szilágyi Ágnes Judit

Dokumentumok 1950 elejéről: részletek Szekeres Györgyről szóló római megfigyelési jelentésekből,¹ valamint Berei Andor és Szekeres György levélváltása²

Az [19]50. január 16-i jelentésből

Szekeres György viselkedése és kijelentései híven visszatükrözik szovjet ellenes magatartását és azt, hogy mindenben a nyugat híve. Ez megmutatkozik a fogadásokon összejöveteleken, valamint abban is, hogy a követségen olyan elemekkel tart kapcsolatot (Benediktné, Szabó altiszt), akik ugyancsak a nyugat hívei. Kerüli mindazokat, akik a népidemokráciák oldalán állnak. Ez a beállítottsága megmutatkozik szakmai munkájában, amely igen kis értékű. Magatartása hanyag, felelőtlen.

¹ A dokumentumokat közli Szekeres-Varsa Vera: *Szalamandra. Egy élet a Gestapóval és az ÁVO-val szemben*. L'Harmattan, Budapest, 2014. 177. o.

² Közli uő. 178. és 186–196. o.

Az [19]50. január 30-i jelentésből

Elmondotta azt is, hogy Szekeres már hosszú idő óta a francia kormányügynöke.

/Benedikt Györgyné/

II.rész.

30. január 16-i
jelentésből.

Szekeres György viselkedése és kijelentései híven visszatükrözik szovjet ellenes magatartását, és azt, hogy mindenben a nyugat híve. Ez megmutatkozik a fogadásokon összejöveteleken, valamint abban is, hogy a követésén olyan elemekkel tart kapcsolatot /Benediktné, Szabó altiszt/ akik ugyancsak nyugat hívei. Kerüli mindazokat, akik a népidemokráciát oldalán állnak. Ez a beállítottsága megmutatkozik szakmai munkájában, amely igen kis értékű. Magatartása homály, felelőtlen.

30. január 30.

A római magyar követség munkájára élesen rányomja bélyegét az a súlyos székelyi harc, amely Tolnai követ és Szekeres között áll fenn.

30. február 13.

Tolnai követ január 13-tól 30-ig követi értekezleten volt Budapesten. Ez időre a páncélszekrényének kulcsát nem merte átadni Szekeresnek, mert attól tartott, hogy akkor Szekeres Benediktnével együtt megszökök, ezért egy más kulcsot adott át Szekeresnek, azzal a megjegyzéssel, hogy csak a legvégső esetben nyissák fel a páncélszekrényt. Tolnai távolléte alatt, Szekeres három ízben próbálkozott különböző ürügyekkel a szekrény felnyitásával, azonban eredménytelenül.

Szekeres ideges viselkedésére jellemző, hogy amit Tolnai távol volt, Szekeres 80 cürüm gépelt lapot égetett el, utána még a hamut is teljesen eltüntette. Kérdésre azt felelte, hogy ezek a lapok, a futárpostával visszamaradt karságványok voltak. Szekeresnek ez már a második ilyen nagyüzemi papírégetése.

Szekeresnek a követségen, számos olyan ideges, furcsa megnyilvánulása vannak, amelyek mind gyomrára adnak okot.

A római magyar követség munkájára élesen rányomja bélyegét az a súlyos személyi harc, amely Tolnai³ követ és Szekeres között áll fenn.

Az [19]50. február 13-i jelentésből

Tolnai követ január 13-tól 30-ig követi értekezleten volt Budapesten. Ez időre a páncélszekrényének kulcsát nem merte átadni Szekeresnek, mert attól tartott, hogy akkor Szekeres Benediktnével együtt megszökik, ezért egy más kulcsot adott át Szekeresnek, azzal a megjegyzéssel, hogy csak a legvégső esetben nyissák fel a páncélszekrényt. Tolnay [sic] távolléte alatt, Szekeres három ízben próbálkozott különböző ürügyekkel a szekrény felnyitásával, azonban eredménytelenül.

Szekeres ideges viselkedésére jellemző, hogy amíg Tolnay [sic] távol volt, Szekeres 80 sűrűn gépelt lapot égetett el, utána még a hamut is teljesen eltüntette. Kérdésre azt felelte, hogy ezek a lapok, a futárpostával visszamaradt maradványok voltak. Szekeresnek ez már a második ilyen nagyszámú papírégetése.

Szekeresnek a követségen, számos olyan ideges, furcsa megnyilvánulásai vannak, amelyek mind gyanúra adnak okot.

MAGYAR KÜLÜGYMINISZTERIUM ÁLLAMTITKÁR

221/B-1950

Budapest, 1950. február 6. II. Mónus Illés rakpart 47.

SZIGORÚAN BIZALMAS

Szekeres György elvtársnak

Róma

Kedves Szekeres elvtárs!

Már hosszabb idő óta nem tudunk betölteni egy eléggé fontos munkakört és most arra az elhatározásra jutottunk, hogy ezt a munkakört Önnel töltjük be. Ezért elhatároztuk központi szolgálatra való berendelését. Reméljük, hogy az ottani

³ Tolnai Gábor (1910-1990) irodalomtörténész, esszéista 1949-52-ben volt római magyar követ. A két diplomata ellentmondásos viszonyáról Tolnai a saját szemszögéből írt visszaemlékezésében, *Szöbéli jegyzék: Róma, 1949-1950* (Tények és tanúk), Magvető, Budapest, 1987. A vonatkozó részeket közölte a *Kortás* című folyóirat 1987/6. számában is, 80-87. o.

ügyeket eléggé hamar át tudja adni és, hogy az itteni munkáját hamarosan meg fogja tudni kezdeni.

Elvtársi üdvözlettel

Berei Andor

Róma, 1950. március 5.-én

Tisztelt Államtitkár úr, teljes mértékben tudatában vagyok annak, hogy cselekedetemmel – azzal, hogy nem tettem eleget a belső szolgálatra való berendelésnek – egyfajta politikai és erkölcsi öngyilkosságot követtem el. Ennél talán egy valódi öngyilkosság is jobb lett volna. Szörnyű érzés, midőn az ember egy csapásra szembekerül mindazokkal, akik tegnap barátai és elvtársai voltak és még szörnyebben megalázó az a tudat, hogy az ember – legalább látszatra – azok közé került, akiket még nemrégiben szívből megvetett. De vajon valóban így van-e? Cselekedetem objektív közvetlen következményeit tekintve feltétlenül így van – nem vagyok vak, sem hipokrita, hogy ezt fel ne ismerjem. Mégis, azt hiszem, hogy az én esetem különbözik más külsőleg hasonló esetektől. Az alábbiakban kísérletet teszek arra, hogy a teljes valóságnak megfelelően megindokoljam, illetőleg megmagyarázzam elhatározásomat. Nem azért teszem, hogy enyhítsem a cselekedetem által kiváltott erkölcsi, vagy más ítéletet. Elég hosszú időt töltöttem a forradalmi mozgalomban és a pártban ahhoz, hogy ismerjem az ilyen magyarázatok értékét a tettek jelentőségével szemben. E sorok írása közben magamnak is az az érzésem, hogy – a francia kifejezés szerint – szavakkal fizetem ki magamat. Ezért mielőtt e levél írásához hozzákezdtém volna, ingadoztam, vajon egyáltalán megírom-e. Hogy mégis megírom, azért teszem, hogy a tettes oldaláról megvilágítva is lássák, hogy mi történt. És ha már egyszer rászánom magam az írásra, semmiféle okom sem lehet arra, hogy ne a tiszta igazságot mondjam el. (Az sem riaszt vissza, hogy elhatározásom indítóokainak természete miatt fejtegetéseim kuszának, sőt esetleg helyenként nevetségesnek fognak tűnni.)

Mindenekelőtt szükséges, hogy kiküszöböljek néhány feltevést, amely elhatározásom magyarázataként kézenfekvőnek tűnhet, amelyet néhány külső adottság is alátámasztani látszik. Van közöttük olyan is, amely egyesek szemében talán enyhítené cselekedetem súlyát, amelyet talán könnyebben megbocsátának,

amely tehát kedvezőbb volna számomra. Ilyen feltevés például az, hogy a hazatérés megtagadásának oka családi helyzetem, francia feleségem stb. Ez azonban egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Nem kétséges, hogy francia feleségemhez való viszonyomban nem egy probléma merült fel, de ezek a problémák nem új keletűek: már 1945-ben kezdődtek, s egyébként sem vetődtek fel abban a formában, hogy adott esetben hazatérjek-e Magyarországra, vagy sem, hanem csakis abban a formában, hogy feleségem, aki a francia kommunista párt tagja és mindig teljesen önálló életet élt, kövessen-e engem Magyarországra. Hogy a mai viszonyok között lehetséges-e még számunkra az együttélés? Ezt a kérdést szeptemberben tervezett és sajnos négy ízben elmaradt budapesti utazásom alkalmával akartam tisztázni az illetékes magyar párt-fórumokkal. Családi vonatkozásaim tehát önmagukban semmi szerepet sem játszanak jelenlegi cselekedeteimben. Feleségemmel kapcsolatban a valódi tényállás a következő: legutóbb hosszabb időt Párizsban töltött. Február közepén leányommal lejött Rómába, ez a lejövetel már hosszabb ideje húzódott és teljesen független volt az időközben bekövetkezett hazahívásomtól. (Ittartózkodása közben fel sem merült köztünk az a gondolat, hogy sor kerülhessen lemondásomra.) Visszautazása előtt abban állapotunk meg, hogy mindketten megbeszéljük a magyar, illetve a francia párttal további kapcsolataink kérdését és e megbeszélés alapján létrejövő döntés szerint hajlandó lett volna arra is, hogy véglegesen Budapestre költözzék velem. A tények meghamisítása volna tehát részemről, ha a hazatérésem időpontjául kitűzött dátum előtt két-három nappal, tehát az ő elutazása után létrejött elhatározásomért a legkisebb mértékben is a felelősség részesévé tenném. Most is teljes mértékben szabad elhatározására bízom, hogy a történetek után milyen maga tartást kíván tanúsítani velem szemben.

A harcok jelenlegi élessége és ezzel kapcsolatban az egyénnel szembeni különleges szigorúság közepette természetes, hogy az olyan cselekedet után, mint az enyém, elsőnek a legrosszabb feltételezése merül fel. Az, hogy a múltban vagy a közelmúltban valamit elkövettem s attól félttem, hogy rájönnek és ezért nem merek hazamenni. Tiszta lelkiismerettel állítom, hogy ez a feltevés, vagy magyarázat teljesen alaptalan. Ha áttekintem múltbéli politikai magatartásomat, azt hiszem, hogy minden mozzanata elbírja a legszigorúbb mértékű vizsgálatot. Csatlakozásom a forradalmi mozgalomhoz és a párthoz mindig eszmei és intellektuális természetű volt és ennek megfelelően viselkedtem.

Kezdetől fogva, gimnazista korom óta a legutóbbi napokig hűségesen szolgáltam a munkásmozgalom ügyét. A jelenlegi elhatározásomat követő első felhábo-

rodás lecsillapodása után – egy kis tárgylagossággal – könnyűszerrel megállapíthatják, hogy nem jártam kétes külön utakon sem a közeli, sem a távolabbi múltban, hogy frakciózásokban, klikkezekben és hasonlóknban nem vettem részt stb., stb. Mostani cselekedetemig nem éltem vissza a belém helyezett bizalommal. A Rajk- ügyhöz nincsen közöm, néhány szereplőjét, mint mindenki, én is ismerem, de ezekhez is csak felületes kapcsolat fűzött. Igaz, kissé bohém természetű vagyok, de ez a hajlam is – sokáig – inkább elősegítette, mintsem gátolta a munkásmozgalomhoz való tartozásom szilárdságát. S e hajlam által magánéletemben olykor előidézett „lazaságok” sohasem voltak olyan méretűek, hogy egy rosszalló fejcsóválásnál többet érdemeltek volna.

Felmerülhet az a feltevés is, hogy lemondásom oka valamiféle eszmei összekülönbözés, ahogy az olykor előfordul egyes értelmiségieknél. Hogy „csalódtam” a munkásmozgalom célkitűzéseiben, mikor ezek a hatalom átvételével a gyakorlati megvalósulás állapotába léptek. Hogy nem értek egyet a párt politikai vonalával, vagy helytelenítem azt. Ez a feltevés is téves. Nem vagyok trockista, még kevésbé titóista. Nagyon jól tudom, hogy a szocializmus megvalósítására nincsen más út, mint az, amelyen a kommunista pártok járnak. Bármily paradoxonként hangzik, általános eszmei síkon változatlanul helyeslem mindazt, ami a Szovjetunió vezetésével a világban végbemegy, és csodálattal adózom annak, amit a népi demokrácia Magyarországon létrehozott.

Mi hát akkor lemondásom, engedetlenségem, zendülésem oka? Itt fejtegetésem legnehezebb és talán leghomályosabb részéhez érkeztem. Ha mindaz, amit eddig elmondottam, igaz – mi lehet az a vonatkozás, vagy adottság, vagy kérdés, amely ily súlyos elhatározásra késztet? Részben saját hibámból, részben igen messzire visszanyúló külső körülmények következtében, amelyek számomra Magyarországon egyfajta gyökértelenséget idéztek elő, olyan helyzetbe sodródtam, hogy már nem tudnék megfelelni a jelenlegi hazai követelményeknek, sőt könnyen megtörténhetne, hogy ezeknek áldozatává válnék. Mivel a munkásmozgalomhoz való csatlakozásom – lévén polgári származású – mindig eszmei természetű volt, kezdettől fogva megszoktam, hogy belső impulzusból, a teljes bizalom légkörében, engem érintő gyanakvástól mentesen, hogy félelemérzetek nélkül cselekedjem. Személyi adottságaim és az odahaza ebben a vonatkozásban jelenleg uralkodó légkör – ez nem kritika, csak megállapítás – azonban már nem teszik lehetővé, hogy Magyarországon továbbra is így létezzem, így cselekedjem. Alapjában véve tehát az én problémám kapcsolódik azoknak az értelmiségi kommunistáknak a

problémájához, akik az emigrációt és a háborút a nyugati országokban töltötték és akiknek a kérdése – ezt a vak is látja – minden népi demokráciában igen éles formában vetődik fel.

Itt azonban a részletekbe kell mennem, mert elhatározásomnak van egy közvetlen kiváltó oka és vannak távolabbi előzményei.

Mint mondtam, a kitűzött dátum előtt két-három nappal határoztam el, hogy nem térek haza. A döntő lökést ehhez az elhatározáshoz Mályi Vilmos titkárnak velem szemben tanúsított magatartása adta. Ez sem volt egészen új keletű, de az utolsó napokban olyan méreteket öltött, hogy joggal az a gondolat támadt bennem, hogy ez a megbízható, de alapjában véve korlátozott ember valamiféle hazai utasítás, vagy biztatás nélkül nem merészelne velem szemben így viselkedni. Régebbi szisztematikus törekvését, hogy a követség többi tagját szembeállítsa velem, hogy a bizalmatlanság és elszigeteltség légkörét hozza létre körülöttem, hogy politikailag lejárasson, illetőleg túllicitáljon, az utolsó napokban olyan cselekedetekkel tetézte, amelyeket nemcsak én, de senki más sem volna hajlandó elviselni. Például a lakásomon lévő magyar állami holmik átadásával kapcsolatosan. Elvégre ott még nem tartok, hogy elviseljem, hogy úgy bánjanak velem, mint egy elbocsájtott, megbízhatatlan szolgálval. Egyéb részletekről, kisdéd megfigyeltetésekről és hasonlókról nem is akarok beszélni. A provokációnak abban a légkörében, amelyben az utolsó napokban éltem, már nem is tudom megkülönböztetni, hogy mi jött erről az oldalról (például a sorozatos éjjeli telefon felcsengetésekkel kapcsolatban) és mi a túloldaltól. Valaki azt mondhatná, hogy lemondásommal tulajdonképpen igazat adtam annak, ami Mályi részéről nem volt más, mint a kötelező éberségnek egy durva és szemellenzős formája. A dolog azonban nem ilyen egyszerű. Mályi valóban elég vékony banánhéj ahhoz, hogy az ember kitörje rajta a nyakát. Ezen a magatartáson azonban – ha miniatűr méreteken is – kitapaszthalhattam, hogy az én sajátos és talán sajnálatos adottságaim mellett, lelkileg és más vonatkozásban is, milyen lehetetlen helyzetbe kerülnek Magyarországon, ahol már a mainál sokkal könnyebb 1945-46-os viszonyok között sem tudtam – nem eszmeileg, hanem egyénileg – akklimatizálódni.

Mályinak ez a magatartása – amelyben bizonyos mértékig a követ is segédkezett – felszúrt egy daganatot, amelynek kezdetei 1945-re nyúlnak vissza, kirobantott egy válságot, amelynek kérdései különösen az utóbbi néhány hónapban sokat foglalkoztattak, de a legutolsó napokig sohasem abban a formában, hogy megtagadjam a hazatérést. Ezek a kérdések – mondtam már – a nyugati or-

szágokban meghonosodott és onnan hazatért kommunista értelmiségi elemek sorsával kapcsolatosak. Hangsúlyozni kívánom, hogy nem a Rajk-ügyről van szó. Meg vagyok győződve Rajk és társainak politikai felelősségéről és bűnösségéről⁴ (ha megfelelő adatok és egyes szóban forgó személyek alaposabb ismeretének hiányában nem is tudom mindig ésszel felfogni, hogy a Franciaországból, Angliából stb. hazatért személyek túlnyomó többsége tudatos kártevő volt). De a Rajk-ügy fényében, a nyugati országokból visszatért értelmiségiek politikailag szükséges elpusztításának, vagy karanténba zárásának fényében, a magyar népi demokrácia körülményeibe való beilleszkedés mégis csak probléma egy olyan személy számára, aki életének túlnyomó részét külföldön, egy más ország fejlődési viszonyaihoz majdnem teljesen asszimilálódva töltötte el. Igen megtisztelő volt reám nézve az a bizalom, midőn a magyar párt vezetősége az elmúlt év júniusában, a Rajk-ügy kirobbanása után visszaküldött Rómába. Mégsem tudom nemlétezőnek tekinteni azt a tényt, hogy egy néhány napos utazástól eltekintve 31 éves koromban mentem először Magyarországra; hogy majdnem egész ifjúságomat Franciaországban töltöttem; hogy ott voltam katona és ellenálló; hogy családi és baráti kapcsolataim Franciaországhoz, pontosabban a francia mozgalom fejlődéséhez fűznek. Talán jobban tettem volna, ha véglegesen Franciaországban, a francia pártban maradok: ezt éreztem 1946-ban is, midőn – a magyar párt beleegyezésével – végleges letelepedési szándékkal visszatértem Párizsba. Életem legnagyobb tévedését akkor követtem el, midőn a magyar viszonyok között való zsákutcába jutás egyfajta előérzete ellenére 1948-ban ismét visszatértem Budapestre...

Bevallom, hogy ezekben az utóbbi hónapokban egy bizonyos elidegenedési folyamat indult meg bennem a Magyarországra való végleges visszatérés, a Budapesten való végleges letelepedés gondolata iránt. (Ebben semmiféle politikai állásfoglalás sem volt és ma sincs a magyar fejlődés nagyszerű teljesítményeivel szemben.)

Ezekben az elmélkedésekben azonban a legutóbbi napokig sohasem léptem át azt a határlehetőséget, hogy a Magyarországra való visszatérésem után – ha az újabb kísérlet alapján véglegesen kiderül, hogy nem tudok beilleszkedni a magyar életformákba – esetleg kérni fogom a magyar pártot, hogy engedje meg Franciaországba való végleges visszatérésemet.

⁴ Itt Szekeres Rajk „titóista elhajlására” céloz, ahogy feleségének később kifejtette. Szekeres-Varsa Vera szíves közlése.

Ezt a lehetőséget semmisítette meg az az elhatározás, amelyre mostan jutottam.

Igen sajnálom az utóbbi három nap eseményeit. Számomra is undorító volt az a komédia, amelyet az utazással kapcsolatban végig kellett játszanom. Természetem szerint szívesebben választottam volna a lemondásnak egy méltóságteljesebb formáját, de hát - Mályi módszereit tekintve ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy távozásom botrány és – remélem – a követségre különösebben káros politikai feltűnés nélkül bonyolódjék le. Másrészt nem volt más lehetőségem, hogy a lakásomon lévő állami holmikat számomra és a követség számára is méltányos formában átadjam.

Fentebb egy helyen azt mondtam, hogy nem tudnék Magyarországon a velem szemben megnyilvánuló gyanakvás légkörében, félelemérzetek nélkül élni. Félreértés ne legyen! Nem gyávaságról van szó. Akik ismernek, tudják, hogy hajlamaim szerint inkább a vakmerőségben volnék olykor ludas. Hiszen az az elhatározás, amelyre most jutottam, valószínűleg sokkal több nehézséggel, kellemetlenséggel, bajjal jár majd, mint az, ha szépen felültem volna a vonatra és hazautazom. Mi marad hátra számomra? Nagyon valószínű, hogy rövidesen a saját bőrömről fogom kitapasztalni: nem csak a politikában nincsen harmadik út, de a mai világban, a hallatlanul éles harcok korában az egyén számára sincsenek outsider megoldások. A túloldal felé sohasem tettem engedményeket, – je n'ai pás donné des gages –, mivel ilyeneket a jövőben sem vagyok hajlandó tenni, hiszen az első hatás múltán jelenlegi cselekedetem sem számít majd annak, tulajdonképpen két malomkő közé kerültem. A túloldalon nagyon jól tudják, hogy ki voltam és ki vagyok. Ezért már az első lépésnél a legnagyobb nehézségekkel találom szemben magamat. De ha már egyszer erre az útra léptem, végigjárom ...

Meg fogom próbálni, hogy jelenlegi cselekedetem súlyos tehertétele ellenére – nem szoros értelemben vett politikai téren, hanem haladó irodalmi tevékenységgel – visszahódítsam és kiérdemeljem azoknak a bizalmát, akiket Franciaországban szó szerint szeretek, akikhez érzem és meggyőződés szerint tartozom. Nem tudom, hogy sikerülhet-e. Mindenesetre megkísérlem.

Szekeres György

Elnézést kérek a hevenyészett szövegezésért és a kézírásért. Szeretném, ha levelem még a mai futárral eljutna Budapestre.

Szekeres György 11 oldalas, kézzel írt levelének részlete

Róma, 1950. március 5-én

Tisztelt államtitkás úr, teljes mértékben tudatos vagyok annak, hogy cselekedeteimmel — arról, hogy nem tettem elégét a belső szférákban való betanulásuk — egyrészt politikai és etikai megítélésüket követtem el. Ennek talán egy része a társasági / szociális élet része. Hongriában, amikor az ember egyetemesen megértés nélkül — azaz, de a ^{tegnap} ~~ma~~ / kritikai és elítélő utat és még bizonyosban megvárta az a tudat, hogy az ember — egyáltalán létezik — arról kell gondoskodni, akiket még nem.

Tarafás Imre

Három kötet egy témára

Szekeres-Varsa Vera: *Szalamandra a tűzben*. Budapest, Magvető Kiadó, 1985. (Tények és tanúk), Szekeres-Varsa Vera: *Szalamandra*. Budapest, L'Harmattan, 2014., Vera Varsa-Szekeres: *Salamandre*. Traduit du hongrois par Paul Remetean et Thierry Loisel. Paris, L'Harmattan, 2016.

„Főnixmadár nem vagyok, de talán az a bizonyos szalamandra, amely nem ég el a tűzben.” Szekeres György ezekkel a szavakkal foglalta össze életútját az ÁVH börtönéből való 1954-es szabadulásakor. Érzékletesen megragadta ezzel életének

mérlegét. A felvidéki magyar családba született Szekeres az apai kitagadást is vállalva Párizsban tanult filozófiát, majd baloldali elköteleződésű újságíró lett, a második világháború alatt csatlakozott a francia ellenálláshoz. Mikor azonban az ötvenes évek Magyarországnak törvénytelenégei elől ismét Párizsba menekült, a francia elhárítás kiutasította az országból. Rákosi börtönéből négy év után szabadult, életének ötvenkilencedik évében érte a korai halál.

Az életút olyannyira regényes, hogy neves francia szerzők, mint Claude Roy, Jorge Semprun vagy Jacques-Francis Rolland, szépirodalmi művekben idézték meg alakját. Szekeres-Varsa Vera azonban nem a regény műfaját választotta néhai férje élettörténetének megörökítésére. Könyve „szabálytalan életrajz”, egy eredeti stílusban megírt mű, amely közelebb áll a történészi munkához, mint a regényhez. *Szalamandra a tűzben* címen először 1985-ben jelent meg a Magvető Kiadó *Tények és tanúk* című sorozatában.⁵ 2014-ben, Szekeres születésének századik évfordulóján, újabb dokumentumokkal és személyes beszámolókkal kiegészítve a L'Harmattan kiadó gondozásában jelent meg újra. A francia L'Harmattan kiadó ezt a verziót adta ki 2016-ban Paul Remetean és Thierry Loisel fordításában, a francia olvasói igényeknek megfelelő magyarázó jegyzetekkel.⁶

Miben rejlik a könyv idézett eredetisége, amit 1985-ben érdekes „szabálytalan-ságként” prezentált a kiadói ajánlás? Szekeres-Varsa Vera a kötet túlnyomó részében szerzőként szinte teljesen háttérbe vonul: források követik egymást, néha minden összekötőszöveg nélkül, ami eredeti olvasói élményt kínál. Az eljárás nagyban emlékeztet Michel Foucault *Pierre Rivière* című munkájára. A szerző szívélyes közlése szerint ugyanakkor az eljáráshoz gyakorlati megfontolások vezették: néhai férje kiváló intellektuális képességeit ugyanis hiteles dokumentumokkal akarta igazolni, elkerülvén azt a vádat, hogy özvegyeként túlságosan elfogult. Valóban, ha egyszer a filozófus Edgar Morin vallott úgy Szekeresről, hogy „[s]zakadatlanul hordtam kétségeimet dialektikájának máglyájára” az további kommentárt nem igényel.

A beszámolókat és dokumentumokat Szekeres-Varsa Vera kilenc éves kutatómunkával gyűjtötte össze – és ez csak az első kiadásban közölt forrásokra vonatkozik. Ezek elérése még azon sajtótermékek esetében is különféle nehézségekkel járt, amelyekbe Szekeres a harmincas években publikált – nem beszélve franciaországi ellenállói tevékenységének, valamint magyarországi elítélésének dokumentumairól.

⁵ Szekeres-Varsa Vera: *Szalamandra a tűzben*. Budapest, Magvető, 1985. (Tények és tanúk)

⁶ Vera Varsa-Szekeres: *Salamandre*. Traduit du hongrois par Paul Remetean et Thierry Loisel. Paris, L'Harmattan, 2016.

A szerző a fáradhatatlan kutatást az 1985-ös könyv megjelenése után sem hagyta abba: szüntelen kereste fel Szekeres barátait, franciaországi kapcsolatait és a rendszerváltás után elérhetővé vált dokumentumokat. Ennek eredményeül nagyban gazdagodott az új kiadás, ami nem mellesleg könnyebben is olvasható, az igényesebb tördelés ugyanis áttekinthetőbbé teszi a különböző, egymásra következő forrásszövegeket. Amikor a dokumentumközlés megszakad és a szerző végre előtérbe kerül, többnyire ott is – mintegy újabb dokumentumként – Szekeres saját beszámolóit olvashatjuk a történekről, sajnálatos módon azonban ezeket a szerző nem szó szerint jegyezte fel, nem állt módjában felvételt készíteni róluk, melynek révén Szekeres híres mesélői készségét közvetlenül is megtapasztalhatná az olvasó.

A könyv további eredetisége az a mód, ahogyan kellő pillanatban a dokumentumok idézése időben oda-vissza ugrál, ezáltal érzékeltetve Szekeres életútjának legmetszőbb ellentmondásait. Így amikor a munka legelején Szekeres egyik feljegyzéséből értesülünk gyerekkorának mindennapos garasos gondjairól, amelyeket az apa gazdasági ügyekben való dilettantizmusa, valamint kettős élete okozott, Szekeres-Varsa váratlanul felidézi a Legfelsőbb Bíróság 1957-es határozatát, amelyben Szekeres Györgyre, mint „csehszlovákiai nagybirtokos szülők gyermekére” hivatkoznak. „Osztályidegen” származását ugyanis az ötvenes években kelt bírósági dokumentumok sosem mulasztották el megemlíteni. A Magyarországra való visszatérések alkalmával az első, 1936-os látogatáskor írt szép sorokat idézi fel a szerző („ez már magyar táj, magyar levegő. Nem mintha ez a levegő más volna [...] de az embert megragadja valami hangulat és úgy véli, mást érez ebben a légkörben”), ami különösen akkor alkot éles kontrasztot az aktuális helyzettel, amikor Szekeres hazatérése biztos börtönt jelent. Mindazonáltal a leghatásosabb ebből a szempontból az, amikor a második világháborút közvetlenül követő korszakban, Szekeres franciaországi tevékenységének csúcspontján idézi fel a szerző az 1950-es kiutasító dokumentumot, amely olyan hatást gyakorol az olvasóra, mint a végzet-motívum egy operában.

A L'Harmattan kiadása nemcsak újabb dokumentumokkal bővítette a régi kötetet, de annak egyes passzusait jelentősen le is rövidítette. Ezek leginkább Szekeres második világháború előtti életére és tevékenységére vonatkoznak. Így jóval kevesebbet olvashatunk az 1936-os magyarországi látogatás nyomán született cikkekből, ami sajnálatos. Érdekes ugyanis, hogy egy határon túli baloldali gondolkodású magyar hogyan látta a Horthy-korszak Magyarországot, a nemzet fogalmát és a külpolitikai lehetőségeket. Elemzéseiben Szekeres egyfajta Közép-Európa gondolatot próbált felvázolni, de nem a német dominanciát implikáló *Mitteleuropa*, hanem

éppen ezzel szemben az egyenrangú kultúrák együttélését vizionáló *Zentraleuropa*-gondolat mintájára. Mind a régebbi, mind az újabb kiadás (és ennél fogva természetesen a francia kiadás is) csak futólagosan említi a moszkvai perek miatti baloldali (így természetesen Szekeres is érintő) elbizonytalanodást a Szovjetunió iránti szimpátiában. Ez a kommunizmussal szimpatizáló korabeli francia értelmiség kutatói, mint Tony Judt vagy François Furet számára központi kérdést jelent. Judt igen sommásan „erkölcsi kettőslátással” magyarázza az elbizonytalanodottak gyors visszatérését a Szovjetunió hívei közé,⁷ míg Furet mélyebb mentalitástörténeti tényezőket mérlegel. Ezért érdekes lett volna megismerni Szekeres korabeli reflexióit (ha volt ilyen) vagy bővebben olvasni a problémára vonatkozó visszaemlékezésekből (ha egyáltalán szívesen beszélt erről az epizódról). Ugyanígy szívesen olvastam volna a szintén csak röptében említett német-szovjet paktum fogadtatásáról, ami hasonlóképpen elbizonytalanodáshoz vezetett baloldali körökben.

Szekeres a francia vereség után rögtön kereste az ellenállás lehetőségét, a kezdetektől azok közé tartozott, akik „az életüket kockáztatták (...) tudva tudván, hogy minek teszik ki magukat s még azt is, hogy erőfeszítésük nem elengedhetetlen feltétele a győzelemnek – egyszerűen azért, mert nem tudták elviselni, hogy tétlenek maradjanak abban a küzdelemben, ahol szellemi értékeik forogtak kockán” (Joseph Kessel). Szekeres Lyonban és Párizsban szervezte is irányította az ellenállást, ami különösen veszélyes vállalkozás volt. A CADI (*Centre d'Action et de Défense des Immigrés*)⁸ főtitkára lett, alapító tagja volt a *Libération Sud* elnevezésű mozgalomnak,⁹ a háború után mindezért megkapta a rendkívül ritkának számító pálmával ékesített Hadikeresztet. A könyv eredeti dokumentumok és visszaemlékezések alapján lebilincselő képet nyújt a francia ellenállás mindennapjairól.

Az új kiadás legérdekesebb dokumentuma azonban nem Szekeres ellenállói tevékenységéhez, hanem bebörtönzéséhez kötődik. Arról a levélről van szó, amelyet Szekeres Berei Andornak írt. Berei az éppen a római magyar követségen dolgozó

⁷ Tony Judt: *Befejezetlen múlt. A francia értelmiség 1944–1956*. Ford. Árokszállási Zoltán. Budapest, XX. Század Intézet, 2008.

⁸ François Furet: *Egy illúzió múltja. Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*. Ford. Mihancsik Zsófia. Budapest, Európa, 2000.

⁹ Emigránsok Védelmi és Akció Központja. A háború végére mintegy tizenhat nemzet tagja vett benne részt.

⁹ Franciaország déli „szabad” zónájában alapított ellenállási mozgalom, a három legfontosabb, nem kommunista ellenálló csoport egyike. Vezető egyéniségeihez tartozik még Emmanuel d'Astier de la Vigerie, Jean Cavaillès, Georges Zerapha, és Lucie Aubrac,

Szekerest próbálta hazacsalogatni magas pozíció ígérétevel, valójában azonban letartóztatását akarta megszervezni a Rajk-per egyik mellékszálaként. (A két levél összeállításunkban is olvasható.) Szekeres átlátta a helyzetet és nem volt hajlandó hazatérni, amit egy hosszú magyarázó levélben közölt Bereivel. A levél az 1985-ös kiadásban csak áttételesen, Szekeres emlékeként szerepelt, Szekeres-Varsa Vera a könyv kiadása után teljesen véletlenül találta meg néhai férje franciaországi rokonainál a kézirásos piszkozatot. A szerző ezúttal nem szorítkozik a dokumentum pusztá közlésére, hanem próbálja Szekeres összetett motivációit, valamint a levélben található megannyi önellentmondást is mérlegelni. Litván György találó megjegyzése szerint a levél egyszerre korkép és kórkép. Szekeresnek egy olyan végletekig kiélezett helyzettel kellett szembesülnie, amely csupán két, egymást kizáró lehetőséget engedett meg: vagy a rendszer romlott, vagy ő maga az. Bár a válasz számunkra egyértelmű, az 1929 óta baloldali gondolkodású, a „kivégzettek pártjához” annak értékvédő korszakában csatlakozó Szekeres érthető módon minden erejével harmadik utat próbált keresni. E dilemma rendkívül értékes dokumentuma ez a levél, amelynek közléséért hálás lehet a történelemtudomány.

A kommunista vagy a kommunizmussal szimpatizáló francia értelmiség történetével foglalkozók számára érdekes lehet Szekeres francia barátainak reakciója régi harcostársuk Párizsba érkezésére. Ez az epizód is korkép és kórkép egyben: baráti segítség helyett Szekeres csupán a „másik malomkövet” találta itt, amely össze próbálta zúzni. Az idézett későbbi levelek és beszámolók alapján többen meg is bánták ekkori magatartásukat. Szekeresnek mindazonáltal nem emiatt kellett távoznia Franciaországból, hanem mert nem volt hajlandó a magyarországi rendszert nyíltan elítélni és információt szolgáltatni. A börtönévekről soha nem beszélt, a szerző az új kiadásban ezt szintén első kézből (mások mellett Rajk Lászlónétól) származó beszámolókkal pótolja. Hasonlóan megrendítőek a szabadulás utáni, immár jól dokumentált küzdelmes évek. Szekeresnek leromlott egészségi állapotban kellett nehéz fizikai munkát végeznie a megélhetéséért. Szekeres-Varsa Vera nem hiába javította ki Edgar Morint a lejjebb közölt interjújában, mikor a filozófus visszaemlékezéseiben rögtön a szabadulás utánra tette Szekeres fordítói tevékenységét – az ide vezető út még gyötrelmes megpróbáltatásokat rejtett. Miután megértette, hogy a kommunistákhoz való csatlakozás életének legnagyobb tévedése volt, Szekeres többé nem alkudott velük, holott a Pártba való visszatérés a legkülönbözőbb kedvezményekkel járt volna.

A könyv nyitva hagyja a kérdést, hogy az ezt követő, viszonylag konszolidált

évek kárpótolták-e Szekerest mindezért. A francia verzió egyébiránt érdekes módon optimistább a magyarnál: míg utóbbiban csak egy kérdés marad: „Végül is boldogtalan, vagy boldog volt ez a teljes élet?”, a francia kiadás mintha bízódóbb lenne: „*Il est expulsé – à jamais. Après une existence hereuse, oui, nous voulons le croire.*”¹⁰. Mindenesetre Szekeres-Varsa Vera személyében megtalálta azt, „akit mindig is keresett”, és akinek minden tiszteletre méltó, fáradhatatlan erőfeszítéseként megszületett ez az eredeti könyv, amely amellett, hogy a hitvesi szeretet emlékműve, a történelemtudomány számára is értékes alkotás.

**Edgar Morin francia filozófussal Párizsban, 2017.
március 20-án készített interjút
Grégoire Viterbo és Szekeres-Varsa Vera**

Grégoire Viterbo: Professzor úr, hogyan találkozott Georges Szekeressel?

Edgar Morin: Lyonban voltam egyetemista, már részt vettem az Ellenállásban a *Hazafias Ifjúsági Erők* elnevezésű kommunista szervezetben barátommal, Jacques-Francis Rolland-nal. Tudja, akkoriban a menzáról jövet is tántorgott az ember az éhségtől, ezért bejártunk az akkor Lyonban szerkesztett *France Soir* újságíróinak fenn tartott vendéglőbe, amely addigra az ellenállók fészke lett. Mindenfajta ellenállóké. Ott ismerkedtem meg Georges Szekeressel, élettársával, Jeannie Chauveau-val – aki a *France Soir* szerkesztője volt – és barátaikkal. Elkerekedő szemmel meredtünk a tányérjukra, adogattak is nekünk az ételükből egy keveset, de közben beszélgettünk. Megmutattuk nekik a röpcéduláinkat és Szekeressel a marxizmusról beszélgettünk,

¹⁰ „Kiutasított – örökre. Egy boldog élet után, igen, ezt szeretnénk hinni.”

mert én akkor kezdtem belemélyedni Marx munkáiba, lenyűgöztek a fiatal Marx filozófiai művei. Szekeres javasolta, hogy Hegelt olvassak. Őt magát – magyarként – a marxi tanok Lukácson, a Hegelen edzett nagy magyar filozófuson keresztül formálták. Ezzel szemben Franciaországban a mechanikus karteziánus gondolkodás hatására csak a tudós Marxot vették észre, a filozófust nem – így tett Pierre Naville barátom, a fiatal trockista-marxista, valamint Althusser is. Franciaországban nagyon kevés gondolkodó volt, aki észrevette a Hegel hatása alatt álló fiatal filozófus Marxot, vagy egyáltalán felismerte Hegel általános jelentőségét. A filozófiai hagyományt Franciaországban inkább Kant jelentette, Hegel dialektikáját a karteziánus logikával való összeférhetetlensége okán nem szerették. Eretneknek tekintették, mert nem szerették az ellentmondást, én azonban nyakig álltam az ellentmondásban, így Hegelt olvasva azt mondtam: íme, ez az! Az ellentmondásokat meg kell élni! Hegel olvasása, Szekeresnek hála, rendkívül termékeny élmény volt. Ekkoriban csak a régi, 19. század végi fordítás állt rendelkezésre, egy bizonyos Vera ([*Szekeres-Varsa Verához fordulva:*] nem rólad beszélünk) elég rossz fordítása, ebből olvastam a logikát, később megismertem Lefebvre válogatását Hegel írásaiból, majd Hyppolite fordításait. Így végül Hegel a legfontosabb gondolkodóvá vált számomra. A hegeli gondolat, a többszörös dimenziókban való gondolkodás, a szellem fenomenológiaiájának kalandja... mindez stimuláló hatással volt mindarra, amit ezután csináltam.

G. V.: Beszélne nekünk az Ellenállásbeli tevékenységről?

E. M.: Amikor Szekerest megismertük, Rolland és én a kommunista ifjúsági szervezetben dolgoztunk. Később egy olyan ellenálló mozgalomba szervezték be minket, amelyet német kényszymunkából megszökött emberek alapítottak. Ennek nemcsak az volt a célja, hogy ellenállói fórumot hozzon létre Franciaországban, hanem az is, hogy fontos információkat szerezzen a német iparról és bojkottra biztassa a rabokat. Úgyhogy azért is érdekes volt ez a mozgalom, mert nemcsak franciaországi ellenállás volt, hanem németországi hálózat kialakítására is törekedett. Én például olyan élelmiszer-csomagot küldtem a raboknak, amelyben – a lekvárban – röpcédula rejtőzött. Tehát ebben a mozgalomban tevékenykedtem, amely a későbbiekben fuzionált egy másikkal, és végül François Mitterand lett a vezetője. E mozgalom keretén belül voltam Toulouse-ban és Párizsban. Itt találkoztam újra Szekeresrel, aki tagja volt a *Libération* nevű nagy szervezetnek, amely a déli zónába jött létre, majd Párizsba is terjeszkedett. Barátok lettünk, annak

ellenére, hogy nem igazán ugyanabban a mozgalomban voltunk. Emlékszem egy epizódra, amikor az ablakból egy molotov koktélt dobott egy német katonai teherautóra. Bátor harcosa volt az Ellenállásnak. A háború végén én Németországban voltam a megszálló hadsereggel. Majd megint Párizsban találkoztunk, baráti társaságban sokszor voltunk együtt, főként olyanokkal, akik meghatározó szerepet töltöttek be az ellenállásban, majd kommunisták lettek, mint Pierre Hervé.

G. V.: Ismeri-e részletesen Szekeres tevékenységét az Ellenállásban?

E. M.: Nem minden részletet ismerek, mivel, mint mondtam, a náci betolakodók elleni szigorúan földalatti harc más-más mozgalmában voltunk. De azt tudom, hogy nagyon aktív volt. Rolland-nal, Gilles Martinet-vel és vele barátilag találkoztunk és beszéltük meg az ügyeket. Martinet nagyon fontos szerepet töltött be, illegálisan terjesztett lapot szerkesztett, amiből később az AFP hírügynökség lett. Ezekből a lapokból tudtuk meg, egy megszökött fogoly (eredetileg egy angol lapban megjelent) beszámolóján keresztül, hogy mi történik Auschwitzban.

G. V.: Ebben az időben lett Szekeres közeli barátja?

E. M.: Egészen pontosan 1942 vége óta. Rendkívül tiszteltem az intellektusát. Nagyon fontos szerepet játszott a fejlődésben: filozófiai kérdésekben orientált, politikailag megerősített valamiben, amit később mindketten magunk mögött hagytunk, vagyis a kommunizmusban. Emellett pedig úgy hiszem, barátok voltunk. Osztottunk valami szkepszisben is, nem voltunk fanatikusok. Gyakran mondta nekem, hogy vannak azok, akik a célban hisznek és optimisták és azok, akik az eszközben hisznek és ha ezek az eszközök sikertelennek bizonyulnak, elhagyják a harcot is. Szekeresnek olyan víziója volt a küzdelemről, amelynek nem a közvetlen siker volt a célja, hanem az állhatatosság.

G. V.: Találkozott Szekeressel Franciaországból való kiutasítása és a sztálinista börtönévei után?

E. M.: Magyarország római követségén volt első tanácsos és amikor visszahívták Budapestre, megértette, hogy ez az a kor, amikor azért hívnak haza valakit, hogy lecsukják, megkínózzák, megöljék, [fintorogva nevet] tehát ahelyett, hogy Budapestre

ment volna, Párizsba jött. De itt a pártbéli elvtársai megtagadták, hogy egyáltalán találkozzanak vele. Úgy emlékszem, hogy eleinte az élettársa, Jeannie sem akarta látni, aztán meg, nos, ezt nem tudom... Mindenesetre magányos volt, űrben érezte magát, csak igen kevés barátja, köztük kommunisták is – akkor még magam is az voltam – fogadta barátian. Emlékszem, hogy filozófusi bölcsességgel azt mondta, csendben, szerényen fog élni, s azt tervezi, hogy ír egy esszét, vagy könyvet: „Az egyén a történelemben” [ironikusan mosolyog]. Arról tehát, hogy az egyént hogyan zúzza össze a történelem. És akkor, ahogy később megtudtam, a francia titkosszolgálat kihallgatta és közölte vele, hogy megkaphatja a tartózkodási engedélyt, amennyiben ad néhány információt a magyar politika vezető személyiségeiről. Nyilvánvaló volt, hogy ezeknek az információknak sem politikailag, sem katonailag nem volt semmi jelentőségük, de Georges Szekeres számára *becsület* kérdése volt, hogy nem paktál le semmilyen titkosszolgálattal. Még akkor se, ha csak ártalmatlan felvilágosításokról van szó. Sehogyan sem! Tehát megtagadta. S ekkor, néhány barátja közbelépése ellenére, akik a köztársasági elnökhöz fordultak – akinek azonban ekkoriban nem volt olyan hatalma, mint manapság – Szekerest a titkosszolgálat kiutasította. Ha jól emlékszem, először Berlinbe vitték...

Szekeres-Varsa Vera: Drezdába, ott már az NKVD kezébe került...

E. M.: Drezdába, majd a szovjetek átadták a magyar titkosrendőrségnek. Ott tudta meg, hogy egy kommunista barátja, – ki kell mondani a nevét: – Courtade átadta a beszélgetésük teljes anyagát a pártnak, a szovjeteknek, akik továbbították a magyaroknak... Bebörtönözték... Nos, tehát mikor találkoztunk újra? Úgy emlékszem, még azelőtt, hogy engedélyezték volna számára, hogy elhagyja Magyarországot.

Sz.-V. V.: 1962-ben először.

E. M.: Igen, úgy emlékszem, hogy Berlinből egy szociológus kongresszusról autóval utaztam Budapestre, hogy találkozzunk. Akkor már kiszabadult és műfordításból élt...

Sz.-V. V.: Bocsánat Edgar, a szabadulása után még kubikosként kereste a kenyerét, mert senki sem mert neki fordítást adni!

E. M.: Amikor találkoztunk, még mindig nagyon elszigetelt volt, s megtudtam, hogy a forradalom idején, 1956-ban, pontosabban a megtorlások alatt a barátai azt mondták neki, megyünk, gyere velünk, de ő azt mondta, nem mehetek, ki vagyok tiltva Franciaországból... Tehát ott maradt, s amikor a Kádár-rezsim idején enyhültek a viszonyok, fordítói munkái voltak, majd engedélyezték az utazásait, jó néhányszor találkoztunk Budapesten és Párizsban is.

Fordította: Szekeres-Varsa Vera és Tarafás Imre

ANTONIO GRAMSCI

Új fejedelem

Széljegyzetek Machiavelli politikájához

(részlet)

Politikai alapelemek

Meg kell mondani, hogy mindenekelőtt a legelső elemekről, a legegyszerűbb dolgokról szokás megfigyelkezni; holott ezek, mivel végtelenszer megismétlődnek, a politikának és mindenfajta kollektív tevékenységnek oszlopává válnak.

Ilyen alapelem az, hogy valóban léteznek kormányzók és kormányzottak, vezetők és vezetettek. Az egész politikai tudomány és művészet erre az elsődrendű és (bizonyos általános feltételek fennállása esetén) kiküszöbölhetetlen tényre alapul. E tény eredete külön probléma, és különálló vizsgálatot érdemel (legalábbis meg lehet, vagy meg kell vizsgálni, hogyan csökkenhet a hordereje, vagy hogyan tűnhet el az egész jelenség, ha bizonyos, kimutathatóan ilyen irányba ható feltételek megváltoznak), de ami tény, az tény: vezetők és vezetettek, kormányzók és kormányzottak vannak. Ha pedig így van, meg kell vizsgálni, hogyan lehet a leghatékonyabban vezetni (bizonyos célok érdekében), s ami ettől elválaszthatatlan, hogyan lehet a legjobban felkészíteni a vezetőket (éppen ebben áll a politikai tudomány és művészet első része), másfelől pedig hogyan találhatók meg azok a kis ellenállású, vagy racionális vonalak, amelyek mentén elérhető a vezetettek, vagy

kormányzottak engedelmissége. A vezetők kiképzésekor alapvető jelentőségű a kiindulópont: az-e a cél, hogy mindig is legyenek kormányzók és kormányzottak, vagy pedig az, hogy olyan feltételek jöjjenek létre, amelyek között eltűnik ennek a megosztásnak a szükségessége? Vagyis az emberi nem megosztottságának állandósága-e a kiindulópont, vagy az a meggyőződés, hogy ez a megosztottság csupán bizonyos feltételeknek megfelelő történeti tény? Mindazonáltal tisztában kell lenni azzal, hogy a kormányzottak és kormányzók elkülönülése, noha végső soron társadalmi csoportok elkülönülésére vezethető vissza, a dolgok jelenlegi állása szerint még egy és ugyanazon társadalmilag homogén csoporton belül is létezik; bizonyos értelemben azt lehet mondani, hogy ez az elkülönülés a munkamegosztás terméke, tehát technikai jellegű tény. Az okoknak erre a többféleségére spekulálnak azok, akik mindenben csak „technikát”, „technikai” szükségyszerűséget stb. látnak, hogy ne kelljen felvetniök az alapvető kérdést.

Mivel a kormányzók és a kormányzottak elkülönülése ugyanazon csoporton belül is fennáll, le kell szögezni néhány alapelvet, sőt ezen a területen követik el a legsúlyosabb „hibákat”, e téren jelentkezik a legbűnösebb s egyben legnehezebben helyrehozható tehetetlenség. Sokan azt hiszik, hogy ha egyszer fennáll az azonos csoport elve, az engedelmisség szükségképpen automatikus, nem igényli a „szükségesség” és az ésszerűség bizonyítását, sőt vitathatatlan is (van, aki azt gondolja, s ami még rosszabb, aszerint is cselekszik, hogy az engedelmisség felszólítás nélkül, a követendő út kijelölése nélkül is „megjön”), így aztán nehéz kiirtani a vezetőkől a „cadornizmust”, vagyis azt a meggyőződést, hogy ha a vezető valamit helyesnek és racionálisnak tart, akkor az meg is történik: ha pedig mégsem, „a bűnt” arra hárítják, aki „mulasztást követett el” stb. így aztán nehéz kiirtani az olyan magatartás bűnös szokását, amely nem igyekszik elkerülni a felesleges áldozatokat. És mégis, a józan ész tanúsága szerint a kollektív (politikai) katasztrófák nagy részét az okozta, hogy a vezetők nem próbálták meg elkerülni a hiábavaló áldozatokat, vagy nem törődtek mások áldozataival, és mások életével játszottak. Mindenki hallott fronttisztektől olyan történeteket, hogy a katonák mennyire kockára tették az életüket, amikor valóban szükség volt rá, és mennyire fellázadtak, amikor úgy érezték, hogy elhanyagolják őket. Például egy század képes volt hosszú napokon át éhezni, mert látta, hogy az élelmiszer külső okok miatt nem érkezhett meg, de fellázadt, amikor egyetlen étkezés a bürokrácia hanyagsága miatt maradt el stb.

Ez az elv minden olyan akcióra érvényes, amely áldozatot követel. Ezért minden lázadás után mindenekelőtt a vezetők felelősségét kell kutatni, mégpedig a

szó legszorosabb értelmében (például: egy front különböző szakaszokból áll, és minden frontszakasznak megvannak a maga vezetői: lehetséges, hogy az egyik szakasz vezetői inkább felelősek a vereségért, mint egy másikéi, de csak inkább, vagyis az egyik inkább felelős, a másik kevésbé, sohasem kizárólag az egyik).

Ha elfogadjuk azt az elvet, hogy vannak vezetettek és vezetők, kormányzók és kormányzottak, akkor igaz, hogy a „pártok” mindmáig a legalkalmasabb eszközei a vezetők képzésének és a vezetési képesség kifejlesztésének (a „pártok” a legkülönbözőbb neveket viselhetik, még antipártnak és „a pártok tagadásának” is nevezhetik magukat; valójában az úgynevezett „individualisták” is pártemberek, csak hogy éppenséggel „pártvezetők” szeretnének lenni isten kegyelméből, vagy követőik gyengeelméjűségéből).

Az „állami szellem” kifejezésben rejlő általános fogalom kifejtése. Ennek a kifejezésnek igen pontos, történelmileg meghatározott jelentése van. De felvetődik a kérdés: vajon minden komoly mozgalomban, azaz minden olyan mozgalomban, amely nem többé-kevésbé igazolt individualizmusok kifejezője, van-e valami, ami az úgynevezett „állami szellem”-hez hasonlít? Mindenesetre az „állami szellem” mind a múlttal, vagyis a hagyománnyal, mind a jövővel kapcsolatban „folyamatossgot” feltételez, azaz feltételezi, hogy minden tett egy már megkezdett és a továbbiakban folytatódó folyamat mozzanata. Bizonyos esetekben éppen akkor van szó „állami szellem”-ről, amikor valakik felelősek ezért a folyamatért, szereplői ennek a folyamatnak, szolidárisak ténylegesen „ismeretlen”, mégis működőnek érzett erőkkkel, és ezekkel úgy számolnak, mintha „ténylegesek” lennének, és testi mivoltukban jelen volnának. Nyilvánvaló, hogy a „tartósság” tudatának konkrétan kell lennie, nem pedig elvontnak, azaz bizonyos értelemben nem szabad meghaladnia bizonyos határokat; tegyük fel, hogy a legkisebb határ egy múltbeli és egy jövőbeli nemzedék, és ez nem is kevés, mivel az egyes nemzedékeket nem harminc évben kell számolni, hanem szervesen, történelmi értelemben. Ezt, legalábbis a múltat illetően, egyszerű megérteni: szolidárisnak érezzük magunkat olyan emberekkel, akik ma igen öregek, és akik számunkra a „múltat” jelentik, a múltat, amely még közöttünk él, amelyet ismerni kell, amellyel számolni kell, amely egyik eleme a jelennek, s egyik előfeltétele a jövőnek. A gyerekekkel, a születő és felnövekvő nemzedékekkel, hiszen felelősek vagyunk értük. (Egészen más a „hagyomány” tendenciózus „kultusza”, hiszen ez előre meghatározott út követését, előre meghatározott célt tételez fel, vagyis ideológiai alapon áll.) Ám ha elmondható is, hogy ilyen értelemben vett „állami szellem” mindenkiben megvan,

esetről esetre mégis küzdeni kell e szellem deformálódása vagy a tőle való eltérés ellen.

„A gesztus a gesztusért”, a harc a harcért stb. és különösen a korlátolt és kicsinyes individualizmus, amely valójában pillanatnyi impulzusok szeszélyes kielégítése stb. (Lényegében mindegyik esetben az olasz „apolitikusságról” van szó, amely ezeket a különféle különös és bizzarr formákat ölti.) Az individualizmus csak állati apolitikusság, a szektásság „apolitikusság”, és ha jól megfigyeljük, a szektásság valójában a személyi „klikk” egyik formája, s hiányzik belőle a pártszellem, márpedig ez az „állami szellem” alapeleme. Annak bizonyítása, hogy a pártszellem az állami szellem alapeleme, a legerőteljesebben hangoztatandó és legfontosabb feladatok egyike; és megfordítva: az „individualizmus” állati elem, amelyet úgy „csodálnak a külföldiek”, akárcsak egy állatkert lakóinak cselekedeteit.

A politikai párt

Azt mondtuk, hogy *Az új fejedelem* főszereplője a mai korban nem lehetne egyéni hős, csak a politikai párt, azaz esetről esetre és a különböző országok különböző belső viszonyai szerint az a bizonyos párt, amely új típusú államot kíván alapítani (és racionálisan és történelmileg alkalmas e célra).

Megjegyzendő, hogy a totalitárius berendezkedésű* országokban valójában egy meghatározott párt tölti be a korona intézményének hagyományos szerepét, sőt e párt éppen azért totalitárius, mert ezt a szerepet betölti. Bár minden párt valamilyen társadalmi csoportot, mégpedig egyetlenegy társadalmi csoportot képvisel, bizonyos pártok mégis meghatározott körülmények között képviselnek egyetlen társadalmi csoportot, éspedig azért, mert egyensúlyt igyekeznek teremteni, és döntőbírói szerepet töltenek be a saját csoportjuk és a többi csoport érdekei között, és azon vannak, hogy a saját csoportjuk fejlődése a szövetséges csoportok, ha nem egyenesen a kifejezetten ellenséges csoportok konszenzusát és támogatását élvezze. A király vagy a köztársasági elnök alkotmányjogi képlete: „uralkodik, de nem kormányoz”, az a jogi formula, amely kifejezi ezt a döntőbírói szerepet, vagyis a politikai pártoknak azt a törekvését, hogy a korona vagy az elnök „le ne lepleződjék”; azok a formulák, amelyek szerint nem az államfő felelős a kormányintézkedésekért, hanem a miniszterek, annak az általános elvnek az alosait fogalmazzák meg, amely szerint meg kell óvni az állami egységet, a

kormányzottaknak az állami tevékenységhez adott konszenzusát, bármilyen is az éppen hatalmon levő kormánygarnitúra és pártja.

A totalitárius párttal ezek a formulák vesztenek jelentőségükből, s korlátozódnak az intézmények is, amelyek e formulák értelmében működtek; de a funkciót beolvasztja magába a párt: dicsóíti az elvont „államfogalmat”, és különböző módszerekkel azt a benyomást igyekszik kelteni, hogy aktívan és hatékonyan működik a „pártatlan erő” funkciója.

Szükség van-e a (szoros értelemben vett) politikai cselekvésre ahhoz, hogy „politikai pártról” lehessen beszélni? Megfigyelhető, hogy a mai világban sok ország szerves és alapvető pártjai a harc követelményei vagy más okok folytán frakciókra bomlottak, és mindegyik frakció „pártnak”, sőt esetenként független pártnak nevezi magát. Ezért a szerves párt szellemi vezérkara gyakran e frakciók egyikéhez sem tartozik, hanem úgy működik, mintha önálló, pártok felett álló vezető erő volna, és olykor ilyennek is hiszi a közvélemény. Ezt a funkciót nagyobb pontossággal lehet tanulmányozni, ha abból a szempontból indulunk ki, hogy egy újság (vagy újságok egy csoportja), egy folyóirat (vagy folyóiratok egy csoportja) szintén „párt” vagy „pártfrakció”, vagy „meghatározott párt függvénye”. Elég a *Times* angliai vagy a *Corriere della Sera* korábbi olaszországi funkciójára gondolni, s ugyanez áll a magát „politikamentesnek” nevező „objektív sajtó”, sőt még a sport- és műszaki sajtó funkciójára is. Egyébként azokban az országokban, ahol egyetlen és totalitárius kormánypárt van, a jelenség érdekes oldalait lehet megfigyelni: ugyanis ennek a pártnak a funkciói már nem kifejezetten politikaiak, hanem csak technikai, propaganda, rendőri jellegűek, továbbá az erkölcsi és kulturális befolyásolásra szorítkoznak. A politikai funkció közvetett: hiszen, bár nincsenek más legális pártok, mégiscsak vannak ténylegesen létező pártok, vannak jogi eszközökkel nem szabályozható irányzatok, ezek ellen pedig úgy folyik a polémia és a harc, mint a szembekötősdiben. Annyi mindenesetre biztos, hogy ezekben a pártokban elsőprő szerepük van a kulturális funkcióknak, ez pedig politikai zsargont szül, azaz a politikai kérdések kulturális formát öltenek, s mint ilyenek, megoldhatatlanná válnak.

Forrás: Új fejedelem (marxists.org)

Fordította: Betlen János. Magyar Helikon, 1977.

ESEMÉNYEK

BALOGH ANDRÁS

Gyorsjelentés a nemzetközi viszonyokról 2021. januárjában

Általános kép

A legtöbb nemzetközi elemző két eseménysort tekint meghatározónak a világban 2021. januárjában: az egyik az amerikai elnökválasztás egyelőre felmérhetetlen következményei, a másik a még le nem küzdött globális koronavírus járvány hatásai.

Most ismét különleges korszakban élünk, legalábbis a résztvevők többsége szerint, és többen drámai következményekkel járó korszakváltást vélnek felfedezni. A ma szembetűnő jelenségek egy része korábban nem létezett, mint az általános válságra utaló megjegyzések mutatják: „kifulladt a globalizáció folyamata”, „a gazdasági és társadalmi különbségek tovább nőttek”, Európa az USA és több más térség „soha nem látott demográfiai változásokon megy keresztül”, „kiszámíthatatlan fejlemények várhatóak az Egyesült Államokban a Trump-korszak után”. Mindezek a nagy horderejű jelenségek bizonytalanná teszik a klímaválság és a covid kezelését. Az általános bizonytalanságot növeli a nagyhatalmak labilitása. Ma még nem tudni, hogy az új amerikai adminisztráció mekkora időintervallumban képes konszolidálódni és modernizálni a választások után az Egyesült

Államok politikai rendszerét. Szintén bizonytalan az orosz és kínai rendszerek jövője a jelenlegi elnökök majdani távozását követően.

A fent említett jelenségek körülményei között racionálisnak tűnne a nukleáris fegyverkezés és a nukleáris fegyvereket célba juttató eszközök növekedésének megállítása, ez azonban nem következett be sem a hagyományos nukleáris hatalmak esetében, mint az USA, Oroszország, Kína, az Egyesült Királyság és Franciaország, sem pedig az új versenytársak ambíciói nem csökkentek, ahogyan ezt az észak-koreai és iráni fegyverkezés mutatja.

A nemzetközi békét és biztonságot fenyegető veszélyek roppant mértékben megnöttek. Az elmúlt hetek fejleményei arra utalnak, hogy sem az Egyesült Államok, sem Kína, sem Oroszország vezető köreiből nem tudatosodott a nemzetközi viszonyok kiegyensúlyozatlansága, de a közvélemény sem fordít túl nagy figyelmet a nemzetközi békét fenyegető új fejleményekre. Az egykor reményteljesnek tűnő békemozgalmak meggyengültek, és sokat veszítettek politikai súlyukból. A fegyverkezési verseny újabb fordulatai az új tömegpusztító fegyverek és fegyverrendszerek megjelenése egyes katonai és némely politikai körök kivételével nem váltanak ki átütő érdeklődést.

A nemzeti és nemzeti kisebbségi kérdések egyáltalán nem jutottak nyugvópontra és új, intenzívebb formái jelentek meg a rasszizmusnak az Egyesült Államokban, a Közel-Keleten és másutt. Még Európa nyugati fele sem talált civilizáltabb megoldásokat, bár a katalóniai, skóciai, a belga fejlemények messze nem érik el brutalitásban a Közel-Keleten megismert folyamatokat. Részből nemzeti-nemzetiségi feszültségek és ellentétek ösztönzik az etiópiai, a szomáli, a nigeri, a közép-afrikai és egyéb konfliktusokat az afrikai földrészen. Az Iszlám Állam ugyan vereséget szenvedett, de az iszlám fundamentalizmusra hivatkozó szélsőséges mozgalmak és terrorcselekedetek nem szűntek meg, sőt Nyugat-Európa mai valóságának részévé váltak. A hivatalosan el nem ismert térségek közül többen saját államalakulatokat hoztak létre a Kaukázus-vidéken, Moldáviában és sok más területen.

A földkerekség minden részében erőteljes harcok indultak meg a demokratikus értékek elfogadása és meggyökereztetése érdekében – mindeddig korlátozott sikerrel.

Az elmúlt néhány évben a helyi háborúk ismételtelen előtérbe kerültek. Tavaly a legsúlyosabb helyi háború a kaukázusi Nagorno-Karabakhban bontakozott ki, anélkül, hogy a nagyhatalmak közvetlenül lépéseket tettek volna a béke megőrzése érdekében.

A megújuló Egyesült Államok

A választásokat követően az Egyesült Államok történelmének egyik legsúlyosabb válságát éli. A válságnak több összetevője van.

- az amerikai társadalom és a politikai elit jobban megosztott, mint a polgárháború óta bármikor
- egyelőre kibékíthetetlennek tűnnek az ellentétek és az egyébként jelentékeny és tiszteletreméltó erőfeszítések mindeddig nem mutatnak eredményeket
- a polgárháború óta nem voltak ennyire tudatosak és súlyosak az úgynevezett faji kérdések
- a koronavírus járvány a világ egyetlen jelentős országát sem sújtotta ilyen drámaian, mint az Egyesült Államokat
- az Egyesült Államok már évek óta szembetalálja magát egy roppant erős és ellenségesnek tűnő hatalommal, a Kínai Népköztársasággal

Az azonnal elvégzett és korrektnek tűnő közvéleménykutatások (CBS News Poll, 2021. január 24.) egy mélységesen megosztott, bizonytalan és pesszimista Amerika képét mutatják. A közvélemény szerint az amerikai demokrácia veszélyben van, ez a válaszadók 71%-nak véleménye. A következő négy évet a lakosság több, mint 40%-a pesszimistán látja, a válaszadók 51%-a növekvő politi-

kai erőszakra számít, és ez csak 18% szerint csökken. Az amerikai életformát a válaszadók 54%-a szerint nem a gazdasági nehézségek (20%), vagy a koronavírus (17%), hanem más amerikaiak veszélyeztetik (54%). A republikánus válaszadók több, mint fele nem hisz a megbékélésben.

A most kormányra jutott régi-új csapat a Trump-korszakot olyan „kaotikus kormányzással” azonosítja, amely „megbízhatatlan partnerré” tette az országot, fontos nemzetközi megállapodásokat rúgott fel, mint a párizsi klímaegyezmény, az iráni nukleáris megállapodás, vagy a Transpacific Partnership”. A viták to-

vább folynak arról, vajon ellopták-e a választásokat, és el kell-e indítani az új impeachmenttet. A légkört minden amerikai számára érzékeltette az, hogy a 46. elnök beiktatása olyan körülmények között zajlott, amely inkább egy régi harmadik világbeli ország képét mutatta, mint a világ leggazdagabb és mindenki számára modellnek számító társadalmát.

Az ország új elnöke, Joe Biden 17 olyan rendelkezést írt alá, amelyek a Trump érával való teljes szakítást hivatottak demonstrálni. Nagy feszültségekhez fog vezetni az, hogy a tervek szerint 11 millió illegális bevándorló kaphat állampolgárságot, és radikális lépéseket tesznek a faji egyenlőtlenségek felszámolása irányában.

Sokatmondó a Washington Postnak a választások utáni kommentárja: „Abraham Lincoln 1861-es beiktatása után, egy hónappal a polgárháború kezdete előtt, az erőszaktól való félelem óriásivá növekedett. 25 ezer fős amerikai egységek - uniformisban, maszkban és jól felfegyverezve - Washingtonba mentek, nem azért, hogy az amerikai elnököt idegen betolakodóktól, hanem más amerikaiaktól védelmezzék”. 150 év óta először a leköszönő elnök nem volt jelen a beiktatási ceremónián.

Az amerikai bizonytalanságoknak valószínűleg belátható időn belül semmi sem vet véget: különös súllyal fognak jelentkezni a nagy technikai cégek gyöngítésére vagy kifejezetten a feldarabolásukra irányuló és az internet világának szabályozását célzó törekvések. Különösen figyelemre méltók az internet-tartalmak ellenőrzését célzó akciók, mindenekelőtt a híres 230-as cikkely visszavonásának komoly lehetősége. Az elnök elődjéhez hasonlóan, nem is titkolja a Facebook iránti ellenszenvét, kijelentve: „úgy gondolom Zuckerberg egy valós probléma” és ez a véleménye kapcsolatban áll a Big Tech vállalatok működésének szabályozására irányuló elképzeléseivel.

Az amerikai–kínai kapcsolatok

A BBC 2021. január 25-i számában összefoglalta az amerikai–kínai kapcsolatok alakulásának gazdasági vonatkozásait: „Ebben az évben Kína túlszárnyalta az Egyesült Államokat és első számú célpont lett az új külföldi közvetlen beruházások számára”. Az UNCTAD szerint Kína 2028-ban 163 milliárd dollár értékű beruházást valósít meg külföldi országokba szemben az amerikai 134 milliárd dollárral. (Szükséges utalni arra, hogy az összes, vagyis nemcsak a legújabb beruházások tekintetében, az Egyesült Államok megőrzi vezető pozícióját).

Kína nemcsak a gazdaság növekedése terén előzi meg jelentősen az Egyesült Államokat, katonai képességei is gyorsabban növekszenek, és lényegesen hatékonyabban kezeli a koronavírus-járványt. Ma sokan utalnak arra, hogy Trumpnak a Kínával szemben táplált nyilvánvaló ellenérzései ellenére a kínai gazdasági és katonai befolyás globálisan jelentősen nőtt.

Pekingben látványos örömmel fogadták a Trump-adminisztráció vereségét. A Biden beiktatását követő percekben a kínai vezetés hivatalosan szankciókkal sújtotta Pompeot, Banont, Boltont, összesen 28 prominens személyt, köztük több volt minisztert, valamint családtagjaikat, és nem hajlandó

velük semmilyen kapcsolat fenntartására. A kínai külügyminisztérium indoklása szerint az említett 28 személy „olyan cselekedeteket tervezett, támogatott és kivitelezett”, amelyek fölöttébb barátságtalanok és károsak voltak a kétoldalú kapcsolatokra. A kínaiak kifejezték reményüket, hogy Kína az új amerikai vezetéssel normalizálni kívánja államközi kapcsolatait, bár a Biden-team mindaddig nem mutatott semmiféle baráti gesztust a kínai vezetés irányába.

A ma egyértelműen érzékelhető előjelek szerint az Egyesült Államok Kínát nemcsak első számú ellenfelének, hanem ellenségének is tekinti minden területen: a gazdasági versenyben, a katonai rivalizálásban, a politikai és ideológiai konfrontációban. Nem kétséges, hogy a klasszikus hidegháború legvérszteresebb időszakát idéző, kiszámíthatatlan elemeket tartalmazó szembenállásra utaló jelek fogalmazódtak meg a két szuperhatalom részéről.

Az amerikai vezető szerep azonban az elkövetkező években számos területen megkérdőjelezhetetlen marad: az amerikaiak nemzetközi pozíciói behozhatatlanul erősek, megingathatatlan az amerikai pozíciók sokasága az európai kontinensen, Ausztráliában, Indiában, a Közel-Kelet nagy részén, és Kína közvetlen közelében, Délkelet-Ázsiában is. A kétségeket kifejező és kritikus hangok ellenére semmi nem veszélyezteti az USA különleges helyzetét Japánban, Dél-Koreában, Izraelben, Szaudi-Arábiában és az Öböl menti országokban.

Oroszország

Az oroszok ma már lényegesen gyengébb partnerei az Egyesült Államoknak, mint az egykori Szovjetunió volt, de az amerikaiak nem kívánnak elfeledkezni a hatalmas területű, óriási természeti és emberi erőforrásokkal rendelkező országról. Bár Oroszország növekedése lelassult, súlyos demográfiai problémákkal küzd, és többféle regionális feszültséggel találja magát szemben, de katonai és tudományos eredményei továbbra is számottevőek. Továbbra is sok tekintetben még mindig az oroszok az egyedüli kihívói az amerikai katonai establishmentnek.

Új és sok tekintetben a jövőt kiszámíthatatlanná tevő jelenség Navalnij ismét megnövekedett befolyása és aktivitása.

Ma még nem tudni, hogy a nyugati hatalmakkal jó viszonyt ápoló orosz ellenzék jelentős tényező lesz-e, mint ahogyan azt sem, hogy a kifejezetten nacionalista gyökerű Navalnij-csoport milyen erőkre támaszkodhat és milyen politikát folytat majd a világ és a szovjet utódállamok, főleg Ukrajna irányában.

Az Egyesült Királyság

Különleges erőforrásai, hatalmas emberi és katonai potenciálja ellenére jelenleg Európa leggyöngébb pontja az Egyesült Királyság. A Brexit az Uniót rosszul érinti, de nem tragikusan, az Egyesült Királyságnak jelenlegi formájában a léte került veszélybe. A skót és az északír függetlenség gondolata erősebb, mint valaha. A brit vezetők ma már nyíltan beszélnek az Egyesült Királyság lehetséges felbomlásáról. Gordon Brown felveti annak esélyét, hogy az Egyesült Királyság egy „failed state” lehet, hasonlóan egy sor nem európai országhoz és az egykori Szovjetunióhoz.

A Skót Nemzeti Párt 2014-es kudarca után újra népszavazást kezdeményez, hivatkozva arra, hogy az

Angliától való elszakadás általános támogatást élvez. A skót szeparatista törekvések összekapcsolódnak azzal, hogy az újra függetlenné váló ország újra az EU tagja lenne. Észak-Írországban a szavazó polgárok több, mint fele szintén el akar szakadni, 47 %-uk független államot, 42%-uk az egységes, ugyancsak EU tag Írország tagjaként képzi el a jövőt.

Japán erőteljesebben megfogalmazott nemzeti érdekei

2021. január végén az Asahi Shimbun egykori főszerkesztője a The Japan Timesnak adott interjújában Kelet-Ázsia önálló szerepvállalásáról beszél, és felsorolja azokat a tényeket, amelyek miatt Kelet-Ázsia sokkal sikeresebb, mint az Egyesült Államok vagy Nyugat-Európa. Ez új, egyelőre szokatlan hang.

Japán üdvözlí az USA várható visszatérését a Trans-Pacific együttműködéshez. Japán nem kívánja a kínai vezető szerepet elismerni, hanem önállóságát az eddigiek-nél jobban hangsúlyozza, és fenn akarja tartani különleges és szoros együttműködését az Egyesült Államokkal.

„Ez egy madár? Ez egy repülőgép?
Nem... ez egy újabb észak-koreai rakéta!”

A Közel-Kelet – és Észak-Afrika

Pontosan egy évtizede zajlottak az Arab Tavaszt jelző demokratikus és iszlám fundamentalista jelszavakkal fellépő közel-keleti és észak-afrikai tömegmozgalmak. Ezek a Közep- és Közel-Kelet, valamint Észak-Afrika még súlyosabb dezorganizálódásához és polarizálódásához vezettek, és kevés hosszútávú pozitív eredményük mutatkozik. Több ország romokban hever, a gazdasági és politikai konszolidáció jelei marginálisak. A Közel-Kelet és Észak-Afrika több állama megszűnt létezni, jelentős kibontakozás sehol sem mutatkozik.

Figyelemre méltó jelenség azonban Izrael további stabilizálódása, katonai és

tudományos potenciáljának növekedése, minden eddiginél nagyobb diplomáciai elismertsége.

Az Egyesült Államok hosszú idő óta megoldatlan és sok tekintetben kezelhetetlen problémahalmaznak tekinti a térséget. Washingtonnak döntenie kell arról, hogy milyen szerepet szán a megnövekedett súlyú és befolyású Törökországnak, folytatja-e a csapatkivonásokat Afganisztánból és Irakból, mennyire veszi tudomásul Szaúd-Arábia különleges helyzetét és lehetőségeit a világgazdaságban és világpolitikában.

Washingtonnak, csakúgy, mint az elmúlt évtizedekben, nagyon ellentmondások és labilisak a térség egyes országaival és a térség egészével kialakított kapcsolata, és hosszútávú koncepció kialakítására kevés esélyt látunk.

Következtetések

- Nem vitatható, hogy a világ első számú nagyhatalma, ha úgy tetszik, szuperhatalma az Egyesült Államok.
- Ugyanakkor az USA nem képes egyedül uralni az egész világot. Két fő riválisát, Kínát és Oroszországot nem tudja térdre kényszeríteni.
- Nőtt egy nukleáris konfliktus veszélye.
- A hagyományos konzervatív, liberális és szocialista-szociáldemokrata mozgalmak, pártok, ideológiák nem az erősödés, hanem a visszaszorulás jeleit mutatják.
- A társadalmi és politikai polarizáció minden fontos térségben, gazdag és szegény országban, előre haladt anélkül, hogy bárhol is akut forradalmi helyzet alakult volna ki.
- Csökkent a szélsőséges erők dinamizmusa, veszélyességüket növelheti viszont az egyik vagy másik nagyhatalommal való esetlegesen szoros kapcsolatuk.

PÁL ISTVÁN¹

Elnökválasztás az USA-ban 2020

2020. november 3-án került sor az Amerikai Egyesült Államok történetében az 59. elnökválasztásra, amely a 78 éves Joe Biden győzelmével végződött. A szavazatok összesítése alapján Donald Trump hivatalban lévő elnök 232, míg demokrata párti kihívója 306 elektort tudott maga mellett felsorakoztatni. Az eredményben egyrészt érvényesült a papírforma, miszerint az urbanizált partvidék államok a metropoliszok inkább a demokratákat, míg a középnyugati területek a republikánusokat támogatják. A választói akarat ez úttal viszont sokszor olyan államokban is megváltozott, ahol évtizedeken keresztül a konzervatív oldal adta a képviselőket és a szenátorokat, mint pl. Georgia, Virginia.²Biden többsége a leadott szavazatok számában is érvényesült, mivel 81 millió voksot szerzett, míg Trump 74 milliót.³ A Képviselőházban megmaradt a demokrata párti többség, azonban a nő és kisebbségi jelöltek révén a jobboldal tízzel több mandátumot szerzett a 2018-as választási eredményekhez viszonyítva.⁴ A Szenátusban sikerült fordítani, itt egyfős többséggel rendelkeznek a demokraták.⁵A Democratic Socialists of America Alexandra Ocasio-Cortez 2018-as választási sikerével fémjelezhető

¹Történész, adjunktus, ELTE Új és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék.

²JOSH HOLDER, TRIP GABRIEL and ISABELLA GRULLON PAZ: Biden's 306 Electoral College Votes Makes His Victory Official. In: New York Times Dec 14, 2020. -<https://www.nytimes.com/interactive/2020/12/14/us/elections/electoral-college-results.html?auth=login-email&login=email> (Letöltés: 2021. január 27)

³Official 2020 Presidential General Election Results - <https://www.fec.gov/resources/cms-content/documents/2020presgeresults.pdf> (Letöltés: 2021. január 31)

⁴Simone Path, Clare Foran and Manu Raju: Some House Democrats fall while the party fails to flip some key suburban district. CNN, November 5, 2020. - <https://edition.cnn.com/2020/11/04/politics/house-race-results-2020/index.html> (Letöltés: 2021. január 28)

⁵Democrats will control the Senate following the presidential inauguration after sweeping both

előretörése⁶ folytatódott, tudniillik a korábbi kettővel szemben négy mandátumot szerzett a Képviselőházban. Ők a Demokrata Párt frakciójának tagjai.⁷ Az állami törvényhozásokba 30-nál is több képviselőjük került be. Az utóbbi csoport a helyi – regionális közéletében játszik szerepet.

Előzmények

A 2015. április 12-én Hillary Clinton bejelentette, hogy indulni kíván a 2016.évi elnökválasztáson. A Demokrata Párt minden bizonnyal úgy készült, hogy az első

színes bőrű államfő megválasztását és újraválasztását követően elérkezett az idő, hogy az Egyesült Államoknak női elnöke legyen.⁸ A párton belüli megmérettetést kizárólag a demokratikus szocializmust vagy inkább az európai szociáldemokrata elveket képviselő Bernie Sanders vermonti szenátor vállalta, akivel szemben a Wikileaks botrány égisze alatt kiszivárgott értesülések szerint a Demokrata Nemzeti Konvenció mindvégig elfogultan viselkedett.⁹ Sanders komoly támogatottságra tett szert alapszervezeti szinten és a párt kevésbé jómódú választói között azzal,

hogy kampányát a 20-30 dolláros adományokból finanszírozta, miközben kitért a Wall Street befolyásolási kísérletei elől.¹⁰ Az üzleti szféra viszont pont emiatt, illetve a Sanders győzelme esetén várható magasabb adók és szigorúbb munkajogi

run-off elections in Georgia. Jan 6, 2021. - <https://www.politico.com/2020-election/results/senate/> (Letöltés: 2021. január 31)

⁶PÁL ISTVÁN: Választások Bronxban – avagy új fejezet az Amerikai Szocialista Párt történetében? Évkönyv a nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Budapest, Magyar Lajos Társaság, 2019. 161–167.

⁷MINDY ISSER: What Democrats Should Learn From the Spate of Socialist Wins on Election Day. In These Times November 5, 2020. - <https://inthesetimes.com/article/dsa-election-2020-democrats-socialism> (Letöltés: 2021. január 31)

⁸KOVÁCS- ANGEL MARIANNA: Hillary Clinton bejelentette: indul a 2016-os elnökválasztáson. 24. hu. 2015.04. 12. <https://24.hu/kulfold/2015/04/12/hillary-clinton-bejelentette-indul-a-2016-os-elnokvasztason/> (Letöltés: 2021.január 31)

⁹Az e-mailbotrány elsodorja a demokrata pártelnököt. Index 2016.07.24. - https://index.hu/kulfold/usa/feher_haz/2016/07/24/az_e-mail_botranys_elsodorja_a_demokrata_partelnokot/ (Letöltés: 2021. január 31.)

¹⁰LAUREN GAMBINO: 'Not the billionaires': why small-dollar donors are Democrats' new powerhouse. The Guardian 10 March 2019. - <https://www.theguardian.com/us-news/2019/mar/10/democrats-small-dollar-donors-essential-bernie-sanders> (Letöltés: 2021. január 30)

szabályozás miatt ragaszkodott hozzá, hogy a Demokrata Párt Hillary Clintont támogassa.¹¹ A poszthidegháborús korszak első elnökének felesége viszont súlyos hibát követett el, amikor lebecsülte Trump vonzerejét a globalizáció vesztesei, például a gazdasági visszaeséstől sújtott térségek lakossága és általában a fizikai munkások között.¹² Clinton ugyan több szavazatot gyűjtött össze, azonban az elektori rendszerben a közép nyugati, sokszor rozsdáövezethez sorolt körzeteket Trump hozta el.¹³

A 2020-ra történő felkészülés

Hillary Clinton vereségét követően sokan úgy vélték, hogy a Demokrata Pártban nincs igazi húzóerő, nincs olyan egyéniség, akit fel lehetne építeni a soron következő elnökválasztásra. Egyes elemzők azt jósolták, hogy a liberális oldal minimum 8 éven keresztül nem tudja visszahódítani a Fehér Házat. A 2018-as időközi választás némiképp enyhítette a 2016-os vereség hatását, hiszen a Kongresszusban a Demokrata Párt ismét többséget szerzett. A képviselőházi győzelem azért sem volt elhanyagolható tényező, mert a republikánusok 41 mandátumot veszítettek.¹⁴ Az 2020-as elnökválasztásra az első jelölt már 2017 tavaszán jelentkezett, ám sokkal fontosabb, hogy 1972 óta egyszer sem volt 20 pályázó. A markáns baloldali jelöltek közül Bill De Blasio, New York polgármestere még 2019. szeptember 20-án visszalépett,¹⁵ majd a választási év második hónapjában már csak Joe Biden, Barack Obama korábbi alelnö-

¹¹ NICHOLAS CONFESSORE and JASON HOROWITZ: Hillary Clinton's Paid Speeches to Wall Street Animate Her Opponents. New York Times Jan 21, 2016. - <https://www.nytimes.com/2016/01/22/us/politics/in-race-defined-by-income-gap-hillary-clintons-wall-street-ties-incite-rivals.html> (Letöltés: 2021. január 28)

¹² CSURGÓ DÉNES: Mérges, becsapott munkások emeltéke fel Trumpot. Index, 2016.03. 22. - https://index.hu/kulfold/usa/feher_haz/2016/03/22/trump_valasztok_szabadkereskedelem/?cp=1#comments (Letöltés: 2021. január 29)

¹³ Magába kell néznie annak, aki lenézte Trumpot. 444. 2016. november 12. - <https://444.hu/2016/11/12/magaba-kell-neznie-annak-aki-lenezte-trumpot> (Letöltés: 2021. január 29)

¹⁴ GREG PRICE: Midterm Election Results Saw Republicans Suffer Worst House Defeat in U. S. History Based on Popular Vote. 11/21/18 - <https://www.newsweek.com/republicans-midterms-popular-vote-worst-ever-1226441> (Letöltés: 2021. január 25)

¹⁵ Bill de Blasio: New York mayor pulls out of US presidential race. BBC News 20 September 2019. - <https://www.bbc.com/news/world-us-canada-49766266> (Letöltés: 2021. január 31)

ke, és Bernie Sanders volt komolyan vehető. A többiek – a progresszív Elisabeth Warren szenátor, a centrista Amy Klobuchar minnesotai szenátor, valamint Pete Buttigieg South Bend-i polgármester kiszállt a további megmérettetésből.¹⁶ Az elnöki ambícióról lemondó centrista jelöltek szinte kivétel nélkül azzal indokolták döntésüket, hogy a hozzájuk közelebb álló Bident támogatják, hogy ne a túl merész terveket szövögető Sanders győzzön. 2020. április 8-án pedig Bernie Sanders is visszalépett Joe Biden javára,¹⁷ aki végül az augusztus 17-én, az indiai háttérű kezdődő Kamala Harrison-el lett az elnökjelölési konvención a párt hivatalos jelöltje.¹⁸ A Demokrata Párt elnökjelölő konvenciója 2020. augusztus 17-én kezdődött a Wisconsin állambeli Milwaukee-ban alig 1000 fő közvetlen részvételével. A *Demokrata Párt Biden és Sanders nevéhez köthető* platformja 110 oldalas ajánlást készített a programpontokról, amely 2020. augusztus 20-án lett végleges, miután a delegátusok levélben megszavazták. A programterv tíz részből állt: válasz a járványra, gazdaság, egészségügy, büntető igazságszolgáltatás, klíma, bevándorlás, oktatásügy, külpolitika, szavazati jog és identitással összefüggő jogok. A pártprogramként elfogadott választási platform legfontosabb elemei a következők:

- mindenkire kiterjedő közösségi egészségbiztosítás lehetősége minden amerikai számára
- a Medicare felhatalmazása a receptre felírható gyógyszerek árának csökkentésére irányuló tárgyalásra
- általános és ingyenes COVID-19 tesztelés, kezelés, valamint oltás

¹⁶JONATHAN MARTIN and ALEXANDER BURNS: Bernie Sanders Scores Narrow Victory in New Hampshire Primary. New York Times Feb 11, 2020. - <https://www.nytimes.com/2020/02/11/us/politics/bernie-sanders-new-hampshire-primary.html> (Letöltés: 2021. január 28)

¹⁷SYDNEY EMBER: Bernie Sanders Drops Out of 2020 Democratic Race for President. New York Times April 8, 2020. - <https://www.nytimes.com/2020/04/08/us/politics/bernie-sanders-drops-out.html> (Letöltés: 2021. január 28)

¹⁸LIBBY CATHEY, LAUREN KING and STEPHANIE EBBS: DNC 2020 Day 4: Joe Biden Accepts Nomination, calls for Americans join 'battle for the soul of the nation'. ABC News August 21, 2020. - <https://abcnews.go.com/Politics/biden-accept-nomination-president-closing-day-democratic-national/story?id=72426135> (Letöltés: 2021. január 28)

- küzdelem a klímaváltozás ellen, az erőművek széndioxid-kibocsátásának megszüntetése 2035-re és komoly beruházások a megújuló energiatermelésbe, valamint az USA infrastruktúrájába
- a lakóingatlanok kínálatának emelése, különös tekintettel a megfizethető lakhatásra
- a közösségi főiskolák tandíjmentessé tétele mindenki számára, az állami fenntartású főiskolák és egyetemek azon hallgatóinak tandíjmentessége, ahol a család éves összjövedelme 125000 dollár alatt van
- a minimális órabér 15 dollárra emelése, valamint a gyerek és eltartottak utáni adókedvezmények növelés
- átfogó büntető igazságszolgáltatási reform
- a Hyde módosítás eltörlése (jelenleg a művi terhesség megszakítás szövetségi forrásból csak kivételes esetben finanszírozható)
- a marihuána fogyasztásának dekriminalizálása, az engedélyezés államok hatáskörébe utalása
- Washington DC állammá nyilvánítása, Puerto Rico önrendelkezése, beleértve az ottaniak döntési jogát arról, hogy tagállami státuszra törekcszenek vagy sem, és az elnökválasztáson történő szavazati jogra vonatkozó rendelkezés helyre állítását
- átfogó bevándorlási reform, amely magában foglalja az illegális bevándorlók számára az állampolgárrá válás lehetőségét
- az örökös háborúskodás befejezése, de egy alapszintű amerikai katonai jelenlét fenntartása Irakban az ISIS végső legyőzésének biztosítása végett
- az Iránnal vívott háborúhoz vezető versenyfutás befejezése az Obama – kor-szak multilaterális megegyezésének felélesztése
- a két állami megoldás támogatása az izraeli-palesztin konfliktusban az Izrael biztonsága iránti gránitszilárdságú elkötelezettséggel.¹⁹

Ez nem csak a Demokrata Párt, hanem az USA egész történelmének legprogresszívebb programtervezete, amelyet mégsem övezett maradéktalan egyetértés. A baloldali platform kifogásolta, hogy a „Medicare for All” (mindenkire kiterjedő egészségbiztosítás) vagy a Zöld New Deal kimaradt a végső programból”.²⁰ A DSA viszont sikerként könyvelheti el a folyamatosan növekvő taglétszámot.

¹⁹ <https://democrats.org/where-we-stand/party-platform/> (Letöltés: 2021. január 27)

²⁰ Paul Steinhauser, Marisa Schultz: Democrats adopt party platform at DNC amid some

A megmérettetés

A Demokrata Párt valószínűleg azért Joe Biden korábbi alelnököt indította Trump ellen, mert az alapjában véve középutas személyiség nem hatott olyan megosztónak, mint az establishmenttel szemben sokkal szigorúbb Sanders. Az is belejátszott a döntésbe, hogy az elemzők sokáig Trump újraválasztásával számoltak. A Demokrata Párt részéről ezért kifizetődőbbnek tűnt egy olyan idősebb politikust indítani, aki korábbi tevékenysége nyomán népszerű, vállalható, de valahol mégis pályafutása végén tart. Mi vezetett Biden győzeleméhez? Donald Trump a COVID19-es járvány berobbanásáig meg tudta őrizni népszerűségét a munkássztály és a (sok mindenben) csalódott alsó középosztálybeli szavazók között. Sok munkahely visszatért az USA-ba, Obama utolsó éveinek kedvező foglalkoztatási mutatói tovább javultak, valamilyen szintű adókedvezményt mindenki kapott. A baj ott kezdődött, hogy az utóbbi főleg a nagyvállalatok kedvezményeit bővítette, vagyis az eladósodott szövetségi államháztartás lemondott a bevételei egy jelentős részéről, ugyanakkor a „kisebb állam” azzal járt együtt, hogy a vészhelyzet esetén nem tudott megfelelően reagálni. Ez ugyanúgy magában foglalta a közegészségügyi rendszer késedelmes reakcióját, ahogy a munkanélküli ellátások akadozását. (Kiderült, hogy a munkaügyi hivatal számítógépes rendszereit Jimmy Carter elnöksége alatt fejlesztették utoljára). Trump elnöksége sem tudott változtatni a rosszul fizető munkahelyek elterjedésén, azon túl, hogy tovább nőtt a fizetéstől fizetésig élő munkavállalók száma. („from paycheck to paycheck”). A járványhelyzet miatti leállás pedig azt hozta magával, hogy a szolgáltató szektor összedőlt, az elbocsátott dolgozók pedig sokszor nem vagy csak késve kaptak bármilyen ellátást. Az egészségügyi rendszer széttagoltsága, az anyagi helyzettel kölcsönösen egyértelmű megfélemlítésben összefüggő ellátás pedig azt hozta magával, hogy a betegség arányaiban véve is láthatóan jóval több áldozatot szedett az USA-ban, mint például Németországban. Az elnök ráadásuk elbagatellizálta a problémát, emiatt fordultak szembe vele a kevésbé módos választópolgárok.

KRAJCSI SÁNDOR ROLAND²¹

Munkásmozgalom a független Kuba első évtizedében (1898-1910)

Kubában 1895-ben vette kezdetét a spanyolok elleni függetlenségi háború, amelybe az Egyesült Államok is beavatkozott a kubai függetlenségek oldalán 1898-ban. Az USA célja ezzel védelmi politikájának, és a cukor forrásának biztosítása volt. Ez a konfliktus végül a kubai-amerikai koalíció győzelmével végződött, és a sziget megszabadult az 1510 óta jelen lévő spanyol gyarmatosítók uralmától.

A munkásmozgalom az első USA megszállás idején (1898–1902)

Az alkotmányt 1901 februárjában fogadta el a kubai parlament, ez azonban a gyakorlatban nem jelentette azt, hogy valóban létre jött a teljes egészében független Kuba. Az Egyesült Államok Kongresszusa ugyanis 1901 márciusában Orville H. Platt (1827-1905) szenátor javaslatára egy kiegészítést kapcsolat a kubai alkotmányhoz, amelyet megszövegezője neve nyomán Platt-cikkelynek, vagy Platt-kiegészítésnek neveztek el.²² Ezzel biztosítva az USA számára a kubai kül- és belpolitikába való beleszólás lehetőségét.²³

²¹ Egyetemi hallgató, ELTE BTK.

²² MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok...* 130. o. és ANDERLE: *Kuba...* 60. o.

²³ Az USA fenntartotta a katonai beavatkozás jogát abban az esetben, ha a szigetország függetlensége veszélyben forog. lásd: *Platt cikkely*. Ford.: Panyi Krisztina. In: *Aetas történettudományi folyóirat* 13. (1998). 1. sz. 108-109. o. http://acta.bibl.u-szeged.hu/40855/1/aetas_1998_004_099-111.pdf; Elérés ideje: 2019. 12. 03. 20:03.

Munkás szerveződések és megmozdulások az első USA intervenció időszakában

Az Egyesült Államok által felállított kubai katonai kormányzáság intézkedései (általános lefegyverzés, az újjászervezett bíróságok továbbra is a spanyol polgári és büntető törvénykönyv alapján működtek, a közbiztonságért felelős szervekből a munka nélkül maradt függetlenségi katonák kizárása, illetve az észak-amerikai tőkés vállalkozók Kubába áramlásának, valamint azok földvásárlásra való ösztönzése) kezdettől fogva népszerűtlenek voltak a helyi lakosság körében. Az ellenállás megszervezésében fontos szerepet töltött be a munkásmozgalom, ugyanis a szervezett és politizáló munkások eszméltek rá a leghamarabb arra, hogy az USA célja korán sem Kuba talpra állítása és megsegítése.²⁴ A munkásmozgalmat, egy új párt, a Kubai Szocialista Párt megalapítása is segítette abban, hogy hangot adhasson politikai céljainak.

Diego Vicente Tereja

A pártot Diego Vicente Tereja (1848-1903) – kubai költő, szocialista gondolkodó és politikus, az 1895-98-as függetlenségi háború vezéregyéniségének, José Martínek (1853-1895) barátja és harcos társa – alapította meg 1899-ben.²⁵ Mivel a KSzP nem tudott igazán jelentős politikai befolyást szerezni, ezért 1900-ban a támogató bázis szélesítése érdekében átalakították és átnevezték Kubai Néppárttá. Az

²⁴ ANDERLE: *Kuba...* 59. és 60. o.

²⁵ Diego Vicente Tereja 1848. november 20-án szülte Santiago de Cubában. Iskoláit Puerto Ricóban végezte el. Egyetemi tanulmányait Venezuelában kezdte meg orvostanhallgatónként, ahol hamarosan letartóztatták a Guzmán Blanco (1829-1899) diktátor elleni zendülésben való részvétele miatt. Ezt követően édesapja Barcelonába küldte őt, hogy ott fejezze be orvosi tanulmányait, valamint távol tartsa a Kubában szerveződő függetlenségi mozgalmaktól. Később Tereja New Yorkba költözött ahol a Forradalmi Junta *La Verdad* című lapját szerkesztette. Az első kubai függetlenségi harcok sikertelenségét követően Párizsba költözött, később pedig ismétlen az USA-ba, majd végül Mexikóba. 1879-ben rövid időre visszatért Kubába, ám 1880-ban már újból az USA-ban élt ahol szoros barátságot kötött José Martíval. 1899-ben alapította meg a Kubai Szocialista Pártot, majd 1900-ban a Kubai Néppártot. Nem sokkal ezt követően, 1903-ban Havannában hunyt el. Diego Vicente Tereja politikai tevékenysége mellett 1874-től folyamatosan publikált verseket, amelyeket elsősorban a hazafiasság jellemzett. Legjelentősebb kötetének a *Posias* (Versek) számít, amelynek 1893-as harmadik kiadásában *Cantos magiares* (Magyar dalok) címen 16 db Petőfi-verset közölt. Költészeténél azonban sokkal jelentősebbnek számítottak politikai írásai, beszédei és levelezései. Részletes lásd: SIMOR András: *Diego Vicente Tereja*. In: Világ irodalmi lexikon. 15. köt. Főszerk.: Szerdahelyi István. Akadémia Kiadó, Bp., 1993. 273. o.

amerikai befolyás növekedésével szemben más szervezetek is jelentkeztek, érdekképviseltek, munkáskörök, szakegyletek, munkásszövetségek, kézműves-egyesületeket szerveztek, illetve aktivizálódtak. Ezek országos összefogása és irányítása érdekében pedig létrejött a Kubai Dolgozók Általános Ligája.²⁶ A tiltakozó munkásoknak *Alerta!* azaz Riadó! címmel saját újságjuk is megjelent.²⁷

A Platt kiegészítés elfogadása kapcsán erőteljes tiltakozó, utcai demonstrációkra és sztrájkokra is sor került Kubában. A Néppárt vezetője, Diego Vicient Tejera maga is elítélte a Platt-cikkelyt, mivel úgy vélte, hogy az sértő és megalázó a kubai népre nézve. Elfogadásáért pedig a kubai kormány gyengeségét okolta.²⁸

Kuba első észak-amerikai megszállásnak idején a szigetszország munkásmozgalma erősen összefonódott a függetlenségi törekvésekkel, mivel a kizsákmányolás és a rossz életkörülmények miatt az országot megszállva tartó idegen hatalmat, vagyis az Amerikai Egyesült Államokat lehetett felelőssé tenni. A különböző érdekvédelmi szervezetek ezért szélesebb tömegeket tudtak mozgósítani, míg a KSzP nem lett igazán sikeres politikai formáció.²⁹

A munkásmozgalom Estrada Palma elnöksége idején (1902–1906)

Leonard Wood kormányzói működését követően, az új alkotmány alapján Kubában 1901. december 31-ére írtak ki választásokat a köztársasági elnök személyére vonatkozóan, ezzel formálisan is létrejött a Kubai Köztársaság. Az első választáson két elnökjelölt indult: a függetlenségi háború hőse, Bartolomé Masó (1830-1907) tábornok és a sokáig New Yorkban élő és ott José Martí jobb kezéként tevékenykedő Tomás Estrada Palma (1835-1908). Utóbbi a függetlenségi háború számos kiemelkedő veteránjá-

²⁶ ANDERLE: *Kuba...* 59. és 60. o.

²⁷ Uo. 60. o.

²⁸ Uo. 61. o.

²⁹ Lásd: BENKŐ Judit: *Dokumentumok a kubai munkásmozgalomból*. In: Párttörténeti Közlemények, 26. évf. (1980. április) 1. sz. 212. o.

nak, mint például: Maximo Gómez, José Miguel Gómez, Alferdo Zayas, Manuel Sanguily, valamint az USA-nak a támogatását élvezte. Ennek, illetve a korrupcióval meggyanúsított Masó tábornok visszalépésnek köszönhetően a választásokat Tomás Estrada Palma nyerte meg.³⁰

A politikai viszonyok és a munkásmozgalom a fiatal köztársaságban

Tomás Estrada hivatali ideje alatt Kubában nagy fejlesztésekre került sor az oktatás, a közlekedés (pl.: hidak építése) és az egészségügy területén. A hadi kiadások csökkentésével pedig az államkincstár mérlege pozitív lett.³¹ Ezeknek az eredményeknek a háttérében azonban az volt, hogy az elnök Kubát egyre szorosabban az USA-hoz kötötte, különböző

kölcsönök felvételével, az 1902-ben megkötött első kubai-amerikai kereskedelmi egyezményrel, valamint észak-amerikai haditengerészeti támaszpontok felállításnak engedélyezésével.³² Ezeket a lépéseket Kubában sokan bírálták, illetve ismételten elégedetlenségi hullám söpört végig a kubai társadalmon, különös tekintettel a munkásokra.

1902-ben a Kubai Köztársaság létrejöttének idején, a munkásmozgalomban is megindult egy fajta változás. Hazatért José Martí régi harcos társa, a Forradalmi Párt társalapítója Carlos Ö kezdte meg a kubai munkásmozgalom eszmei elmozdítását szocialista irányába azáltal, hogy felismerte az imperializmus fenyegetésének realitását. A győzelemhez, és a szuverenitás megszerzéséhez, Baliño elengedhetetlennek tartotta egy erős politikai párt létrehozását. Ahogy Anderle Ádám fogalmaz vele kapcsolatban: „...szenvélyesen küzdött a valódi nemzeti szuverenitásért. Láta a politikai harc szükségességét: „erős népi politikai párt” által vezetett, fegyelmezett harcot sürgetett. Ezzel összekapcsolta a munkásosztálynak az „új társadalmi rend” megteremtéséért vívott gazdasági harcát, leszögezve: „Senki sem tudja győzelemre vinni a proletárokat, csak a proletárok maguk.”³³ Ezzel a

³⁰ ANDERLE: *Kuba...* 62. o.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Idézi ANDERLE Ádám: *Munkásmozgalom Latin-Amerikában*. Kossuth Kiadó, Bp., 1982. 112-113. o.

kijelentésével a munkásmozgalmat egy újabb dimenzióba helyezte Baliño Kubában, ugyanis arra döbönt rá, hogy az elitre nem lehet számítani a függetlenség kivívásában, mert ahelyett hogy az USA befolyása ellen küzdene, inkább még szorosabbra fűzi a két ország közel sem kiegyensúlyozott kapcsolatait. Vagyis a munkásmozgalom számára az 1900-as évek elején nem csak az USA jelent meg egyedüli kizsákmányolóként és ellenségként, hanem az azt kiszolgáló, új kubai hatalmi elit is, vagy ha úgy tetszik, burzsoázia.³⁴ Baliño továbbá erőteljesen hangsúlyozta a fehér és a színes bőrű munkások közötti faji egyenjogúságot.³⁵ Ezzel kapcsolatban pedig a következőt fogalmazta meg: „Felszabadító forradalmunk eltöröl minden faji és bőr színén alapuló különbséget.”³⁶

A szocialista és marxista eszmék terjesztése, illetve azok érvényre juttatása céljából Carlos Baliño 1903-ban létrehozta a Szocialista Propaganda Klubbot (Club de Propaganda Socialista), majd 1904-ben megalapította a Kubai Munkáspártot (Partido Obrero). Az ezt követő évben pedig a két szervezet Szocialista Munkáspárt (Partido Obrero Socialista) néven egyesült, melynek vezetője és egyben kulcsfigurája Baliño volt.³⁷

Estrada Palma elnöksége idején a munkások több sztrájkot is szerveztek, amelyek közül két fontosabbat is érdemes kiemelni. Az egyik az 1902-es „tanoncok sztrájkja” volt, amit egy újonnan elfogadott törvény hívott életre. Ez a szabályozás a tanoncokat kvázi szerződötett szolgaként kötötte munkáltatóikhoz egy meghatározott időszakra. A sztrájkot, ami kisebb erőszakos összetűzésbe torkollott, a kormány erővel próbálta meg letörni, és ennek során mintegy 20 munkás életét vesztette. Az ellenállást végül azzal sikerült leszerelni, hogy a kubai kormány az USA csapatainak behívásával kezdett fenyegetőzni.³⁸

1903-ban, Las Villas tartományban a cukormunkások szervezésében ismét egy nagyszabású munkássztrájkra került sor. A kiváltó ok az volt, hogy a cukornád

³⁴ Uo. 113. o.

³⁵ SANTIAGO-GONZALEZ, Carlos: *Soacialism in Latin America*. („A History of Socialism in Chile and Cuba”). Kansas State University, Manhattan, Kansas, 1984. 25. o. <https://core.ac.uk/download/pdf/33364501.pdf>; Elérés ideje: 2021. január 25. 18:01.

³⁶ Idézi ANDERLE Ádám: *Munkásmozgalom Latin-Amerikában*. Kossuth Kiadó, Bp., 1982. 114. o.

³⁷ ALEXANDER, Robert J.: *A History of Organized Labor in Cuba*. Praeger, 2002. 21. o.

³⁸ *Anarchizmus Kubában (Részletek Sam Dolgoff 1974-ben megjelent The Cuban Revolution: A Critical Perspective című művéből)*. Ford.: Poór Péter. In: Latin-Amerika Társaság: 2014. december 2. <http://latin-amerika.hu/index.php/elemzesek-uj/tortenelem/2427-2014-12-01-08-03-44> ; Elérés ideje: 2019. 10.10. 21:02.

ültetvényeken dolgozó munkásokat a rendkívül leértékelődött spanyol pesetában fizették ki, és ehelyett azt követelték, hogy dollárban kapják meg fizetésüket. Ennek a sztrájknak is volt halálos áldozata, ugyanis a tartomány kormányzója, a későbbi kubai elnök, José Miguel Gómez (1858-1921) két munkást is lelőtetett.³⁹ Az ürügy pedig az volt, hogy a sztrájkoló munkásokat olyan csöcselékként kezelte, melyet a spanyol anarchisták befolyásolnak.⁴⁰

A további – 1903 és 1914 közötti időszakot – számos kisebb-nagyobb sztrájk és munkás megmozdulás jellemezte, ennek lett a következménye, hogy 1903-tól kezdődően a munkások mintegy a haza ellenségeivé váltak, legalábbis a hatalmi elit szemében.⁴¹

Fegyveres felkelés Estrada Palma elnök ellen

Tomás Estrada Palma az USA-val ápolt szoros kapcsolatai miatt a munkásmozgalom képviselőin kívül nemcsak más népi mozgalmaktól, de a kubai szenátustól is kapott bírálatot. Ez az elégedetlenség pedig erősen rányomta a bélyegét az 1905-ös elnökválasztásra.⁴² Ennek ellenére mégis Palma nyerte meg a választásokat, azonban nem sokáig élvezhette választási győzelmét. Bár ismételten elnök lett, de egyfajta válaszként Las Villas, Pinar del Río és Havanna tartományban kitört a liberálisok felkelése. Ez a megmozdulás a kubai történetírásban az 1906. augusztusi kis háború (Guerrita de Agosto 1906) elnevezést kapta.⁴³

Munkásmozgalom a második megszállás idején (1906-1909)

Mivel Estrada Palma a fegyveres felkelést követően polgárháború kitörésétől tartott, ezért a Platt-cikkely értelmében az USA segítségét kérte. Így az északi szomszéd 1906 szeptemberében másodjára is megszállta Kubát, és ismételten katonai

³⁹ Uo.

⁴⁰ ANDERLE: *A munkásmozgalom...* 123. o.

⁴¹ *Anarchizmus Kubában (Részletek Sam Dolgoff 1974-ben megjelent The Cuban Revolution: A Critical Perspective című művéből)*. Ford.: Poór Péter. In: Latin-Amerika Társaság: 2014. december 2. <http://latin-amerika.hu/index.php/elemzesek-uj/tortenelem/2427-2014-12-01-08-03-44> ; Elérés ideje: 2019. 10.10. 21:02.

⁴² ANDERLE: *Kuba...* 62-63. o.

⁴³ Uo. 63. o. és SUCHLICKI, Jaime: *Historical Setting*. In: Cuba a country study. Szerk.: Rex A. Hudson. Federal Research Division Library of Congress, Washington D.C. 2002. 36. o.

kormányzást vezetett be. Kuba katonai ellenőrzését az Egyesült Államok hadügy-minisztvere, William H. Taft (1857-1930) vette kézbe, aki egy ideiglenes kormányt léptetett életbe, a rend, a nyugalom és a közbiztonság, helyreállításaig.⁴⁴ Továbbá Kihirdette a rendkívüli állapotot, ennek keretében pedig feloszlatták a parlamentet és a legális kubai fegyveres erőket.

Charles E. Magoon kormányzó és a munkásmozgalom

1906. október 3-tól a kormányzói pozíciót ideiglenesen Charles E. Magoon töltötte be, akit Panamából rendelték át Kubába. Magoon keményen szétverte a munkástüntetések és felkeléseket, illetve 1907-ben betiltatta az anarchisták *Tierra!* című hetilapját.⁴⁵

Míg Charles E. Magoon volt Kubában a kormányzó két nagyobb jelentőségű sztrájk bontakozott ki. Az első az 1906. novemberi havannai sztrájkhullám volt: a kőművesek beszüntették a munkát, és béremelést követeltek, valami csekély mértékű emelést sikerült is kiharcolniuk, de ez alig javított helyzetükön. A másik sztrájk 1907 februárjában egy szivargyárból indult ki, és hamarosan országos méretű tiltakozássá vált. A sztrájkoló munkások követelése az volt, hogy USA dollárban kapják a fizetésüket, amely 10%-os jövedelem emelkedést jelentett volna.⁴⁶ A vállalat, ahonnan kiindult a sztrájk, észak-amerikai tulajdonban volt, és mivel Kubát éppen egy újabb USA megszállása sújtotta, a sztrájknak erőteljes imperialista és Észak-Amerika ellenes éle, valamint függetlenség párti arculata lett.⁴⁷ A 145 napig tartó sztrájkot követően a dohánymunkásoknak végül július első hetében sikerült az USA-trösztöt meghátrálásra kényszeríteni, s így az elfogadta a sztrájkolók követelését.⁴⁸

A szóban forgó sztrájkhullám részét képezte az 1907 júniusában, Santiago de Cubában kitört vasutas sztrájk is, amely fennakadásokat okozott a vasúti közle-

⁴⁴ *Pesti Napló*, 57. évf. (1906. szeptember 30.) 268. sz. 9. o.

⁴⁵ ANDERLE: *Kuba...* 63. o. és *Anarchizmus Kubában (Részletek Sam Dolgoff 1974-ben megjelent The Cuban Revolution: A Critical Perspective című művéből)*. Ford.: Poór Péter. In: *Latin-Amerika Társaság*: 2014. december 2. <http://latin-amerika.hu/index.php/elemzesek-uj/tortenel-em/2427-2014-12-01-08-03-44>; Elérés ideje: 2019. 10.10. 21:02.

⁴⁶ MAGOON, Charles E.: *Republic Of Cuba: Report Of Provisional Administration from October 13th, 1906 to December 1st, 1907*. Rambla and Bouza, Printers and Stationers. Havanna, 1908. 63. o.

⁴⁷ ANDERLE: *A munkásmozgalom...* 123.o. és 124. o.

⁴⁸ ANDERLE: *Kuba...* 69. o.

kedésben. A megmozdulás célja pedig a 8 órás munkaidő kiharcolása volt. Az ellenállás jelentőségét jól érzékelteti, a *Pesti Napló* korabeli, a sztrájkról beszámoló cikkének záró mondata is: „A hidakat és állomásokat katonaság őrzi.”⁴⁹ Ez arra engedtet következtetni, hogy az amerikai kormányzóság, egy fegyveres felkeléstől, vagy legalábbis, fegyveres szabotázs akcióktól tartott, ugyanis az idézett tudósítás arról is beszámol, hogy az USA, a sztrájk okát politikai jellegűnek ítélte meg, ezen belül is az ideiglenes kormánnyal szembeni ellenzéki megmozdulásnak.⁵⁰

Az észak-amerikai katonai kormányzat megszűnése Kubában

Charles E. Magoon rendkívül korrupt adminisztrációt épített ki Havannában, mely teljesen felemésztette az állami forrásokat. Mindez ellenszenvet váltott ki a kubai társadalom jelentős részéből, ami sokszor, sztrájkok és felkelések képében nyilvánult meg. Ezek szervezésében pedig sokszor szerepet vállalt a munkásmozgalom is.⁵¹ A kormányzati korrupció olyan szintet ért el, hogy azzal már az USA kongresszusának is foglalkoznia kellett, ugyanis a kubai állami bevételek megcsapolásán túl, az Egyesült Államok kincstárában is hiány keletkezett.⁵² Ez utóbbi a Kubában állomásozó észak-amerikai tisztek feketézése nyomán alakult ki, akik saját zsebükre játszva az ellátmányból megmaradt felesleggel (illegálisan) kereskedtek.⁵³

Az elhatalmasodó korrupció következtében egyre sürgetőbbé vált az Egyesült Államok számára Kuba ügyének rendezése és csapataik kivonása az országból. 1908 közepére sikerült a belpolitikai helyzetet oly annyira normalizálni Kubában,

⁴⁹ *Pesti Napló*, 58. évf. (1907. június 9.) 137. sz. 12. o.

⁵⁰ Uo. és ANDERLE: *Kuba...* 69. o.

⁵¹ ANDERLE: *Kuba...* 63. o. és SUCHLICKI: *Historical...* 36. o.

⁵² A washingtoni kongresszus képviselőházának 1907. január 9-i ülésén merült fel először néhány problémás kérdés Kuba megszállásával kapcsolatban. A kongresszus ülésnek az erre vonatkozó részeit lásd: *HOUSE OF REPRESENTATIVES. WEDNESDAY, January 9, 1907*. In: *Congressional Record: The Proceedings and Debates. Fifty-Ninth Congress Second Session. Vol. XLI. Part I. Government Printing Office, Washington, 1907. 833–861. o.*

⁵³ A katonák a felesleg egy részével kereskedhettek, és az abból befolyó összeget egy ideig maguknál is tarthatták, ha a kincstár képviselője felhatalmazást adott erre, addig, amíg a legközelebbi kincstári hivatalnoknak le nem tudják adni a pénzt. A katonák azzal éltek vissza, hogy egyes helyeken se közel, se távol nem volt ilyen képviselő vagy felelős hivatalnok, így a pénz könnyen, kontroll nélkül eltűnt. A washingtoni képviselőházban többen nehezményezték, hogy még ott is eltűnedeznek pénzek, ahol jelen vannak kincstári hivatalnokok, így ők, és nem kizárólag a katonák felelősek a sikkasztásért. Lásd: *HOUSE OF REPRESENTATIVES...* 849. o.

hogy augusztusra ki lehetett tűzni egy új elnökválasztást. Ismét két jelölt indult, a konzervatívok⁵⁴ vezető politikusa (korábban a függetlenségi háború jeles katonája) Mario García Menocal (1866-1941), és a liberális jelölt, José Miguel Gómez mérettette meg magát, és ez utóbbi került ki győztesen. 1909. januárjában lépett hivatalba, és ezzel formálisan visszavette a hatalmat az USA megszállóktól.⁵⁵

Kubát az Egyesült Államok még két alkalommal, 1911-12-ben és 1917-ben ismét megszállta. Az ürügyet ezekben az esetekben is a belpolitikai konfliktusok szolgáltatták. Az 1911-12-es megszálláskor az 1906-oshoz nagyon hasonlóan a bal, illetve a munkásmozgalom felerősödő aktivitása és radikalizmusa volt a kiváltó oka az észak-amerikai beavatkozásnak.⁵⁶

Befejezés

A munkásmozgalom, noha explicit módon nem járult hozzá az Egyesült Államok katonai csapatainak Kubából való kivonásához, annak első és a második megszállás idején sem, szerepe azonban egyáltalán nem elhanyagolható az USA ellenes megmozdulások szempontjából. A mozgalom ugyanis a függetlenségért folytatott küzdelem aktív szervezője és résztvevője volt, mely a rasszizmust maga mögött hagyva harcolt az elnyomással szemben.⁵⁷ A munkásmozgalomról azonban nem mondható el az, hogy a 19-20. század fordulóján teljes mértékben antiimperialista lett volna, jól lehet ennek egyes elemei már ekkor is megfigyelhetőek voltak. Az imperialista ellenesség ugyanis Kubában, és az egész karibi térségben, mint nemzeti ideológia és politikai nézet csak az I. világháborút követő években erőteljesen megjelenő marxizmus hatására terjedt el széles körben.⁵⁸ Ennek csíráit azonban már Carlos Baliño a XX. század legelején megpróbálta elültetni Kubában, amely következtében a munkásmozgalomban megfigyelhetőek voltak a marxizmus és szocializmus egyes vonásai. A független Kuba első évtizedének

⁵⁴ A Nemzeti Konzervatív Pártot (*Partido Nacional Conservador*) 1908-ban hozták létre, elődje az 1904 óta létező mérsékelt párt (*Partido Moderado*) volt.

⁵⁵ ANDERLE: *Kuba...* 63. o.

⁵⁶ Uo. 68. o.

⁵⁷ ANDERLE Ádám: *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, 1989. 192. o.

⁵⁸ BENKŐ Judit: *Az Egyesült Államok ideológiai behatolása Latin-Amerikában, hatása a kubai forradalom ideológiai fejlődésére*. Budapest, 1973. 9. o.

munkásmozgalmának legmeghatározóbb alakja így egyértelműen Carlos Baliño volt.

Nem szabad megfeledkeznünk azonban a munkásmozgalom tömegmozgató erejéről sem, amelynek köszönhetően a függetlenségért való harc egyik mozgatórugójává válhatott, annak ellenére is, hogy politikai hatalmat nem tudott szerezni magának. Ezt jól példázza az 1907 februárjában kitört dohánymunkások sztrájkja, amely a széles társadalmi támogatottságnak és szolidaritásnak köszönhetően országos méretűvé növekedett. Kiemelendő a mozgalom vezetőinek kiváló helyzetfelismerő képességei is, akik az 1898-as Párizsi békét követően az USA intervenció idején szinte azonnal ráeszméltek arra, hogy az Egyesült Államok célja nem Kuba felemelése, hanem annak függésbe való taszítása volt. Ezen képesség megléte pedig szintén elengedhetetlen volt az elnyomás elleni küzdelemben betöltött szerephez.

Felhasznált irodalom

Anarchizmus Kubában (Részletek Sam Dolgoff 1974-ben megjelent *The Cuban Revolution: A Critical Perspective* című művéből). Ford.: Poór Péter. In: Latin-Amerika Társaság: 2014. december 2. <http://latin-amerika.hu/index.php/elemezsek-uj/tortenelem/2427-2014-12-01-08-03-44> ; Elérés ideje: 2019. 10.10. 21:02.

ANDERLE Ádám: *Kuba története*. Akkord Kiadó, 2004.

ANDERLE Ádám: *Latin-Amerika története*. Pannonica Kiadó, 1998. 108. o.

ANDERLE Ádám: *Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században*. Kossuth Könyvkiadó, 1989.

Baliño, Carlos. In: *Munkásmozgalom-történeti lexikon*. Szerk.: BASSA Endre, KABOS Ernő, VASS Henrik, VÉRTES Róbert. Kossuth Kiadó, 1976.

BENKŐ Judit: *Az Egyesült Államok ideológiai behatolása Latin-Amerikában, hatása a kubai forradalom ideológiai fejlődésére*. Budapest, 1973.

BENKŐ Judit: *Dokumentumok a kubai munkásmozgalomból*. In: *Párttörténeti Közlemények*, 26. évf. (1980. április) 1. sz. 211-216.

FISCHER Ferenc: *Az Amerikai Egyesült Államok katonai jelenléte és stratégiája a Karib-térségben a XX. század elején*. In: *Tanulmányok Kuba Történetéről*. Szerk.: Petz György. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 1985.

MAGYARICS Tamás: *Az Egyesült Államok külpolitikájának története - Mítosz és valóság: Érdekek és értékek*. Antall József Tudásközpont, 2014.

SANTIAGO-GONZÁLEZ, Carlos: *Sozialism in Latin America*. („A History of Socialism in Chile and Cuba”). Kansas State University, Manhattan, Kansas, 1984. <https://core.ac.uk/download/pdf/33364501.pdf> ; Elérés ideje: 2021. január 25. 18:01.

Szerdahelyi István. Akadémia Kiadó, Bp., 1993.

SWEIG E., Julia: *Cuba-What everyone needs to know*. Oxford University Press 2016.

PERCZE MÁTÉ⁵⁹

Az Egyesült Arab Köztársaság a nagyhatalmak játékában

Bevezetés

A 20. században az arab országok egyik legfontosabb célja egy egységes arab állam létrehozása volt, amely valamennyi arab országot egyesítette volna. Az arab egység megteremtésére több próbálkozás is történt, de ezek vagy kevésbé sikeresek vagy egyszerűen sikertelenek voltak. Kivételt jelent ez alól, az Arab Liga, amely 1945-ös megalakulása óta közös politikai teret biztosít az arab államok számára. Noha a Liga tevékenysége bizonyos szempontból sikeresnek mondható, mivel hatékonyabban tudja képviselni az arab érdekeket és jelentős politikai erőt képvisel, mégis számos problémával küzd. Ennek legfőbb oka a Liga föderatív berendezkedésében és az egyes tagállamok eltérő érdekeiben keresendő.

Izrael megalakulása tovább fokozta az arab egység fontosságát. Az arab államok kezdetben csupán katonai összefogásra törekedtek, de az 1948-as arab-izraeli háború bebizonyította, hogy ez önmagában nem elegendő a sikeres fellépéshez. A Szezei-válság kitörése az arab világban magasra csaptak a pánarabizmus lángjai, amelyek az egység létrejöttét sürgették. Az arab egységtörekvés élére Gamal Abdel Nasszer egyiptomi elnök állt. Nasszer a Szezei-válságot kihasználva igyekezett megteremteni a tényleges egységet, melynek első lépése az Egyiptom és Szíria uniójából létrejött Egyesült Arab Köztársaság (EAK) volt 1958. február elsején.

⁵⁹ Történész, doktorandusz, ELTE BTK

Jelen tanulmányomban az EAK rövid történetével foglalkozom. Bemutatom a két ország uniójának létrejöttéhez vezető folyamatokat és eseményeket. Ehhez kapcsolódóan ismertetem az EAK helyzetét, a nagyhatalmak, főleg az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti politikai küzdőterén. Mindkét nagyhatalom igyekezett megnyerni számára az Egyesült Arab Köztársaságot, ezzel növelve befolyását a Közel-Keleten.

Az Egyesült Arab Köztársasághoz vezető út

1954-től a nacionalizmus által meghatározott egyiptomi külpolitika megélné kült és számos fontos kérdésben vett részt. Egyiptom részt vett az 1955-ben megrendezett Bandungi Konferencián, ezzel jelezve, hogy sem az USA, sem a Szovjetunió politikai tömbjébe nem kíván tartozni. Nasszer híres antikolonista politikát folytatott, melynek egyik legnagyobb győzelme a Szuezi-csatornánál állomásozó brit csapatok kivonása volt 1954-ben.⁶⁰ A kivonás az Egyesült Államok nyomásgyakorlásának köszönhetően jött létre. Az Egyesült Államok szeretne volna megnyerni Egyiptomot egy kommunista ellenes szövetség tagjának, ezért több esetben is barátságosan viszonyult Nasszer rendszeréhez. A nasszeri külpolitikát jelentősen befolyásolták a már korábban megindított gazdasági reformok. Nasszer fő célja az iparosítás volt, viszont ez hatalmas energia igényrel járt. A problémát az Asszuáni gát megépítésével, valamint annak vízerőműve által termelt elektromos árammal oldotta volna meg.

1956-ban az egyiptomi külpolitika a korábnál jóval aktívabbá vált. Áprilisban Nasszernek sikerült tető alá hozni egy katonai egyezményt Szaúd-Arábiával és Jemenel. Az egyezmény anyagi biztonságot teremtett Egyiptom számára egy esetleges háború esetében. Nasszer igyekezett nem elköteleződni a külpolitikában ezért a Kelet iránt is érdeklődött. Nasszer keleti nyitásának részeként május 16-án hivatalosan is elismerte a Kínai Népköztársaságot és megkezdte a diplomáciai kapcsolatokat felvételét.⁶¹ Utóbbi egy válaszlépés volt, amiért az Egyesült Államok vonakodott teljesíteni az Asszuáni-gát építéshez ígért anyagi támogatását. Nasszer a kínai kapcsolatfelvétellel jelezte, hogy szükség esetén a szocialista blokkhoz is fordulhat.

A gát építését kezdetben az USA és a britek finanszírozták volna, de később elálltak a tervtől. A már megkezdett iparosítás folytatásához nélkülözhetetlen gát

⁶⁰ Goldschmidt 1997, 267.

⁶¹ Gazdik 2017, 79-80.

építését ezután Nasszer saját forrásokból próbálta kivitelezni. A tőke igény miatt 1956-ban államosította a Szezei Társaságot, ezzel maga ellen fordítva a briteket és a franciákat. A gazdasági okokon kívül a Szezei-csatorna államosítása politikailag is fontos volt. A radikális mozgalmak már régóta követelték a csatorna államosítását. A Muzulmán Testvérek alapítója Hasszán al-Banna így fogalmazta meg a csatorna brit fennhatóságát: „A csatorna a miénk, a Nílus a miénk és a föld is a miénk. Mindezt az emberek (angolok) csak ideig-óráig birtokolják.”⁶² Nasszer már a hatalomra kerülése után elkezdte tervezni a csatorna nacionalizálását. Ennek érdekében a terv végrehajtásához szükséges adminisztráció és a csatornát felügyelő új intézmények létrehozása már 1953-ban megindult.

Az államosítás miatt 1956. október 29-én Izrael, Nagy-Britannia és Franciaország támadást indítottak Egyiptom ellen.⁶³ A támadás meglepte az egyiptomiakat, emiatt Izrael szinte az egész Sínai-félsziget ellenőrzését megszerezte.

A brit és francia csapatok a Szezei-csatornánál szálltak partra. (1. kép. A szezei válság idején brit katonák állnak őrségben.)⁶⁴ Annak ellenére, hogy az inváziós erők nagy sikereket értek el november 7-én, a hatalmas nemzetközi

nyomás miatt megállásra kényszerültek. A britek és szövetségeseik alábecsülték a háború kirobbanását követő nemzetközi felháborodást. A Szovjetunió azonnal Egyiptom oldalára állt és felszólította a három agresszort a támadás leállítására. Hruscsov igyekezett keményen fellépni, ugyanakkor a szovjetek figyelme éppen a magyar eseményekre összpontosult. Mindazonáltal jelzés értékű, ahogy Hruscsov a jugoszláv nagykövetnek nyilatkozott a Szezei válságról: „Ne felejtse el, ha kezdődik a háború, akkor mi teljes erőnkkel Egyiptom mellett állunk. Ha a saját

⁶² Ferwagner 2003, 58.

⁶³ Franciaország beavatkozásának gazdasági és politikai okai voltak. A csatornát megépítő Szezei-csatorna társaságot (Compagnie Universelle du Canal Maritime de Suez) a francia Ferdinand de Lesseps alapította 1858-ban. 1875-ben Benjamin Disraeli brit miniszterelnök kivásárolta Egyiptom tulajdonrészét a Csatorna-társaságból, így a tulajdonosok főképp francia magánbefektetőkből és a brit kormányból állt. A csatorna államosítása hatalmas anyagi veszteséget okozott a tulajdonosoknak. Ezen kívül a franciák úgy gondolták, hogy az algériai felkelés mögött Egyiptom anyagi és erkölcsi támogatása áll, azok nélkül pedig a felkelés már elbukott volna.

⁶⁴ <https://www.theguardian.com/world/2006/oct/31/worlddispatch.egypt>

fiam önkéntesnek jelentkezék, hogy Egyiptomért harcoljon, én magam is bátoritanám.”⁶⁵ A támadást az Egyesült Államok is elítélte, mivel attól tartott, hogy az agresszió a szovjet érdekszférába taszítja a térség arab államait.

Annak ellenére, hogy a háborúban Egyiptom katonailag vereséget szenvedett, Nasszer mégis győztesen és megerősödve került ki a konfliktusból. A háború alatt morális győzelmet aratott a gyarmatosító hatalmak felett, ami rendkívül népszerűvé tette Egyiptomban és az arab világban egyaránt. Az újonnan szerzett politikai tőkájének köszönhetően a regionális és a világpolitikában is az arab világ legkarizmatikusabb és megbecsültebb vezérévé vált. Miután 1957-ben felmondta a britekkel kötött 1954-es egyezményt és államosította az angol-francia tulajdonban lévő vállalatokat, bankokat és biztosítócégeket, Nagy-Britannia minden egyiptomi befolyását elvesztette.⁶⁶

Az Egyesült Arab Köztársaság ötlete már 1956 nyarán felmerült. Az egyesülést a szír fél, illetve az egyik legfontosabb szír politikai párt a Baasz Párt szorgalmazta. A párt alapítója és akkoriban Szíria külügyminisztere Szalah Bitar 1956. júliusában interjút adott a Szabad Népnek, amelyben a következőket nyilatkozta a kérdésről: *„Minden arabot hajt az a vágy, hogy egyesülhessen testvéreivel. Az első világháború előtt ezek az arab országok egyetlen országot alkottak, ahol egyetlen nemzet, az arab nemzet lakott.”*⁶⁷

A Párt kezdeti időszakában egy antiimperialista, nacionalista ideológiájú párt volt, amely fokozatosan a pánarabizmus és a szocializmus felé fordult. Ezen politikai irányzatok hatása jól kivehető a párt alapokmányából is: *„Az arab nemzet örök érvényű küldetése, mely különféle történeti korszakokban újra meg újra teljes mértékben megmutatkozott, az emberi értékek újjáteremtését, az emberiség fejlődésének ösztönzését, a világ nemzetei közötti összhang és együttműködés elősegítését célozza.”*⁶⁸ Fontos kiemelni, hogy a Baasz Párt az egység létrehozását az arab államok kompromisszuma révén, nem pedig egy dinasztikus hódításként képzelte el. A Párt fejlődésére jelentős befolyást gyakoroltak az Egyiptomból érkező ideológiák, főleg a Szabad Tisztek Mozgalmának politikai célkitűzései. A Baasz Párt szíriai hatalomra kerülése egyben Egyiptom hatalmának megerősödését jelezte.

A Szezei-válságot követően Szíria komoly politikai nyomás alá került. A há-

⁶⁵ Kissinger 1996, 527.

⁶⁶ Németh 2006, 278.

⁶⁷ Szabad Nép, 1956. július 26. 3.

⁶⁸ Goldschmidt 1997, 316.

ború után a britek és a franciák komoly hatalmi vákuumot hagytak a térségben, amit az Egyesült Államok próbált betölteni. Az USA főcélja volt, hogy megakadályozza a kommunizmus terjedését a régióban. Emiatt az Egyesült Államok meghirdette az Eisenhower-doktrínát, amely lehetővé tette, hogy az USA gazdasági, sőt akár katonai segítséget nyújtson a térség azon országai számára, amelyekről úgy gondolják, hogy a nemzetközi kommunizmus fenyegeti. Szíria az után került nehéz helyzetbe, hogy elutasította a doktrínát, míg a szomszédos államok, Törökország, Libanon, Irak és Szaúd-Arábia elfogadták. Az USA arra törekedett, hogy Szíriát is belekényszerítse a doktrínát elfogadó országok sorába, ezt jelezte, hogy Törökország mozgósította haderejét a török-szír határon. A helyzetet Nasszer segítségével oldotta meg, aki katonai egységeket küldött Szíriába 1957 októberében.⁶⁹ A Szovjetunió nyilatkozatban állt ki Szíria mellett, de emiatt Szíria Moszkva felé közeledett.

A közös állam létrehozása Egyiptom és Szíria számára is előnyösnek tűnt, de voltak bizonyos kérdések, amely hosszas egyeztetéseket igényeltek. Ugyanakkor Szíria próbálta minél előbb tető alá hozni a megállapodást. Fontos megemlíteni, hogy valamennyi szír párt az uniót támogatta, az egyetlen kivételt a Szíriai Kommunista Párt (SZKP) jelentette. A Haled Bagdas vezette párt tartott a nasszerizmustól, valamint attól hogy az egyesülés nem lett megfelelően előkészítve. Bagdas alapvetően a két ország közötti gazdasági különbségeket és a sajátosságokat emelte ki.⁷⁰ Emiatt az SZKP-t hevesen támadták és illegálissá nyilvánították.

Az Egyesült Arab Köztársaság létrejötte és kihívásai

Egyiptom és Szíria végül 1958. február elsején proklamálta az Egyesült Arab Köztársaság létrejöttét. *(2. kép. Nasszer [bal oldalt] és Kuvatli [jobb oldalt] a két ország egyesüléséről szóló szerződés aláírása után.)*⁷¹ Az Arab Köztársaság megalakulása sokak számára az arab egység megvalósíthatóságának bizonyítéka volt, ennek hatására Nasszer népszerűsége tovább erősödött. Nasszer fő célja a Nílus-völgy, a Termékeny Félhold és az Arab-félsziget egyesítése, ezáltal az Egyesült Arab Álla-

⁶⁹ J. Nagy 2006, 43-44.

⁷⁰ J. Nagy 2006, 45.

⁷¹ <https://ntf.hu/index.php/2018/02/23/a-kozel-kelet-osztrak-magyar-monarchiaja-az-egyesult-arab-koztarsasag/>

mok létrehozása volt. Az EAK létrehozása csupán ennek a tervnek az első lépését jelentette. Az egyiptomi elnök úgy gondolta, hogy a többi arab ország látva az

Egyesült Arab Köztársaság sikerét, majd önként csatlakozik az államalakulathoz.

Azonban az EAK nem bizonyult tartós egyesülésnek. Ennek okai Egyiptom és Szíria eltérő érdekeiben keresetők. Az Egyiptommal történő egyesülést Szíriában a felső, gazdag társadalmi réteg támogatta, mivel Egyiptomban hatalmas piacot láttak. A problémát az jelentette, hogy az egyiptomi gazdaság ekkorra már szocialista jellegű volt, míg Szíria gazdasága kapitalista alapokra épült. További nehézséget okozott, hogy az egyesülés után több fontos állami és gazdasági tisztséget egyiptomi hivatalnokok szereztek meg. Nasszer a gazdaság fejlesztésének lehetőségét a tervgazdaság és az arab szocializmus szíriai bevezetésében látta. Viszont ezzel maga ellen fordította a szíriai burzsoáziát, akik 1961-ben államcsínyt hajtottak végre Szíriában, ezzel az Egyesült Arab Köztársaság 1961-ben véget ért.⁷²

Az EAK létrejöttének kezdetén az arab egység megteremtése iránti igény annyira erős volt, hogy elfedte az egység által jelentett problémákat. Ilyen nehézség volt a politika kérdése. Nasszer hatalomra kerülése után átalakította az egyiptomi belpolitikát. A parlamenti pártokat, így a legnagyobb ellenzéki erőt képviselő Vafd pártot, is betiltotta. A parlamenti pártok helyett létrehozták a nacionalista alapokra épülő Nemzeti Uniót. Mindenkit eltiltottak a politikai élettől, aki a korábbi rendszerben hivatalos tisztséget vállalt, ezáltal biztosították, nehogy a régi berendezkedés visszatérjen. A politikai ellenfelek felszámolása után Nasszer fő ellensége a Muzulmán Testvériség lett, akik ténylegesen veszélyeztették a Szabad Tisztek hatalmát. Miután a testvériséget megvádolták a Nasszer ellen 1954-ben elkövetett sikertelen merénnyel, a szervezetet feloszlatták, vezetőit kivégeztették.⁷³ Nasszer az Egyesült Arab Köztársaság belpolitikáját is hasonlóan képzelte el.

Ezzel szemben Szíriában hagyományosan többpártrendszer működött. Bár a legerősebb párt a Baasz Párt volt, aki hajlandóságot mutatott az egyiptomi mo-

⁷² Benke 1997, 710-711.

⁷³ Rostoványi 2011, 147-148.

dell felé, a Szíriai Kommunista Párt is jelentős politikai erőt képviselt. Utóbbi elítélte a nacionalista egységesítési próbálkozást és kitartott a többpártrendszer mellett. 1958 márciusában Nasszer feloszlatta a szíriai pártokat, és létrehozta az állampártot, az Arab Nacionalista Uniót. A Baasz Párt belépett az új pártba, míg a kommunisták inkább illegálisba vonultak. Érdekes tény, hogy a Kommunista Párt betiltása nem rontott az egyiptomi szovjet kapcsolatokon. Moszkva számára Egyiptom jelentős fontossággal bírt a térségben, ezért a kommunista párt betiltását belpolitikai ügynek tekintette.⁷⁴ Azonban fontos megemlíteni, hogy ebben az időszakban Egyiptomot, illetve az EAK-ot szoros szálak fűzték a Szovjetunióhoz. Ebben nem csekély szerepet játszottak a keleti blokkból érkező rendszeres fegyverszállítmányok, amit az izraeli fenyegetettség indokolt.

Az Egyesült Arab Köztársaság nemcsak az arab egység szempontjából volt fontos. Nasszer jelentős erőfeszítéseket tett annak érdekében, hogy a hidegháború időszakában ne köteleződjön el egyik tömb oldalán sem. Emiatt Egyiptom részt vett az 1955-ben megrendezett Bandungi Konferencián, ezzel jelezve, hogy sem az USA, sem a Szovjetunió politikai tömbjébe nem kíván tartozni. Nasszer híres antikolonista politikát folytatott, melynek egyik legnagyobb győzelme a Szezei-csatornánál állomásozó brit csapatok kivonása volt 1954-ben.⁷⁵ Egyiptom befolyását mutatja, hogy alapító tagja volt az *el nem kötelezettek mozgalmának*, amelyet Belgrádban alapítottak 1961 szeptemberében.⁷⁶ A szervezet további alapító országai Indonézia, Jugoszlávia és India voltak. Ezen országok a kétpólusú világ egyetlen hatalmi tömbjéhez sem kívántak tartozni, ehelyett nemzeti szuverenitás- és gazdasági fejlődésre törekedtek. A mozgalom tagországai az Egyesült Nemzetek Szervezetének tagjain belül is többségben voltak, de mivel ezek az államok főleg a világ szegényebb országait jelentették, ezért politikai befolyásuk kevés volt.

Nasszer a Szezei-válságot követően belátta, hogy a britek és a franciák csak a Szovjetunió támogatása miatt vonták ki csapataikat. Ez jól mutatta a Közel-Kelet hatalmi átrendeződését a hidegháborús években. A korábbi nagyhatalmak helyett a második világháború után két új szuperhatalom született. Ezt a felismerés Anvar Szadat is megfogalmazta, aki akkor Egyiptom egyik szóvivője volt: *„Ma csak két nagyhatalom van jelen a világban: az Egyesült Államok és a Szovjetunió... Az ultimátum Nagy-Britanniát és Franciaországot az őket megillető helyre tette,*

⁷⁴ J. Nagy – Ferwagner 2004, 93-94.

⁷⁵ Goldschmidt 1997, 267.

⁷⁶ Németh 2006, 279.

azaz a nem is nagy és nem is erős országok közé.⁷⁷ A globális hatalmi viszonyok megváltozása az arab világban is érezhetővé vált. A korábbi brit és francia erőviszonyok szinte teljesen eltűntek, a volt gyarmataik számára pedig az USA és a Szovjetunió közötti helyezkedés vált fontossá.

Az EAK kihirdetése, a Bandungi Konferencia és az el nem kötelezett országok mozgalma egy válaszreakció volt a két szuperhatalom az Egyesült Államok és a Szovjetunió fokozódó térnyerésére a régióban. Nasszer úgy gondolta, ha sikerül legalább részben megvalósítani az arab egységet, akkor elegendő politikai tőkéje

lesz, hogy ő érdekeit is figyelembe vegyék a világpolitikában.⁷⁸ (3. kép. Karikatúra Nasszer politikájáról⁷⁹) Ez azonban több szempontból is sikertelen volt. Egyrészt a Közel-Kelet arab országainak megvoltak a maguk jól felfogott érdekei. Ezek közé sorolhatóak az eltérő politikai és gazdasági érdekek. Erre talán a legjobb példa Szaúd-Arábia, amelyet már a megalakulása óta rendkívül szoros gazdasági szálak fűzték az Egyesült Államokhoz. Ez egyben azt is jelentette, hogy Szaúd-Arábia politikailag is az USA szövetségese volt, sőt napjainkban is az. További

problémát jelentett, hogy a nasszerizmus nem volt túl népszerű a monarchikus berendezkedésű arab államok körében. Az amerikai-szovjet vetélkedés is nehezítette az arab egység megszületését, mivel megosztotta tette az arab államokat. Ezek miatt a teljes arab egység megvalósítása lehetetlen feladatnak bizonyult.

Az EAK létre jött a hásimita dinasztia által vezetett Irak és Jordánia számára is próbatételnek bizonyult. Annak érdekében, hogy a két állam képes legyen el-lensúlyozni az Egyesült Arab Köztársaságot, 1958. február 14-én megalapították az Arab Föderációt. A Föderációban mindkét tag megtartotta szuverenitását, az elnöki széket pedig az iraki uralkodó II. Fejszál foglalta el.⁸⁰ A Föderáció alapító okirata lehetővé tette, hogy további arab államok csatlakozzanak hozzá. Az új

⁷⁷ Kissinger 1996, 536.

⁷⁸ J. Nagy – Ferwagner 2004, 94.

⁷⁹ <https://www.tracesofevil.com/p/ibdp-paper-1-prescribed-subject-cold.html>

⁸⁰ Gazdik 2017, 88.

államalakulat is az arab egység megvalósítását tűzte ki célul. Ennek érdekében kiemelten fontos ügyként kezelték a politikai és a katonai szektor egységesítését, a tagországok közötti vámunió létrehozását és az oktatás fejlesztését. A Föderáció legitimációját a hásimita dinasztia biztosította, amely egészen Mohamed Prófétaig tudta visszavezetni eredetét. Szaúd-Arábia Támogatta Irak és Jordánia egyesülését, mert úgy gondolta, hogy a Föderáció gátja lehet az EAK további erősödésének. A szaúdiak továbbra is kapcsolatban álltak Nasszer államával, de ez a kapcsolat jó részt csak az izraeli fenyegetés elleni biztosítékot jelentette. A szaúdi külpolitika valójában igyekezett fenntartani a szaúdi regionális hatalmi törekvéseket. II. Szaúd király éppen eme törekvései miatt tartotta veszélyesnek az EAK létrejöttét, ezért igyekezett gyengíteni azt. Szaúd elszántságát jól mutatja, hogy bár a hásimita uralkodókkal feszült viszonyban állt, mégis képes volt ezen túllépni. Az Arab Föderáció nem tudta jelentősen befolyásolni a régió geopolitikáját, mert az Abdel-Karim Kászem vezette katonai egységek 1958. július 14-én puccsot hajtottak végre, ezzel véget vetve a Föderációnak.

1961-re nyilvánvalóvá vált, hogy az Egyesült Arab Köztársaság súlyos problémákkal küzd. A szír és egyiptomi fél között jelentkező társadalmi, politikai és gazdasági problémák belülről feszítették szét az államot. Ezek a problémák olyan súlyosak voltak, hogy az arab egység ideológiája többé már nem volt elég összetartó erő. A Szíriában tapasztalható általános elégedetlenség miatt Nehlavi tábornok bejelentette a szétválást 1961. szeptember 28-án, ezzel az Egyesült Arab Köztársaság, az arab egység vívmánya megszűnt.⁸¹

Összegzés

Az Egyesült Arab Köztársaság az arab egység megteremtése felé vezető folyamat fontos állomása volt, amely rávilágított a Közel-Kelet arab államainak problémáira. Az EAK létrejöttének alapja az arab egység, vagyis a pánarabizmus eszméje volt. Ugyanakkor látható, hogy az eszme önmagában kevés egy működő és prosperáló állam létrehozásához. Az Egyiptom és Szíria közötti gazdasági, társadalmi és politikai különbségek olyan nagyok voltak, hogy ellehetlenítették a két ország unióját.

Az EAK megalakulásába jelentős szerepet játszott a két szuperhatalom az

⁸¹ J. Nagy – Ferwagner 2004, 95.

Egyesült Államok és a Szovjetunió hatalmi vetélkedése a Közel-Kelet térségében. Esszémben bemutattam hogyan próbálták meg a szuperhatalmak befolyásolni a térség arab államait. Ez a külső nyomás tovább fokozta a pánarabizmus létjogosultságát és népszerűségét. Nasszer erre az eszmére alapozva hozta létre az Arab Köztársaságot, amelyhez tervei szerint valamennyi arab állam csatlakozott volna. Annak ellenére, hogy az EAK és a Szovjetunió között jelentős kapcsolatok voltak, Nasszer igyekezett a hidegháború időszakának bipoláris világában egyik fél felé sem elköteleződni. Nasszernek szüksége volt Moszkva támogatására az izraeli konfliktusok miatt és a modernizációs programjának végrehajtásában. Mindazonáltal nem köteleződött el teljesen a Szovjetunió mellett. Ez jól látható a Szíriai Kommunista Párt betiltásában és üldözésében. Moszkva számára az EAK olyan fontos volt, hogy érdemben semmit nem tett a szíriai kommunisták ügyében.

Az Egyesült Arab Köztársaság bukása utáni években a pánarabizmus némileg alább hagyott. A szuperhatalmak vetélkedése erősen befolyásolta az arab országokat a hidegháborús időszakban. Washington és Moszkva több esetben is nyíltan beavatkozott az egyes arab államok belügyeibe, mivel nem létezett olyan egységes arab fellépés, amely ezeket megakadályozhatta volna.

Felhasznált irodalom:

- Benke József 1997: *Az arab országok története*. II. kötet. Alexandra, Pécs.
- Ferwagner Péter Ákos 2003: *Az egyiptomi iszlám fundamentalizmus „alapító atyái”: Haszszán al-Banna és Szajjid Kutb*. Limes, 1. szám.
- Gazdik Gyula 2017: *Fejezetek Egyiptom modern kori történetéből (1805-2013)*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest.
- Goldschmidt, Jr., Arthur 1997: *A Közel-Kelet rövid története*. Maecenas, Budapest.
- J. Nagy László – Ferwagner Péter Ákos 2004: *Az Arab országok története 1913-2003*. Szeged, JATEPress
- J. Nagy László 2006: *Magyarország és az arab térség*. Szeged, JATEPress
- Kissinger, Henry 1996: *Diplomácia*. Panem – McGraw – Hill – Grafo, Budapest.
- Németh István (szerk.) 2006: *20. századi egyetemes történet. Európán kívüli országok*. 2. kötet. Osiris Kiadó, Budapest.
- Rostoványi Zsolt 2011: *A Közel-Kelet története*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Szabad Nép, 1956. július 26. XIV. évf. 207. sz.

MARSAI VIKTOR⁸²

Gramofon és röntgengép – magyar népzene kutatók gyűjtése Etiópiában

Az 1960-as évek közepének magyar külpolitikájában kiemelt jelentőséggel bírt a fejlődő világgal való kapcsolatok kiépítése és megerősítése. Ez nem pusztán azért volt fontos, hogy az ország kitörhessen az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése utáni külpolitikai elszigeteltségből. A magyar vezetés helyesen ismerte fel, hogy a nemzetközi rendszer természete átalakulóban van, és a dekolonizáció folyamata alapjaiban fogja átalakítani annak működését. Ez nemcsak a szuperhatalmak árnyékában felemelkedő új erőközpontok (Egyiptom, Indonézia) miatt bírt jelentőséggel, hanem például az ENSZ Közgyűlésében történő szavazásokon is. 1960-ban Sukarno indonéz, 1961-ben pedig Kwame Nkrumah ghánai elnök járt hazánkban⁸³ 1964 szeptemberében pedig a nemzetközi diplomácia egyik „sztárja”, Hailé Szelasszié etióp császár látogatott Budapestre.⁸⁴ Az uralkodói vizit komoly lökést adott a magyar-etióp viszonyoknak, és fontos felvezetője volt a két ország közti kapcsolatok első, az 1960-as évek második felére eső virágkorának, amelyet számos keretegyezmény, illetve a kulturális és kereskedelmi kapcsolatok felfutása jellemzett.

Az uralkodó magyarországi útjához kapcsolódó „első virágkor” eseményei között kiemelkedő jelentőséggel bír a két magyar népzene- és tánckutató, Sárosi

⁸² Dr. habil. Marsai Viktor a Nemzeti Közszerológati Egyetem docense, a Migrációkutató Intézet kutatási igazgatója

⁸³ ROMSICS 2005, 512.; GAZDAG 2014, 26.

⁸⁴ A látogatásról lásd MARSAI 2020.

Bálint és Martin György etióp gyűjtése, amely máig az etióp folklór egyik legfontosabb nemzetközi lenyomata, és amely – szerencsés módon – az elmúlt években ismét az érdeklődés homlokterébe került. Jelen írás a két kutató kiutazásához vezető rögzös utat, a gyűjtés körülményeit, annak jelentőségét, illetve feldolgozását fogja vizsgálni.

A császár kérése

Hailé Szelassziéra a magyar népzene és –művészet, illetve az azt gondozó szakértői közeg nagyon nagy hatást gyakorolt. Ahogy az 1964-es látogatásról készült anyagok rámutattak, a kezdetben tartózkodó császár beszédeinek hangneme fokozatosan melegeedett, enyhül, és egyre barátságosabb lett. Az uralkodót lenyűgözte a vidéki utazás és a kulturális programon szereplő két táncegyüttes bemutatója. Hailé Szelasszié *„feltűnően érdeklődött a népi kultúra hagyományai és ezek megőrzésének módjai iránt is.”*⁸⁵ Az uralkodó kereste a hasonlóságokat történeti, népi, földrajzi, kulturális vonalon, hangsúlyozva, hogy ezen területek együttműködhetne a két ország. A császár ezen a téren meglehetősen különös kérésekkel is előállt: elkérte például a Gellért Fürdő tervrajzát és a budapesti fürdők listáját azzal, mi mit gyógyít; mezőgazdasági szakkönyveket rendelt, illetve jelezte, hogy szeretné megtekinteni a különféle mezőgazdasági gépeket. Végül elutazása előtt szóba került, hogy Hailé Szelasszié Egyiptomban arról hallott, hogy szovjet néprajzkutatók érkeztek az országba, akik rögzítették annak népdalait, és azok egy részét zenekarra is átírták.⁸⁶ Az uralkodó felvetésére reagálva Kállai Gyula felajánlotta, hogy hazánk kiváló szakemberekkel rendelkezik ezen a területen, és tudunk küldeni népzenei kutatókat az etióp szokások rögzítésére. Az elnökhelyettes talán nem is sejtette, megjegyzésének milyen távlati következményei lesznek. A császár ugyanis nagy örömmel vette az ajánlatot, és azt ígérte, előkészíti a kutatók etiópiai vendéglátását. Ennek megfelelően alig pár héttel hazaérkezése után az uralkodó jelezte, szívesen látna magyar népzene-kutatókat országában a különféle etióp népek kultúrájának rögzítésére.⁸⁷

⁸⁵ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz 00328/4 Magyar népzene-kutatók Etiópiában - Feljegyzés Hailé Szelasszié látogatásáról (Dátum nélkül)

⁸⁶ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Magyar népzene-kutatók Etiópiában (1964. október 5-i levél Bognár Józsefnek, Kulturális Kapcsolatok Intézete elnökének Szarka Károlytól)

⁸⁷ Uo.

Bár fél évszázad után visszatekintve talán hajlamosak vagyunk csak a sikereket látni, és tagadhatatlan, hogy Martin György és Sárosi Bálint⁸⁸ gyűjtésének jelentősége máig meghatározó a különféle etióp népcsoportok hagyományainak megőrzésében, a projekt megvalósítása korántsem ment zökkenőmentesen. Az utazás előkészítése magán viselte az összes kihívást, ami aztán a magyar-etióp kapcsolatok hidegháborús évtizedeit jellemezte: az egyes intézmények közti torzalkodásokat, az értetlenséget, hogy mi keresnivalónk van Kelet-Afrikában – és az egyéni áldozatvállalást, amely lehetővé tette, hogy a nehézségek ellenére a gyűjtés megvalósuljon.

Az út kapcsán az elsőleges kérdés természetesen a finanszírozás volt. Ennek kapcsán a következő opciók merültek fel. Az UNESCO források esetleges bevonása ugyan tehermentesítette volna a magyar költségvetést, de ez egyben nyílt pályázat kiírását jelentett volna, amelyen jó eséllyel nem a magyar fél nyert volna. Felmerült, hogy az etióp fél fizessen mindent, de ez irreálisnak tűnt, és a teljes magyar finanszírozásért sem lelkesedtek az érintettek. Szarka Károly külügyminiszterhelyettes egy vegyes megoldást preferált, amelynek keretében Magyarország állta volna az útiköltséget és a felszerelést, Etiópia pedig a fizetést és a helyi költségeket. Ekkor egyébként még három kutató kiutazásáról volt szó. A projekt a Külügyminisztérium és a Kulturális Kapcsolatok Intézetének (KKI) közös gondozásában futott. Már ekkor is felmerült a kérdés az út kapcsán, hogy a politikai vagy az anyagi haszon a fontosabb?⁸⁹

Bognár József, a KKI elnöke levelében jelezte, hogy az ügy koordinálását az Intézet részéről maga Kodály Zoltán végezi, aki két kutatót javasolt: Rajeczky Benjamingint népzenei területen, aki egyben Kodály helyetteseként működött, illetve Martin György néptánckutatót. Ahogy Bognár érvelt, így „*az abesszíni gyűjtő tevékenységet (sic!) végső fokon Kodály Zoltán irányítja.*”⁹⁰ A két kutató hajlandó volt kiutazni. Ugyanakkor a külügy ellenezte Rajeczky kiküldését, „*mert idősebbeket nem tehetünk ki a klimatikus szempontból is nehéz területekre.*”⁹¹ Közben az etióp fél is megtette a szükséges lépéseket a szakemberek fogadására. Ahogy

⁸⁸ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Magyar népzene kutatók Etiópiában (1965. augusztus 12.). Az anyag itt érhető el: <https://www.ethiofolk.com/hu/> (Letöltés dátuma: 2020.10.01.)

⁸⁹ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Magyar népzene kutatók Etiópiában (1964. október 5-i levél Bognár Józsefnek, Kulturális Kapcsolatok Intézete elnökének Szarka Károlytól)

⁹⁰ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Magyar népzene kutatók Etiópiában (Kulturális Kapcsolatok Intézete Bognár levele 1964.10.28.)

⁹¹ Uo.

Simányi Miklós addisz-abebai magyar kereskedelmi tanácsos levelében tájékoztatta a Központot, az uralkodó nem feledkezett meg ígéretéről, és személyi titkárát, Ato Johannész Kidane Mariamot, valamint Ato Sejúm Haregot miniszterhelyettest jelöli ki az ügy lebonyolítására. Simányi találkozott a két hivatalnokkal, akik kifejezték nagyon várják már a magyarok érkezését. Az etiópok azt remélték, az európai szakemberek nem csupán gyűjtést végeznek majd, de segítenek irányt adni az etióp törekvéseknek. A miniszterhelyettes azon igényét is kifejezte, jó lenne, ha egy magyar néptáncscsoport is ellátogatna Addisz-Abeába. Jellemző módon a projekt finanszírozásáról nem esett szó, Simányi azonban megjegyezte, *„a beszélgetés során az a vélemény alakult ki bennem, hogy a szervező kiküldésének költségei bennünket terhelnének.”*⁹² Az etióp fél a következő hónapokban ismét sürgette a magyar fél választát.⁹³

Rajeczky kiesése miatt Sárosi Bálint, az MTA Népzenekutató Csoportjának munkatársa neve merült fel Martin társaként. Sárosi a kiutazás előtt egy-egy hónapos római, illetve kairói múzeumi és levéltári kutatást tartott szükségesnek. Mint írta, *„esetleges etiópai kiküldetésemre mindenekelőtt szeretnék szakmailag alaposan előkészülni, hogy amit már mások felkutattak, azt ne magamnak kelljen a helyszínen sokszoros munkával újból (sic!) kiderítenem.”*⁹⁴ Ugyanakkor a külügy ezt időhiányra hivatkozva elutasította.

Pedig figyelembe véve, milyen lassan öröltek a magyar közigazgatás malmai, Sárosinak igazán lett volna ideje vizsgálódni. Miközben ugyanis a magyar felsővezetés és a Külügyminisztérium az első magyar „globális nyitáson” dolgozott, a különféle háttérintézmények, illetve más minisztériumok ott hátráltatták ezt a folyamatot, ahol csak lehetett. A legegyszerűbb módszer természetesen a pénzügyi keretekre való hivatkozás volt. 1965 elejére a magyar kormány belátta, hogy az etiópok semmivel sem fognak hozzájárulni a terepkutatás költségeihez, legfeljebb a helyi utazás, szállás biztosításával, így azt teljes egészében a magyar félnek kell állnia.

A megoldás megint meglehetősen „magyarosra” sikeredett – amiben a hasonlóan „megbízható” etióp partnereknek is volt szerepük. A Minisztertanács (MT)

⁹² MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Magyar népzenekutatók Etiópiában (1964. október 31. Simányi)

⁹³ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 005786/2 Magyar népzenekutatók Etiópiában (1964. december 7.)

⁹⁴ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 001472 Sárosi Bálint levele (1964. december 11.)

határozata alapján a császár látogatása kapcsán hazánk egy röntgengépet és laborfelszerelést adományozott a kelet-afrikai országnak, amelynek átadása azonban késett. Ennek oka az volt, hogy az etiópok nem tudták eldönteni, pontosan hol szeretnék használni az eszközöket. Felmerült ugyanis bennük, hogy Addisz-Abeba – más városokkal szemben – viszonylag jól el van látva, így a felszerelést valahová vidékre kellene telepíteni. Ugyanakkor a magyar fél felhívta rá a figyelmet, hogy ebben az esetben ott megfelelő kezelőszemélyzetnek is rendelkezésre kell állnia, amiben az ország szintén híján volt. Az etiópok ezért azt az ötletet vetették fel, hogy a röntgengépet mégis a fővárosba, a norvég segítséggel épülőben levő Duke of Harar (a mai Black Lion)⁹⁵ kórházba telepítsék, ahol a rendelkezésre fog állni megfelelő személyzet – igaz, csak két év múlva.⁹⁶ A mentőötletet az adta, hogy a röntgengép és laborfelszerelés együttes értéke nagyjából 586 000 devizaforintra (DfT) rúgott, miközben az MT határozata 775 000 DfT felhasználását tette lehetővé. Bár a fennmaradó összegből 15-20 000 DfT-ot tartalékolni kellett a szállítási és egyéb költségekre, a maradék össze így is elég nagy volt ahhoz, hogy fedezze a két kutató útját.⁹⁷ A kifizetések felügyelete a KKI-hoz került volna, ám január végén egy bizonyos „Székácsné elvtársnő, a KKI dolgozója telefonon közölte, hogy Klinger osztályvezető másirányú elfoglaltságai miatt, valamint a Külügyminisztérium feladatáról lévén szó nem foglalkozik tovább az Etiópiába küldendő 2 folklór kutatóval. A KKI szerint költségvetésileg is a Külügyminisztériumhoz tartozik a 2 kutató. A munkájukhoz szükségesnek tartott felszerelések listáját mellékeljük.”⁹⁸

A KKI elutasító magatartása nem riasztotta el a Bem teret, annál is inkább, mert Simányi folyamatosan sürgette a központot, arra hivatkozva, hogy Addisz-Abeában „már elterjedt, hogy magyar népzene-szakértő érkezik.”⁹⁹ Ahogy az ügyvivő írta, „a költségekre vonatkozóan konkrétan nem tudtam meg, hogy az etióp fél fizetné-e a szervezőt, sőt az volt a benyomásom, hogy ők ezt ingyen kér-

⁹⁵ SOLHEIM 2021.

⁹⁶ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 005786/2 Magyar népzene-kutatók Etiópiában (Simányi Miklós 1964. december 23-i levele)

⁹⁷ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/3 Magyar folklór kutatók költségeinek a biztosítása (1965.01.20.)

⁹⁸ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/3 Magyar népzene-kutatók Etiópiában (1965. január 24.)

⁹⁹ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 0062/3 Szarka levele Rosta ügyvezető KKI elnöknek (1965. január 28.)

nék.” Szarka miniszterhelyettes ezért továbbra is arra kérte a KKI vezetését, hogy lendítse előre az ügyet, hisz az Intézet az „illetékes szakintézmény”. A Külügyminisztérium azt javasolta, terjesszék elő a költségkihatások engedélyezését, az etiópok ne fizessenek, és rostálják meg költségtakarékossági okokból, a kutatók mit vigyenek magukkal. Ezenkívül az Intézet gondoskodjon „a kutatók kiutazásának gyakorlati előkészítéséről és lebonyolításáról” egy hathónapos kiküldetés vonatkozásában.¹⁰⁰

A magyar projekt végrehajtása azért is volt létkérdés, mert az egy tágabb, a szocialista országok részéről Etiópiában megindult versenyfutásba illeszkedett. Bulgária például egy teljes zenei közép- és felsőfokú zeneiskola felépítését és felszerelését ígérte meg, amikor Hailé Szelasszié meglátogatta őket. Így – amint egyik levelében Simányi is diszkrétan utalt rá – Budapest tekintélyét jelentősen rombolta volna, ha az eleve jóval szerényebb magyar felajánlást nem tudja megvalósítani.¹⁰¹

1965 tavasza folyamán az etióp fél többször is érdeklődött, hogyan áll a népzene kutatók kiküldetésének ügye, részben Simányin, részben Mikael Imru moszkvai nagyköveten keresztül. A magyar fél számára egy kis előnyt jelentett, hogy az etióp fél pedig a röntgengép elhelyezésével kapcsolatban tartotta bizonytalan-ságban partnerét. Mindez a bizonytalanság valószínűleg a két népzene kutató és családjuk számára lehetővé tette a legnagyobb kihívás: Sárosi például április során épp Berlinben tartózkodott megjelenés alatt álló kötete lektorálása kapcsán, amikor azt az utasítást kapta, hogy néhány héten belül indulnia

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/3 Magyar népzene kutatók Etiópiában – Simányi Miklós levele (1965. február 25.)

kell Etiópiába, és az idő rövideje miatt a szükséges oltásokat az NDK-ban szerezze be.¹⁰²

Az ügyek végül tavasz végére rendeződtek. Ahogy Simányi jelentette, „*az etióp Egészségügyi Minisztérium hanyagsága és közömbössége az ügy végleges elintézése iránt odáig vezetett, hogy a császár személyesen tett ígéretet, hogy felelősségre vonást fog alkalmazni az egészségügyi miniszter ilyen eljárása miatt.*” Így meg is oldódott a röntgenfelszerelés ügye, és végül azok Addisz-Abeában, a Princess Tsehai Memorial Hospital gyakorlókórházban kerültek elhelyezésre.¹⁰³ Tisztázódott a két magyar kutató utazásának időpontja is: a terepmunkára végül június 7. és augusztus 3. között került sor. Vagyis Sárosinak kár volt sietnie az oltásokkal, ugyanakkor a hathónaposra tervezett terepmunka időtartam is a harmadára csökkent.

A magyar népzene kutatók gyűjtése

Sárosi Bálint és Martin György útjára végül 1965. június 7. és augusztus 3. között került sor. A két kutató végülis három napot töltött Kairóban is, ahol az Egyiptomi Múzeumban az ősi egyiptomi hangszereket tanulmányozták, és „*meglehető hasonlóságot állapítottunk meg ősi egyiptomi hangszermaradványok és az általunk frissen megfigyelt, ma élő etiópai népi hangszerek között.*”¹⁰⁴ Sárosi és Martin ezt annál is inkább megállapíthatta, mert visszafelé jövet is eltöltöttek másfél napot Egyiptomban, és ekkor újra meglátogatták a múzeumot. Ugyanakkor későbbi tanulmányaikban hangsúlyozták, „*különbözőbb szakmai előkészületre nem volt lehetőségünk, a lexikonok nagyon keveset tudnak Etiópia folklórjáról.*”¹⁰⁵ A két kutató számára az egyiptomi szál azért is bírt nagy jelentőséggel, mert az ottani kopt egyházi zene az évszázadokon keresztül fennálló kapcsolatok miatt – egészen a 20. század derekéig az etióp egyház fejét Egyiptomból nevezeték ki¹⁰⁶ – jelentős hatást gyakorolt az etióp egyházi- és népzeneire.

A páros június 11-én érkezett Addisz-Abeába, ahol Simányi Miklós fogadta őket a repülőtéren. Etióp részről Menassza művelődésügyi és tájékoztatásügyi

¹⁰² MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/3 Magyar népzene kutatók Etiópiában (1965. április 13-i távirat)

¹⁰³ Uo.

¹⁰⁴ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Jelentés (1965. augusztus 12.)

¹⁰⁵ SÁROSI 1965, 23.

¹⁰⁶ Ennek háttéréről lásd FAGE-TORDOFF 2004, 189.; MARCUS 2002, 7-18; OFCANSKY-BERRY 1993, 117-118.

miniszter foglalkozott a delegációval. A terepmunkához a két kutató tolmácsot és vezetőt kért. Ahogy Sárosi megjegyezte, *„kérésünket meglepő gyorsasággal és pontossággal teljesítették.”*¹⁰⁷ A rádió zenei osztályának a vezetője, Tszegaje Debalke lett a kísérőjük. A császárral ugyan nem találkoztak, de a tájékoztatási miniszter szerint Szelasszié gyakran érdeklődött a munkájuk felől. *„Június 21-től, országjárásunk első napjától kezdve magunk is érezhattük, hogy a császár szava és hatalma kísér bennünket: vidéken is minden ajtó megnyílt előttünk, minden segítséget megkaptunk munkánkhoz.”*¹⁰⁸

A két tudós összesen négy nagy vidéki utazáson vett részt június 21. és július 29. között, megtéve mintegy 6 000 km-t. A gyűjtés érintette az északi Debra Berhant, Wurgeszát, Makalét, Axumot, Gondart, Danglát és Debra Markoszt, vagyis elsősorban amhara és tigrinya térségeket. A következő út a zömében oromók lakta, nyugati Wollega (Wellega) tartományba vezetett. A harmadik út célpontja délnyugat, a kávé feltételezett őshazája, Kaffa tartomány volt, míg az utolsó keleten Harar és Dirre Dawa környéke. A kutatók gyűjtéséhez egy 12 személyes Land Rover állt rendelkezésre sofőrrel. Az utazás nem volt könnyű az országban. Ahogy későbbi visszaemlékezésében Sárosi leírja, *„8-10 légvonalbeli kilométerért néha kétszer is be kellett járni 1500-2000 méternyi szintkülönbséget olyan szerpentineken és hegypárányokon, ahol külön önuralomra van szüksége az utasnak ahhoz, hogy ne csak a sofőrt és a szakadék mélységét figyelje, hanem a táj szépségét is.”*¹⁰⁹

A jelentésben a páros leírta, hogy nem kísérte őket biztonsági személyzet. A kormányzókat már érkezésük előtt előre értesítették, így ők összegyűjthették a zenészeket, táncosokat. A zenét egyébként nemcsak a magyarok, hanem az addisz-abe-bai rádió technikusai is rögzítették. A gyűjtés eredménye összesen 40-50 órányi magnetofonfelvétel, 3 000 méternyi mozgófilm és 1 500 fénykép lett. Ahogy a kutatók megjegyezték, *„a magunkkal vitt nyersanyagot mind felhasználtuk.”*¹¹⁰

Sárosi és Martin kutatását nehezítette a szerencsétlen időzítés. *„A júniustól szeptemberig tartó esős időszakban Etiópiában úgyszólván nincsenek ünnepek, tehát igen kevés ilyenkor a zenélési és táncolási alkalom. Ezért eredményesebb lett volna utazni, ha pl. szeptember elején érkezünk; szeptember az etióp újévi-tavaszi ünnepségek ideje.”* Ezért is volt fontos, hogy a helyi tisztviselők igyekeztek elő-

¹⁰⁷ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Jelentés (1965. augusztus 12.)

¹⁰⁸ Uo.

¹⁰⁹ SÁROSI 1965, 23.

¹¹⁰ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Jelentés (1965. augusztus 12.)

készíteni a terepet és összegyűjteni a zenészeket, táncosokat. Figyelembe véve a nehéz körülményeket, különösen méltánylandó a két tudós gyűjtése. Az is figyelemre méltó, hogy jelentésükben alig esik szó a megpróbáltatásokról, pedig az esős évszak alatt minden bizonnyal kínkeserve lehetett az utazás a sártengerré változott utakon. Ahogy jelentésükben írják, „a fővárosban európaiak számára is minden kényelem megvan. A Ras Hotelben egészséges, tiszta szobánk volt, külön tusolóval. A kisebb vidéki helységeken viszont a kosztolás és a „hotelek” szintje igen alacsony: a higiénia elemi követelményeiről sem tudnak, nincs mosakodási lehetőség. (...) A fokozott elővigyázatosságnak és a jó hazai orvosságoknak (enteroseptol, tetran, chlorocid)

hála ezeket a helyeket is sikerült megjárunk nagyobb baj nélkül (A kisebb „bajok”: néhány, rövid ideig tartó megtetvesedés és gyomorfertőzés.)¹¹¹

Nagy szerencse, hogy a néprajzkutatók egészsége is jól bírta a terepmunkát. Ebben egyébként sokat segíthetett, hogy zömében magasföldi területeken gyűjtöttek.

A jelentés dicséri az etiópok segítőkészségét, ugyanakkor jól megmutatta azt is, hogy a páros egy abszolutista monarchiában tett látogatást. „Állandó kísérőnk, Tsegaye Debalke (...) a császárnak igen buzgó és hűséges alattvalója, aki szigorúan (bár tapintatosan) vigyázott arra is, nehogy valami olyat fényképezzünk, ami nem tartozik szorosan a szakmánkhöz (kunyhók, faekével szántó emberek, teherhordó szamarak).” A helyi vezetők ugyanakkor zömében hűvösnek és zárkózottnak bizonyultak, ami inkább a kultúra ismeretének és a nyelvtudás hiányának volt betudható. Ismét Sárosit idézve, „a földrajzi megközelítésnél is nehezebb az emberek megközelítése: az embereké, akik lényegében ugyanolyanok, mint mi vagyunk, csak éppen gondolkodásuk, szokásaik, nyelvük titkát nem ismerjük.”¹¹² De ez sem volt kizárólagos. Debra Berhan polgármesterével például „barátságot ettek”, és

¹¹¹ Uo.

¹¹² SÁROSI 1965, 23.

egy tálból pusztá kézzel elcsemegették a felföldi népek kedvelt ételét, a pörkölt-szerű watot, amelyből egymás szájába tettek egy-egy falatot. Az enda-szelasszié-i kormányzó is „világlátott, tapasztalt, franciául jól tudó, angolul kevésbé tudó politikus; ezredes, akinek magasabb poszton volna a helye. Kísérőink szavaiból úgy vettük ki, hogy büntetésből került a fővárosból Enda Selassziéba (sic!).” Esetenként a whisky és a koktélok is előkerültek a találkozókra. Egyes helyeken pedig „egy egész falura vagy kisvárosra való tömeg gyűlt össze, nem is annyira a szervezők bűzósága (sic!), mint inkább az esemény érdekessége miatt.”¹¹³ Sárosi egyébként cikkében a félreértések elkerülése végett megjegyzi, hogy az etiópok rendszeresen látnak autót, „magnetofont pedig az addisz-abebai Rádió technikusa még az én kiváló Uher-omnál is jobbat hozott magával.”¹¹⁴ A beszámolók szerint az etiópok szívesen táncoltak és énekeltek, és néha úgy belemelegedtek, „hogy nehéz volt velük abbahagyatni.”¹¹⁵ Az is előfordult, hogy etióp házigazdák, miután saját bemutatójukat befejezték, arra kérték a két kutatót, hogy maguk is adjanak elő a magyar népzeneből egy műsort. „Beláttuk, hogy igazuk van felkérőinknek, jogos a kérés.”¹¹⁶ Így Sárosiék a magukkal vitt magyar hangszerekkel (furulya, citera, doromb) rögtönöztek előadást.

A két kutató nagyon pozitívan nyilatkozott a kutatásról, és javaslatot tettek arra, hogy jó lenne folytatni az együttműködést. A páros arra is felhívta a figyelmet, hogy amit csak lehet, rögzíteni kell, mert az orális hagyományt gyorsan felszámolja az írásbeliség.¹¹⁷

Kállai Gyula 1966. februári addisz-abebai látogatása során felmerült, hogy a két népzene-kutató visszatérhetne az országba, sőt egy néptánc-koreográfus is, aki megszervezhetné a magyar táncegyüttest.¹¹⁸ 1966 március végén azonban csak Sárosi Bálint tudott visszautazni Addisz-Ababába, aki május 7-ig marad Etiópiában, hogy befejezze a félbemaradt gyűjtést. Ennek volumene azonban már messze elmaradt az 1965-ös út eredményeitől. Sárosi javaslatot tett az illetékes magyar szervek felé, hogy hazánk fogadjon két etióp zenei ösztöndíjas négy-négyhónapos

¹¹³ SÁROSI 1965, 24.

¹¹⁴ Uo.

¹¹⁵ Uo.

¹¹⁶ Uo. 25.

¹¹⁷ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1965. 45. doboz. 00328/4 Jelentés (1965. augusztus 12.)

¹¹⁸ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1966. 43. doboz. Szám nélkül. Feljegyzés Kállai Gyula miniszterelnök elvtárs és I. Hailé Szelasszié császár, valamint a két küldöttség hivatalos tárgyalásáról (1966. február 10.)

tanulásra továbbképzés keretében, amely a kezdeti lépést jelenthetné az etióp népi együttes megszervezéséhez.¹¹⁹

Hazatérése után a két kutató évekig rendezgette anyagait. A terepmunka eredményeinek bemutatására Sárosi Bálint és Martin György tollából számtalan tanulmány született meg különféle folyóiratok hasábjain.¹²⁰ Ugyanakkor a magyar diplomáciai és közigazgatás visszatérő problémájaként jelentkezett, hogy a gyűjtésnek és a kulturális együttműködésnek nem lett érdemi folytatása, és a téma a kezdeti lelkesedés után hamar elhalt. Mindez azért is különösen sajnálatos, mert a két kutató valóban kiemelkedő gyűjtőmunkát végzett a Magasföldön, amelynek eredményei, a lejegyzett gyűjtés mind a mai napig egyedülálló betekintést nyújt az etiópiai népek kultúrájába. Ezek azonban jórészt elfelejtődtek, és a két kutató visszatért a magyar témákhoz.

Munkásságuk csak az elmúlt években került ismét az érdeklődés homlokterébe fiatal kutatók egy lelkes csoportjának eredményeképpen, akik rendszereztek az MTA Zenetudományi Intézetében fellelhető anyagokat, és létrehozták az Ethiofolk.com oldalt, amelyre feltöltötték azokat.¹²¹ A két kutató munkájáról a legteljesebb összefoglaló Tsehay Haidemariam 2016-os dolgozata adja, amely szintén megtalálható a honlapon.¹²² Tsehay a kutatás eredményeit kutatótársával, Kovács Jánossal közösen az International Conference of Ethiopian Studies (ICES) 2018-as konferenciáján is előadta Makaléban.¹²³ Mindez lehetővé tette, hogy Sárosi és Martin munkája – legalább részben – megkaphassa az azt megillető láthatóságot, és mind a hazai, mind az etióp közönség megismerhesse erőfeszítéseik gyümölcsét. Végül, bár a népzenei téren való együttműködésnek nem lett érdemi folytatása, a két kutató tevékenysége öregbítette hazánk jó hírét a Magasföldön, amelyre a későbbi időszakban is lehetett építeni a magyar-etióp együttműködésben.

¹¹⁹ MNL XIX-J-1-j Etiópia 1966. 43. doboz. 00392 Magyar etióp kapcsolatok alakulása 1965-66 (1966. június 10.)

¹²⁰ A teljesség igénye nélkül: MARTIN 1965a-c; 1966a-b; 1967.; SÁROSI 1965; SÁROSI 1967.

¹²¹ Az oldal elérhető itt: <https://www.ethiofolk.com/hu/>

¹²² TSEHAYE 2016.

¹²³ ICES 2018.

ÉLETRAJZOK

J. NAGY LÁSZLÓ

Basír Hadzs Ali (1920-1991)

Az Algériai Kommunista Párt vezetői közül talán ő volt az, aki az internacio-

nalista szolidaritást, a francia testvérpárthoz, a Szovjetunióhoz való hűséget és a nemzeti függetlenségéért folytatott harcot a legharmonikusabban tudta össze-

egyeztetni. Sohasem csak a valamennyi szabad algériai polgár által választott alkotmányozó nemzetgyűlésről beszélt, hanem nyíltan a nemzeti függetlenségről. Ehhez szenvedélyesen ragaszkodott, amint azt egyik párttársa megjegyezte róla

A nemzeti függetlenség követelésének a hangoztatása pedig egyáltalán nem volt veszélytelen. Alkotmányellenes volt, mivel jogilag Algéria „Franciaország tengerentúli megycsoportja” volt. 1953-ban bíróság elé idézték a francia alkotmány 80. cikkelye értelmében, amely kimondta, hogy a nemzeti függetlenség követelése Algériában „veszélyezteti Franciaország belső biztonságát”. A vádra a következőket válaszolta a tárgyaláson: *„Azt mondják, hogy én francia vagyok. Én úgy gondolom, hogy ez egyáltalán nem felel meg a valóságnak. Szeretem az elragadó Ile de France-t, de még inkább szülőföldem, Kabília vad tájait. Szeretem Párizst, történelmi emlékeit, múltjának nagy forradalmi tanú-*

it, de jobban érzem magam Tlemcenben, Constantine-ban vagy Algírban. Szeretem a francia nyelvet, és azt hiszem becsülöm is finomságait, de inkább azt a nyelvet részesítem előnybe, amellyel ringattak. Szeretem a francia zenét, de jobb ízét lelem a constantine-i malufnak¹ vagy a tlemceni hauzinak. 1789 nagy forradalmárainak tettei izgalomba hoznak, de közelebb érzem magam Abdel Kaderhez, Mokranihoz, Khaldunhoz vagy Kaddur Belkaimhoz.”²

Basír Hadzs Ali a szó szociológiai és politikai értelmében is az algériai népből származó „szerves értelmiségi” volt, az algériai népzene kiváló és elismert kutatója. Költő, az Algériai Írószövetség egyik alapítója.

A rebellis patrióta szellem uralta szegényparaszt család Kabíliából költözött Algírba, vagy inkább menekült a csendőrök állandó zaklatásai elől. Itt, az óvárosban, Kasbában született Basír Hadzs Ali. Még gyerekkorában bal lábát csontvelőgyulladás sújtotta, ami később sok szenvedést okozott neki.

Hat éves korától a híres Sarrouy-i bennszülött iskolában tanult. Ez a francia irányítás alatt lévő iskolatípus speciális tantervvel rendelkezett, amely a francia nyelv tökéletes elsajátításán valamint a francia történelem nagy alakjainak és eseményeinek megismerésén alapult, azt tekintette feladatának, hogy Franciaországhoz hű, a „civilizációs küldetés” sikerét bizonyító algériaiakat neveljen. Csütörtökön és vasárnap viszont, amikor szünetelt a tanítás, vallási iskolába járt, ahol a Koránt recitálták illetve az iszlám vallásról és arab-iszlám civilizációról szereztek alapismereteket. Tagja lesz a nacionalista szellemű nevelés központjának számító muzulmán cserkészszövetségnek. Tizenhét éves korában, a bennszülött iskola befejeztével lehetőség nyílt számára, hogy tanulmányait tanítóképzőben folytassa. Ám miután apja munkanélküli lett, dolgoznia kellett, hogy hozzájáruljon a család fenntartásához.

Postai alkalmazott lett. Itt ismert meg olyan munkatársakat, akik az Algériai Kommunista Párt (AKP) tagjai voltak. Ők ismertették meg a kommunista sajtóval és a marxista irodalommal.

A háború befejezésekor, 1945 augusztusában lépett be az AKP-ba, amely ekkor folytatott erőteljes kampányt a májusi véres események³ után bebörtönözöttek szabadon bocsátásáért. A pártvezetés őt bízta meg az algíri amnesztia bizottság

¹ Arab-andaluz eredetű zene, amelynek városi (a nyugat-algériai Tlemcenben) változata a hauzi.

² *Liberté*, 1953. október 15. A felsoroltak a nemzeti függetlenségért harcoló személyek a 19-20. században, kivéve Khaldunt, aki történetíró volt a 14-15. században.

³ Ld. Évkönyv 2020. 90-99.

irányításával, amelyet nagy hozzáértéssel és dinamikusan lát el. Meghívják a központi bizottság kibővített ülésére 1946 júliusában. Itt történik meg a májusi események idején tanúsított, a nacionalistákat „hitlerista ügynököknek” bélyegző téves és rendkívül káros álláspont revíziója, az AKP politikájának „nacionalizálása”, a nacionalistákkal történő együttműködés stratégiájának az elfogadása.

Az új politikai irányvonal megnyilvánult abban a tudatos –és végső soron sikeres– törekvésben, hogy a párt vezető testületeiben (Titkárság, PB, KB) algériaiak legyenek többségben, ami az 5. kongresszusig (1949. május) teljesült is. Ezután

már a kongresszusi küldöttek többsége is algériai. Ez az algériaizációnak is nevezett folyamat emelte mind fontosabb tisztségekbe Basir Hadzs Alit: 1947-ben a központi bizottság tagja, 1948-ban a *Liberté* c. hetilap főszerkesztője, 1949-ben a politikai bizottság illetve a három főből álló titkárság egyik tagja.

Rendkívüli aktivitást tanúsít. Nem csupán az írásos propagandában, de a „terepen” is. Szerepe van a nyugat-algériai Tlemcen város környéki felfalakok és az orani dokkmunkások sztrájkjának a megszervezésében, ott van a bebörtönzött nacionalisták szabadon bocsátásáért szervezett tüntetéseken. Különösen a szíven viseli a szegényparasztság sorsát, megnyerését tartja a tömegpárttá válás elengedhetetlen feltételének. Nem csak azért, mert a legnépesebb s egyben a legkizsákmányoltabb társadalmi csoport, hanem azért is, mert „követeléseik védelme elválaszthatatlan a nemzeti függetlenségért vívott harctól.” Ugyanakkor a 6. kongresszuson tartott beszámolójában arra is felhívja a figyelmet, hogy a szociális követelések és a politikai célok szerves egységet alkotnak, a kettőt, amint az gyakran megtörténik, nem szabad szétválasztani, mert ebben az esetben a párt úgy tűnik fel, mintha csak az anyagi helyzetet javító követeléseket támogatná s a nemzeti függetlenség kérdését kevésbé tartaná fontosnak.⁴

A mozgalomban (a pártlap szerkesztőségében, tüntetéseken stb.) találkozott Lucie Larribère (1920–2014) történelem-földrajz szakos tanárral. Mindketten házasságok voltak. Elváltak, de házasságot hivatalosan csak 1963-ban kötöttek. Pél-

⁴ *Liberté*, 1952. február 28.

daértékű életet éltek. Számos versben örökítette meg az „oly mélyen szeretett Lucie-t”, aki a haláláig, a legragikusabb időszakban is rendületlenül kitartott mellette.

1953 októberében, a már említett per után, a másfél éves börtönbüntetést elkerülendő illegalitást választotta. Újra szabadon csak több mint nyolc évvel később, 1962. július 5. , a függetlenné válás napja után élhetett –néhány évig. Az illegalitás éveit, az 1954-62 közöttieket is, amikor az élete minden pillanatban veszélyben forgott, mindvégig az országban töltötte. Irányított a pártot, szervezte tevékenységét, s még arra is volt ideje, hogy verseket írjon, s tanulmányokat az algériai társadalom struktúrájáról, az agrárkérdésről vagy az algériai zene kialakulásáról, történetéről. A felkelés kirobbanása (1954. november 1.) előtt, kijátszva a szigorú ellenőrzést, még vidéki párszervezeteket is felkeresett.

1954 október végén, Mindenszentek előestéjén, Kabiliába ment az egyik település kommunistáinak a meghívására. A találkozóra, amelyen a párttagokon kívül szimpatizánsok is részt vettek, kés este, titokban, a helység kommunista tanítójának a lakásán került sor. A helyiek elmondták, hogy a feszültség növekedését érzékelik, s nyilván ennek hatására bírálták is a pártot amiért abszolutizálja a legális módszereket.. Másnap reggel a rádióból értesültek, hogy az ország több pontján fegyveres támadásokat hajtottak végre a gyarmati hatalom intézményei ellen. Ám ekkor még senki sem gondolta –maguk az elkövetők sem– ,hogy az akciók egy nyolc évig tartó háború kezdetét jelentik. Az emberek nyomban Basír Hadzs Alinak szögezték a kérdést: tudott-e a párt ezeknek a jól szervezett és koordinált akcióknak az előkészületeiről, s mi az álláspontja? A válasz diplomatikusan is mondható, de igaz volt: „ a kommunisták, bármi történjék is, mindig a szabadságért harcolók oldalán lesznek.”⁵ A válasz pontosan fejezte ki az AKP álláspontját: a párt a felkelők oldalán állt az első pillanattól kezdve, (alig telt el néhány nap s már találkoztak is a felkelők képviselőivel), de *akkor még* nem látta érettnak a helyzetet a fegyveres felkelésre. Basír Hadzs Ali egy későbbi cikkében önkritikusan állapította meg, hogy „ a fegyveres harcot, fejlődésének lehetőségeit a többi párthoz hasonlóan az AKP is lebecsülte. De nem ítélte el ezt a harcot.”⁶ És

⁵ Jean Galland: *En Algérie „du temps de la France”*. Paris, Ed. Tiresias 1999. A szerző az a tanító, akinél az összejevetelt tartották. www.socialgerie.net Letöltés: 2020. május 25.

⁶ Basír Hadzs Ali: *Az algériai felszabadító harc néhány tanúsága. Béke és Szocializmus*, 1965. 1. sz. 109.

nem minősítette sem provokációnak, sem „egyéni kalandor akciónak”, amint azt az FKP tette.

Először az AKP 1955 februári központi bizottsági ülésén merült fel, hogy kommunista fegyveres csoportot kellene létrehozni, de erről a döntés az utolsó legális ülésen 1955. június 20-án született meg. A fegyveres csapat, a Felszabadítás harcosai, megszervezését Basír Hadzs Ali irányította, a rendkívüli veszélyeket magában hordozó illegalitásban, hiszen a pártot, a hozzákapcsolódó szervezeteket, a sajtóját három hónappal később, szeptember 25-én törvényen kívül helyezték. Eddig sem kímélte a kommunistákat a gyarmati hatalom, mostantól azonban már az életük forgott kockán. Különösen vonatkozott ez a vezetőikre.

Basír Hadzs Ali a háború alatt mindvégig Algírban maradt. Többször kellett lakást változtatnia, hogy ne bukkanjanak a nyomára. Ebben nagyon sokat segítettek neki a független Algériáért harcolókkal szimpatizáló katolikus papok, szerzetesek. Egészen 1960 végéig ők bujtatták az algíri érsek Jean-Pierre Duval jóváhagyásával. Segítettek az AKP és az FLN (Nemzeti Felszabadítási Front), a felkelést irányító politikai szervezet közötti titkos találkozó megszervezésében.

Az első találkozóra 1956 április végén került sor, az Henri Maillot akció után került sor. A megbeszélés tárgya a kommunista fegyveres csoportok csatlakozása az ALN-hez (nemzeti Felszabadító Hadsereg). Korábban erre a bizalmatlan és meglehetősen antikommunista FLN vezetők nem voltak hajlandóak.

Henri Maillot (1920-1956) tartalékos tisztjelölt, az AKP tagja április 4-én egy teherautónyi fegyverrel elhagyta állomáshelyét, hogy rakománya egy részét átadja az ALN-nek, a másik részét pedig a Felszabadítás harcosainak.⁷ Ez a tett bírta rá az FLN-t, hogy tárgyaljon a kommunistákkal. Az eszmecsere feszült légkörben kezdődött. Azzal vádolták a párt fegyvereseit, hogy a kommunista eszmék beszívargását akarják előkészíteni az ALN-be. A vád határozott visszautasítását követően a megbeszélések higgadt légkörben folytatódtak, de az FLN antikommunizmusa nem szűnt meg, s ez a háború alatt számos esetben tragikusan nyilvánult meg: kommunista eszméjük, elkötelezettségük megtagadására nem hajlandó ALN harcosokat végeztek ki.

A megbeszélések, összesen három, július elsején szóbeli megegyezéssel zárul-

⁷ A Maillot akcióra ld. *Szadek Hadzseresz*: 1956. április 4. – Henri Maillot hadművelet. Az AKP-FLN megállapodás előjátéka. *Acta Historica* Tomus CXXVI. Szeged 2007. 117-126. Fordította Ferwagner Péter Ákos. A kommunista fegyvereseken, akikhez Maillot is csatlakozott, június 5-én a francia katonák rajtaütöttek és valamennyiüket agyonlőtték.

tak. A megállapodás szerint a kommunisták egyénileg csatlakoznak az ALN-hez, s a fegyveres harc végéig politikai vagy szervezeti kapcsolatot nem tartanak az AKP-val, ám ez nem jelenti azt, hogy meggyőződésükről lemondanak. A párt feloszlását viszont határozottan elutasították, mert ez a múlt megtagadásaként tünne fel. S egy ilyen döntés a jövő szempontjából sem helyes, mert „egy ilyen párt léte már most garancia arra, hogy az algériai dolgozók a *teljes felszabadulás* (kiemelés az eredetiben – JNL) felé haladnak, vagyis egy olyan felszabadulás felé, amely nemcsak politikai, hanem gazdasági, szociális és kulturális lesz.” – olvashatjuk abban a levélben, amelyet az AKP központi bizottsága fogalmazott meg, s juttatott el az FLN-nek.⁸ Az FLN sem a megegyezés írásba foglalását, sem nyilvánosságra hozatalát nem akarta, nem merte nyíltan vállalni az együttműködést a kommunistákkal. Az AKP viszont a jövőbeni esetleges félremagyarázás, hamis interpretálás elkerülése végett rögzítette és hozta nyilvánosságra álláspontját vállalva az 1956-os évben históriává fajult antikommunista légkörben a hazaárulás vádját is.

Figyelemreméltóak Basír Hadzs Ali politikai, elméleti és kulturális témájú írásai, amelyeket a háború alatt publikált a párt illegális kiadványaiban (*Réalités algériennes et marxisme*, *Liber té*) az FKP folyóirataiban (*La Nouvelle critique*, *Cahiers du communisme*) valamint a nemzetközi kommunista mozgalom Prágában megjelenő *Béke és szocializmus* c. folyóiratban.

Oroszlánrésze volt a párt hivatalos dokumentumainak, elemzéseinek a megfogalmazásában. Az ő aláírásával juttatták el 1958. november 15-i dátummal a két hónappal korábban megalakult Algériai Köztársaság Ideiglenes Kormányának azt a levelet, amelyben a párt véleményét fogalmazta meg a politikai helyzetről, különösen a város lakó algériaiak magatartásáról. Új tényként említette az emberek nagyon határozottan megnyilvánuló békevágát. Ez a nemzeti mozgalom bizonyos meggyengülésére utal, arra, hogy az emberek belefáradtak a háborúba, abba, hogy a nemzeti ügy védelme kizárólag fegyveres módszerekre szűkül. Az Algériában és Franciaországban sokszor felelőtlenül, átgondolatlanul végrehajtott, ártatlan civil áldozatokat követelő merényletek nem találnak egyöntetű támogatásra. A helyzeten, amint azt a párt mindig is hangsúlyozta, a politikai felvilágosító munka fokozásával lehetne javítani. S ebben az ALN soraiban harcoló kommunisták sokat segíthetnének. Az 1959. július 15-i levél viszont éppen

⁸ A levél szövege: Évkönyv 2006. 291-294.

azt nehezményezi, hogy a kommunisták politikai meggyőződésük miatt állandó fenyegetésnek, sőt fizikai atrocitásnak vannak kitéve egyes ALN tisztek részéről.

A tömegek körében végzett politikai felvilágosító munka fontosságát és eredményességét mutatták az algériai nagyvárosokban kirobbant tüntetések, amelyeknek tudatos megszervezésében konkrétan sem az FLN sem az AKP nem vett részt. Egyesek azonban mégis a kommunistáknak tulajdonították ezeknek a tömegdemonstrációknak a megszervezését. Erre válaszolt Basír Hadzs Ali amikor kijelentette: az nem helytálló, hogy egyedül az AKP érdeme lenne a városi tömegmozgalom. Az viszont igen, hogy a kommunisták soha nem tartották másodrangúnak a politikai meggyőzést, s a decemberi tüntetések hosszú időn keresztül folytatott politikai munka eredménye volt.⁹

Fontos szerepe volt az algériai nemzet kialakulásának és fejlődésének korszerű, dogmatikus értelmezéstől mentes kidolgozásában. A *Tanulmány az algériai nemzetről* c. brosúra 1958 júliusában jelent meg, s természetesen illegálisan terjesztették. Franciaországban az FKP elméleti folyóiratának mellékleteként jutott el a széles közönséghez. Eddig a kommunisták álláspontja az volt, hogy az algériai nemzet kialakulása akkor következik be, amikor az ország etnikai elemeinek, döntően a franciának és az algériainak, keveredéséből egy új nemzeti közösség alakul ki. Ez azonban – s ez új megállapítása a tanulmánynak – gyarmati keretek között nem történhet meg, az egymilliónyi európai a francia nemzethez tartozónak vallja magát. Éppen ezért a nemzeti felszabadulás a gyarmati elnyomástól szenvedő 8-9 milliónyi muzulmán műve lesz, ők alkotják a forradalmi erőt.

Basír Hadzs Ali a függetlenség elnyerése után hallatlan energiával küzdött a modern, progresszív Algéria létrehozásáért. A politikán túl nagy figyelmet szentelt a dekolonizált nemzeti kultúra megteremtéséért, amelyet elválaszthatatlannak a szocialista ihletésű forradalmi folyamattól. A nemzeti kultúra fontos részének tekintette a népzene is. A témáról több cikket is írt, s előadásokat is tartott. Minden alkalommal idézte Bartók Bélát: „a népdal a szolgaságban élő népek ellenállásának sajátos kifejezési formája”. Nagyon jól ismerte a magyar zeneszerzőt, műveiből külön lemezgyűjteménye volt, s tudott 1913-as algériai gyűjtőútjáról is. Általában is nagyra értékelte a magyar kultúra eredményeit, köztük a filmeket.

⁹ *Bachir Hadj Ali: Quelques leçons politiques des journées algériennes de décembre 1960. Cahiers du communisme*, 1961. 2. sz. 397-401. Versekben is emléket állított ezeknek a történelmi jelentőségű decemberi napoknak.

Róluk beszélve mindig megemlítette a külföldön Cantata profana címen forgalmazott Oldás és kötést.¹⁰

A progresszív erők számára reménykeltőek voltak a függetlenség első évei. Az otthon és külföldön egyaránt nagy tekintélynek örvendő Ben Bella elnök¹¹ az iszlámban gyökerező szocialista társadalom megteremtését hirdette meg. S ebben biztos támaszra talált a fellah tömegekben, amelyek birtokba vették és művelni kezdték az európaiak elhagyott, majd államosított földjét. A kormány az 1963 márciusi dekrétumokban jogilag is rögzítette a spontán tömegmozgalom által elért eredményeket. Magát a paraszti tömegmozgalmat, éppen spontaneitását hangsúlyozva, öngazgatási mozgalomnak nevezték.

Az 1962 novemberében betiltott, de tevékenységében tolerált AKP véleménye is az volt, hogy az országban lehetséges a szocialista társadalom felépítése egyik kézben Koránnal, a másikban pedig a Tőkével. Basír Hadzs Ali is látta, hogy „az 1963 márciusi rendeletek gyakorlatilag megnyitották az utat a szocialista forradalom előtt”.¹² A kommunisták nemcsak Algériában, de a szocialista országokban és szerte a világban úgy hitték, hogy az ország „Afrika Kubája”, Ben Bella pedig Fidel Castrója lehet. A szocialista opciót hivatalosan is megerősítette az FLN 1964. áprilisi kongresszusán elfogadott Algíri Charta.

Az AKP legfelső vezetése szovjet ösztönzésre, vagy inkább rábeszélésre, úgy döntött, hogy a párt tagjai belépnek a „szocialista élcsapatpárttá” minősített FLN-be. Basír Hadzs Alinak is az volt a nagyon határozott véleménye, hogy meg kell teremteni a szocialista erők szervezeti egységét. A tagság, sőt a politikai és a központi bizottság számos tagja viszont egyáltalán nem lelkesedett a döntésért, de a pártfegyelmet betartva nem is lépett fel ellene.¹³ A párt e döntéssel, ha formálisan nem is, de ténylegesen kimondta az önfeloszlatást, az illegalitásban kialakított struktúrát viszont meghagyta. A párt önállóságát megszüntető hibás döntésnek az 1965. június 19-i katonai puccsot követően tragikus következményei lettek.

Az új hatalmat megtestesítő Forradalmi tanács, amelynek elnöke Huari Bumedién hadügyminiszter volt, súlyos vádakkal (demagógia, diktatórikus vezetési módszerek stb.) illette a hatalmától megfosztott Ben Bellát. A szocialista

¹⁰ Fia közlése, 2020. szeptember 12.

¹¹ Életére ld. Évkönyv 2014. 335-338.

¹² Basír Hadzs Ali: Az algériai forradalom és az algériai forradalmár 1964-ben. *Béke és szocializmus*, 1964. 8. sz. 177.

¹³ Alleg, Henri: *Mémoire algérienne*. Paris, Stock 2005. 377-378.

opciót viszont nem kérdőjelezte meg, sőt visszafordíthatatlan folyamatnak minősítette. Az új hatalommal szemben nem volt komoly ellenállás, néhány napig fiatalok, egyetemisták kisebb csoportjai tüntettek Algírban és a vidéki nagyvárosokban Ben Bella mellett.

Basír Hadzs Ali elhamarkodottan úgy döntött, hogy az FLN baloldálához tartozó néhány politikussal ellenállást szerveznek a puccsistákkal szemben. A döntésről nem folyt komoly konzultáció a vezetés tagjaival, akik kételkedtek a kezdeményezés sikerében, de végül is támogatták. Ezt az új hatalommal való frontális szembenállást az 1966-ban Algériai Szocialista Élcsapat Párttá (Parti de l'Avant Garde Socialiste de l'Algérie – PAGS) alakult AKP maga is „baloldali opportunizmusnak, balos türelmetlenségnek” minősítette.¹⁴ Magyarország és a többi szocialista ország, kivéve a puccsot elítélő Kubát, már a hatalomátvételt követő hetekben (nem nyilvánosan) bírálta az AKP-ét amiért minden legális együttműködést elutasított a közismerten baloldali elkötelezettségű Bumediennel és a konfrontációt választotta, ám tömegtámogatásra nem számíthatott. A sietve megalakult Népi Ellenállás Szervezete első, július 28-án megfogalmazott, ellenállásra felszólító nyilatkozata visszhang nélkül maradt. Ezt követően az új hatalom egy nagyon durva antikommunista kampányba kezdett a „piszkos kommunisták”, „külföldi ügynökök” és „kalandor csoportocskák” ellen. Basír Hadzs Alit szeptember 20-án tartóztatta le a katonai biztonsági szolgálat. Kínvallatói brutalitása semmivel sem maradt el attól, amit a letartóztatott FLN-tagok szenvedtek el a függetlenségi háború alatt a francia kínzóiktól. Az elvtársai rejtékelyét akarták megtudni, de nem jártak sikerrel, sem fizikai, sem lélektani nyomással. Még öngyilkosságba hajszolni is megpróbálták. Mindezeket a szörnyűségeket *Az önkény* c. írásában örökítette meg, amit sikerült kicsempésznie a börtönből, s az FKP segítségével megjelentetnie Franciaországban.¹⁵ A könyvet Algériában betiltották, s csak az 1988 őszi társadalmi robbanást követő lassú demokratizálódás tette lehetővé, hogy 1991-ben publikálják. Kínzója, Belkaszem Babasi, akit *Az önkényben* Belzebutnak nevez 2019 szeptemberében hunyt el. A sajtó „a függetlenségi háború hősről, derék hazafiról” nagy tisztelettel emlékezett meg róla.¹⁶

¹⁴ Dix années au services de notre peuple et de sa révolution. Déclaration du Première secrétaire du comité central du PAGS. Alger 1976. 6-7. Az új párt vezetője Szadek Hadzsresz lett.

¹⁵ *L'Arbitraire*. Paris, Éditions de minuit 1966.

¹⁶ *El Watan*, 2019. szeptember 14. Az 1965-ös katonai puccs és az 1988 októberi társadalmi

A legszörnyűbb kínzási módszer, amely helyrehozhatatlan agyi károsodást okozott, az ún. német sisak volt. Ezt így írta le: *„Kezemen bilincs, ülök a széken mozdulatlanul. A fejemre tett vödör eltakarja az arcomat. Botokkal ütik a vödöröt, kezdetben lassan, az ütések még ritkák, ritmusuk és az intenzitásuk akadozik. Majd egyre erősebbek lesznek az ütések, s a ritmusuk is felgyorsul. A zsongást széldülés követi, majd fokozatosan egy örült lidércnyomást érzek. A koponya felülete homorú lesz, a csont megpuhul s pirosas, szürkés sós péppé keveredik az agyban, amiben a botok vége, mintha a patkány pofája lenne, turkál. Rettenetes a német sisaknak nevezett kínzás. A széldülés csak egy hét elteltével múlik el.”*

Október elején a kínzások – összesen tizenegy – elmaradtak. Novemberben pedig többedmagával Lambèse-be (délkelet Algéria) vitték. Itt a börtön parancsnoka közölte velük, hogy házi őrizetben vannak, de ügyvédekkel nem találkozhatnak. Decemberi éhségstrájkjuk és a nemzetközi tiltakozás nyomására helyzetük lényegesen javult: családtagjaik, de mások is látogathatták őket, a börtön területén szabadon mozoghattak, csomagot kaphattak, maguk készíthették ételeiket, a hozzávalót a kázinban vásárolhatták. Itt írta meg *Az önkény* c. könyvét. Az orvos, aki rendszeresen látogatta őket, az egyik fogoly iskolatársa volt. (William Sportisse-nak, az AKP egyik vezetőjének a reumáját pl. egy magyar orvos kezelte) Az őr pedig régen az AKP tagja. A velük való közvetlenebb kapcsolat elviselhetőbbé tette a sivár börtönéletet.

Basír Hadzs Ali neve ott szerepelt a PAGS vezetői között, de ténylegesen már nem tudott bekapcsolódni a politikába. 1968-ban egy nyugat-algériai településen jelöltek ki számára tartózkodási helyet. 1970-ben házi őrizetét eltörölték, de a négy legnagyobb városba (Algír, Oran, Constantine, Annaba) nem léphetett be. Olvas, verseket ír, rádiót (főleg zenét) hallgat. Olvasmányai és intellektuális referenciái egyértelműen bizonyítják humanista elkötelezettségét: Pablo Neruda, Nazim Hikmet, Paul Éluard, Louis Aragon neve gyakran előfordul. Feleségének írott levelei, amelyet a halála után publikálnak, mély érzelemről és szépírói tehetségről tanúskodnak.

Hivatalosan 1974-ben nyerte vissza szabadságát. Ezután politikával már nem foglalkozott. Tevékenysége a költészetre és a zenére szűkül, előadások tart, tudományos tanácskozásokon vesz részt. Az elszenvedett kínzások hatására egészségi

robbanás után megkínzottak ügyének felülvizsgálata az emberjogi szervezetek követelése ellenére sem történt meg, mert az csak az addig elmaradt mély demokratizálódási folyamat következménye lehet.

állapota egyre romlik. Napi rendszerességgel panaszkodik fejfájásra, szédülésre. Napról napra gyengébb lett, intellektuális képessége megcsappant s az 1980-as évek közepétől már sem írni, sem beszélni nem tudott. Az évtized végén Algériában és a világban bekövetkező változásokat már nem érzékelte. 1991. május 9-én hunyt el. Mind a mai napig nem rehabilitálták, s még mindig nem foglalta el méltó helyét az ország felszabadításáért harcoló mundzsahedinek között.

Fontosabb írásai

Sources, caractéristiques et perspectives de la musique algérienne. Paris, La nouvelle critique 1960. január (112. sz.)

Notre peuple vaincra. Alger, Édition clandestine du PCA, 1960; Genève, Éditions. du Fennec, 1961.

Qu'est-ce qu'une musique nationale?, Paris, La Nouvelle Critique, 1964. (175. sz.)

L'Arbitraire. Paris, Les éditions de Minuit 1966.

La Révolution socialiste mondiale et les mouvements de libération, Prague, Éditions Paix et Socialisme, 1965.

Que la joie demeure!, poèmes, Paris, Éditions P. J. Oswald, 1970; réédition : Paris, L'Harmattan, 1980

Lettres à Lucette, 1965-1966. Alger, Régie Sud Méditerranée, 2002.

Magyar nyelven

Az algériai forradalom és az algériai forradalmár 1964-ben. *Béke és szocializmus*, 1964. 8. sz.

Az algériai felszabadító harc néhány tanulsága. *Béke és szocializmus*, 1965. 1. sz.

Forrás és irodalom

Réponses de Smaïl Hadj Ali aux questions de M. Nagy Laszlo sur Bachir Hadj Ali. 2020. szeptember 12.

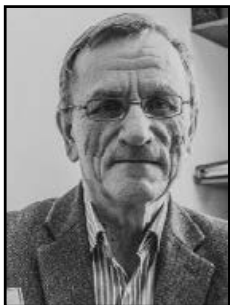
Arcives nationales d'outre-mer (Aix en Provence) 91 3F86
socialgerie.net

Gallissot, René (Dir.): Algérie. Engagements sociaux et question nationale. De la colonisation à l'indépendance de 1830 à 1962. Paris, Les Éditions de l'Atelier/Les Éditions Ouvriers 2006.

Ruscio, Alain: Les communistes et l'Algérie. Des origines à la guerre d'indépendance, 1920-1962. Paris, La Découverte 2019.

Alleg, Henri: Mémoire algérienne. Paris, Stock 2005.

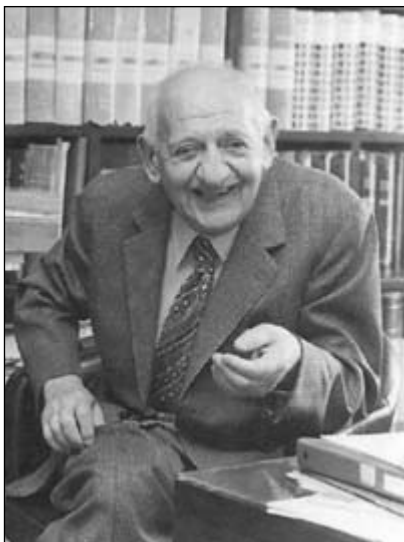
Dix années au services de notre peuple et de sa révolution. Déclaration du Première secrétaire du comité central du PAGS. Alger 1976.

J. NAGY LÁSZLÓ

Julien, Charles André (1891-1991)

„Sohasem voltam teljesen sem tanár, sem történész, sem politikus. Mindhármat vegyítettem a tevékenységemben, s ez érződik is mindhárom területen.” Így nyilatkozott 1978-ban egy marokkói lapnak, s nagyon jól jellemezte gazdag életútját.

Mindhárom említett területen jelentőset alkotott, de egyiket sem abszolutizálta, mert a másik kettőt sem hagyta el soha.

A nyugat-franciaországi Caenben született. Görög-latin szakos középiskolai tanár apja szilárd drayfusard volt, az emberi jogok élharcosa, Jean Jaurès-zel a castres-i kollégiumban töltött diákévek óta szoros kapcsolatot tartott. („Gyakran lovagoltam a szocialista vezető térdén” – emlékezett vissza André Julien.) Anyai nagyapja részt vett a Kommünben, eltűnt a harcokban. A humanizmust, a toleranciát és a társadalmi igazságtalanság elleni lázadás szellemét a családban szívta magába, s ez végigkísérte hosszú élete során.

Apja 1906-tól Algériában, a nyugati országrész legnagyobb városának, Oran-nak a líceumában tanított. André Julien itt találkozott a szomorú gyarmati rea-

litással: a középiskola közel ezer tanulójaiból csupán egyetlen egy volt algériai.¹⁷ Édesapja 1911-ben váratlanul bekövetkezett halála miatt egy időre megszakította a tanulmányait, adminisztratív munkát vállalt az oráni prefektúrán. Ekkor lett tagja az Emberi Jogok Ligájának, s csatlakozott a Szocialista Párthoz (SFIO). Megszerezte a történelem-földrajz licencinátust az algíri egyetemen, 1921-ben pedig sikerrel teljesítette a középiskolai tanári diplomát adó szakvizsgát. Tanított Algírban, Oránban, Bordeaux-ban, Montpellier-ben, majd a 30-as évektől a híres párizsi Montaigne középiskolában.

A háború kirobbanásakor frontszolgálatra jelentkezett, de tüdőbetegsége miatt felmentették a hadkötelezettség alól. A háborús években sok cikket publikált a városi lapban, az *Echo d'Oran*ban, illetve előadásokat tartott a hadviselő országokról. Az Osztrák-Magyar Monarchiáról írva kitért az osztrák-magyar elmentétekre. Ismertetette Károlyi Mihály egyik parlamenti felszólalását, amelyben a császári hadvezetést támadta a magyar katonák nemzeti érzéseivel szemben tanúsított beszédmódja miatt. (Pl. megvetéssel beszélnek a magyar nemzeti trikolórról.) Majd így kommentálta Károlyi beszédét. „Mintha a magyar patrióták revánsot készülnének venni 1867-ért, és helyreállítani a Szent István-i korona országának a függetlenségét.”¹⁸

Ő is, mint oly sokan, felháborodva a társadalmi igazságtalanság, a jogfosztás és a gyarmati elnyomás miatt, reménykedve tekintett a bolsevik forradalomra, az egész korhadtt világ radikális megújítását várta tőle. Párttársai akaratának engedelmeskedve elindult a helyhatósági választásokon 1919 novemberében, s meg is választották. Ő az első szocialista, aki egy algériai megyei tanácsnak, jelen esetben az oráninak, a tagja lett. Párttársai többségével ellentétben ő elsőrendű fontosságot tulajdonított az algériaiak megnyerésének. Elérte azt, hogy az SFIO 1920 február végi strasbourg-i kongresszusán a pártvezetés bízjon meg valakit az Észak-Afrikában végzendő szocialista propagandával. A tisztségre őt választották meg. Eddig végzett propaganda-felvilágosító tevékenysége újabb lendületet kapott.

André Julien, mivel a győzelme óta szimpatizált a bolsevik forradalommal, híve lett a Kommunista Internacionáléhoz (KI) való csatlakozásnak. Az algériai és a tunéziai szocialistáknak is ez volt az álláspontjuk, bár ők leginkább az

¹⁷ Algéria ekkor Franciaország „tengerentúli három megyéje” volt. Mintegy hatmillió lakójából egymillió európai, többségében francia volt.

¹⁸ *Echo d'Oran*, 1916. április 16.

európaiak körében tartották hasznosnak és eredményesnek a szocialista eszme terjesztését. André Julien tevékenysége viszont elsősorban arra irányult, hogy őket is megnyerje a szocialista eszmének, és bevonja őket a politikai küzdelembe. Szerinte ezt a tradíciók, köztük a vallás, nem akadályozták. Leninre hivatkozott, amikor az algériaiakkal szembeni előítéletek elleni harcot hangsúlyozta. Helyesen látta, hogy az algériaiak nem az intellektuális reflexió útján jutnak el a szocialista eszmék elfogadásáig, hanem azért, hogy támogatókra találjanak a baloldali parlamenti képviselőkben és a közvéleményben. „A francia proletariátus és a bennszülöttek közötti közeledés azonban még távolról sem valósult meg. Ehhez leginkább a szakszervezetek járulhatnak hozzá.” – írta a *l’Humanité*-ben megjelent cikkében.¹⁹ Helytálló megállapítását saját tapasztalataira alapozta, az 1919-20-ban országszerte kirobbant szociális konfliktusokban nagyszámú algériai munkás vett részt. Ennek látványa szinte sokkolta a gyarmati hatalom képviselőit. André Julien Leninre hivatkozott, amikor idézett cikkében különösen szorgalmazta a szegényparasztság támogatását, de mivel erős a körükben a tradíció, a vallás befolyása, nagyon óvatosnak kell lenni. Ahhoz, hogy a kommunisták helyes taktikát tudjanak kialakítani, ismerniük kell a konkrét társadalmi valóságot. Ezt pedig csak úgy érik el, ha mélyrehatóan tanulmányozzák a gyarmati kérdést. Ezek az elvek vezérelték politikai tevékenységét, s az SFIO 18. kongresszusán, Tours-ban (1920. december 25-29.) is ebben a szellemben kívánt hozzászólni. Ezt azonban nem tehette meg, mivel a KI-hez való csatlakozás uralta a kongresszust, különösen azután, hogy december 28-án ismertették Zinovjev táviratát, amelyben Jean Longuet-nek és követőinek a kizárását követelte. A KI VB által megfogalmazott távirat „a burzsoá befolyás egyértelmű ügynökeinek” bélyegezte Longuet-t és csoportját, amelytől a pártnak meg kell szabadulnia. Longuet ezt az SFIO belügyeibe történő durva beavatkozásnak minősítette, és azon véleményének a megerősítését látta benne, hogy a „KI nem a világ proletárjainak Internacionáléja, hanem specifikusan orosz Internacionálé, orosz koncepciókkal és orosz fegyelemmel, amely nem alkalmazható más országokban.”²⁰

André Julien is egyértelműen azon az állásponton volt, hogy az SFIO szabaduljon meg a jobboldaliaktól, de Longuet-t nem sorolta közéjük. „A jobboldallal való szakítást előre láttuk, s a többség is elsőrendű fontosságot tulajdonított

¹⁹ Lénin et la tactique coloniale. *L’Humanité*, 1920. december 2.

²⁰ J. Nagy László: A Francia Szocialista Párt XVIII. kongresszusa, 1920. december: a szakadás indokai. *Évkönyv*, 1995. 58.

neki, de kevesen hitték a kongresszus megnyitásakor, hogy Longuet és csoportja is távozik...Longuet több volt mint egy ember, szimbólum volt, a háborúellenesség szimbóluma, szomorú volt az elválásunk.”²¹ Majd a párton belüli szabadságra utalva így folytatta: „Nem engedelmeskedünk se Leninnek, se bárki másnak. Szabad párt vagyunk, ahol a legteljesebb vitaszabadság fog érvényesülni a szekciókban az irányzatok között, de delegátusaink készek részt venni a III. Internacionálé olyan programjának az elkészítésében, amelyet büszkén vállalnak.” A tours-i kongresszuson a párt algériai és tunéziai küldötteinek a többsége 34-15 arányban, a KI-hez való csatlakozást szavazta meg. Ez azonban egyáltalán nem jelentette a belépési feltételek minden pontjának maradéktalan elfogadását. Szavazatuk az addigi szocialista gyakorlat elutasítását fejezte ki. Azt, hogy az SFIO elhanyagolta a gyarmatokat, nem segített a szocialista mozgalom megszervezésében. Ezt várták a KI-től, valamint az ideológiailag és politikailag még csak kialakulóban lévő újszülött FKP-től. Ám amíg az új kommunista gyarmatpolitika vitákon keresztül nem alakult ki, addig minden kívülről jött utasítást, legyen szó lázadás szításáról az őslakosok körében vagy a nemzeti mozgalmuk támogatásáról, beavatkozásnak fogtak fel, és elutasítottak. André Julien erre hívta volna fel a figyelmet a Tours-ban el nem mondhatott hozzászólásában, amelyet végül is a l’Humanité 1921. január 7-i számában *Nacionalista mozgalmak a gyarmatokon* címen adott közre. „A kommunisták gyarmati doktrínája nem végleges és nem mentes a hibáktól, csak most formálódik” – olvashatjuk a cikkben. André Julien a francia pártban a kommunista gyarmati politika kialakítására törekedett, akkor még jóformán egyedül. Tours után, végig az 1921-es év folyamán hallatlanul intenzív –tekintetbe véve nem túl jó egészségi állapotát– szinte emberfeletti propagandakampányt folytatott Algériában és Tunéziában, előadásokat tartott, cikkeket írt (l’Humanité, Lutte sociale, Avenir social, Bulletin communiste), részt vett a KI 3. kongresszusán, A jobboldali sajtóban és a parlamenti vitákban idézték, a rendőrség minden lépését követte: „Már volt alkalmunk felhívni a figyelmet arra a népszerűsésre, amely a fiatal algériaiak körben övezi az ismert kommunistát, André Julient, aki a tours-kongresszuson is kitűnt azzal, hogy a bennszülött proletariátus szóvivőjeként szándékozott fellépni.”²²

A márciusi hónapot Tunéziában töltötte. Nemcsak a fővárosban és környékén

²¹ *Avenir social*, 1921. március 6.

²² Rapport général sur la situation politique et administrative des Musulmans algériens 1920-1921. Centre des Archives d’Outre-Mer (Aix en Provence) 11 H 47.

tartott előadásokat, hanem a déli nagyvárosokban is, Sousse-ban és Sfaxban. Témái a nemzetközi helyzet, az orosz forradalom, a Kommün, Jean Jaurès, a III. Internacionálé, a párt belső helyzete a tours-i kongresszus után, sőt a feminizmusról is tartott előadást. A téma egyáltalán nem volt idegen tőle, hiszen a háború előtt segítette Oránban a Nőszövetség megalakulását. Volt olyan előadása is, amelynek megtartását a hatóságok megtiltották, ami nem tekinthető véletlennek, hiszen az létező társadalmi rendet teljesen felborító, s új világrendet hirdető orosz forradalmat mutatta volna be. Az akkor még engedélyezett kommunista lap, az *Avenir social* erről is beszámolt éppúgy, mint a megtartott előadásokról.²³

Tagja lesz a KI 3. kongresszusán (1921. június 22-július 12.) résztvevő delegációnak. A pártvezetés a gyarmati kérdés exponálásával bízta meg. Oroszországi útjáról naplót vezetett, ami érdekes bepillantást enged a forradalmi ország mindennapjaiba. André Julien mindenre kíváncsi volt, minden pillanatot kihasználta, hogy (tolmács segítségével) megismerje a hétköznapi emberek véleményét. Ezek igen gyakran nem a forradalom iránti szimpátiáról árulkodtak, de nem is tűntek ellenségesnek. A rendkívül nehéz, mondhatni drámai ellátási helyzet váltotta ki a bírálatot: hiány volt az alapvető élelmiszerekből, kenyérből, krumpliból. Az árak megfizethetetlenek voltak, virágzott a feketepecsét és a spekuláció. Az általános nyomor talaján megjelent az antiszemitizmus, nőtt a vallás befolyása. Dicsérték viszont Lenint, mert megértette, hogy a kistulajdonra szükség van, szemben Trockijjal, aki ellenezte. A kongresszus lefolyásával kapcsolatban megjegyzi, hogy Zinovjev mindig helyet foglalt az elnökségben. Trockij néha megjelent, s a neki tetsző felszólalásokkor bólogatott, vagy egy-két dicsérő szót mondott. Keleti mosolyával, szúrós tekintetével Lenin is bejött olykor, s rendszerint az asztal szélén helyezkedett el. Kun Béla pedig durván bekiabált, ha valami nem tetszett neki.²⁴

A helyben gyűjtött információk alapján elég részletesen szólt a kronstadti felkelésről, amelynek előzménye itt is az élelmiszer, főleg a kenyér hiánya volt. Nem értékelte, csupán leírta az eseményeket, de a megtorlást rettenetesnek, aránytalanul súlyosnak tartotta, bár ezt így nem írta le.²⁵

Hosszan és többször is beszélgetett Csicserin külügyi népbiztossal a gyarmati kérdés jelentőségéről, aki fontosnak tartotta, hogy megvitassa a kongresszus is, és nagyra értékelte André Julien keleti kérdéssel kapcsolatos véleményét. Csicserin

²³ *Avenir social*, 1921. március 24.

²⁴ *Charles-André Julien: Souvenir de Russie – 1921. 1. Mouvement social*, 1970. 70. sz. 5-24.

²⁵ *Charles-André Julien: Souvenir de Russie – 1921. 2. Mouvement social*, 1971. 71. sz. 65-72.

álláspontja egyrészt az volt, hogy a helyi nacionalista mozgalmak mellett kell kiállni, s nem kell erőltetni a kommunista forradalmat, mert az bukásra van ítélve. (Példaként az észak-iráni 1919-21-es kísérletet említette.) Szóvá tette, hogy gyakran mindenféle kalandorok visszaélnek a kommunista szóval. Véleménye szerint szét kell választani az állami és politikai (propaganda) feladatokat. Ez utóbbi, a nacionalista mozgalmak melletti kiállás és a kommunista szervezetek támogatása, a KI feladata: „Lehetetlen Oroszország közvetlen kapcsolata a nyugati nemzetek gyarmataival. Praktikus megoldást kell találni. Vagy úgy, hogy az anyaországi kommunista pártokra bízva, hogy foglalkozzanak a gyarmatokkal, vagy pedig létrehoznak egy irodát, pl. Olaszországban, a különböző országok képviselőivel... Ez mentesítené Oroszországot a felelősség alól. Nincs mellébeszélés, politikát kell változtatni, kiegyezni az imperializmussal.”²⁶

A forradalmi hullám visszaszorulóban volt, s ezzel a szovjet államnak is számolnia kellett. Az új realitások figyelembevételének egyik következménye volt a Nagy-Britanniával kötött kereskedelmi szerződés aláírása 1921. március 16-án. A felek arra is vállalkoztak, hogy tartózkodnak a másik fél ellen irányuló propagandától, vagyis a szovjet *állam* általános külpolitikai irányvonala az elsőként Csicserin által használt kifejezéssel élve az „együttélés” lesz.²⁷

André Julien álláspontja megegyezett Csicserinével, ám majdnem az történt vele, mint Tours-ban. Moszkvában ugyan lehetőséget kapott, hogy kifejtse az álláspontját, de erre mindössze öt perc állt rendelkezésére. Ráadásul a KIVB csupán ezt az egy napot, a kongresszus utolsó napját szentelte a gyarmati kérdés megvitatásának. Mindez azt mutatja, hogy a probléma csak mellékes napirendi pont volt a tanácskozáson. André Julien ezt szóvá is tette, s Roy indiai küldöthöz hasonlóan tiltakozott is, színjátéknak nevezte az ülést s nem vitának.

Hozzászólásában a gyarmati tőkés fejlődés sajátosságaira hívta fel a figyelmet. Rámutatott, hogy az imperializmus elleni harc minden osztálynak érdeke, s ezért az demokratikus burzsoá jellegű lesz, s a kommunista forradalom nincs napirenden. Emiatt azonban a kommunistáknak nem szabad büszke, fölényes elszigeteltségbe vonulniuk. Terjeszteni kell a kommunista eszmét a Kelet országaiban, kommunista szervezeteket kell létrehozni, de nem szabad hiú ábrándokat kergetni, „a

²⁶ Entretien de Ch.-A. Julien et Paul Vaillant-Couturier avec Tchitchérine. 1921. június 11. *Madelein Rebérioux-Ch.-André Julien- Hélène Carrère d'Encausse: Les communistes et l'Orient en 1921. Mouvement social*, 1973. 82. sz. 107.

²⁷ *Lengyel István: Forradalom és diplomácia. Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1987. 168.*

jelenlegi gazdasági helyzetben az imperializmus elleni harcban elkerülhetetlen a nemzeti kérdés előtérbe kerülése. A kommunista problémáknak és szervezetteknek szükségképpen háttérben kell maradniuk.”²⁸ Ebből következően a kommunista mozgalomnak a gyarmatokon egy hosszú s nagyon bonyolult átmeneti időszakra kell felkészülnie, együtt kell haladnia a nacionalistákkal, támogatnia kell őket, miközben politikai és ideológiai önállóságát is meg kell őriznie. Ennek a szultánaljevista kísérlettel összecsengő, szinte abszurd álláspontnak (egyszerre lenni kommunistának és nacionalistának) a gyakorlati megvalósítása tragikusan került napirendre az 1960-as években. A kérdés megvitatását azonban későbbre halasztották, s a vita kimenetele a Szovjetunió belső és külső helyzetétől és vele szoros összefüggésben a KI-ben zajló vitáktól és az egyes pártok fejlődésétől függött.

André Julient elkeserítette a gyarmati kérdés kezelése, de nem gátolta meg kommunista aktivitásának folytatásában. Hazatérve *Két hónap Oroszországban* címmel cikksorozatot írt, amelyben bemutatta a szovjet vezetőket és a társadalmi élet különböző területeit, problémáit. A cikkek kommunista lapokban jelentek meg, de pl. a kultúráról szóló a polgári sajtóban is.

Természetesen külön cikket szentelt a bolsevik forradalom két legismertebb vezetőjének. Lenin „egyszerre internacionalista és mélységesen orosz.” Trockij elsősorban jó szervező, „fő műve a Vörös Hadsereg létrehozása.”²⁹ Moszkvai tartózkodása során még azt állapíthatta meg, hogy a vita, a véleménynyilvánítás szabadon érvényesül a pártban: „A vélemények ütköznek, és mindenki, Buharin, Zinovjev, Radek vagy Kollontáj védik a maguk álláspontját. Szent rivalizálás ez a közjó érdekében. A teljes lemondás, az egyéni érdekek kizárása, ez az egyik legnagyobb forradalmi erő Oroszországban.”³⁰

A cikksorozat tekinthető utolsó jelentős propagandatevékenységének, amelyet még az FKP tagjaként végzett. Az óráni tanács képviselőjeként még hallatta a hangját, cikkei azonban már szinte teljes egészében könyvismertetések voltak (Marx, Engels, Jaurès), 1925-ben már ezek is megszűntek, ami jelzi, hogy távol-

²⁸ Uo. 111.

²⁹ *Lutte sociale*, 1921. december 10.

³⁰ *Lutte sociale*, 1921. december 1.

dik a párttól. Ő maga 1926-ra datálja a távozását, amit nyilván előidézett a szabad vita megszűnése, a párt „bolsevizálása”, továbbá az is, hogy a kommunistáknak a KI utasítására el kellett hagyniuk az Emberi Jogok Ligáját, és szakítaniuk kellett a szabadkőművesekkel. A sztálini fordulat miatt nem ő volt az egyedüli, aki távozott a pártból, de ő sohasem vált kommunistagyűlölővé, a legjobb jaurès-i hagyományok folytatójaként megmaradt a dialógus hívének.

Közel két évtizedig visszavonult a politikától, oktatói és történeti tevékenysége kötötte le. Emellett 1927-től a *Revue historique* c. folyóirat szerkesztőségének a titkára volt. Több kisebb tanulmány megírása után 1931-ben publikálta első nagy, a Magreb történetét taglaló munkáját, az *Észak-Afrika (Algéria, Tunézia, Marokkó) története a kezdetektől 1830-ig* címmel. A műnek akaratlanul is politikai jelentősége lett, ugyanis akkor jelent meg, amikor még be sem fejeződtek Algír francia elfoglalásának a centenáriumát ünneplő események. A könyv megalapozott cáfolata annak, hogy Algéria történelme a francia hódítással kezdődött volna 1830-ban.

A növekvő fasiszta veszélyt nem tudta tétlenül nézni, s politikailag újra aktivizálódott. Az 1934. februári szélsőjobboldali demokráciaellenes, erőszakba torkolló demonstrációk napjaiban visszatért az SFIO-ba. Ezek a rendkívül feszült februári napok hívták életre a szocialista-kommunista akcióegységet és indították el azt a folyamatot, amely a két munkáspárt politikai szövetségéhez, az antifasiszta népfront győzelméhez vezetett 1936-ban.

André Julien részt vett a népfront választási kampányában, s május végén, néhány nappal a győzelem után az SFIO lapjában, a *Le Populaire*-ben jelentette meg a Leon Blum elnökletével megalakuló új kormány gyarmati politikájának a programját: a reakciós gyarmati tisztviselők visszahívása, a demokratikus szabadságjogok biztosítása, az őslakosok műveltségének növelése, és a fellah-gazdaságok támogatása. Figyelmeztetett, hogy a reformokat mielőbb meg kell valósítani, mert ellenkező esetben az őslakosok Franciaország ellen fordíthatók.³¹ Az év végén Leon Blum az Észak-afrikai és Mediterrán Bizottság élére nevezte ki. A bizottság feladata vagy feladata volt, hogy a gyarmatok konkrét helyzetének a vizsgálata alapján javaslatokat tenni a kormány számára. Azonban a gyarmati status quon változtatni nem akaró Radikális Párt ellenállása miatt a nagyon merésznek egyáltalán nem mondható reformok sem valósultak meg. Még a mintegy 20 ezer algériainak citoyen jogállást biztosító törvényjavaslat is elbukott a szenátus ellenállásán.

³¹ Charles-André Julien: Une pensée anticoloniale. Paris: Sinbad 1980. 97-101.

André Julien a gyarmati függetlenséget nem utasította el, de a megvalósítását csak hosszabb folyamat eredményeként, fokozatosan tartotta elérhetőnek. Ezért nem tekintette tárgyalópartnernek a függetlenség deklarálását követelő radikális nacionalistákat. Ilyen álláspontot képviselt az Algériai Néppárt, ellentétben a tunéziai Desztur Párttal, amelynek vezetőjét, Burgibát fogadta is az államtitkár.

A Vichy-rendszer 1940 decemberében megfosztotta tanári állásától André Julient. Három hónappal később viszont az újonnan kinevezett oktatási miniszter, aki tanára volt Algírban, állást biztosít számára egy párizsi líceumban. Lakásán többször tartottak házkutatást, de ezen kívül nem zaklatták. Újra a tudományos munka felé fordult. Ő írta meg az első köteteket az 1941-ben indított, s azóta is létező, magas fokon népszerűsítő Mit kell tudni (*Que sais-je?*) sorozatban *Océania*, illetve *Fehér-Afrika története* címmel.

Az 1945-ben alakuló kormányban az SFIO öt jelölte az algériai ügyek államtitkári posztjára. A centrista, kereszténydemokrata jellegű MRP (Köztársasági Népi Mozgalom) azonban ezt megtorpedózta. Ekkor kezdet el írni a doktori disszertációját (A francia gyarmatosítás a 15-16. században), amelynek megvédése után a Sorbonne-on újonnan, 1947-ben alakult Gyarmatosítástörténet tanszék élére nevezték ki, amelyet nyugdíjba vonulásáig, 1961-ig vezetett. Tanított a politikatudományi, az államigazgatási és az akkor még létező tengerentúli főiskolán. Könyvsorozatot indított a francia gyarmatosítás történetéről azzal a céllal, hogy azt a széles közvéleményen túl a politikusok is megismerjék. Határozott véleménye volt, hogy háború után a francia és a nemzetközi élet egyik fő problémája a gyarmati kérdés lesz.

Politikai tevékenységet az 1946-ban elfogadott alkotmány által létesített Francia Unió parlamentjének tagjaként és az SFIO-ban folytatott. Kétségbeesetten látta, hogy a kormányok gyarmati politikája a lényegét illetően megegyezik a háború előttiekével. Nemhogy nem vették figyelembe az antikoloniális nemzeti mozgalmak növekvő erejét, de még az alkotmány előírásait sem tartották be. Újabb könyvvel figyelmeztetett. 1952-ben jelent meg politikailag nagy hatású, de szakmailag is értékes, s ma is megkerülhetetlen kézikönyvnek számító munkája, az *Észak-Afrika lendületben: muzulmán nacionalizmusok és francia szuverenitás*. A könyvből a három észak-afrikai gyarmat nacionalista mozgalmának a történetét ismerhetjük meg az 1930-as évektől. Kíméletlenül ostromozta az otthon demokrata, sőt forradalmár honfitársait, aki viszont a gyarmatokon igencsak konzervatívok. A szerző véleménye történészként is, politizálóként is az, hogy a Francia Unió egy fikció, túlhaladott, nem időszerű, különösen nem a Magreb- országokban, ahol a könyvét betiltották, de

illegális terjesztését nem tudták megakadályozni. A könyv Franciaországban is igen népszerű volt, 1953-ban újabb kiadást ért meg. Ha közvetlenül nem is, de közvetve hatása volt a szerzőt ismerő és tisztelő Merndès-France politikájára. Miniszterelnökként (1954-55) ő kezdte el a dekolonizációt: 1954-ben befejezte az indokínai háborút, s megadta a belső autonómiát Tunéziának, visszaengedte hazájába az 1953-ban detronizált és száműzetésbe kényszerített V. Mohamed marokkói uralkodót. Algériából viszont nem engedett, nem volt hajlandó dialógusra a függetlenségi háborút 1954. november elsején kirobbantó FLN-nel (Nemzeti Felszabadítási Front). Az 1956. januári választásokon hatalomra kerülő baloldal szocialista miniszterelnöke (1956-57), Guy Mollet³², békét ígért, de az algériai európaiak ellenállása előtt meghátrálva ő is a háborút választotta. Március elején kivételes hatalmat kért a parlamenttől, amelyet meg is szavaztak (a kommunista képviselők is). André Julien és néhány baloldali párttársa felszólították a képviselőket, hogy ne szavazzák meg a kivételes hatalmat. „Minden gyarmati háború veszített háború” –fejeződött be a felhívás. Az 1957-es SFIO-kongresszuson felháborodva ítélte el a kínzásokat, és „az emberiség elleni bűnökkel” vádolta meg a hadsereget. „Ezeknek a bűnöknek nem a leplezésével, hanem a leleplezésével védelmezik a hadsereg és Franciaország becsületét” –jelentette ki. 1958. május elején arra figyelmeztetett, hogy a háború már magát a köztársaság demokratikus rendjét veszélyezteti. Az egy héttel később, május 13-án kirobbanó algíri katonai-civil lázadás megdöntötte a IV. köztársaságot. Szeptemberben André Julien és a háborúellenes szocialisták elhagyták a pártot, és megalakították az Autonóm Szocialista Pártot, amely más „új baloldali” erőket is integrált, és Egyesül Szocialista Párt néven folytatta tevékenységét.³³

Később is részt vett minden bizottságba, tanácskozáson, amely a tárgyalásos béke mellett szállt síkra. Szót emelt az FLN-t illegális módon segítő Jeanson³⁴ érdekében is, mint ahogyan egyetértően nyilatkozott a fegyveres szolgálatot megtagadók ügyében is.

A független Algéria túlfűtött nacionalizmusával és forradalmi hevületével nem tudott megbarátkozni, bár történelmi okait jól látta. Szimpatikusabb volt számára Burgiba mérsékelt és nyitott politikája, illetve V. Mohamed hasonló szel-

³² Életére ld. Évkönyv, 1980.

³³ Az SFIO-ban kifejtett tevékenységére ld. Gilles, Morin: Charles-André Julien, pédagogue socialiste de la décolonisation. *Hespéris Tamuda*, vol. XXXV. (1997). Charles-André Juliennek szentelt különszám. 175-184.

³⁴ Életére ld. Évkönyv, 2009.

lemiségű államépítése. A halála után helyébe lépő fia, II. Hasszán diktatórikus, az ellenfeleinek fizikai likvidálását is elrendelő politikáját elutasította és ellenzéke tagjait védelmébe vette. Elvállalta az 1965-ben meggyilkolt Ben Barka³⁵ halálának körülményeinek kivizsgálására alakult bizottság elnöki tisztét is.

A két magrebi ország oktatási és kutatási rendszerének megszervezésében is segített. Tunéziában a nemzeti mozgalom történeti és kutatási tervének megteremtéséhez adott tanácsokat. Marokkóban pedig létrehozta a független ország első egyetemét Rabatban, s 1957-61 között a Bölcsészettudományi Kar dékánja is volt. Eközben két fontos és vaskos könyvet írt. 1978-ban a *Marokkó az imperializmusokkal szemben* címűt. Az imperializmus kifejezést az imperial (birodalmi) szóból eredeztette, s nem a tőkés társadalom strukturális fejlődéseként értelmezte. 1985-ben jelent meg a *Tunézia függetlenné vált, 1951-1957 c.* könyve. 1977-ben útjára indított egy újabb sorozatot *Afrikaiak* címmel, amely 12 kötetben a földrész történelmében kiemelkedő szerepet játszott személyisége életrajzát tartalmazza.

Történészként, pedagógusként kétségtelenül ő a Magreb-kutatás megalapozója, aki nemcsak leírni, magyarázni akarta a történelmet, hanem formálni is. Humanista volt, akit felháborított minden igazságtalanság, ez volt lázadásának, politikai cselekvésének a mozgatórugója. A gyarmatosítás brutalitását mélyen elítélte. Úgy vélte, hogy a kolonizáció végső soron csak akkor igazolható, ha a gyarmatok lakóit egyenlőnek tekintve, velük egyetértésben, együtt haladnak az önálló államiság megteremtéséig. 1789 eszmeiségét, univerzalizását tekintette vezérfonalnak. Felbőszítette, amikor párttársai –vagy mások is– a gyarmatosítás teremtette pozitív anyagi értékekre hivatkoztak. Ez azonban –válaszolta nekik– egyáltalán nem kárpótolja a gyarmatosítottakat a jogtalanságért, az alávetettségért és a kirekesztésért.

Két hónap Szovjet-Oroszországban.

Két férfi: Lenin és Trockij.³⁶

Meglepő lenne, ha nem beszélnék róluk.

Lenin világszerte több lett, mint egy férfi: ő egy szimbólum. Minden elnyomott nagy tisztelettel ejti ki a nevét.

Népszerűsége Oroszországban óriási. Moszkvában hallottam a kommuniz-

³⁵ Életére ld. Évkönyv, 2017.

³⁶ *Lutte sociale*, 1921. december 10.

mus ellenzőit, amint kifejtették véleményüket Oroszország újjászervezéséről. Ahhoz, hogy ez eredményre vezessen, szinte mindenki szükségesnek tartották Lenin jelenlétét.

Lenin abban nagyobb a barátainál, hogy egyszerre internacionalista és mélysegesen orosz. A családja révén orosz. A nagy múltú ortodox család Szimbirszkából származik, a Volga mellől, mely mindig is az oroszok jelentős kereskedelmi útvonala volt. Édesapja a nemes volt. Vlagyimir Iljics, ahogy gyakran nevezik, egyszerre rendelkezik kiváló gazdasági kultúrával és fejlett realitásérzéssel. Mint-hogy öt nyelven beszél, kitartóan figyeli más országok politikai és társadalmi megmozdulásait, de legfőképpen az orosz törekvéseket és mentalitást ismeri.

Folyamatosan kapcsolatban áll a parasztokkal, akik a legtávolabbi tájakról érkeznek, hogy beszélgessenek vele. Ezen körutak alkalmával barátságosan kikérdezi őket, és gyakran meglepi a moszkvai köröket váratlan javaslataival, amelyek a földművesek alapos ismeretéről tanúskodnak.

Lenin fáradhatatlanul dolgozik. Feleségével, Krupszkájával, az oktatási problémák szakértőjével él egy háromszobás, nagyon egyszerűen berendezett lakásban a régi bíróság épületében. Az emberekkel való kapcsolatát is ugyanez az egyszerűség jellemzi: közvetlen hangon beszélget munkásokkal vagy parasztokkal, leül a katedra lépcsőjére, hogy beszédeket hallgasson és jegyzeteket készítsen, és nyugodtan járja Moszkva utcáit testőrség nélkül.

Ő a megálmodója a Kommunista Párt múlt márciusi, X. kongresszusán elfogadott új politikájának, amely a termés beszolgáltatását terményadóra cseréli, és újra engedélyezi a szabadkereskedelmet.

Fő célkitűzése, hogy átalakítsa Oroszország gazdaságát az ipar és a villamosítás észszerű fejlesztésével. A villanyszerelők szerepe még sohasem volt ekkora Oroszországban, és Lenin nem habozott kijelenteni a szokásos szokimondásával: „Tíz kommunistát adok egy villanyszerelőért”, ami azt jelentette, hogy: a legnagyobb jelentőséget a nemzeti gazdaság átalakításának tulajdonítja.

Az egész parasztság és a munkásosztály egyaránt lelkesedéssel fogadta a Lenin által kidolgozott új gazdasági irányvonalat, amely újfent megmutatta nagyfokú intelligenciáját.

Trockij mindenekelőtt rendkívül tisztánlátó, erős akaratú személyiség. Ez a rendkívül művelt, gazdag köztisztviselő családból származó zsidó a legékesszólóbb orosz szónok, természetesen több nyelven beszél. Mint Lenin, ő is a Konvent nagy jakobinusait idéző munkaképességgel bír. Közismert volt pontosságáról és

szigorúságáról. Az oroszokra oly jellemző hanyagság neki nem volt sajátja, az általa vezetett bizottságok hatékonyan működtek. Valahányszor egy testület meghátrált, őt hívták, hogy a szükséges lendületet megadja. Így alakította át az ellátási és a szállítási rendszert.

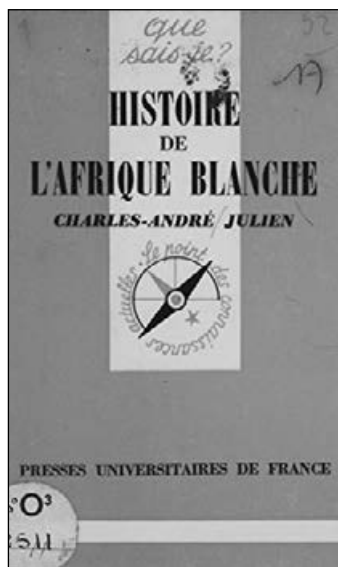
Mesterműve a Vörös Hadsereg megalkotása. A forradalom másnapján, amikor megszűnt minden fegyelem, amikor már nem voltak parancsnokok, amikor a polgárháború és a külfölddel vívott háború pusztított, Szovjet-Oroszországnak bizonyos órákban több, mint 5 millió mozgósítható embere volt.

Trockij igazi eredetisége abban rejlett, hogy a hadsereget csak másodsorban gondolta katonai eszköznek, elsősorban mint oktatási eszközre tekintett. A mozgósítás mindenekelőtt arra szolgált, hogy összegyűjtse a fiatal férfiakat azért, hogy oktatással kiszakítsa őket az elmardottságból. A bámulatos eredmények nem maradtak el. A kaukázusi hadseregben az analfabetizmust teljesen megszüntették. Jamburgban a helyi iskolában láttam egy egész osztálynyi katonát, akik többsége annyira lelkes volt, hogy hat hónap alatt megtanult írni és olvasni. Pár éven belül Oroszország, amely Spanyolországgal együtt Európa leg-tudatlanabb országa volt, kevesebb analfabétát fog számolni, mint Franciaország, ahol a politikusaink a választók haragjától félve elutasítják az oktatási törvények végrehajtását.

Többször beszélgettem Trockijjal. Esténként többször bejött a szobánkba és az ágyra ült, közvetlen módon, hogy társaloghasson velünk. Képzeld el Barthou urat, amint ugyanezt teszi! A durva kiutasítás ellenére, amelynek áldozatául esett, szeretett velünk beszélgetni Párizsról és a párizsi proletariátusról, amelybe a legtöbb reményt fektette.

Kevés férfi gyakorolt rám ilyen mély benyomást. Egészen biztosan egyetlen francia politikus sem, akikkel közelebbi kapcsolatba kerültem.

Milyen távol állnak a mi intrikus, megbecsülésre áhítozó és gazdagságra mohón vágó államférfiaink ettől a két kommunistától, akik hatalomra kerülve is

ugyanolyan egyszerűek maradtak, mint amilyenek a száműzetésben voltak. A személyes hatalommal és az önérzettel annyira keveset törődnek, hogy képesek feláldozni az életüket a forradalomért.

Elképzeléseik néha ellentétbe kerülnek, de úgy tűnik, mindketten védelmezik a saját igazukat, mint Buharin, Zinovjev, Radek vagy Alexandra Kollontaj. Oroszországban nem ismerik az elvtársak köztársaságát, a diplomatikus viselkedést, így fordulhatott elő, hogy a francia burzsoázia személyes gyűlöletet lát ott, ahol csupán szent rivalizálás folyik a közös érdekében. Ebből a feltétlen lemondásból és az egyéni érdekek teljes háttérbe szorításából meríti Oroszország a legnagyobb forradalmi erejét.

André Julien

Főbb művei

Histoire de l'Afrique du Nord (Algérie, Tunisie, Maroc). Des origines à 1830. Paris: Payot, 1931.

Histoire de l'Afrique. Paris: PUF 1941.

Histoire de l'Océanie. Paris: PUF 1942.

Histoire de l'expansion et de la colonisation française: I. Les voyages de découvertes et les premiers établissements (XVe–XVIe). Paris: PUF 1948.

L'Afrique du Nord en marche: Nationalismes musulmans et souveraineté française. Paris: Juillard 1952.

Histoire de l'Algérie contemporaine 1. La conquête et les débuts de la colonisation 1827-1871. Paris: PUF 1964

Histoire de l'Afrique blanche. Paris: PUF 1966.

Le Maroc face aux impérialismes (1415-1956). Paris: Ed. Jeune Afrique 1978.

Une pensée anticoloniale. Positions 1914-1979. Paris: Sindbad 1979.

Et la Tunisie devint indépendante, 1951-1957. Paris: Ed. Jeune Afrique 1985.

Irodalom (az idézettekén túl)

Algérie: engagements sociaux et question nationale. De la colonisation à l'indépendance de 1830 à 1962. Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier Maghreb (Dir.: *René Gallissot*) Paris: Les Éditions de l'Atelier 2006.

Taleb Bendjab, Ahmed: La pénétration des idées et l'implantation communiste en Algérie dans les années 1920. in *Gallissot, René*: (dir.), Mouvement ouvrier, communisme et nationalismes dans le monde arabe. Paris: Les Éditions ouvrières, 1978, p. 127-146.

Kraiem, Mustapha: La Parti Communiste Tunisien pendant la période coloniale. Tunis: I.S.H.M.N. Université de Tunis I. 1997.

A Népfront Franciaországban (1934-1938). tanulmányok – visszaemlékezések – dokumentumok. (Szerk.: *Harsányi Iván, Jemnitz János, Moharos Éva*) Budapest: MTA Történettudományi Intézet, 1995.

PANKOVITS JÓZSEF

Luciano Lama (1921-1996)

A radikális, részben anarchista, részben szocialista hagyományú romagnai Gambettola településen száz éve, 1921. október 14-én született Luciano Lama két említésre méltó körülmény miatt foglal el az olasz munkásmozgalom történetében különlegesen fontos helyet. Évtizedek szakszervezeti harcosa, 1970-1986 között a CGIL (Confederazione Generale Italiana del Lavoro), a legnagyobb szervezetségű, kommunista és szocialista munkások szakszervezetének főtitkára, valamint ezzel a szerepével összefüggően az egész olasz politikában és mindenekelőtt, a baloldal vezető erejében, a kommunista mozgalomban is kiemelkedő személyiség az 1944/45 utáni periódusban. A bevezetés rövid indoklására elég megállapítanunk, a háború utáni olasz baloldali fellendülésből a szakszervezetek nem elhanyagolható mértékben vették ki a részüket: 1947-ben, az akkor még egységes, pártállásukban nem megkülönböztetett dolgozókat tömörítő mozgalom – eredeti nevén CGL - közel 6 millió tagot regisztrált kommunista komponensének többségével a szocialista és katolikus dolgozók számottevő jelenléte mellett. A kommunista elkötelezettséget a szervezett dolgozók 40 százalékára, a szocialista pártét 30 százalékra, a kereszténydemokratákét 15 százalékra becsülhetjük, a fennmaradó töredéken a kisebb pártok osztoztak. E néhány adat fejezi ki a munkáspártok és a szakszervezet szoros kapcsolatát, egyben a háború utáni antifasiszta összefogás erejét.

A vasutas családban nevelkedett Lama (édesapja állomásfőnök) eredetileg szo-

cialista aktivista. Az egyetemen jogot tanult, behívott tartalékos katonatisztként érte meg a háború utolsó éveit és csatlakozott a fasizmus mártírájáról, a kommunista Gastone Sozziról³⁷ elnevezett partizánalakulathoz; katonai képzettsége folytán az egység hadműveleteinek „vezérkari főnöke”. Szülőföldje székhelyének, Forlí városának 1944-ben történt fölszabadítása után azonnal szakszervezeti funkciót bízott rá a Nemzeti Felszabadító Bizottság, a helyi Munkakamara (Camera del Lavoro – a hagyományos területi, „horizontális” szakszervezeti struktúra szervezeti formájának elnevezése) vezetője. Lama maga mondja egy interjújában³⁸, fogalma sem volt arról, mi fán terem a szakszervezet, de miután ezrével áramlottak a dolgozók – szakítva a fasiszta szakszervezeti korporációkkal (a korporációkban, mint az elnevezés mutatja, testületi alapon egy kalap alá voltak véve a dolgozók és a tulajdonosok, a munkáltatók, a fasiszta állam hivatalnok alkalmazottai) – a Kamara felé és iratkoztak be, fölismerte a szervezet politikai jelentőségét. Ez a fiatalember – aki később a CGIL csúcsára kerül – a kor természetes politikai dinamikájának megfelelően 1946-ban már az Olasz Kommunista Párt (PCI) tagja, és egy év sem telik bele, a CGIL főtitkárhelyettese, a karizmatikus és méltán legendás Giuseppe Di Vittorio³⁹ jelölése szerint. Di Vittorio tekintélye, személyes varázsa múlthatatlan befolyást gyakorol a fiatal Lamára, váltig állította: példaképének tartotta és a szakszervezeti mozgalom egységéért kiálló örökségével azonosult. 1949-ben megerősítették a CGIL főtitkárhelyettesi tisztében, majd 1952-ben a vegyipari dolgozók szakszervezeténél, 1958-ban pedig a vasasoknál első titkár. 1962-ben ismét a CGIL vezetőségében látjuk az időközben (1957-ben) elhalálozott Di Vittorio nyomába lépő Agostino Novella⁴⁰ helyetteseként.

Mind Di Vittorio, mind Novella, de Lama is – adottságaik és rátermettségük predestinációján túl – úgymond a kommunista párt vezetésének egyetértésével, és döntésének megfelelően tölthették be főtitkári funkciójukat; a szakszervezetek a politikai pártok hátországát, tömegszervezeteiket alkották és színterükben is zajlottak a pártpolitikai csatározások. A CGIL főtitkárai és munkatársaik garantálták a kommunista párt, valamint a szakszervezetek közötti politikai összhangot, korabeli terminológiával a párt transzmissiók szíjának szerepét, ami az olasz munkásmozgalomban később nagy viták forrása. Lama egyike az első szakszer-

³⁷ G. Sozziról lásd Évkönyv 2008.

³⁸ L. Lama: Intervista sul sindacato a cura di M. Riva, Laterza, Roma-Bari, 1976. 5.o.

³⁹ G. Di Vittorióról lásd Évkönyv 2007.

⁴⁰ A. Novelláról lásd Évkönyv 1980.

vezeti vezetőknek, aki lazította, majd eloldotta a kommunista párt és a szakszervezet közti alárendeltségi köteléket, aki következetes hívévé vált a szakszervezet önállósága elvének és az olasz szakszervezeti egység újbóli – az 1948-as bal- és jobboldalra történt szakadását követő - megteremtésének.

A szakszervezett egység megszűnése után az egyes szövetségek – a baloldali CGIL, a kereszténydemokrata CISL, és a szociáldemokrata UIL - leképezték az olasz pártpolitikai pluralitást. Magában a CGIL-ben a kommunista-szocialista együttélés is a sarokvas feszítő erejét fejtette ki, amennyiben a kommunista tagok a pártjuknak biztosították a támogatást (választásoknál, más akcióknál), a „hajtószíji” szerepet a szocialista párt ugyancsak elvárta szakszervezeti tagjaitól, és tekintve a beállól politikai vitákat, nézeteltéréseket zavarok keletkeztek a szakszervezeti érdekvédelmi tevékenységben. A CGIL-ben ezek a feszültségek a vezetőpozíciók „testvéries”, ám némi kommunista fölényt biztosító elosztásával rendeződtek bizonyos mértékig. A szakadás eredményeképp létrejött kereszténydemokrata befolyású CISL (Confederazione Italiana dei Sindacati Liberi=Szabad Olasz Szakszervezetek Szövetsége) és a szocialista pártból kiszakadt nyíltan jobboldali szociáldemokrata befolyás alatti, továbbá a hozzájuk csatlakozó köztársaságpárti és más pártállású dolgozókból szervezett UIL (Unione Italiana dei Lavoratori=Olasz dolgozók Egyesülése) formációival a szakszervezetek egységes fellépése megvalósíthatatlannak látszott. A CISL és az UIL szervezetei a kiélezett politikai küzdelmek időszakában szembeszegültek a CGIL-el, megbontották az 1944-ben megkötött antifasiszta egységfrontot és a munkásegység helyett bérezési, valamint más munkahelyi kedvezményeik fejében a munkáltatók érdekeinek szolgálatába szegődtek. Ilyen politikai körülmények között szakszervezeti, illetve munkásegységről nem lehetett beszélni, csak hosszú évek sztrájk- és bérharcai, a munkások valódi érdekeinek megvédése tűzte újra napirendre a munkásegység megteremtésének szükségletét.

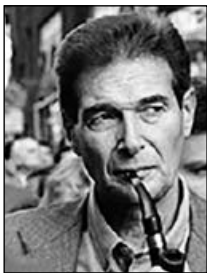
A folyamatot változatos bonyolult politikai harcok kísérték egyfelől az olasz belpolitikában, másrészt a szakadozó és ütköző, illetve az élesedő nemzetközi viszonyokat tekintve. A háború utáni években a munkáspártokat követő dolgozók a fasiszmus felszámolása után a kapitalizmusmal szintén szívesen leszámoltak volna, azonban a forradalmi ábrándokat felváltották a túlélés, a megélhetés mindennapos gondjai, szembe kellett nézniük azzal, hogy a forradalmi akciónak nincsenek meg a bel- és külpolitikai feltételei. A szakszervezeti mozgalomban előállt szakadás, a CISL és az UIL létrejötte ezt világosan kifejezte: a CISL „fehér”, az UIL „sárga” szakszervezetként távol tartotta magát az osztályharci formáktól és a „vörös”

CGIL-től. A CGIL nagy fegyverténye volt az 1950 és 1970 közti időszakban és a továbbiakban, hogy a két munkáspárt viszonyára kedvezőtlenül kiható helyzetekben is meg tudta őrizni a baloldali munkásegységnek ezt a nagy harci alakzatát (a CGIL taglétszáma a kérdéses időszakban rendszerint meghaladta az 5 millió szervezett munkást). A két párt vitái egyébként többször a politikai kenyértörésig mentek. Elég utalni a '60-as évek elején beköszöntő közép-bal kormánykoalíciók intézményesítésére, amelyben a szocialista párt a kereszténydemokratákkal szövetséget kötve a kormányzati pozícióért cserébe megkísérelte a PCI elszigetelését, illetve az olasz közéletben visszaszorítani a kommunista befolyást, úgy mond a kommunista munkásmozgalmi, a szakszervezetben szintén érvényesülő hegemoniát. Vagy említhetjük a nemzetközi kérdésekben nem csillapodó vitákat, mint a magyarországi, lengyelországi 1956-os, az 1968-as csehszlovákiai eseményeket, a szovjet külpolitikáról folytatott visszatérő polémiákat, azaz általában a nemzetközi kommunista mozgalom és a szociáldemokrácia viszonyának elvieszmei és politikai kérdéseit. (A CGIL a háború utáni években a szakszervezeti világszövetség – a „szovjet-függő” SZVSZ – aktív tagja, több vezetőt delegálva a világszervezetbe, a viták menetében az 1970-es években eltávolodott a szervezettől.)

A '60-as évek végének gazdasági válsága, ezzel összefüggően a foglalkoztatási problémák, az előtérbe kerülő szociális viszonyok, nem utolsósorban a munkakörülmények romlása, a kizsákmányolás intenzitása fölélesztette a munkásság harci szellemét, egységes érdekvédelmének szempontjai rendkívüli aktualitással törtek be a politikai életbe. Ismereteseek az 1968/69-es országos hatású nagy sztrájkok, melyekben a dolgozók pártjaiktól függetlenül egymásra találtak. A szakszervezeti szövetségek között kontaktusok szövődtek, a körülmények kikényszerítették az addigi, a szakszervezetekben honos politikai „hajtószíji” gyakorlat megváltoztatását. A PCI-ben felismerték ezt a szükségletet, Lama egyike azoknak, akik felismertették a változtatás igényét. 1969-ben lemond a párt Központi Bizottsági és a Vezetőségben viselt tisztségéről, továbbá a parlamenti mandátumáról, amelyre 1958-tól három ciklusban kapott felhatalmazást a választóitól. Elhatározása a szakszervezet önállósága elvének, a dolgozók érdekvédelmének pártszemponctoktól elkülönített erősítését jelezte és személyét alkalmassá tette, hogy 1970-ben megválasszák a CGIL első számú vezetőjének. Ezzel egyidejűleg nagy gondot fordított a társ-szakszervezetekkel való együttműködésre és elérte, hogy a CISL és az UIL vezetése értékelje erőfeszítéseit, hajlandónak mutakozzék a szakszervezeti egység szellemében való közös tárgyalásokra a kormánnyal és a munkáltatókkal

a munkabérek, a szociális feltételek javítása érdekében, vállalják a munkanélküliség elleni közös küzdelmet. Lama személyes érdeme, hogy új fejezet kezdődött az olasz szakszervezeti harcokban, amelyek élén állt 1986-ig.

A másfél évtizedes szakszervezeti tevékenység időtartama, igénybevétele fölveti minden helyzetben a vezető életpályájának módosítását, amit esetleg sürgethet az, hogy frissebb kondícióban levő vagy fiatalabb egyének szintén megérnek a

funkcióra. Emellett az olasz kommunista mozgalomban nem várt esemény (a párt főtitkára Enrico Berlinguer 1984-ben 62 éves korában elhunyt) közrejátszhatott abban, hogy Lama visszakерült a párt vezetésébe, illetve 1987-ben szenátorrá választották, tehát megvált a szakszervezettől és teljességgel a pártpolitikának, az intézményi politikának szentelte magát. Berlinguer halála után szóba került a párt vezetőjévé való megválasztása, azonban a központi szervek ellenezték ezt az elképzelést. Mint ismert Alessandro Natta lett a főtitkár, aki

Lamához képest kisebb vonzerejű egyéniség, de neki szavaztak mégis bizalmat – több okból. Ezek egyike az volt, hogy Lama, a szakszervezetben eltöltött hosszú idő miatt, kevesebb „familiaritással” bírt nem csak a párt vezető szerveiben és apparátusában, párt politikája irányításával kapcsolatban is fenntartások voltak vele szemben. Vitái voltak az élő Berlinguerrel a szocialista párthoz fűződő viszony kérdésében. Lama a szakszervezeti tapasztalatai alapján megértőbb és együttműködőbb volt a szocialistákkal, mint Berlinguer, jóllehet Berlinguer érvei sem voltak légből kapottak, mivel a szocialisták együttműködési készsége kívánnivalót hagyott maga után. Berlinguer halála minden esetre új helyzetet teremtett a pártban, amely mindazonáltal átmenetivé vált az 1989-es korszakos változások következtében. Az olasz kommunista mozgalom nagy átalakuláson ment keresztül, amelyben már aligha lett volna mérvadó akár a berlingueri, akár a Lama nevéhez köthető, a ’80-as években érvényesített, időközben túlhaladott irányvonal.

Lamát politikai pályafutásának végén még megválasztják a Szenátus alelnökének, azonban a népszerűségét, emberközelségét, kiváló kapcsolatletteremtő képességét ennél is jobban jellemzi, hogy vidéki hétvégi házának településén, az umbriai hegyek között, Ameliában a helybeli lakosok tiszteletük jeléül felajánlották neki a polgármesterséget. Lama elvállalta és tisztességesen, közmegelegedésre látta el a feladatát.

1996-ban halt meg, Itália vele elvesztette politikai életének színes, sokoldalú egyéniségét.

KUPI LÁSZLÓ

Ernesto Cardenal (1925-2020)

„Krisztus vezetett el Marxhoz”⁴¹

1983. március 4-én II. János Pál pápa a nicaraguai sandinista kormány meghívására a közép-amerikai országba érkezett. Amikor egyenként üdvözölte a fogadására összegyűlt nicaraguai tisztviselőket egy fehér parasztinget és fekete svájci sapkát viselő ősz szakállú férfi előtt megtorpant. A férfi térdre ereszkedett a katolikus egyházfő előtt, hogy egyházi szokás szerint megcsókolja a gyűrűjét. II. János Pál azonban ahelyett, hogy fogadta volna az üdvözlést, felemelt ujjával látványosan megfeddte az elé járuló paptársát. A dorgálást mosolyogva fogadó férfi ugyanis a forradalmi sandinista kormány kulturális minisztere, a 2020. március 1-én 95 éves korában elhunyt Ernesto Cardenal atya volt. A managuai repülőtéren lejáró ikonikus jelenet szimbóluma lett a latin-amerikai katolikus egyház és a Vatikán között feszülő ellentétnek, amit a második vatikáni zsinat (1962-1965) után megjelenő felszabadítási teológia váltott ki, melynek hatására Latin-Amerikában számos katolikus pap és hívő kapcsolódott be a kontinens forradalmi harcaiba. Nicaraguában a forradalom és a katolicizmus egymásra találásának arca Ernesto Cardenal volt.

Ernesto Cardenal Martínez 1925. január 20-án született a nicaraguai Granadá-

⁴¹ Lopez, Elias E.: *Ernesto Cardenal, Nicaraguan Priest, Poet and Revolutionary, Dies at 95*. The New York Times, 2020. március 1., frissítve: 2020. március 3., <https://www.nytimes.com/2020/03/01/world/americas/ernesto-cardenal-dead.html>, letöltve: 2021.01.14.

ban. Tanulmányait az ország fővárosában, Managuában kezdte, majd Mexikóban és a New York-i Columbia Egyetemen tanult irodalmat. Meghatározó élménye volt, amikor 1957-es megtérése után a Kentucky állambeli Gethsemaniban lévő trappista kolostorban élt egy ideig. A kolumbiai La Ceja szemináriumában tanult teológiát, és 1965-ben Nicaraguában pappá szentelték.

Az úgynevezett Áprilisi Összeesküvés tagjaként már 1954-ben bekapcsolódott a Nicaraguát ekkor már húsz éve vaskézzel irányító Anastasio Somoza García uralma elleni harcba. Somoza a Nemzeti Gárda vezetőjeként 1934-ben véres diktatúrát vezetett be a közép-amerikai országban, miután meggyilkoltatta az amerikai megszállás ellen harcoló César Sandinót. Az Áprilisi Összeesküvés elbukott, minden főbb vezetőjét elfogták, megkínozták és meggyilkolták, Cardenalnak viszont sikerült megmenekülnie. Somoza azonban nem sokkal élte túl az ellene szervezkedőket, 1956. szeptember 21-én sikeres merényletet követtek el ellene. Egy Rigoberto López Pérez nevű fiatal költő egy fogadáson rálőtt, és a diktátor nyolc nappal később egy kórházban meghalt. A diktatúrának azonban nem vetettek véget a merénylet golyói mivel dinasztikus örökléssel⁴² Anastasio Somoza Debayle, az elhunyt diktátor fia lépett apja örökébe. Így a diktatúra elleni harc is folytatódott.

Cardenal az 1960-1970-es években parasztokból és halászokból álló közösséget szervezett a Nicaragua-tó harmincnegyzet szigetből álló szigetcsoportján, Solentinamében. A parasztok festő-, kerámia-, költészeti műhelyekben ismerkedtek a művészeti alkotás elméletével és gyakorlatával, vasárnaponként pedig az Újszövetség evangéliumait elemezték, magyarázták.⁴³ Az elnyomott nicaraguaiak az evangéliumok szövegéből a saját felszabadításuk szükségességét is kiolvasták. Ez már a felszabadítás teológiájának üzenete volt.

A felszabadítás teológiája a Latin-Amerika szerte szerveződő keresztény bázisközösségekből⁴⁴ a második vatikáni zsinat után, vagyis az 1960-as évek második felében kialakuló katolikus mozgalom volt, amelyet számos latin-ameri-

⁴² Dél-Amerika katonai diktatúráira ugyan nem volt jellemző, a Karib-térségben viszont nem volt példa nélküli az önkényuralom dinasztikus öröklődése. Ennek leglátványosabb példája Nicaragua mellett Haiti volt, ahol 1971-ben „Baby Doc”, vagyis Jean-Claude Duvalier váltotta apját, François „Papa Doc” Duvaliert az ország élén.

⁴³ Simor András (szerk.): *Sandinó fiai: Válogatás századunk nicaraguai irodalmából*. Zrínyi, Budapest, 1985, 7.

⁴⁴ A műveltebb hívőkből szerveződő vallásos csoportok, amelyek a kontinens problémáit, első sorban annak elmaradottságának okait vitatták meg, és megoldási javaslatokat fogalmaztak meg.

Gustavo Gutiérrez

kai egyházi személy vallott. Alapvetései megfogalmazójának Gustavo Gutiérrez perui papot és teológust tartják, de jelentős képviselője volt a brazil Leonardo Boff, az El Salvador-i jezsuita Jon Sobrino, az uruguayi Juan Luis Segundo és maga Cardenal is. A felszabadítás teológiájának hívei úgy vélték, hogy az egyház nem maradhat közömbös az elnyomók és az elnyomottak szembenállását illetően, és az egyháznak az Újszövetség üzenetének megfelelően ki kell állnia a szegények és a kirekesztettek mellett. És nem csupán szimbolikus értelemben, hanem aktívan is küzdenie kell azért, hogy az

igazságtalan társadalmi viszonyok megváltozzanak. Bevezették a „strukturális bűn” fogalmát, amely egyes politikai-gazdasági rendszereket tett felelőssé a mélyen egyenlőtlen társadalmi viszonyokért kialakulásáért.

A solentinamei beszélgetések során a nicaraguai parasztok az evangéliumok mellett és azokkal összevetve megvitatták a 19-20. század forradalmi tapasztalatait is. Szóba került Fidel Castro, Che Guevara és a Latin-Amerikában nagy visszhangot kiváltó kubai forradalom, Sandino gerillaháborúja, a kínai tapasztalat, Salvador Allende demokratikus forradalma Chilében, de Marx és Engels munkássága is. A könyv formájában is kiadott viták során párhuzamokat fedeztek fel a krisztusi tanítások és a nagyobb társadalmi igazságosságot hirdető forradalmi mozgalmak között. Cardenal nemcsak szervezője, de aktív résztvevője is volt ezeknek a beszélgetéseknek, amelyekből megismerhetjük azt a gondolkodásmódot, ami a Somoza-ellenes sandinista forradalmi mozgalomban való részvételét magyarázza. Cardenal ebben támaszkodott az elődei, például Camilo Torres kolumbiai forradalmár pap⁴⁵ gondolataira: „Én [Cardenal – KL.]: Magam is azt hiszem, hogy nem kell különbséget tenni könyörületesség és forradalom

⁴⁵ A szociológus végzettségű kolumbiai katolikus pap, Camilo Torres még a felszabadítás teológiájának megfogalmazása előtt jutott arra a következtetésre, hogy akár fegyverrel is harcolni kell az igazságtalan társadalmi berendezkedés ellen, és csatlakozott a Nemzeti Felszabadító Hadsereg

között, mert az egy és ugyanaz. Camilo Torres azt mondta, hogy a forradalom a hatékony könyörületesség. És meg is magyarázta, mondván, hogy csak a forradalom segítségével hajthatók végre hatékonyan a könyörületes intézkedések az egész társadalomra kiterjedően: enni adni az éhezőknek, inni a szomjúhozónak, felöltöztetni a mezítelent, tanítani a tudatlant stb. A szentek a múltban, amikor nem volt lehetőség egy igazságos társadalom létrehozására, az akkori termelési viszonyok miatt (rabszolgatartó, feudális vagy kapitalista) egyéni módon gyakorolták a könyörületességet, vagy egy kis csoport révén, egy vallási társaság révén, amelyet alapítottak. Ma azonban megvalósítható a Camilo Torres-féle hatékony könyörületesség.⁴⁶

Úgy vélték, hogy egy igazságosabb társadalom elérésének érdekében, igazolható az egyenlőtlenségeket kitermelő viszonyok megváltoztatásáért küzdeni, akár fegyverrel is. Ennek megértésében is segít Cardenal a kötetben: „Azt mondom [Cardenal – KL.]: – Egyszer Berlinben beszéltem az egyetemen, jobban mondván párbeszédet folytattam a hallgatósággal, és jelen volt Sergio Ramírez is, aki most is itt van velünk. Egy lány durván nekem szegezte a kérdést, hogyan védelmezhetem én a fegyveres harcot, amikor Krisztus megtiltotta a kard használatát, és dühösen rohant ki a teremből, anélkül, hogy megvárta volna a válaszomat. Mielőtt még válaszolhattam volna a közönségnek, miközben még fordították nekem, amit a lány németül mondott, Sergio Ramírez válaszolt (egy olyan mondattal, amelyet azóta többször is elismételtem, őt idézve): »Krisztus megtiltotta a kardot, de a géppuskát nem.« (...) Folytatom: – Mindenkinek nagyon tetszett, én azonban azt mondtam, hogy ez nem vicc, hanem nagyon is teológiai értelmezés. Krisztus is helyteleníti a kard használatát, de nem morális okokból (ahogyan az imént mondta Jaime), hanem azért, mert hasznavehetetlen. Ez korántsem jelenti azt, hogy elítélne más fegyvereket, amelyeket más emberek, más körülmények között használnak. »Aki vassal öl, vas által vész el«, mindössze annyit tesz: »Ha ölünk, minket is ölnek.« Hozzátehetjük még azt is, amit Lukács evangéliuma előzőleg leírt, hogy az utolsó vacsorán Krisztus arról beszélt, hogy kardokat kéne előkészíteni, ők pedig azt mondták neki, hogy kettő van nekik, és Krisztus ezt nem helytelenítette. És itt, ahol rejtőzködtek, itt volt velük az a két kard is, és ő tudta. Lukács azonkívül az ő változatában azt is elbeszéli ebben a bekezdésben, hogy amikor megérkezett a

(*Ejército de Liberación Nacional*, ELN) elnevezésű kolumbiai gerillaszervezethez. 1966-ban a kormányerőkkel vívott csatában fegyverrel a kezében esett el.

⁴⁶ Cardenal, Ernesto: *A solentinamei evangélium*. Magvető, Budapest, 1985, 364-365.

rendőrség, megkérdezték Jézustól: »Uram, vágjunk középük karddal?« Nos, úgy látszik, hogy Jézus nem foglalt állást határozottan az abszolút erőszakmentesség mellett, legalábbis tanítványai előtt nem. Tény az, hogy mindössze két kard segítségével szegülhettek ellene a gárdisták rajának; akik mögött pedig ott állt az egész Római Birodalom...⁴⁷

A fenti idézetekből érthetővé válik Cardenal álláspontja, ami a Somoza-diktatúra ellen fegyverrel harcoló sandinista mozgalomba vitte őt, és más papokat, köztük Cardenal testvérét, a jezsuita Fernando Cardenalt is. A több évtizedes harc 1979. július 17-én ért véget, amikor győzött a Sandinista Nemzeti Felszabadítási Front (*Frente Sandinista de Liberación Nacional*, FSLN), és Anastasio Somoza elmenekült az országból.

Cardenalt 1979-ben a Daniel Ortega vezette sandinista kormány kulturális miniszterévé nevezték ki, amely tisztséget nyolc éven át, 1987-ig töltötte be. Ennek az időszaknak a közepén történt a fent említett incidens II. János Pál pápával. II. János Pál világossá tette Cardenal számára, hogy „tisztáznia kell az álláspontját az egyházat illetően.”⁴⁸ Cardenal és paptársai nem azonban voltak hajlandók szakí-

⁴⁷ *A solentinamei evangélium*: 422-423.

⁴⁸ Ellsberg, Robert: *Remembering the revolutionary priest and poet, Ernesto Cardenal*. America.

tani a keresztény és a marxista tanokat ötvöző sandinista mozgalommal, mivel a forradalomban „hatékony könyörületesség” eszközét látták. A katolikus egyházfő ezért 1984-ben visszavonta a papi felszentelésüket. Cardenal a miniszterségét papi hivatásának kiterjesztésének tekintette, és hozzálátott a „kultúra demokratizálásának”. Az 1990-es években szakított a kontra-háború után a hatalomból távozni kényszerülő sandinista mozgalommal. 1994-ben lépett ki az FSLN-ből, később pedig éles bírálója lett az 2007-ben újra kormányra kerülő Daniel Ortégának.

Amikor 2013 márciusában Ferenc pápa személyében története során először latin-amerikai egyházfője lett a katolikus egyháznak, a Vatikán megengedőbbé vált a felszabadítás teológiájával szemben. Ennek látványos jele volt, hogy az argentin származású pápa az 1980-ban meggyilkolt Óscar Romero salvadori érseket⁴⁹ 2015-ben először boldoggá, majd 2018-ban szentté avatta. Ez megváltozott hozzáállás Cardenalt is érintette. Ferenc pápa végül egy évvel Cardenal halála előtt, 2019 februárjában „feloldozta minden kanonikus cenzúra alól” a nicaraguai papot, aki harminc év után először celebrálhatott misét. Ekkorra azonban egészségi állapota már gyors romlásnak indult.

Teológiai és az ezzel összefonódó politikai pályafutása mellett Cardenal világirodalmi szinten is elismert költő volt, akinek műveit mintegy húsz nyelvre is lefordították. Költészetét az exteriorizmus jellemezte. Ennek meghatározását ő maga adta meg: „Az exteriorizmus a külső világ képeivel létrehozott költészet, objektív líra: megtörtént eseményeket beszél el, a valódi élet elemeiből, konkrét tényekből építkezik” – írta egy helyütt.⁵⁰ Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy költészetének középpontjában saját élete és élményei mellett hazája politikai és társadalmi viszonyai álltak. Egyik leghíresebb műve az 1960-ban megjelent *0 óra* című verse, amelyet a nicaraguai, sőt az egész latin-amerikai költészet megújítójaként tartanak számon. A monumentális szabadversben írt Közép-Amerika újjgyarmatosításáról, a Sandino-féle szabadságharcról, megidézte Nicaragua állat- és növényvilágát, majd az Áprilisi Összeesküvés képeivel fejezte be az alkotást.

2020. március 4., <https://www.americamagazine.org/politics-society/2020/03/04/remembering-revolutionary-priest-and-poet-ernesto-cardenal>, letöltve: 2021. 01. 14.

⁴⁹ Romerót hivatalosan nem sorolják a felszabadítás teológiájának hívei közé, de hangos bírálója volt az El Salvador-i katonai diktatúra brutális elnyomásának, emiatt egy halálosztag misézés közben követett el ellene halálos merényletet. Rendszerkritikus hozzáállása miatt a vatikáni konzervatív körök nyilvánvaló mártírhála ellenére évtizedekig sikeresen megakadályozták a szentté avatását.

⁵⁰ Idézi: Simor András: *Pablo Neruda és Ernesto Cardenal*. In: *Simor András: 7 tanulmány a hispán-amerikai költészetéről*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2004, 111.

Sok verse szólt a diktatúra természetrajzáról, de a közéleti témák mellett műveiben természetesen foglalkozott teológiai kérdésekkel (például írt sajátosan a nicaraguai viszonyokra adaptált zsoltárokat) is, az 1980-as évektől kezdve pedig a természettudományok is szerepet kaptak a költészetében. Írt verseket az amerikai indiánokhoz, de meghökkentő darabokat is találunk az életműben, például az *Ima Marilyn Monroe-ért* című verset, amelyben a tragikus sorsú amerikai színésznő alakján keresztül szólt a kapitalizmus dehumanizáló hatásáról. Költészetét díjak sorával ismerték el, 2005-ben még irodalmi Nobel-díjra is jelölték.⁵¹ A magyar olvasók szerencsés helyzetben vannak, mivel több kötete is megjelent magyarul⁵², de versei a magyar nyelvű latin-amerikai költészeti antológiákban olvashatók.

A történelemben nem szokatlan, ha költőkből forradalmárok lesznek, elég, ha csak Petőfire vagy a kubai José Martíra gondolunk. Latin-Amerikában az sem példa nélküli, hogy papokból forradalmárok lesznek, gondoljunk csak a mexikói Miguel Hidalgóra és José María Morelosra, a kubai Felkelő Hadsereg (*Ejército Rebelde*) tiszteletbeli parancsnokára, Guillermo Sardiñas atyára, vagy a kolumbiai gerilla papra, Camilo Torresre. Az viszont már rendkívüli, hogy valaki egyszerre legyen költő, pap és forradalmár. Ernesto Cardenal egyszerre volt mindhárom, és mindegyik területen maradandót alkotott. Halálával Latin-Amerika 20. századi forradalmi mozgalmainak egyik utolsó ikonikus alakja távozott az élők sorából.

⁵¹ Erős Máté, Iványi Gábor, Perintfalvi Rita, Verebics Petra (szerk.): A felszabadítás teológiái. Wesley János Lelkészképző Főiskola – Magyarországi Teológusnők Ökumenikus Egyesülete, Budapest, 2018, 10.

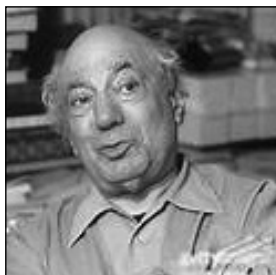
⁵² Cardenal, Ernesto: *A solentinamei evangélium*. Magvető, Budapest, 1985; Cardenal, Ernesto: *A nyolc boldogság hegyén*. Ecclesia, Budapest, 1977; Cardenal, Ernesto: *Élet a szeretetben: Ernesto Cardenal válogatott művei*. Ecclesia, Budapest, 1973; Cardenal, Ernesto: *Vigyázó, meddig még az éjszaka?: Válogatott versek*. Z, Budapest, d. n.

FERWAGNER PÉTER ÁKOS

Rodinson, Maxime (1915–2004)

Sok éve már annak, hogy 2004 májusában Marseille-ben elhunyt Maxime Rodinson marxista vallásszociológus és történész, az iszlám világ nemzetközi hírókutatója, az arabok és izraeliek közötti megbékélés őszinte híve és szorgalmazója. Az a fajta tudós volt, aki nem szobája, a könyvtár vagy a levéltár magányában, hanem a terepen szerezte az értesüléseit. Intellektuális nyitottsága arra sarkallta, hogy szüntelenül bővítse ismereteit és kétségbe vonja a bizonyosságokat.

Azért is volt különleges, mert az iszlám világot nem elsősorban vallási és történeti, sokkal inkább szociológiai szempontból vizsgálta. Zsidó származása még érzékenyebbé tette e civilizáció iránt, de az érdeklődését, legfőképpen pedig a tudományos megállapításait sohasem befolyásolta a vallás vagy a felekezetiesség.

Orosz–lengyel származású zsidó szülei az oroszországi pogromok elől menekültek Párizsba, a Vityebszkben született apa 1885-ben, az anya 1902-ben. Széreny körülmények között éltek, szabóként keresték a kenyerüket s mivel szimpatizáltak a szocialista tanokkal, s kapcsolatban álltak a szakszervezeti mozgalommal, 1920-ban beléptek a frissen megalakult Francia Kommunista Pártba (FKP).

1915 elején született és Gorkij tiszteletére Maxime-nak elnevezett fiuk olyan kelet-közép-európai eredetű askenázi családban nőtt fel, mely elkötelezett volt a felvilágosodás eszméi, az emberi egyenlőség, a laikus és republikánus értékek iránt. A szülőknek nemigen volt lehetőségük taníttatni két gyermeküket, így a

fiatal Maxime az elemi elvégzése után már nagyon korán kifutófiú lett egy szálítmányozási vállalatnál. Ügyszólván egyetlen szórakozási lehetőségét az FKP dalkórusa jelentette, amelynek a nővére tagja volt, s ahová gyakran őt is magával cipelte (Rodinson élete végéig kedvelte a népdalokat, elképesztő repertoárral rendelkezett). Ezenkívül autodidakta módon latint és görögöt tanult. Csillapíthatatlan tudásvágyától vezérelve 17 évesen, noha még nem rendelkezett érettségivel, felvételizett a patinás párizsi Keleti Nyelvek és Civilizációk Nemzeti Intézetébe (Institut national des langues et civilisations orientales, INALCO), ahol négy évvel később amhara, irodalmi arab, magrebi arab, keleti arab és török nyelvekből diplomázott. Később héberül is megtanult. Élete végén összesen harminc nyelven tudott kommunikálni! 1937-ben elnyerte a neves kutatóintézet, a CNRS ösztöndíját, emellett feleségül vette az angol szakos végzettségű Geneviève Gendront.

Talán apja hatására némi habozás után ugyanebben az évben csatlakozott az FKP-hoz, ahonnan 1958-ban „önállósága”, „opportunizmusa” és „revizionizmusa” miatt fogják kizárni, később viszont a saját kérésére visszavették – állítólag. Ő ugyanis sohasem kérvényezte a visszavételét, utóbb pedig húszévnyi párttagságára csodálkozva emlékezett vissza, mondván, vallásszociológusként hogyan válhatott ő maga is bizonyos értelemben egy vallás hívévé... Minderről utóbb így írt: „Amikor magán- vagy közérdekből harcot indítunk, hagyjuk, hogy a harc logikája vezessen bennünket. [...] Amikor csatlakozunk egy szervezethez, a szervezet logikájából következő változás megy végbe bennünk, főleg akkor, ha ez a logika ellentmondásos és vitatott, legfőképpen pedig, ha ez a szervezet olyan ideológiához kötődik, mely kanonizálja minden döntését.”⁵³ Kizárásához hozzájárult, hogy nem rejtette véka alá kritikai véleményét a korszak arab kommunista pártjairól (1954-ben ösztöndíjasként Egyiptomban első kézből szerzett tapasztalatokat), amit az FKP nem tolerált. A legfőbb ok azonban a párt algériai kérdésben elfoglalt álláspontjában rejtett.

Az 1954 novemberében kirobbant algériai nemzeti felszabadító háború 1956 elejére a legfontosabb francia belpolitikai üggyé vált, a frissen hivatalba lépett baloldali kormány pedig a nemzetgyűléstől kivételes hatalmat kért a probléma rendezésére (a felkelés leverésére). A kormányt kívülről támogató FKP parlamenti frakciója márciusban megszavazta a kivételes hatalmat, ami a párttagságot végletesen megosztotta és felerősítette a szocializmus értelmezéséről már amúgy is meglévő belső vitákat.⁵⁴ Tekintélyes értelmiségiek és politikusok, akik nem voltak hajlandók elfogadni a

⁵³ Mohammed Harbi: Maxime Rodinson, un marxiste face à l'islam. *Le Monde*, 2004. május 26.

⁵⁴ J. Nagy László: *Az algériai háború 1954–1962*. Universitas Szeged Kiadó, Szeged, 2010. 75–76.

pártvezetés politikáját, szakítottak a párttal, köztük a legismertebb a karibi származású Aimé Césaire parlamenti képviselő volt. A belső ellenzék másik „fészke” a Sorbonne bölcsészkarán formálódott Michel Crouzet irodalomtudós irányítása alatt, tagjai közé tartozott Maxime Rodinson is. E csoport képviselői Rodinsonnal a soraikban hiába fogadtattak el az egyik párizsi kerületi pártbizottságban a szavazást elítélő határozatot, azt a vezetőség visszavonatta, ez pedig elkésérítette az algériaiak ügyével szimpatizáló Rodinsont, aki júniusban felszólalt a Békemozgalom nagygyűlésen. Az FKP csak a nyáron jutott el odáig, hogy elítélje a baloldali kormány Algéria-politikáját, ez azonban már nem volt elég ahhoz, hogy a csalódott ellenzékiek pártvezetés iránti bizalma helyreálljon. Az utolsó cseppet a pohárban két évvel később az 1958. szeptemberi népszavazás jelentette a de Gaulle által beterveztetett alkotmánymódosításról. Az FKP számára kudarcot hozó referendum után a Sorbonne értelmiségije az SZKP XX. kongresszusa, a lengyelországi és magyarországi események, valamint az algériai és gyarmati kérdés tapasztalataival felvértezve október elején levelet írtak a központi bizottságnak, amelyben dörgedelmes bírálatát fogalmazták meg az FKP második világháború utáni gyarmatpolitikájának.⁵⁵ Ezután került sor Rodinson kizárására, mely kihangsúlyozta szabadgondolkodását és azt, hogy mekkora nehézséget okozott számára a tudományos szellemiség és a politikai dogmák összeegyeztetése. Politikai szerepvállalásának e fordulataival szemben ugyanakkor sohasem változtatta meg a Karl Marx eszméi iránti ragaszkodását, már ami a társadalomtudóst, valamint a gazdasági-politikai struktúrák és az ideológiák közötti kapcsolatok elemzőjét illeti. Gondolkodását leginkább a „nem dogmatikus marxizmus” jellemezte.⁵⁶

Rodinsont 1939 novemberében besorozták a hadseregbe, s nyelvtudása miatt 1940-ben a Közel-Keletre vezényelték. Leszerelése után 1947-ig maradt az ottani francia mandátumterületeken, Szíriában és Libanonban, ahol tanított és tudományos kutatásokat folytatott. Boldogságát kiteljesítette, hogy 1941-ben a szabad zónából (Vichy) csatlakozott hozzá felesége és 1938-ban született kislánya, Daniel, majd hamarosan világra jött Claudine (1943) és Michel (1945). Időközben, 1943-ban apját és anyját Párizsban letartóztatták és deportálták a náci megszállók, mindketten Auschwitz poklában veszttek oda, amiről ő csak évekkel később szerzett tudomást.

⁵⁵ Alain Ruscio: *Les communistes et l'Algérie. Des origines à la guerre d'indépendance, 1920-1962*. La Découverte, Paris, 2019. 358–360., 377.

⁵⁶ Alain Gresh: *Le monde musulman, Marx et le socialisme. Le Monde diplomatique*, 2014. április. 16.

A Levantében politikai kapcsolatokat is létesített, mivel 1944–1945-ben Bejrútban marxista kurzust tartott a szíriai és libanoni kommunistáknak, így került barátságba Faradszallah el-Hiluval, a libanoni és Háled Bagdassal, a szíriai KP vezetőjével. Amikor 1959-ben Hilut Damaszkuszban a nasszerista hatóságok elfogták és halálra kínozták,⁵⁷ Rodinson is aláírta az Egyesült Arab Köztársaság Politikai Foglyainak Védelmi Bizottsága által kiadott felhívást a bebörtönzöttek érdekében.⁵⁸

Franciaországba való visszatérésekor a nemzeti könyvtárban, a Bibliothèque nationale-ban kapott munkát, ahol a keleti kéziratok és nyomtatványok gyűjteményével foglalkozott. Innen 1955-ben a Felsőbb Tanulmányok Gyakorlati Főiskolájának (École pratique des hautes études) filológiai és történettudományi fakultására vezetett az útja a klasszikus etiópiai kultúra és a geez nyelv tanáraként, innen is ment nyugdíjba 1983-ban. Több más intézményben is oktatta a Közel-Kelet (az ő értelmezésében a Marokkótól Közép-Ázsiáig terjedő térség) és az iszlám világ iránt érdeklődőket. Előadásainak a látogatottsága rekordokat döntött, szakdolgozóinak a száma szintén (volt olyan év, amikor 70 szakdolgozat elkészítését vezette!). A megnövekedett oktatói terhek miatt azonban alig maradt ideje kutatni, így az 1970-es évek elejétől sokkal kevesebb órát és hallgatót vállalt. Merthogy ő elsősorban mégiscsak kutató volt. Fáradhatatlanul gyűjtötte a forrásokat, rengeteget olvasott és írt (a megszokott napirendjében délelőtt 10-től három óra az írásé volt).⁵⁹ Azon ritka tudósok egyike lehetett, akik példát mutatnak; egyszerre volt etnológus, történész, nyelvész és szociológus, miközben a sémi nyelvek és kéziratok specialistájaként kiválóan értett a török és a közép-ázsiai kultúrákhoz is. Nemcsak az iszlám világának szentelte figyelmét, hanem Izraelnek és Etiópiának is. Publikációs listája döbbenetes, csaknem ezer (!) tételt tartalmaz, műveit sokszor újra kiadták és számos nyelvre lefordították. Nem csoda, hogy nemzetközi hírnévre tett szert, a British Academy például a levelező tagjává választotta. Az iszlám világ értelmisége is rövid idő alatt felfigyelt rá.

Rodinson munkássága gazdag mind az általa publikált könyvek és cikkek, mind az érintett témák okán. Első nagyobb lélegzetű műve, a *Mohamed* (Mahomet, 1961) általános elismerést aratott, többször is kiadták. A többi prófétai életrajzhoz képest

⁵⁷ Ferwagner Péter Ákos: Hilu, Faradszallah el- (1906–1959). In: Székely Gábor (szerk.): *A nemzetközi munkásmozgalom történetéből. Évkönyv 2020.* 46. évf. Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2020. 198–209.

⁵⁸ Paul Boulland: Rodinson Maxime. *Le Maitron, dictionnaire biographique.* 2015. augusztus 13. <https://maitron.fr/spip.php?article175030>, letöltés: 2020. november 17.

⁵⁹ Jean-Pierre Digard: Maxime Rodinson (1915–2004). *L'Homme*, 171–172. sz. 2004. 543–548.

az adja az egyediségét, hogy a szerző a *Koránt*, a korszak társadalmi, politikai és kulturális körülményeit, valamint az eseményeket összekapcsolja, e paraméterek révén pedig – Harbi szavaival – lehetővé válik Mohamed életének „szociologizálása” az iszlám hittel való összeütközés nélkül. A szerző amellett kardoskodik, hogy a próféta által inspirált tanok és a korabeli arab gazdasági-társadalmi struktúrák között szoros kapcsolat áll fenn. Sokan megütköztek azon, hogy materialista módon később is a gazdasági alapokból kiindulva próbálta megérteni a muszlim társadalmak működését. Az *Islám és kapitalizmus* (Islam et capitalisme, 1966) például nem véletlenül utal Max Webernek a protestáns etika és a kapitalizmus kapcsolatát vizsgáló nevezetes munkájára. A mű két téveszmét igyekszik eloszlatni: az egyik, hogy az iszlám az újkorban a kapitalizmus fejlődésének fékeként funkcionált, tehát igenis összeegyeztethető a gazdasági modernizációval, a másik pedig a muszlimok körében elterjedt ama meggyőződés, hogy az iszlám egyenlőségre törekszik. Az érvelés a társadalmi csoportokra és erőkre fókuszál, az iszlámot szinte semleges tényezőnek tekinti. E két könyv fordulatot jelentett az iszlám világ kutatásában, s nemcsak azért, mert elmosták a határokat az orientalizmus és a társadalomtudományok között, hanem azért is, mert innentől kezdve már nem csupán a vallásból kiindulva magyarázták a muszlim társadalmak jelenkori fejlődését, nélkülözhetetlen kiindulóponttá vált a kultúra, a politika és a gazdaság is. Rodinson az iszlám és a szocializmus viszonyát is aprólékosan tanulmányozta az 1972-ben megjelent *Marxizmus és iszlám világ* (Marxisme et monde musulman) című könyvében; az érdekelte elsősorban, hogy az utóbbi kedvez-e a gazdagság és vagyon osztársadalmi elosztásának. Ugyancsak figyelemre méltó teljesítmény *Az iszlám varázsa* (La fascination de l’Islam, 1980) című könyve, amelyben azt vizsgálja, hogy a középkorban hogyan viszonyult a keresztény Nyugat az iszlámhoz, s hogy ez a viszonyulás mennyire élt tovább a 20. században. Jellemzők az *Islám: politika és hit* (Islam: politique et croyance, 1993) egyes fejezet-címei: „Az iszlám politikai szakadásai mint ideológiai csomópontok”, „Az iszlám integrizmus ébredése”, „A terrorizmus iszlám ürügye”. Ezen írások közös vonása, hogy nem hódolnak be Samuel Huntingtonnak „a civilizációk összeclapására” vonatkozó, túlzottan sematikus elmélete előtt. Rodinson küzdött a leegyszerűsítések ellen: azt mondogatta, nem léteznek olyan egységes entitásokként feltételezett kategóriák, mint „muszlimok”, „arabok”, „iszlámisták”, csak ilyen-olyan országok vagy korok muszlimjairól és arabjairól beszélhetünk, miközben az iszlámnak van arab, afrikai, indonéziai, pakisztáni, amerikai stb. válfaja. A leegyszerűsítések és az „elméletek” helyett a tények szentségében hitt. Erről így írt: „Végérvényesen a

tények – amennyire csak lehetséges – pártatlan tanulmányozása mellett vagyok. Elméleteket gyártani csak óvatosan, elővigyázattal szabad, úgy, hogy erőfeszítéseket teszünk a tények minőségi feltárásának garantálására. Amit tudásnak hívunk, az nem más, mint a *tények* felkutatása, összegyűjtése, rögzítése és igazolása. Amit tudománynak neveznek, az a társadalomtudományokban a megannyi, igencsak divatos elméletgyártást jelentené, melyek általános, a valóság ezerféle sokszínűségét feloldó és felettük átsikló formulákat ajánlanak. Mindig óvakodtam a múlt és a jelen teoretikusai által javasolt elméletektől. Ugyanakkor nagyon is tudatában vagyok az elméletgyártás sürgető szükségszerűségének. A tények általam végzett feltárásának sokszor nagyon korlátozott területeiről kiindulva magam is megpróbáltam a tények alapján, vagy inkább körülöttük a saját elméleteimet megalkotni.⁶⁰

Rodinsont nem lehetett a történelemskatulyába belegyömöszölni. Munkássága ugyanis egyben a vérmérsékletének megfelelő politikai kiállás is volt a meggyőződése mellett. Szerepvállalása nem csupán bámulatra méltó tudásán, hanem a „másikkal” szembeni nyitottságán és érzékenységén alapult, ami megvédte őt attól, hogy ideológiai előfeltevések befolyásolják. Jellemző például, hogy jobban szeretett muszlimokról, nem pedig az iszlámról beszélni, mert így emlékeztethetett arra, hogy komplett társadalmakkal, s nem szent szövegek magyarázatával foglalkozunk. Érdeklődése nem a *Korán* valamiféle szövegmagyarázatára irányult, hanem arra, hogy a szöveget hogyan fogadták, értették, értelmezték, játszották ki vagy hagyták figyelmen kívül a különböző történelmi korokban. Rendkívül kényes volt a függetlenségére, ugyanakkor szigorú azokkal, akik úgy nyilvánítottak igaznak vélt véleményyt, hogy nem voltak az adott téma szakavatott szakértői.

Az arab–izraeli konfliktus állásfoglalásra készítette őt, aki egyszerre volt francia zsidó, marxista és az arab–iszlám kultúrára nyitott ember. Különösen sokat foglalkozott a kérdéssel a konfliktus kiéleződéseikor, például az 1967-es hatnapos háború időszakában, amikor a Jean-Paul Sartre és Simone de Beauvoir által alapított *Les Temps Modernes* című elméleti folyóirat grandiózus különszámot szentelt az arab–izraeli konfliktusnak. Több mint 70 oldalas tanulmányában Izraelt „gyarmatosítási esetnek” (*fait colonial*) minősítette, mivel általa a Nyugat – két legyet ütve egy csapásra – hídfoállást létesített a Levantében, miközben magáról az arabokra hárította át a zsidó népiirtás bűnét.⁶¹ „Abban az ideológiai vitában, mely

⁶⁰ Gérard D. Khoury: Maxime Rodinson (1915-2004). Un savant héritier des Lumières. *Hermès*, 39. sz. 2004. 219–223.

⁶¹ Ezt a megállapítást később sem vonta vissza, harminc év múltán is helyesnek tartotta.

mint rendszeren végigkíséri, felerősíti, kiterjeszti és vezényli a hol hideg, hol meleg, hol pedig langyos háborút az arabok és az Izrael Állammá alakult palesztinai zsidó jisuv között, a zsidó-izraeli kolonializmus témája központi szerepet játszik. [...] Izrael Állam Palesztina földjén való megalakulása olyan folyamat végeredménye, mely tökéletesen illeszkedik a nagy 19–20. századi európai és amerikai expanzióba, amikor is be akartak népesíteni, gazdaságilag és politikailag pedig uralmuk alá hajtani más területeket. [...] Nyilvánvaló, hogy a gyarmatosításról van szó...”⁶² A cikk hatalmas vitákat váltott ki, Rodinsont sértegették („Franciaország legnagyobb antiszemitája”, „gyűlölködő zsidó”) és fenyegették, de ő nem hagyta magát megfélemlíteni.⁶³ 1967 júniusában megalapította és 1977-ig vezette a Palesztin Probléma Rendezésének Akciócsoportját (GRAPP), mely a békés és tartós megoldás keresését tekintette fő feladatának.⁶⁴ Nem engedett anticionista meggyőződéséből, de sohasem mulasztotta el figyelmeztetni Izrael elpusztításának szélsőséges híveit arra, hogy az izraeliekkel szembeni igazságtalanság nem hozhatja helyre a palesztinokkal szemben elkövetett korábbi igazságtalanságot.

Rodinson palesztin ügy melletti kiállását a korabeli légkör ismeretében értékelhetjük igazán. Egy évvel a hatnapos háború előtt Sartre Egyiptomban járt, ahol találkozott az arab világ vitathatatlanul legkarizmatikusabb vezetőjével, Nasszerrel, s nem titkolta előtte a „menekültek” hazája, Izrael iránti szimpátiáját. A francia baloldali hagyományosan filoszemita volt, ugyanakkor Sartre kiállt Algéria függetlensége mellett és támadta az amerikaiak vietnami politikáját is. Folyóirata olyan különszámát akarta megjelentetni, amely kiegyensúlyozott módon teret enged az Izraellel és a palesztinokkal szimpatizáló véleményeknek egyaránt. Ne felejtjük el, hogy 1967-ben a francia értelmiségi körök gondolkodását még mélyen átítatták a holokauszt tragikus emlékei, sokakat befolyásoltak a túlélők beszámói, így az izraelieket bal- és jobboldaliak is határozottan támogatták. 1967. május 25-én, csupán néhány nappal a hatnapos háború kirobbanása előtt Sartre, Beauvoir, Pierre Vidal-Naquet történész

Régine Dhoquois-Cohen: „Israël, fait colonial?”, 30 ans après. Entretien avec Maxime Rodinson. *Confluences Méditerranée*, 26. sz. 1998. nyár. 29–36.

⁶² Maxime Rodinson: Israël, fait colonial? *Les Temps Modernes*, 253. sz. 1967. július. 17–88.

⁶³ A reakciókat és a cikk utóéletét lásd Bernard Ravenel: Dans la revue des temps modernes: le basculement conceptuel de Maxime Rodinson. *Association France Palestine Solidarité*, 2007. szeptember 28. <https://www.france-palestine.org/Dans-la-revue-des-temps-modernes>, letöltés: 2020. november 4.; Sébastien Boussois: *Izrael, szembesítve a múlttal. Tanulmány az „új történelem” határsáról*. L'Harmattan – TIT Kossuth Klub, Budapest, 2012. 113.

⁶⁴ Gérard D. Khoury: Maxime Rodinson et la constitution du Grapp (Groupe de recherche et d'action pour la Palestine). *Matériaux pour l'histoire de notre temps*, 96. sz. 2009/4. 28–37.

és mások Izrael-barát felhívást tettek közzé, miközben fenntartották arabbarátságukat is. Rodinon ekkor alapította meg François Châtelet filozófiatörténésszel és Jacques Berque orientalista szociológussal és antropológussal a GRAPP-ot. Addig palesztinbarát harcot legfeljebb a balos, a kommunista és a trockista csoportok folytattak, mostantól viszont ez a küzdelem gyökeret vert az értelmiségi körökben, ami javarészt Rodinsonnak volt köszönhető.⁶⁵

Később módosult az álláspontja látván azt, hogy Izrael Állam léte megmásíthatatlan tény. Elfogadta, hogy Izraelre nem lehet csupán gyarmatosító államként tekinteni, az visszavonhatatlanul nemzeti közösséget alkot. Ilyen körülmények között Rodinson kifejezte ama meggyőződését, hogy Izraelnek is joga van az állami léthez és a palesztinoknak is joguk van a saját államukhoz olyan határok között, melyek garantálják a függetlenséget. Az elsők között volt, akik az ún. két állami megoldást szorgalmazták. Ezáltal is védelmezte azokat az egyetemes értékeket, amelyek mindig is legmélyebb meggyőződése középpontjában álltak.

Maxime Rodinson munkássága halála után csaknem húsz évvel is élő, eleven, aktuális, mit sem veszített az érvényességéből. Bizonyos, hogy az arab világ haladó mozgalmai támaszkodni fognak rá a jövőben is.

Maxime Rodinson fontosabb művei

Mahomet. Club français du livre, 1961.

Islam et capitalisme. Seuil, 1966.

Israël et le refus arabe. 75 ans d'histoire. **Seuil, 1968.**

Marxisme et monde musulman. **Seuil, 1972.**

Les Arabes. **PUF, 1979.**

La fascination de l'islam. **Maspero, 1980.**

Peuple juif ou problème juif? **Maspero, 1981.**

L'islam: politique et croyance. **Fayard, 1993.**

De Pythagore à Lénine. **Fayard, 1993.**

Entre islam et Occident. Entretiens avec Gérard D. Khoury. **Les Belles Lettres, 1998.**

⁶⁵ Sébastien Boussois: Maxime Rodinson: un engagement universaliste. *Confluences Méditerranée*, 72. sz. 2010/1. 61–65.

JULIEN PAPP

In memoriam Nagy Balázs (1927-2015)

1965 őszén Párizsban ismertem meg Nagy Balázst, a volt '56-os Petőfi Kör egyik titkárát. Első találkozásainkból egy diszkréten mosolygó, tartózkodó ember képe maradt meg emlékezetemben. Később volt alkalmam értékelni személyében a türelmes, kitartó és módszeres pedagógust ; egy barátot is, aki hamar érzékeltette, hogy nem lehet baráti kapcsolat egy közös cél iránti elkötelezettség nélkül.

Balázs először a magyar proletár költőről, József Attiláról elnevezett körbe próbálta szervezni a Párizsban fellelhető fiatalokat. A kör kötetlen és inkább kulturális jellegű összejövetelein való részvétel első lépés volt a Magyar forradalmi szocialisták szövetsége felé; ez volt a tulajdonképpeni politikai csoport, amely szervesen kapcsolódott a francia Nemzetközi kommunista szervezet nevű trocista mozgalomhoz. A kapcsolat elsősorban azt jelentette, hogy a magyar csoport tagjainak részt kellett venniük a franciák gyűlésein is.

A gyakorlatban Balázs a részletekre figyelmes, szakszerű szervező volt. Emlékszem, többször kikelt az amatőrizmus ellen, a látszólag mellékes anyagi kérdések elhanyagolása miatt, legyen szó az általa alapított Szocialista Forradalomért c. lapról vagy a francia szervezet keretében végzett munkáról. Politikai téren kezdetről fogva arról tartotta fontosnak meggyőzni bennünket, hogy el kell vetni mind a kapitalizmust mind a sztalinizmust ; ez a gondolat volt politikai elemzéseinek a vezérfonala. 1970 nyaráig tartoztam a csoporthoz, és ennek szinte minden gyűlése ilyen elemzésekkel kezdődött. Lehetett érezni és érteni, hogy Balázs számára folyamatosság volt az 1956-os magyar forradalomból általa levont tanulság

Nagy Balázs (1970)

és az emigrációban tovább vitt elkötelezettség között. Gyakran visszatért arra, ami a magyar tapasztalat lényegét képezte, tudniillik a munkástanácsok : nem helyes kívül álló szemlélődőként közelíteni ezekhez, mint amikor tanulmányozunk egy intézményt, vagy abból a célból, hogy valami eredeti gondolatot szűljünk, mondotta ; a tanácsok elválaszthatatlanok a munkások küzdelmétől és megismerésük a forradalmárok számára egyet jelent az elkötelezettséggel ; határozottan el kell vetni azt a felfogást, miszerint a tanácsok gazdasági szervek lennének : ellenkezőleg, a tanácsok politikai szervek, amelyek

terítékre kerülnek mihelyt a dolgozók küzdelme során felvetődik a hatalom kérdése ; így volt ez Oroszországban (1905, 1917), Németországban (1919), Kínában (1926-1927), Spanyolországban (1936), stb. A tanácsok alulról felfelé épülnek, tagjai visszahívhatók és a fegyveres erőt a munkásmiliciák alkotják.

1956-ot elemezve Balázs nagy teret szentelt a nép és a politikai ellenzék viszonyának, valamint a magyarországi események nemzetközi horderejének. Amint mondotta, '56-ban az ellenzék ismeretlen volt a nép előtt és inkább követte mint irányította a tömegeket ; ezen túlmenően az ellenzék egysége látszólagos volt, az emigrációban megbomlott, volt vezetőinek nagy része érveket talált kiábrándulásához és annak igazolására, hogy a burzsoázia ügye mellé állt. De az emigráció lehetővé tette a világ közvéleményének a megismerését és a magyar forradalom nemzetközi távlatba helyezését : Mindszenty hercegprímás ügye, tehát ellenforradalom volt, mondták a sztalinisták ; egy nyugati típusú demokráciáért folyó harcnak tekintette a bourzsoá sajtó, és politikai forradalomnak a trockista mozgalom.

A francia trockisták álláspontja és Leon Trockij művei, különösen az *Elárult forradalom* döntő felfedezés volt Balázs számára (és nekünk is), ami lehetővé tette összekapcsolni az 1953-ban bekövetkezett Sztálin halála utáni több közép-európai országban (NDK, Lengyelország) lezajlott népmozgalmakat és koherens magyarázatot adni ezekre : egyrészt politikai forradalmakról volt itt szó, másrészt

pedig arról, amit az 1953 óta kialakuló magyar ellenzéknek még a legradikálisabb elemei se ismertek fel, tudniillik, hogy a sztalinista bürokrácia valódi természete ellenforradalmi jellegében rejtett, és hogy léte összeegyeztethetetlen volt a szocialista vívmányok megőrzésével. Nem volt véletlen, mondta Balázs a Kádár kormány által végrehajtott megtorlásra emlékeztetve, hogy a bitófák és a börtönök éppen azokat a baloldali erőket semmisítették meg, amelyek megszervezhették volna Magyarországon a szocialista vívmányok védelmét.

Amikor visszagondolok párizsi összefüggéseinkre, el kell ismernem, hogy Balázs minden erőfeszítése ellenére csoportunk tagjainak a politikai színvonala gyenge maradt. Történelmi és politikai műveltségünk nem állott arányban célkitűzéseinkkel és közülünk nagyon kevésnek volt olyan szakmája, ami lehetővé tette volna a dolgozók társadalmát megismerni és részt venni mindennapi küzdelmeikben. Ez azt is jelentette, hogy nagy volt a távolság Balázs politikai látóköre és magyar újoncainak a képessége között. Így amikor magyarázta, hogy a bürokrácia készül a kapitalizmus visszaállítására, eléggé hitetlenkedve hallgattuk; mindenesetre, nekünk ez elvont dolognak tűnt, ami létezhetett az írásokban, de gyakorlati lehetőség nélkül. Balázs előrelátása, amit 1990 után (a legrosszabb fajta) kapitalizmus restaurációja megerősített, számomra azóta is csodálkozás és tisztelet tárgya, amit szeretnék kifejezni, amikor felidézem a fáradhatatlan forradalmár őrszem szerepét.

Balázs számára a sztálinizmus nem egy általános elméleti kérdés volt. «Előrejelzéseit» megalapozandó, az 1960-as évek vége felé komoly elemzést végzett a magyar helyzetről. Az 1967 nyarán megjelent *A munkásosztály védelmében!* c. tanulmány teljesen át volt hatva a magyar dolgozók jövője iránti aggódással. Amikor 1968. január 1-én bejelentették a piaci rendszer részleges felszabadítását magában foglaló tervgazdálkodás reformját, a szerző kihangsúlyozta, hogy a munkásosztály érdekében a gazdasági megfontolásokat nem kellene a társadalmi szempontok fölé helyezni. És mivel Magyarországon a tőke kisajátítása (miután a Vörös Hadsereg felszabadította az országot) a fő termelési eszközök államosításával ment végbe, az állami szektor a munkásság alapvető vívmánya, amelynek stabilitása vagy gyengülése mutatja a munkásosztály helyzetét. Márpedig a bejelentett reform együtt jár, hangsúlyozta, a vállalatok nagyobb önállóságával, tehát a profit utáni hajszával mint elsődleges célkitűzéssel, ami csak a kapitalista világpiaccal való összeköttetésben valósulhat meg. Így az a veszély ál fenn, hogy ez utóbbi a külkereskedelem révén (ami a nemzeti jövedelem 40 %-át szolgáltatta

1967-ben) az egész gazdasági élet szabályozójává válik az állami szektor társadalmi jellegének rovására.

Egy másik veszélyt jelentenek a társadalmi tulajdon számára a kisipari szövetkezetek és a magán kisipar : Balázs számszerű adatokkal bizonyította, hogy a haszon reményében ezeknek a vállalkozásoknak a növekedése meggyorsult az 1960-as években. Másrészt pedig a nemzeti jövedelem elosztásában a bérek és a kollektív juttatások egyre inkább lefölöződnek egy egész ügyeskedő réteg javára.

Ugyanakkor, a vállalatvezetők és a profit által motivált szektorok technikai és kereskedelmi apparátusai közvetlen kapcsolatba lépnek a tőkés világpiaccal és ennek az ügynökeivé válhatnak. Mig az ipar felszerelése általában nem kielégítő és elavult, és a munkások a gyakori létszámcsökkenéssel és a normák emelésével elért termelékenység nyomásának vannak kitéve, addig «az igazgatók, főkönyvelők, főmérnökök, a főleg külföldi üzletkötők és vásárlátogatók, a prémiumvadászok és ipari vagy kereskedelmi tanulmányutak jövedelme többszörösen meghaladja a munkások és kisalkalmazottak keresetét». Vannak köztük olyanok, akiknek az életmódja már a gazdag polgárokéval vetekszik, egyesek például 10-20 munkás keresetét is elköltik külföldi luxus üdüléssel.

Balázs beszédes oldalakat szentelt a dolgozók, és különösen a nők és a fiatalok életkörülményeinek. Gazdasági és szociális jellegű tényekkel megalapozott érvelésén túl, részletes-, a munkásosztályt mozgósító programot javasolt a tennivalókat illetően ; számított az őszinte kommunistákra is, akiket nyugtalanított a kapitalista irányvonal és bérből élők sorsa. Mindenekelőtt, írta, a szakszervezeteknek össze kell hívni egy helyileg kezdeményezett munkáskongresszust azaz a feladattal, hogy ismertesse a folyamatban lévő gazdasági reformot és ennek minden következményét. A program amelynek a «követelése a dolgozók konkrét

helyzetéből származnak», legalább három alapvető elgondolást tartalmazott : a kollektív szerződések és üzemi gyűlések általi munkásellenőrzés szükségessége ; kötelezzék a kormányt, hogy rendszeresen tegyen közzé minden kereskedelmi és pénzügyi egyezményt, és úgy szintén a kapitalista országokkal kötött együttműködési egyezményeket, melyeknek magyar ügynökeit rendszeres időközönként ki kell cserélni ; «a szocialista vívmányokat fenyegető halálos veszedelemmel» szemben a munkásosztály védelme politikai küzdelem egy kormány ellen, amely «munkás-parasztinak» mondja magát, de amelynek tagjai és széles körű szervezeten kötődnek a magyar társadalom legragadozóbb rétegeinek az érdekeihez és aspirációihoz.

Magyarország helyzetén túl Balázs képviselte írásaiban és tetteiben a proletárság osztályöntudatát mind racionális mind affektív meghatározottságában. Jóllehet eszméit most a tőke ellentámadásának áradatában nehezen lehet kifejezésre juttatni, önzetlensége és forradalmi üzenete maradandó.

Tevékenysége élesen meghazudtolta (ha erre szükség lett volna) azt a rágalomhadjáratot is, amit az 1970-es évek elején a francia szervezet indított ellene. Pierre Lambert, Stephane Just és barátaik szerint Michel Varga/Nagy Balalázs egyben volt a CIA és a KGB ügynöke és antiszemita emigráns. Már jóideje kiléptem a szervezetről, amikor ez a konfliktus kirobbant, és egyébként sem ismertem a vezetők személyes és politikai kapcsolatait. Elképédesem akkora volt mint a hitetlenségem. Egy «nyomozó bizottság» kérésére 1976. május 18-án elküldtem tanúskodásom szövegét Jean/Ladányi János aláírással, amit közzé tettek (belső használatra) sok más dokumentummal a *Nyomozó Bizottság munkáinak Fehérkönyve* (Toldalék «A Negyedik Internacionálé» 55. sz.-hoz) c. kiadványban. A vádak képtelenségét kihansúlyozandó, ebben a szerény tanúvallomásban azt kérdeztem, miért helyezett volna Michel Varga kompromittáló dokumentumokat letétbe egy francia militánsnál, ha ugyanakkor «provokációkra» készült ennek a személynek a szervezete ellen. Sok szó esett ugyanis Balázs személyes levelezéséről, amit a szóbanforgó francia trockista őrzött ; de ezt az anyagot sosem hozták fel bizonyítékok nyarán. Gérard Bloch és a francia szervezert egy másik tagja meghívtak egy vacsorára és egész idő alatt «agitáltak», hogy fogadjam el Balázs leveleit a lefordítását. Természetesen, nem fogadtam el.

Ami az antiszemitizmust illeti, nagyon jól emlékszem, hogy amikor a Mieczyslaw Moczar belügyminiszter által irányított zsidó származású kommunisták üldözése dühöngött a lengyel kommunista pártban, Balázs hosszasán fel-

szólt a párizsi Mutualité teljesen megtelt termében, erőyes hangon elítélve a lengyel párt «gyalázatos antiszemitizmusát». Felesége, Françoise mellett ültem, aki megjegyezte, hogy első ízben hallja férjét felszólalni ilyen nagy publikum előtt.

Amikor az 1990-es években egy doktori munkán dolgoztam, felkerestem Balázst, hogy beszéljen az 1944-47-es magyarországi helyzetről, ami értekezésem tárgya volt. Ezt követően újra láttam még két alkalommal és tapasztalhattam, hogy aktív, nemzetközi formátumú militáns maradt. A 2010-es években rendszeresen elküldte a *Lutte des classes - Tribune française de Workers International* c., szerény kivitelezésű lapot, amit Radoslav Pavlovic nevű elvtársával indított. Elküldte a pénzügyi válságról írott tanulmányai is, amelyekben marxista szerzőként kritizálta a «burzsoá szakértők» szédelgéseit.

Élete végéig hű maradt tehát meggyőződéséhez. Mind azokkal egyetemben, akik ilyen vagy olyan módon védelmezik a dolgozók ügyét, tisztelgek emléke előtt.

Megemlékezés a *Revolutionary History* angol folyóirat kérésére

MEGEMLÉKEZÉS

MITROVITS MIKLÓS

Szokolay Katalin (1929–2020)

2020. október 22-én, 92 éves korában elhunyt Szokolay Katalin történész, egyetemi tanár, az MTA Történettudományi Intézetének, a Párttörténeti Intézetnek, a Pártfőiskola és az Eötvös Loránd Tudományegyetem egyetemi tanára, a Magyar–Lengyel Történész Vegyes Bizottság egykori elnöke és örökös tagja,

„Kellett ahhoz egy bizonyos idő, és felhalmozódó személyes tapasztalat, hogy megértsem valójában mi is zajlott le a XX. század Lengyelországában.”

A közelmúlttal foglalkozó történészek esetében gyakran joggal vethető fel a kérdés, hogy származása és gyermekkori élményei, társadalmi és politikai szocializációja mennyiben járul hozzá témaválasztásaihoz és világnézetéhez. Voltak-e az életében olyan kibeszéletlen vagy elfojtott traumák, amelyek meghatározták későbbi pályáját. Én azt gondolom, hogy Szokolay Katalinra emlékezve is el kell gondolkodnunk e kérdéseken.

1929-ben az akkor éppen Csehszlovákiához tartozó Rimaszombaton született egy politikailag szociáldemokrata, vallásilag evangélikus családba. A felvidéki város ekkoriban nagyjából hétezer lelket számlált, több mint 93 százalékában magyarok, hét százalékban pedig szlovákok laktak. Nyilvánvalóan az önmagukat magyaroknak vallók között életük zsidók is szép számmal. Szokolay Katalin visszaemlékezése szerint kislánykorában – egészen 1938-ig – még csak nem is

hallott Trianonról, nem tapasztalt nemzetiségi vitákat, nézeteltéréseket; tudta ugyan, hogy van a határon túl egy Magyarország, ahová ők nem mehettek át, de hát akkoriban nem nagyon utaztak az emberek egyébként sem. A nacionalista szemlélet már csak azért sem volt jelen a családban, mert apja szociáldemokrata volt, másfelől pedig nem érte nemzetiségi sérelem a családot: Katalin és testvérei is magyar nyelvű elemibe jártak, magyar közegben nőttek fel.

1938-ban a Müncheni egyezmény aláírásával Csehszlovákia sorsa megpecsételődött, az első bécsi döntés értelmében pedig Rimaszombat is Magyarországhoz került. Szokolay Katalin később úgy emlékezett e pillanatra, mint ami alapvetően felforgatta az életüket. Sem a városban, sem az iskolában nem különösen kedvelték a Magyarországról érkezett tisztviselőket, azt az „úrhatnám” mentalitást, amelyet ők magukkal hoztak a felvidéki magyar életbe. Kissé talán ő maga is idealizálta a két világháború közötti Csehszlovákiát, de az tagadhatatlan, hogy Horthy Magyarországhoz képest demokratikusabb viszonyok uralkodtak.

A még csak kilenc éves Katalin ekkor szerzett ismereteket Trianonról, az őket elválasztó határról, a nemzetiségi problémákról. Mindehhez társult a második világháború egyre inkább otthon is érezhető hatása. Személyes találkozás a Holokauszttal: nővére szerelmét, akivel a faji törvények miatt nem házasodhatott össze, elhurcolták, és sohasem tért vissza. Eközben megjelent a szlovák ellenállási mozgalom, amelyben magyarok is, részt vettek, így például Katalin bátyja, Imre is kapcsolatban állt velük. Eközben már az 1940-ben létrehozott rimaszombati Egyesült Protestáns Gimnázium bejáró magántanulója volt.

A háború vége természetes örömet okozott, a szovjet katonákat felszabadítóként ünnepelték a városban. Hamarosan azonban csalódások következtek. Rimaszombat ugyanis visszakerült Csehszlovákiához, a bosszúra szomjas szlovák fiatalok pedig 1945. május 1-jén botokkal támadtak Katalinra és fiatal barátaira. Igaza lett édesapjának, aki a magyar hadsereg bevonulása napján otthon sírt és megjósolta: „ebből nagyon nagy bajunk lesz még.” Hamar ráeszmélt, hogy az új Csehszlovákia egy egészen más ország, mint az, amelyikben született. Szár-

mazása és politikai aktivitásuk miatt a családfenntartók elvesztették állásukat. A mindössze 16 éves lány egy Holokausztot túlélő zsidó ember vállalatánál helyezkedett el, ahol hónapokig kesztyűket és zoknikat kötött.

1945 nyarán meglátogatta az akkor már Budapesten élő nővérét, majd hamarosan ő is elhagyta a magyarokkal szemben egyre inkább diszkriminatív Csehszlovákiát. Az 1946/47-es tanévet már Budapesten, az Országos Nőképző Egyesület Veres Pálné leánygimnáziuma hetedik osztályában kezdte meg, ahol sikeres érettségi vizsgát tett.

1947-ben felvételt nyert a Pázmány Péter Tudomány Egyetemen (a mai ELTE-n) történelem és filozófia-társadalomtudomány szakpárra. Ezzel egyidejűleg beléphetett a Petőfi Sándor Népi Kollégiumba is. 1948 tavaszán ott volt a NÉKOSZ, a DOKOSZ és a MAKE, vagyis a három nagy ifjúsági szervezet egyesülését kimondó gyűlésen. Saját visszaemlékezései szerint keveset értett meg e politikai aktusok valódi céljaiból, hogy az egyesítés a kommunisták céljait szolgálta. A pártba sem vették fel származása miatt, illetve szociáldemokrata apja miatt. Ennek ellenére illúziói talán egészen 1949-ig, Rajk László letartóztatásáig és kivégzéséig megmaradtak. Ekkoriban már komolyan gondolkodott azon, hogy külföldön folytassa inkább tanulmányait. 1949 tavaszán ugyan jelentkezett egy ösztöndíjra a Szovjetunióba, de azt később visszavonta. Majd ősszel már a „népi demokratikus” országokba is lehetett jelentkezni, így Lengyelországot választotta.

Szokolay Katalin ekkor 20 éves volt. Ennyi idő alatt élt két csehszlovák és két magyar államban: a Horthy- és az 1945 utáni népi demokratikus Magyarországon. Gyermekként megtapasztalta a világháborút, a Holokausztot, az ellenállást és a jogfosztást. A megszállást és a felszabadulást, az illúziókat és a csalódásokat. Kétségtelen, hogy e tapasztalatok tetten érhető történelmi munkáiban is.

Szokolay Katalin 1950-ben új életet kezdett. Itt hagyta a sztálinizálódó Magyarországot, és az ideológiailag sokkal szabadabb Lengyelországba költözött. Arra azonban senki nem készítette fel, ami ott várta:

„Amikor kiszálltunk a vonatból, nem akartunk hinni a szemünknek. Mindenütt romok, romok, romok. Igazán állomásépület sem volt, egy félig ledőlt ház megmaradt tetőrésze alatt gyűjtöttek össze minket. Ott vártak ránk a lengyelek, illetve a magyar követség megbízottja. Dermedten álltunk, mindehhez hozzájárult, hogy közel 30 fok hideg volt, és mi halálosan fáradtak. Egyikünk sem tudott egy szót sem lengyelül, megdöbbenve néztük, hogy hova is hoztak bennünket. Teljesen felkészületlenül indított útnak az Oktatásügyi Minisztérium. Valójában

semmit nem tudtunk arról, hogy mi is történt Lengyelországgal a II. világháború idején. Még nekem, aki állítólag történésznek készültem, sem volt halvány fogalmam sem semmiről. Illetve az a kevés, amit a készülésem során elolvastam, semmiség volt ahhoz a helyzethez, atmoszférához, amivel találkoztunk. Míg a szovjet ösztöndíjasokat előre hosszabb tanfolyamon felkészítették, mivelünk úgy bántak, mint az országútra kidobott gyerekekkel, kezdjete magatokkal, amit tudtok. További életem során több könyvet, számtalan tanulmányt írtam Lengyelország történelméről, de a szorongásnak, döbbenetnek azt az érzését, úgy vélem, soha nem tudtam úgy megfogalmazni, mint ahogy azt akkor éreztük.”

Szokolay Katalin tehát a Varsói Egyetem történelem szakos hallgatója lett, ahová az első évfolyam második félévében csatlakozott be. Két és fél évet töltött tehát Varsóban. Tanárai között volt Henryk Jabłoński – később, 1972-től 1985-ig a Lengyel Népköztársaság államtanácsának elnöke – vagy a lengyel oktatás sztálinizálásért felelős Żanna Kormanowa. Ez utóbbi tanácsolta neki, hogy szakdolgozatát a *„Magyar Tanácsköztársaság és a lengyelek”* címmel készítse el. Ennél is fontosabbak voltak a diáktársak. Köztük olyan később ismert történészek, mint Krystyna Kersten és Jerzy Holzer, aki a hetvenes években már az ellenzéki mozgalomban is tevékenykedtek.

Egyetemistaként megtapasztalta tehát a háború utáni Lengyelország minden napjait. Saját szemével látta az üszkös romokból felépülő új fővárost. Az országban utazva látta a rendkívüli szegénységet, hogy az emberek még mindig félnek, zárkóztak, ugyanakkor lenyűgözte a lengyelek élni akarása, szabadságvágya és titkon kezdte megérteni szovjetellenességük okait is. E két és fél év tette Szokolay Katalint értő polonistává és ezt az időszak döntötte el, hogy a háború alatti ellenállás történetének feldolgozása mellett, ami egyik fő kutatási területévé vált, Lengyelország 20. századi történelme és a magyar-lengyel kapcsolatok lesz a másik fő csapásirány a karrierjében. Persze a kettő szorosan össze is függött, hiszen ekkor ismerkedett meg a lengyel társadalom ellenállásának történetével és jelenével is.

Szokolay Katalin 1952 decemberében tért haza egy lengyel történész diplomával a kezében. Ő volt a háború után az első magyar történész, aki Lengyelországban végzett. Hazatérése után az ELTE Bölcsészkarán kapott oktatói állást, majd hamarosan a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos segédmunkatársa lett. Első ismert tudományos fellépésére 1953 nyarán, az első magyar történészkongresszuson került sor, ahol a szakdolgozatának témájából a *Magyar Tanácsköztársaság visszhangja a lengyel nép körében* címmel tartott előadást.

Ugyanakkor ő is hamar rájött, hogy ez a téma inkább politikai, mintsem történelmi szempontból érdekes, így gyorsan váltott. 1957 májusában – magyar szemmel ismét egy rendkívül érdekes időszakban, hiszen míg itthon a forradalom utáni megtorlások zajlottak, Lengyelországban rendkívüli politikai és kulturális szabadság uralkodott – féléves ösztöndíjjal újra Varsóba utazott. Ekkor már témája is izgalmasabb volt: az első világháború alatti magyar-lengyel kapcsolatok. Ő volt az első és máig az utolsó történész, aki feldolgozta az Osztrák–Magyar Monarchia 1914 és 1916 közötti lengyelpolitikáját. Ebből született meg 1962-re a kandidátusi disszertációja, amely mindezidáig alpműnek számít a témában. Az 573 oldalas értekezés soha nem jelent meg könyv formátumban, de jó pár évvel később, 1967-ben *„Az osztrák-magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején”* címmel egy kismonográfiában – jóval kisebb terjedelemben – összegezte a kutatásait a nagyobb nyilvánosság számára is. E témát tudományos eszközökkel azóta sem dolgozta fel senki, ismereteim szerint jelenleg Tefner Zoltán dolgozik hasonló tartalmú könyvön. Meg kell ugyanakkor jegyeznem, hogy sajnos a lengyel történészek és a közvélemény sem tud szinte semmit az első világháború alatti magyar-lengyel kapcsolatokról, a lengyel függetlenségi mozgalom magyar támogatóiról. Szokolay Katalin a kor szigorú ideológiai korlátai ellenére úttörő munkát végzett e téren.

A kandidátusi fokozat megszerzése idején már a Párttörténeti Intézet tudományos főmunkatársa volt. Itt pedig értelemszerűen nem a magyar-lengyel kapcsolatokkal, hanem a 19. század végi és a 20. század eleji lengyel munkásmozgalom és a lengyel kommunista mozgalom történetével kellett foglalkoznia. Rengeteget olvasott, erről tanúskodik az a több tucat recenzió, valamint könyv- és folyóirat ismertetés, amit e témákban írt. Ennél is fontosabb volt a második világháború alatti antifasiszta ellenállási mozgalmak történetének feldolgozása. Nyelvismeretének köszönhetően elsősorban a lengyel és csehszlovák, de még a jugoszláviai Hitler-ellenes, főképpen kommunista ellenállással foglalkozott. Nem tudom, hogy szándékában állt-e, vagy az Intézet elvárta-e, hogy e témában önálló monográfiát készítsen, mindenesetre erre nem került sor. Igaz, hogy hetvenes években már Pártfőiskolán, majd a nyolcvanas években már az ELTÉ-n is tanított, így a kutatás és a könyvírás főképpen főiskolai és egyetemi jegyzetek formájában jelent meg.

Ugyanakkor e kutatási területéhez kapcsolódva lefordította Franciszek Bernás és Julitta Mikulska Bernás *Merénylet Hitler ellen* című könyvét, szakmailag lektorálta Lesław M. Bartelski *A varsói felkelés, 1944* című – e témában magyarul első-

ként, 1976-ban megjelenő – kismonográfiájának fordítását, és végső soron megírta saját maga legfontosabb művét az 1943-as varsói gettófelkelésről. Az 1983-ban megjelenő *És a varsói gettó felkelt...* című könyv az első – és magyar nyelven máig az egyetlen – témában megjelent írás. Szokolay Katalin levéltári kutatások alapján, a rendkívül érzékeny és bonyolult lengyel-zsidó együttélés történetét értően

bemutató könyve nagy sikert aratott. Tucatnyi recenzió és könyvismertető tanúskodik arról, hogy megjelenése igazi revelációnak számított.

Kutatásaiban az 1989-es rendszerváltás hozhatott volna igazi áttörést. Azért írom feltételes módban, mert ekkor már nyugdíjas korban volt. Eljött végre az idő, hogy a 20. századi lengyel történelemről, kiváltképpen a második világháború alatti lengyel ellenállásról ideológiai kötöttségek nélkül lehessen publikálni. Elsőként írt Magyarországon arról, hogy József Pilsudski „szanációs rendszere” (1926–1935) nem hogy nem volt fasiszta, ahogy azt korábban állították, hanem maga Pilsudski németbarát sem volt.

Bár ő maga 1989 előtt is mindig óvatosan bánt az ideológiai jelzőkkel, némi önkritikát mégis kiolvashatunk soraiból:

„Ma már igen nehéz az 1920-as lengyel-szovjet háború kérdésében egyértelműen igazságot tenni. A történetírásnak, azt hiszem, nem is ez a feladata. Az viszont jogos, hogy azt a gyűlölet-tömeget, amelyet a szovjet történetírás és hatása alatt a mi történeti munkáink egy része is a korabeli lengyel valóságra kent, lemossuk.” (Valóság, 1989/7.)

Szokolay Katalin ennek érdekében – ekkor már az ELTE BTK Lengyel Szak tanáraként – mindent meg is tett. A magyar történészek közül elsőként – és igen sajnálatos módon máig utolsóként – kutatott a Sikorski tábornok nevét viselő londoni Lengyel Intézet és Múzeum levéltárában. Eredményeit 1991-ben a *Magyar vonatkozások a Sikorski-kormány politikájában* (In: Magyarok és lengyelek. Menekültügy, 1939–1945), majd 1995-ben *A londoni lengyel levéltárak magyar vonatkozású anyagaiból* (Valóság, 1995/1.), *A lengyel-cseh tárgyalások és a magyarkérdés 1939–1942* (Valóság, 1995/10.), valamint az *Egy magyar vonatkozású lengyel kézíratról* (Világtörténet, 1995/1.) című írásaiban mutatta be. Szokolay Katalin ekkor már több mint hatvanöt éves volt, így valamelyest érthető, hogy úttörő munkás-

sága e téren már nem érhetett be egy önálló monográfia formájában. Az önmaga által megszabott feladatot azonban elvégezte: *A Pilsudski-jelenség* címmel készített egy negyvenoldalas tanulmányt (Múltunk, 1999/1.), amely akár egy nagyobb lélegzetvételi életrajz alapját is szolgáltathatta volna. A lengyel nyelvű Pilsudski-szakirodalom teljes felsorakoztatásával készített értő írás máig a legjobb magyar nyelvű összefoglaló a lengyel függetlenség atyjáról.

Szokolay Katalin azonban mégsem e kétségkívül úttörő munkáiról ismert a szélesebb olvasó közönség számára, hanem az első alkalommal 2006-ban megjelent *Lengyelország története* című összefoglaló szintéziséről. Kevesen mernek vállalkozni arra, hogy egy másik ország teljes történelmét feldolgozzák, és azt közérthető módon bemutassák. Az a tény, hogy Szokolay Katalinnak ez sikerült, mindennél jobban bizonyítja rendkívül sokrétű olvasottságát, a több mint egy évezredes lengyel történelem lengyel nyelvű szakirodalmának elmélyült ismeretét, az összefüggések felismerésének képességét. Egyszóval minden, ami egy történészt, jó történésszé tesz. Könyvét összesen háromszor adták ki, s kijelenthető, hogy az oktatásban máig a legjobban használható Lengyelország története könyv.

Szokolay Katalin 2010-ig publikált tudományos jellegű írásokat, legutolsó ilyen jellegű munkája e sorok szerzője első könyvéről (*A remény hónapjai... A lengyel Szolidaritás és a szovjet politika, 1980-1981*) írt recenziója volt. E tényt csak most vettem észre, mialatt összeállítottam Kati néni bibliográfiáját. Éppen ezért a „nekrológ” vége kissé személyesre fordul. Én a kétezres évek közepén ismertem meg Kati nénit, amikor a Politikatörténeti Intézetben dolgoztam. Ekkor ő már visszavonultan élt Balatonszepezden. Időnként megjelent egy-egy tudományos konferencián, és mindig volt egy-két jó szava. Végtelenül szerény volt, biztatott, sőt időnként meg is dicsért. Bátorítása jól esett. Akkoriban nem ismertem az itt röviden vázolt izgalmas élettörténetét, bár egy-egy elejtett mondatával bele-bele kezdett. Azóta másoktól is tudom, hogy Szokolay Katalin egy rendkívüli személyiség és nagy humanista volt, aki igyekezett mindenkit segíteni a pályáján. Ebben – s ebben biztos vagyok – nagy szerepet játszott az a háború előtti rimaszombati miliő, amelyben felnőtt és az ötvenes évek elején megtapasztalt varsói tapasztalatai. Emlékét és munkásságát megőrizzük!

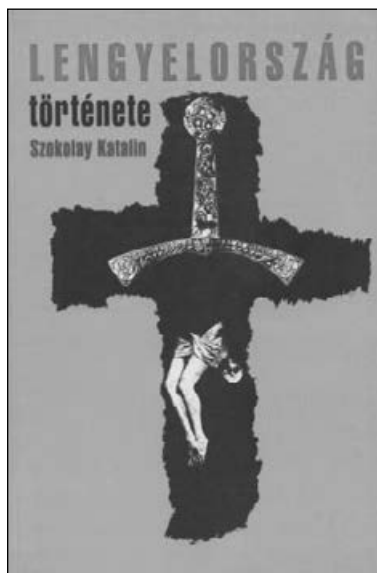

TÓTH PÉTER¹

Szubjektív nekrológ

2020. októberében elhunyt Szokolay Katalin történész, polonista, a magyarországi polonisztika legidősebb generációjának utolsó képviselője. 92 évet élt, s hosszú életének köszönhetően alighanem a legtöbbet élt át közvetlenül a 20. és 21. századi kelet-közép-európai történelmi fordulatok közül. Ennek egy részét már gyermek és fiatalkorában, hiszen az 1929-ben született rimaszombati lány és családja életét alapvetően változtatta meg a Müncheni egyezmény, a világháború, nővére kedvese révén a holokauszt, bátyján keresztül a szlovák ellenállási mozgalom, majd a háború 1945 májusi lezárulását követően a magyarokkal diszkriminatív (cseh)szlovák magatartás, melyek hatására ő maga is Budapestre távozott. Itt tette le érettségi vizsgáját, s itt nyert felvételt a Pázmány Péter Tudományegyetemre (a mai ELTE-re), ahol történelem és filozófia szakon kezdte meg tanulmányait.

Bár Szokolay Katalin csak az 1980-as évek első felében lett tanárom, 1994-ben egyetemi doktori disszertációm témavezetője, 1997-ben pedig kandidátusi értekezésemnek egyik opponense volt, sőt azon szerencsések közé tartozom, akikkel közös tanulmányt is jegyez, kapcsolatunk – szüleim révén – jóval korábbra datálható. Apámmal egy évfolyamon végzett, s hozzá hasonlóan azok közé tartozott, akik 1950-ben – elsőként a második világháború után – külföldi aspirantúrát nyertek. Míg apám Kínába ment, ahol megismerkedett lengyel édesanyámmal, Kati néni – mert így szólítottam azután is, hogy tegeződni kezdtünk – Lengyelországba, ahol a Varsói Egyetem történelem szakos hallgatója lett. Ő volt az első magyar történész, aki a második világháborút követően Lengyel-

¹Történész, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem, CSc.

országban végzett. Mivel szüleimmel való kapcsolata fennmaradt, engem és testvéreimet is már gyerekkorunktól ismert. Neki köszönhető, hogy nővérem lengyel szakosként végzett, s az is, hogy bár én magam soha nem lettem igazi polonista, de napi szintű érdeklődésem Lengyelország iránt máig megmaradt.

Bár Szokolay Katalin élete során több helyen is dolgozott, az MTA Történettudományi Intézetében, a Párttörténeti Intézetben, az MSZMP Politikai Főiskoláján és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen – melynek egyetemi tanára volt –, fő érdeklődési és kutatási területe mindig a lengyel történelem, elsősorban annak is 20. századi időszaka volt és maradt. Hozzáértését és szakmai tekintélyét jól jelzi, hogy tagja, elnöke majd tiszteletbeli elnöke volt a Magyar-Lengyel Történeész Vegyesbizottságnak. Munkássága során számos olyan történelmi kérdés és időszak kapcsán alkotott, jelentetett meg könyveket és tanulmányokat, melyek megítélésem szerint napjainkban is relevánsak, mind a magyar történettudomány, mind a magyar polonisztika szempontjából. Itt és most én csupán Szokolay Katalinnak azokat a munkáit említem meg – vállalva a személyes elfoglaltság ódiumát – melyeket magam is jól ismerek, mert máig fontos részei a lengyel történelemtől összegyűjtött könyvtáramnak.

Feltétlenül ezek közé tartozik *Az osztrák-magyar kormány lengyel politikája az első világháború idején* című 1967-ben megjelent kismonográfiája, melyet már ugyan az 1980-as években megismertem, de ami csak apám 2019-es halálát követően került hozzám örökségként. Annak ellenére kiváló történelmi munkának tartom, hogy maga Szokolay Katalin egyébként elég kritikusan viszonyult hozzá az 1990-es évek első felében – amikor szóba került közöttünk –, mondván: ma már sok mindent másképpen lát és ítél meg a magyar politikai elit motivációi és döntései kapcsán, mint megírásának idején. Ez a típusú, a saját korábbi munkákkal szembeni önkritika és fenntartás nem egyszerűen csak egy vonzó tulajdonság volt Szokolay Katalinban, de olyan tudatosan követendő magatartás és attitűd maradt számomra máig, amit egyértelműen ő erősített meg bennem.

Hasonlóan értékes és máig egyedülálló munkának tartom Szokolay Katalin *És a varsói gettó felkelt...* című könyvét, amely viszont a második világháborúban kamaszként német munkatáborba elhurcolt anyám számára volt kulcsfontosságú mű. És persze számomra személyesen is, mert csak az elolvasását követő beszélgetések során ismertem meg igazán anyám fiatalkorát. Annak az egykori grudziądzi lengyel lánynak a történetét, aki 1944-ben Żenia nevű zsidó barát-nőjével együtt szökött meg a munkatáborból, bujkáltak ketten hetekig, s váltak

lényegében halálukig örök barátnőkké. Nem tudom, hogy Kati néni és anyám beszélgettek-e valaha is erről az időszakról, de azt biztosan tudom – hiszen többször is nyilvánosan beszélt róla –, hogy Szokolay Katalin számára egész életét és munkásságát meghatározó döbbenet jelentett a lengyelek második világháborús szenvedésével való történészi szembesülés, miként azt is tudom, hogy anyámmal szerették és tisztelték egymást, mert anyám gyakran emlegette Szokolay Kati-t, Kati néni pedig még felnőttként is gyakran dorgált meg azért, hogy keveset látogatom anyámat.

Szokolay Katalin nem csupán a világháború utáni Lengyelországban végzett magyar történészek között volt az első, de úttörő munkát végzett abban is, hogy a magyarországi lengyel történelemírást megfossza a szovjet és az 1950-es évek magyar történelemszemlélet torzulásaitól. A magyar történészek közül elsőként kutatott a Sikorski tábornok nevét viselő londoni Lengyel Intézet és Múzeum levéltárában, amelynek eredményeit – több tanulmányban – a Valóság című folyóiratban tette közzé 1995-ben. Magyarországon ugyancsak elsőként írt hosszú, elfogulatlan, objektivitásra törekvő, hatalmas irodalmat feldolgozó, máig megkerülhetetlenül fontos tanulmányt Józef Piłsudskiról, a lengyel függetlenség meghatározó politikusról és személyiségéről. Szokolay Katalin olvasottsága, az új és friss lengyel történelmi szakirodalomban való tájékozottsága számomra fiatal kutatóként megdöbbentően széleskörűnek hatott. A *kommunista diktatúra kiépülése Lengyelországban* című egyetemi doktori disszertációm hosszára nyúlt megírásakor – a 1980-as évek végén, az 1990-es évek elején – minden lengyelországi utazásomkor hosszú listát készítettem és adott arról, milyen könyveket szerezzek be és kivel találkozjak, s ha tudok, konzultáljak annak érdekében, hogy minél objektívebben és újszerűbben tudjam megírni a dolgozatomat, illetve lássam és ismerjem meg a lengyel történelmet. Az ő révén ismerhettem meg egykori lengyel évfolyamtársait, Jerzy Holzert és Krystyna Kerstent, illetve rajtuk keresztül Andrzej Friszkrét, Andrzej Paczkowkit és Wojciech Roszkowskit, a lengyel ellenzéki mozgalom, illetve a lengyel rendszerváltást követő időszak meghatározó történéseit, illetve munkáikat. Örült és érdeklődéssel hallgatta lelkes beszámolóimat, s a későbbiekben annak ellenére a rendszerváltás utáni lengyel politikatörténet kutatására biztatott, hogy ő maga – igazi történészként – már nem tekintette vizsgálata tárgyának a hozzám legközelebb álló időszakot. Végtelenül szerény és önzetlen személyiség volt, aki valamennyi tanítványát és fiatal pályatársát támogatta, és soha nem érezte azzal kapcsolatos elégedetlenségét vagy csalódottságát, hogy

az 1990-es évek közepétől a történelem helyett végül a biztonságpolitikai kutatások mellett köteleztem el magam. Olyannyira nem, hogy 2002-ben szerzőtársnak hívott meg az *Európai politikai rendszerek* c. kézikönyv Lengyelország fejezetének megírásához. Annak ellenére, hogy akkor már ő is pontos tudta, minden biztatása, támogatása és törekvése ellenére sem leszek polonista.

Szokolay Katalin nevét beírva a Google keresője leggyakrabban *Lengyelország története* c. összefoglaló munkáját jeleníti meg. A 2006-ban megjelent, a szélesebb olvasóközönség számára készült országtörténet, amely a kezdetektől az 1988-89-es rendszerváltásig tekinti át a lengyel történelmet, vitathatatlanul Szokolay Katalin legnagyobb vállalkozása volt. Olyan hatalmas munka, amelyre a történészek közül is kevesen vállalkoznak, és még kevesebben vállalkozhatnak sikeresen. Ő azonban felkészültsége, a lengyel történeti irodalomban való széleskörű tájékozottsága, a kelet-közép-európai történeti folyamatokat átlátó szintetizálóképessége révén megtehetette és sikerrel tette meg. A kötet három kiadást is megért, s az oktatásban mindmáig a legjobban felhasználható magyar nyelvű Lengyelország története könyv.

Én magam komoly adósa maradtam Szokolay Katalinnak. Adósa maradtam a nagy köszönettel támogatásáért, az odafigyeléssel, a többször megígért balatonszepezdi látogatással, azzal, hogy legalább elmondjam vagy megüzenjem neki, hogy már anyám és apám is elment... S mivel 2020 októberében elment Kati néni is, ez az adósság sajnos már törleszthetetlen marad. Emiatt – bevallom – szégyenkezem. Biztos vagyok ugyanakkor abban, hogy a pályatársak, a kollégák, a „felnevelt” polonista és történész utódok, tisztelettel, nagyrabecsüléssel és szeretettel adóznak emlékének. Ahogy én magam is.

Az Évkönyv 1974-ben indult nem kis vita után. Ennek volt a kezdetektől szerzője Szokolay Katalin, akit természetesen, Katinak szólítottunk. Jókedvű, kedves munkatárs volt, kissé raccsoló hangját most is hallom. 1964-ben ismerkedtünk meg, egy szobában ültünk egymással szemben évekig a Párttörténeti Intézetben. Munkatársi kapcsolatunk barátsággá vált, gyakran látoogattam meg óbudai otthonában, majd néhányszor a Kuruclesi úton, s voltam vendége balatoni nyaralójában. Külső tagja volt az Évkönyv szerkesztő bizottságának. Kati nem tartozott a sokat publikáló történészek közé, de ami írt annak súlya volt. Viszont csak az

Évkönyvben 9 életrajzt publikált, mindennek előtt a lengyel mozgalom személyiségeiről. Ő írta az 1972-ben megjelent Munkásmozgalomtörténeti Lexikon valamennyi lengyel és több szlovák vonatkozású cím szavát is.

Sokakról leírták már, és írják le ma is, hogy elkötelezett történész. Kati két ér-

telemben is az volt. Az egyik a lengyel tematika, a másik az események hiteles történetének bemutatása. A kronológiát tekintve talán az első lengyel forradalmárt Walery Wróblewskit tette ismertté a magyar olvasó közönség számára, szinte valamenyny munkájában megemlítve kiemelkedő szerepét a

lengyelországi korai munkásmozgalomban és a Párizsi Kommünben. Hasonló képen szerepelt írásaiban a szintén nagy nemzetközi hatású forradalmár, Julian Marchlewski. A lengyelek mellett a cseh és szlovák mozgalommal is foglalkozott. A valóságnak megfelelően mutatta be a sztálini és a csehszlovák terror áldozatának, Vladimir Clementisnek a tevékenységét, aki nem egy alkalommal került szembe a „hivatalos vonallal”. Külön életrajzt szentelt az Évkönyvben Feliks Konnak, nem különben a lengyel és az orosz-litván-belorusz mozgalomban szerepet játszott Julian Len'ski Leszczyn'skinek, aki 1929-től a Lengyel Kommunista Párt főtitkára volt, egyike Sztálin nagyszámú lengyel áldozatának.

Szokolay Katalin munkásságából általában a lengyel vonatkozásokat hangsúlyozzák, teljesen megalapozottan. E rövid megemlékezésemben ezért kívántam írni arról, hogy nem csak a lengyel, hanem az egész térség problémáival foglalkozott.

Utolsó találkozásunkkor 2019-ben, az Évkönyv szerkesztő bizottságának ülésén, az ELTE Egyetemes Történeti Tanszékén elbúcsúzott tőlünk, de vállalta, hogy az őt érintő tematikában továbbra is számíthatunk tanácsaira. Sajnos erre már nem kerülhetett sor.

Székelly Gábor

Diószegi István 1930 - 2020

Felmenőim kisföldű parasztok és nincstelen mezőgazdasági munkások voltak, apai nagyszüleim írni-olvasni sem tudtak. Iskolák nélkül is bölcs apai nagyanyám arra biztatta négy gyermekét, hogy ha csak tehetik, meneküljenek a falusi nyomorúságból. Apám, a legidősebb fogadta meg először a szülői tanácsot. A sorkatonai évek letöltése után a honvédség állományában maradt, testvérei az ő segítségével lettek szakmunkások, aztán a hadifogságból hazatérve, amikor elvesztette állását, testvérei őt juttatták munkalehetőséghez. Szüleim is azon voltak, hogy gyerekeik többre vigyék, mint ők maguk, és bátyámat is, engem is gimnáziumba íratnak. Anyám, bár ő is csak hat elemi végzettségű, a szószeretetről minden este ki kérdezte tőlünk a latin szavakat. A nagyvárosi gimnáziumban, ahova először jártam, igyekvő, de semmi különös tehetséget nem mutató diák voltam, és a magyar házidolgozatot nemegyszer írói tehetséggel megáldott András bátyám készítette el helyettem. A történelem aztán alaposan felforgatta a család és a kisdíák életét. Menekülés a front elől, majd a visszatérés után román fennhatóság, diáktársakkal együtt konfliktus a román államhatalommal, újabb, most már visszatérés nélküli menekülés, míg nem a kereső nélkül maradt csonka család végül a nagyszülők vert falból készült falusi házában húzta meg magát. Úgy tűnt, hogy az értelmiségi pályának, amiről a szülők ábrándoztak, vége szakad, még mielőtt elkezdődik.

Bizonyára így is történt volna, ha nincs a népi kollégiumi mozgalom, amely, miközben új tehetségeket karolt fel, a félresiklott pályákat is kiegyenesítette. A szegedi Kálmány Lajos Népi Kollégium, ahová kerültem, nemcsak lehetőséget adott a gimnázium folytatására, de egy egész életre szóló világnézeti munícióval is

ellátott. És mondhatni a pályaválasztást is befolyásolta mert az ottani indíttatásra iratkoztam be éppen ötven évvel ezelőtt az akkor még Pázmány Péter nevét viselő pesti egyetem bölcsészeti karának történelem-filozófia-társadalomtudomány szakára. A végeredmény egyszakos diploma lett, mert a szociológiagyanús társadalomtudomány szakot megszüntették, a filozófiától meg eltanácsolták a történetészeket, de ez is elegendőnek mutatkozott az érvényesüléshez. Egyetemi éveim alatt apám foglalkozása és nagyváradai viselt dolgai miatt ugyan a gyanakvás légköre vett körül, de az enyhült és zavarodott 1953-as évben tanszékre kerülhettem. Fél évig tartó pünkösdi királyság lett ebből csupán, és csak négy év elteltével újabb tanszéki megbízatás. Ma már kissé megmosolygom magam, hogy milyen nagy elégedettséggel nézegettem akkor névtáblám alatt az egyetemi tanársegédi titulust. De még most is jóleső érzéssel tölt el, hogy nem okoztam csalódást szüleimnek. Rögtön az egyetem után házasság az akkor még negyedéves menyasszonyommal, lakás és biztos egzisztencia nélkül, de hát mi a háború és a háború utáni nehéz évek nemzedéke voltunk, nem számolgattunk és mérlegeltünk, és már azt is felemelkedésnek éreztük, hogy az éhes diákevek után paprikás krumplival jóllakhattunk. És ha az anyagi háttér jó ideig hiányzott is még, a család intellektuális légköre feleségem révén kezdettől biztosított volt. Nagyrészt neki köszönhető, hogy két fiam alkotó értelmiségi lett, és én is vittem valamire.

Mert tényleg vittem. 1978-ban egyetemi tanári kinevezést kaptam, és megbízást az Új- és Legújabbkori Egyetemes Történeti Tanszék vezetésére. Visszatekintve azonban nem mondhatom, hogy elégedett vagyok tizenhét évig tartó tanszékvezetői működéssel. Azt hittem, hogy megteremthetem a mindig is hiányzó magyarországi egyetemes történeti műhelyt, de csalódnom kellett. A tehetséges fiatalok, akiket a tanszékre hoztam, mind elmentek a jobban fizető politikai apályára. Némiképp vigasztal csak az szolgált, hogy a hajótörötteket aztán a vízből kimenthettem. Három évig tartó dékánágomra már jobb érzésekkel gondolok vissza. Azt hiszem, hogy sikerült némiképp megóvnom a bölcsészeti kart a már akkor is divatos tanügyi hóbotoktól, és személyekre való tekintet nélkül

érvényt szereznem a hatályos jogszabályoknak. Saját karrierem szempontjából ez nem bizonyult jó befektetésnek, de azóta sem bánom, hogy a dékáni megbízatást nem használtam előrehaladást szolgáló ugródeszkának. Úgy gondolom, hogy a Magyar Történelmi Társulat elnökeként eltöltött nyolc év is a mérleg pozitív oldalára kerülhet. A leltár igazán értékes darabjainak azonban azokat a könyveket tartom, amelyek a több mint négy évtizedes tanári és kutatói pálya során keletkeztek. Minthogy a történetíró, a költőtől eltérően, nem születik, hanem lesz, a középiskolás korában még fogalmazással küszködő kisdíák is megtanult írni, és mintegy húsz könyv került ki tolla alól. A pálya vége felé vannak még tervei, de abban is reménykedik, hogy könyveit akkor is leveszik a polcról, ha nem írja elő azokat kötelező irodalomnak.

Egy különleges képességű és kivételes adottságokkal megáldott magyar történész hunyt el. Diószegi Istvánra emlékezünk, aki a Mohács utáni magyar történelem legkiemelkedőbb korszakának, a Kiegyezés évtizedeinek volt jeles kutatója. Diószegi professzor, a halkszavú, befelé forduló, a magyar történelem legsúlyosabb, máig megoldatlan kérdéseit tanulmányozó tudósként és tanárként az igazi magyar sorskérdések mély elemzésének szentelte életét. Sorsában is osztozott nemzete megpróbáltatásai-ban. Családját az első világháború után telepítették ki a

Partiumból. Sok százezer hasonló sorsú honfitársával együtt a szegedi nagyallo-más külső vágányaira kilökött marhavagonokban kezdődött magyarországi élete. Egyetemi tanulmányai után nehéz körülmények között indult önálló egzisztenciája. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem egy kis lépcsőházi szobájában lakott éveken át családjával. Felesége a történész könyvtár vezetője osztozott sorsában és hatékonyan segítette munkáját.

Nehéz indulása ellenére is szilárd meggyőződése volt, hogy nem lehet, nem szabad a nehéz körülményekre hivatkozva feladni karrierjét, nem szabad arra hivatkozni, hogy a rossz feltételek miatt nem lehet semmit sem tenni, hiszen a legfontosabb gondolatok úgysem jelenhetnek meg. Valóban az 1950-es évek sok

súlyos akadályt jelentettek számára, akinek eszményei között kiemelkedő helye volt a nemzet demokratikus fejlődésének és a nemzeti szuverenitásának. A magyar demokratikus fejlődést és önállóságot munkásságának középpontjába állító szemlélete pályája indulásakor nem volt népszerű, de Diószegi zsenialitása abban állt, hogy elfogadtatta a máig sorsdöntőnek számító témát és azokat a formákat, amelyek között felfogását szóban és írásban egyaránt kifejezhette. Választott témája a 19. század második harmadától az első világháborúig tartó, meghatározó jelentőségű magyar történelem, jelesül a magyar külpolitika bölcs és szakmailag példátlanul igényes és korrekt bemutatása volt. Munkásságának egyik központi eleme Andrassy Gyulának, a szabadságharcosnak, majd a saját korában a nagyhatalomként tevékenykedő Osztrák-Magyar Monarchiának az európai és a világpolitikára nagyhatást gyakorló külügyminisztere pályafutásának, a nagyívű és máig tanulságos elemzése és értékelése.

Tudósi és oktatói erényei a 1970-es évek második felétől kezdve tudtak kibontakozni az akkor már lényegesen változó körülmények között. Diószegi belevetette magát a munkába. Andrassyról szóló monográfiájával és számtalan tanulmányával nagyban hozzájárult egy új magyar szellemi elit kialakulásához.

Diószegi nemzedékének óriása volt. Fő gondolatai máig iránytűként szolgálnak azok számára, akik valóban tájékozódni akarnak a világ realitásairól, és tenni szeretnének valamit a jövőért.

Élete utolsó éveiben, mint az ELTE professzor emeritusa segítette a szárnyait akkor próbálgató új nemzedék színrelépését.

Balogh András

BESZÁMOLÓK

RÓNA JUDIT – RÁNKI PÉTER

Baloldali Szigetfesztivál 2020

Hetedszer került sor a Baloldali Szigetfesztivál megrendezésére 2020. szeptember 4–6. között Horányban. A fesztivál programjának tervezésében és megvalósításában egyaránt nehézséget jelentett a Covid-19 világjárvány, illetve a pandémia okán bevezetett korlátozások.

A fesztivál megkezdése előtti napokban rendelték el a hatóságok határzárát, így több külföldi, csaknem tucatnyi európai országból meghívott előadó – köztük Janisz Varufakis volt görög pénzügyminiszter, a Demokrácia Európában Mozgalom (DiEM 25) alapítója – nem tudott Magyarországra jönni. A szervezési, rendezési és egyéb problémákat azonban sikerült megoldani: több, a rendezvényre eljutni nem tudó előadóval az internet segítségével sikerült kapcsolatot teremteni.

Ugyancsak a világhálóknak köszönhető, hogy a fesztivál egyik programjaként élő egyenes adásban láthattak-hallhattak helyszíni tudósítást a résztvevők az éppen Minszkben zajló, Lukasenka belarusz elnök elleni tüntetésről. Érdeklődők is szép számmal megjelentek a fesztiválon, ahol hat nagyobb témakörben – Trianon és a jelenlegi kurzus emlékezetpolitikája, a mai kapitalizmus és válságai, európai zöldfordulat, a kelet-európai civil szervezetek együttműködése, klímaváltozás-szegénység-koronavírus, a szélsőjobboldali vonulatok hatása Európában – hangzott el mintegy ötven előadás, amelyet tekintélyes kutatók, egyetemi tanárok, ismert közéleti személyiségek tartottak. Csaknem húsz egyetemet, politikai

és civil szervezetet – köztük baloldali pártokat, a Roma Parlamentet, az ATTAC Magyarország mozgalmat, az Európai Balpártot, a Marx Károly Társaságot és a horányi fesztivált megszervező Szervezők a Baloldaltért mozgalmat – jegyezték a rendezvényen felszólaló előadók. A fórum résztvevői szolidaritási nyilatkozatban álltak ki a Színház és Filmművészeti Egyetem tiltakozó hallgatói mellett.

A fesztivál programjában kiállítások is szerepeltek – köztük a politikai karikatúrák, illetve a roma festők tárlata –, színpadi produkciókat, dokumentumfilmeket (mások mellett az Oscar-díjas Amerikai gyáregységet) is megtekinthettek az érdeklődők. Többször fellépett a Ságvári Kórus, például a Trianon-témakör előadásai során a közönség aktív tagjainak bevonásával korhű katona- és népdalokat adott elő.

E témakörhöz kapcsolódva Mit tettek veled, Kossuth tér? címmel *Rényi András* művészettörténész, esztéta tartott előadást. A Kossuth tér–Alkotmány utca kereszteződésében kialakított Nemzeti Összetartozás Emlékhelyéről szólva kijelentette: művészettörténeti szempontból nem érdekes, de arról érdemes beszélni, hogy a tájépítész által tervezett mű az 1920-as szimbolizmus, a „nem, nem soha!” nyomdokain halad. „Karmos kezek ragadják ki zsákmányukat a keresztre feszített történelmi Magyarországról területéből.” Hozzátette: tizenkétezer-ötszáz település neve szerepel az emlékművön, köztük több mint háromezer olyan település kapott magyar nevet, ahol soha egyetlen magyar személy sem élt. Rényi föl-tette a kérdést: mit keres száz év múltán egy ilyen emlékmű Budapest centrumában? Miért kell nekünk ma trianoni emlékmű, mikor a történelmi traumák után Magyarország megoldotta ezt az ügyet az Európai Unióhoz való csatlakozással. Ma nincsenek határproblémáink. Ma szabadon mozgunk az elcsatolt területeken is. Hasonlóképpen kritikusan értékelte a német megszállás emlékművét is, amit az erős tiltakozások miatt átkereszteltek a Német Megszállás Áldozatainak Emlékművévé.

Összekötve az emlékművek, a koronás Kossuth-címer, majd a korona Parlamentbe helyezésének problematikáját, kijelentette: jelzik az Orbán-kormány szimbolikáját, tudatos identitásépítő gesztus volt az is, hogy 2012-ben a Kossuth teret alkotmányos főtérré emelték. A jelkép üzenete, hogy Trianon, majd a német és szovjet megszállás után Orbán Viktor építi újra alkotmányosan Magyarországot – új István királyként.

A szervezők egy csoportja:

Horváth Aladár, Benyik Mátyás, Róna Judit, Droppa György, Iványi Gábor és Iványi Judit

A Mi közünk Trianonhoz? Magyarország a Trianon-palotában című témakör – amelynek tárgyalása során *Karsai László* történész, *Dalos György* író-történész az első világháború és az azt követő békeszerződés tényeit és összefüggéseit elemezte – bevezetőjeként *Ránki Péter*, a beszélgetés levezetője elmondta: *Székely Gábor* történészprofesszor, a fesztivál egyik szervezője nem tud részt venni a rendezvényen, viszont üzenetet küldött. Lényege: az első világháború legnagyobb vesztese Franciaország volt, mert a háború főképp francia területen folyt, német földön „egyetlen puskalövés sem dördült el”, így a háborús rombolások főképpen Franciaországot érintették, amely annyira meggyengült, hogy leírta magát a nagyhatalmak köréből; Németország lakossága a háború után egyharmaddal meghaladta Franciaországét, ipari kapacitása pedig a dupláját tette ki. Ezen túl nem kapta meg a versailles-i szerződés aláírásáért cserében ígért amerikai és francia garanciát. Székely Gábor Franciaországgal kapcsolatos nézetét sem Karsai László, sem Dalos György nem osztotta.

A Trianon-témakör érdekes előadásai egyikeként *Tóth Zoltán* választási és

közigazgatási szakértő, volt közigazgatási államtitkár egyebek mellett azt fejtegette, hogy az 1867-es kiegyezés már magában hordta Trianon okait. Az Osztrák–Magyar Monarchiát ugyanis a környező nagyhatalmak nem fogadták be, a dualis államon belüli nemzetiségi harc kiéleződött, a nemzetiségek autonóm létét, akaratát a kiegyezés figyelmen kívül hagyta. A harmadik ok a magyar uralkodó osztály évszázadok óta beidegződött hatalomgyakorlása volt.

A szavazati jog és a választhatóság – mind a mai napig – a kormányzati politika céljait szolgálta és szolgálja, ennek megfelelően alakították. A jelenlegi választási rendszer – túl azon, hogy arányossági mutatója igazságtalanul magas –, a határon túli magyarok szavazati jogának bevezetésével, alkotmányellenes megkülönböztetésekhez vezetett. Az így megkülönböztetett szavazók jogegyenlősége nem áll fenn. Tóth Zoltán kijelentette: ebben a Nemzeti Választási Iroda súlyos, törvénysértő szerepet játszik. A határon túli magyar szavazólapok szinte ellenőrzés nélkül kerülnek az érvényes szavazatok közé, tehát konkrét csalási lehetőségek adódnak. Mivel a levélszavazás „nemzeti hatáskör”, az EU nem vizsgálja ezt az ügyet. A baloldal elemi kötelessége a választási jog egyenlőségéért való folyamatos küzdelem.

Nagy figyelmet keltett *Miklósi László*, a Történelemtanárok Egyletének elnöke és *Tverdota György* irodalomtörténész, professor emeritus előadása arról, mit tanítanak a diákoknak Trianonról. Tverdota György úgy látta: a diákok már akkor sok mindent hallanak Trianonról, mielőtt iskolába kerülnének. Az igazságtalan békeszerződésben fő bűnösnek Károlyi Mihályt és Kun Bélát hallják legtöbbször emlegetni. Miklósi László egyebek mellett arról beszélt, hogy a jelenleg érvényes tankönyvben Trianon békediktátumként és nem békeként szerepel.

A tanterv három követelményt tartalmaz: nincs olyan fogalom, hogy őszirózsás forradalom; vörös terror van, fehérterror nincs; csak „különítményes megtorlásokról” mint „jogos” következményről beszél. Miklósi szerint a mai magyar ifjabb generáció történelmi tudata üres. A Horthy-korszakban Trianont mint Magyarország tragédiáját reggel-este sulykolták. De nekünk nem kell azt hinni, hogy amit ma hasonlóképpen sulykolnak, eredménnyel fog járni.

Trianon nemzeti „egységet” teremtett a gazdagok hajója és a szegények lyukas lélekvesztője között. A nacionalizmus hulláma hatalmasat emelkedett. A baloldal feladata, hogy differenciáltan láttassa a történeteket, s azt, hogy nem ugyanazon csónakban evezünk, mint például Orbán és társai.

Horthy-rendszer, Kádár-rendszer, és mi van ma? címmel *Vajnai Attila*, az Európai Baloldal elnöke és *Kupi László* ELTE doktorandusz előadásával fordult a múltba nézés a mába. A kérdésre *Földes György* történész, a Politikatörténeti Intézet ügyvezető igazgatója és *Antal Attila* jogász, politológus válaszolt: a Horthy- és a Kádár-rendszer egybemosása hamis történelmi megközelítés. Célja: megfosztani a baloldalt saját történelmi hagyományaitól, hogy ki lehessen törölni a jelenkorból – ehhez a baloldal is hozzájárult. A jelenlegi abszurd emlékezetpolitika – amely egyik oka a baloldal jelenlegi bénultságának – megszüntetéséhez a rendszerváltásig kell visszanyúlni. A liberálisok mindent elutasító viszonyát a Kádár-rendszerhez fel kell számolni. A baloldal lehetetlen helyzetbe szorította magát: emlékezetpolitikai defenzívába és koncepciótlan helyzetbe került. A közvélemény-kutatások azt jelzik, hogy egyre több fiatal értékeli pozitívan a Kádár-rendszert. Mivel magyarázható ez? Lényegében a jelenlegi rendszer kritikájából fakad ez az érzés, vagyis nem a „jobb vagy rosszabb” a kérdés, hanem az, hogy *ez rossz*. A történészeknek nem az a dolguk, hogy bizonyítsák: a Kádár rendszer jobb, mint a mostani, hanem hogy ne engedjük meghamisítani a nemzet történelmét.

Az előadók részéről fölvetődött a kérdés: hogyan oldható fel az a paradoxon, hogy az Orbán-rendszerre tömegesen szavaznak azok, akiknek nem ez a valódi

érdekük? Elhangzott: amíg a baloldal erre nem tud válaszolni, nem fog változni a helyzet. A Fidesz nemzetpolitikájával szemben baloldali nemzeti politikát kell állítani: „Vissza a népet a nemzetbe!” Orbánék kiszorították a nemzet jelentős részét mind a politikai, mind a kulturális nemzetből – nem védekezni kellene tehát, hanem támadni, mégpedig a kormány gyenge pontjain: a szociálpolitikában és a kultúrában.

Jelen viszonyaink – közelebből az orbáni hatalomtechnika – volt annak a beszélgetésnek a tárgya, amelyet *Vajnai Attila*, *Hegyi Gyula* újságíró, az MSZP alelnöke, a Baloldali Tömörülés elnöke, volt EP-képviselő, valamint *Tordai Bence*, a Párbeszéd országgyűlési képviselője folytatott. Abból indultak ki, hogy az elmúlt harminc év alatt több mint egymillióval csökkent Magyarország lakosainak száma, a Kádár-rendszer születésszámahoz képest alig félannyi gyermek jön most a világra. Ez mutatja, hogy mindaz, amit az Orbán-kormány a nemzeti érdekről mond, hazugság. Persze a rendszert nyilvánvalóan politikai mozgalmak nélkül, politikai pártok nélkül nem lehet leváltani. Ám a civil szervezetek harminc éve torz szerepekbe sodródtak, választáskor megjelennek, majd elvonulnak, és finomkodva távol tartják magukat a politikától.

Kijutott a kritikából az ellenzéki médiának is: óriási a felelőssége abban, hogy igyekszik önálló – „független” – politikai tényezővé válni, betegesen fél attól, hogy szerepet játsszon a rendszer leváltásában, amelynek szerves része a korrupció, a nemzetközi tőke és a magyar oligarcharendszer. Erre válaszként markáns baloldali programot kellene meghirdetni, amely érintené a tulajdonviszonyokat és az ehhez is kapcsolódó adórendszert.

Elhangzott: az Orbán-rendszer ideológiája a definíció nélküli antikommunizmus. Ez ellen állna föl egy ellenzéki népfront, amely a Jobbikig terjedő szerkezetben igen nehezen tud megfogalmazni antikapitalista programot. Az elmúlt évszázad tőkeologikája nem tartható tovább, egy új társadalmi-gazdasági rendszerben a piaclogikának sokkal kisebb szerepet kell hagyni. De ez nem jelent kapitalizmus-tagadást olyan értelemben, hogy a piacot teljesen ki kellene vagy lehetne hagyni. A gazdaság némely területén le kell szakadni a profittermelésről. A rendszerváltás előtti időkben jó példa volt az úgynevezett szocialista vegyes gazdálkodás, mint pl. a szövetkezetek, a termelőség-szövetkezetek, a háztáji.

Az Európai Új Zöld Fordulat (Green New Deal) című panel egyik előadója *Janisz Varufakis* közgazdász, Görögország volt pénzügyminisztere, a DiEM25

alapítója volt. (Az általa elmondottakat kötetünk Internatiolal Supplement további angol nyelven közli.) Beszélgetőtársai: *Pogátsa Zoltán* közgazdász, szociológus, *Violeta Tomić* szlovén parlamenti képviselő, valamint *Köves Alexandra* ökológiai közgazdász voltak. A megválaszolandó kérdés az volt: új irányt jelezhet-e a politikában a Green New Deal, és realisnak gondolják-e a célok teljesülését?

Violeta Tomić a baloldali erők összefogásának szükségességére utalva kezdte válaszát, de megjegyezte, hogy ezt az alapvetést nem követjük. Majd úgy folytatja: most a pandémia is növeli gondjainkat, mert mindenki csak a Covid-19-ről beszél, az Új Zöld Fordulat és a szociális állam nem olyan fontos a kormányainknak. Szlovéniában ez a tapasztalat a szélsőjobboldali kormánnyal, amely nagyon közel áll Orbánhoz. Úgy fogalmazott: környezetvédelmünk is borzasztó helyzetbe került, mert a járványt arra használják, hogy növeljék jogalkotási területet, így rongálják, csökkentik a környezetvédelmi szabványokat. Az Európai Bizottság ellenben új klímátörvényt akar bevezetni, bár ez is távol áll attól, hogy gyors és messzire mutató változásokat hozzon a társadalom érintett széles rétegeinek. Greta Thunberg is azt mondta, hogy az EB javaslata a megadás törvényjavaslata: 40 százalékos kibocsátás-csökkentésre köteleznék az országokat 2030-ra, az Európai Parlament irányelve viszont 55 százalék, míg az Egyesült Európai Baloldal–Északi Zöldek Szövetsége 70 százaléért harcol. Ez a klímátörvény nem kezeli a nemzetközi kereskedelemi egyezményekből származó kibocsátást, például Brazíliában elősegítjük Amazónia ökoszisztémájának további rombolását. A fosszilis üzemanyagot felhasználó cégek eurómilliárdokat költenek arra, hogy blokkolják a hatékony klímaakciókat. Szlovéniában a jelenlegi, szélsőjobboldali kormány tulajdonképpen a járványkrízis megjelenésével együtt jutott hatalomra. Már húsz hete tiltakozunk folyamatosan a korrupt kormány ellen, húsz hete tiltakozunk a környezetvédelmet negligáló döntéseik miatt.

Pogátsa Zoltán. A Green New Deal természetesen fontos, de kell hozzá még valami, az újraelosztás. Tudjuk tehát, hogy a GDP-növekedés szén-dioxid-kibocsátással jár. Azt is tudjuk, hogy manapság egy százaléknyi GDP-növekedés nagyjából 0,7-0,8 százaléknyi kibocsátással jár. Azt is tudjuk a párizsi klímaegyezmény kapcsán, hogy már nem engedhetjük meg magunknak a szén-dioxid-kibocsátás növekedését, ebből logikusan következik, hogy a gazdaság nem növekedhet tovább. A szén-dioxid-kibocsátás arányát egyértelműen csökkenteni kell. A Green New Deal egyik fontos hatása, hogy gyakorlatilag csökkentjük is, de azt nem szabad elfelejteni, hogy ehhez új típusú újraelosztásra van szükség. Ugyanis: akár globálisan nézzük, akár egy or-

szágon belül, azt látjuk, hogy nagyjából a jövedelemkategóriák felső 10 százaléka felelős a kibocsátás feléért, 20 százalék a kétharmadáért, és a társadalom jövedelmének alsó 50 százaléka gyakorlatilag csak a kibocsátás 10 százalékáért felelős.

Ebből következően két dolgot kell megérteni: a gazdaság nem nőhet tovább, és másféle újraelosztásra van szükség. Azt gondolom, hogy a Green New Deal mind a kettőben segíthet: csökkentheti a széndioxid kibocsátását, és létre tudja hozni ezt a típusú újraelosztást, hiszen az ezzel létrejövő munkahelyek alapvetően a szegényeket segítik. Ez azt is jelenti, hogy a felső 10–20 százaléknak el kell fogadnia, hogy sokkal rosszabbul fog élni. A legszegényebbek felemelésében sok sikert értünk el az elmúlt évtizedekben globálisan, ám ez nem elég, és nagyon lassú. Számítások szerint, ha azal a sebességgel segítjük a szegényeket, ahogy az elmúlt évtizedekben, évszázadokig tartana, hogy mindenkit kiemeljünk a szegénységből, s a GDP ezalatt akkorát nőne, amekkorát nem engedhetünk meg a környezeti terhelés miatt. Tehát: rendkívül nagy szükség van a zöld fordulatra. Az egyenlőtlenségeket csak akkor lehet csökkenteni, ha a baloldali erők kormányra kerülnek a világban, de ehhez nemzeti szinten kell megnyerni a választásokat nagyon sok országban. Hiszen a baloldal soha nem hozta létre a nemzetek fölötti, a globalizációt kezelni képes intézményeket, úgyhogy most az a kihívás, hogyan lehet a legtöbb államban hatalomra kerülni. De hát a legtöbb államban nagyon messze van ettől a baloldal. Pedig jobboldali zöldpolitika egyszerűen nonszensz. És fordítva, amelyik baloldali politika nem zöld, az valamit nagyon rosszul csinál, és nem érti a világot. A baloldalnak tehát zöldnek kell lenni, a zöldeknek meg baloldaliaknak.

Köves Alexandra. Bármilyen radikális változást szeretnénk elérni a környezetvédelemben, egyértelműen bele kell nyúlni a fogyasztás rendszerébe. A fogyasztást globális szinten csökkenteni kell! Meg kell érteni: az a baj, hogy a fogyasztás és a vele együtt járó élvezet, haszon teljesen máshol jelenik meg, mint az ezzel együtt járó környezeti költség. Ez társadalmi igazságtalanságot jelent. Ha a fogyasztás csökkenéséről vagy átalakításáról beszélünk, észre kell vennünk, hogyan tudjuk a költségeket, a károkozást, a hasznot és az élvezetet arányossá tenni. Ehhez nagyon sok olyan eszközre van szükség, ami szolidaritást hoz létre – globális szinten is – a társadalmi rétegek között. Hiszen nem tehetjük meg, hogy azt mondjuk: rendben, Európában most már elég jók vagyunk, csökkentjük a fogyasztást, de az elmúlt ötven–száz évben tönkrevágott országokat magukra hagyjuk.

Amikor zöld fordulatról beszélünk, arra is gondolnunk kell, hogyan lehet a szolidaritást és a fogyasztáscsökkentést összekötni. A feltétel nélküli alapjövede-

lem vagy a feltétel nélküli alapszolgáltatások nem véletlenül kerülnek szóba ebben a diskurzusban, mert ebből az következhet, hogy biztosítjuk, ilyen átállásnál legalább az alapok rendben legyenek és elérhetők legyenek mindenkinek...

Kritikusan nézem, amit Új Zöld Fordulatnak próbálnak eladni Európában. Ökológiai közgazdászként azt gondolom, ez nem új irány, tulajdonképpen a fogyasztói társadalom és a jelenlegi kapitalista növekedés újragombolása halványzöld köntösben, aminek nem sok köze van a radikális változásokhoz. Azt mondják Európában, hogy fenntartható és befogadó növekedésre van szükség. Ez nagy ellentmondást hordoz magában, mert az a típusú növekedési kényszer, ami a rendszereinkbe kódolva van, nem lesz sem fenntartható, sem befogadó. Teljesen új megközelítésekre van szükség, amihez el kell engedni azt a típusú gazdasági növekedést, amit mind a jobb-, mind a baloldal hangosan javasol. Érdemes a baloldalnak kokettálni olyan gondolatokkal, mint pl. a nem-növekedés, mert a baloldalon ugyan úgy le kell vágni a szent tehenet, mint a jobboldalon.

A diszkrimináció, a kirekesztettség, a klímaváltozás és a pandémia összefüggéseiről folytatott beszélgetést *Benyik Máttyás* SZAB-aktivista, *Horváth Aladár*, a Roma Parlament elnöke, *Szegedi Tamás* András színész-rendező és *Violeta Tomić*.

Horváth Aladár először az általa vezetett Társadalmi Kerekasztalba tömörült szervezetek javaslatairól beszélt. Többek között, hogy a kormány a már megalakított akciócsoportok mellett hozzon létre egy, „a leszakadó kistérségek, gettótelepülések speciális gondjainak kezelésére szakosodott válságkezelő csoportot” is. Hozzátette: a pandémia szociálpolitikai problémákat is fölvetett, például a gettótelepülések kitettségét a járványnak, miközben az ott élőknek a temetésre sincs pénzük.

Horváth Aladár egy bon-mot-t is idézett, amely szerint a kapitalizmus a Covid-19 mutációja, és ez fordítva is igaz. Hangsúlyozta: a sikeres társadalmi összefogáshoz megfelelő, választható programot kell alkotni és pártot kell létrehozni. Ha igaz, hogy a baloldali pártok kompromittálódtak, bedarálódtak egy magyar illiberális gazdaságpolitikába és kollaborálnak a korrump rezsimekkel, akkor ők nem vállalhatók fel. Halvány reményt jelentenek a civil közösségek, ezekben vannak a közösségteremtés és ezáltal a politikai artikuláció csírái. Jó lenne, ha ezeket – a politikai, világnézeti különbségek ellenére – össze tudnánk fogni, persze kizárva mindenféle szélsőséget, elsősorban az újfasiszta tendenciák képviselőit.

lőit. Létrejöhetne egy civil platform, civilek pártja, amely rendszert tudna váltani, hiszen korrupst és rasszista pártokkal nem lesz rendszerváltás.

Violeta Tomič szólt arról, hogy a szlovén kormány háborút folytat a civilekkel, az értelmiségi csoportokkal, a művészekkel szemben. Szítja az ellentéteket a város és a vidék között. Arról is beszélt, hogy a tőkések a covidra fogják a korlátozások bevezetésének szükségességét, a hatalom teljesen maga alá gyűri az egész rendszert, gátolja a társadalmi együttműködést, Szlovéniában a szélsőjobb tovább radikalizálódik, ideológiai maszlaggal tömik a közvéleményt. A karantén ideje alatt nőtt a családon belüli erőszak, az alkoholizmus.

A szegények és gazdagok közötti olló tovább nyílt. A koronavírus a legszegényebb, legérzékenyebb csoportokat támadta meg. A nők, a gyerekek, a roma társadalom, a kisebbségek, a szegények, a hajléktalanok és a menekültek rettenetes körülmények között élnek. Szlovéniában nincs a menekülteket megvédő jogi háttér. Nagyon erőszakos módon visszatoloncolják őket Horvátországba, illetve tovább Boszniaiba, ahol óriási humanitárius válság keletkezett. Azok a menekültek, akik eljutottak Ljubljánáig, koncentrációs táborba kerültek.

Szegedi Tamás András egyetértet Horváth Aladárral abban, hogy változást új, technikai párttal lehetne elérni, amelynek az lenne a feladata, hogy a parlamenti választások után visszaállítsa a demokratikus működést. Kijelentette: sokkal inkább hiszek a civilekben, mert a politika mi vagyunk, az emberek közössége.

A világgazdasági válságról és társadalmi következményeiről szóló beszélgetés bevezetőjeként *Farkas Péter* közgazdász grafikonokon mutatta be, hogy a jelenlegi világgazdasági válság már 2019-ben, a koronavírus járvány előtt megkezdődött. Pogátsa Zoltán közgazdász, szociológus azt mondta: most az állami eszközökkel elfojtott 2008-as globális válság folytatódik. Hozzáfűzte: Magyarországon elsősorban az EU-pénzek és a külföldön dolgozók hazautalásai tettek lehetővé egy átlag 3 százalékos növekedést 2010 óta, de most már súlyos a hazai válság. Majd úgy fogalmazott: a jobboldali, társadalomellenes kormány leváltása szinte lehetetlen, mert – részben az MSZP „vállalhatatlan” múltja miatt – hiányzik az erős szociáldemokrata mozgalom, s a lakosság apolitikussá vált.

Artner Annamária közgazdász a kapitalista társadalmi formáció, a környezeti válság és a járvány egymásra épülő hármas válságáról, piramisáról beszélt. E piramis legszelesebb alapzata a kapitalizmus csomópontválsága (társadalmi formációváltást vagy azon belüli gyökeres fordulatot jelentő krízis). Kifejtette, hogy a válság terheit –

mint a kapitalizmusban mindig – a dolgozók, a szegények, az elmaradott perifériás országok viselik. A baloldal helyzetével kapcsolatban azt mondta: új, erős baloldal akkor lesz, amikor elfogadja a létezett szocializmus pozitív örökségét.

Szigeti Péter jogfilozófus, politológus egyebek mellett a csomópontválság fogalmáról, illetve a mostani válság mélységéről beszélt. Szerinte a tőkés formáció gyökeres megváltozása nem, csupán módosulása várható, a „barbarizmusba”, nacionalizmusba süllyedés, de az is, hogy a nemzetközi intézmények a globálisan működő tőkés társaságok érdekeit még egyértelműbben fogják érvényesíteni.

A gazdasági és társadalmi válságjelenségek és újratervezés

Király Júlia közgazdász, az MNB egykori alelnöke és Vajnai Attila mérnök-közgazdász, az Európai Baloldal elnöke vezette ezt a panelt. Az előadók, Artner Annamária és *Baja Ferenc* egykori környezetvédelmi miniszter voltak.

Artner Annamária megkérdezte: ki akar itt újratervezni? Ő csak a kapkodást látja szerte a világban. Amit válságmenedzsmentnek hívnak évtizedek óta, kimerül a tőke megmentésében és a pénzügyi szabályozásokban. Az ökológiai válsággal kapcsolatban is csak lózungok hangzanak el, a pandémia miatt bevezetett távoktatásból éppen a legsérülékenyebb, rászorult csoportok maradnak ki, a felháborító intézkedéseket – például az MTA vagy a színművészeti egyetem bedarálása – csak rétegfelháborodások kísérik. Össztársadalmi szolidaritás nincs, azaz az értelmiség felháborodásaira a társadalom többsége nem reagál. Artner Annamária később azt is hangsúlyozta, hogy szerinte – lényegi mozgásformáit tekintve – a kapitalizmus ugyanaz a kapitalizmus a 19. század óta. Igaz, most más formákat ölt, tehát ha a problémák gyökeréhez szeretnénk leásni, a módszer adott. Lehet, hogy fájó annak, aki azt hiszi, lehet humánus kapitalizmust létrehozni, de érdemes elgondolkodni, hogy ha ezt annyi ideje mondják és nem sikerül, akkor újfajta módon kellene megragadni ezt a problémát.

Baja Ferenc abból indult ki, hogy harminc évvel ezelőtt két világrendszer volt, két meghatározó szereplő vetélkedett, főleg katonai téren. Ebben Kína akkor nem játszott szerepet, a verseny a Szovjetunió és Amerika között zajlott. Világossá vált, hogy ha a két rendszer katonailag is egymásnak feszül, az mindkettőnek árt. Miért lett versenykéesebb a kapitalizmus? Mert a katonai infrastruktúrát sokkal hamarabb beengedték a piaci-társadalmi mechanizmusokba.

Kína új szereplőként lépett a világgazdaság színterére. Ma még nem tudjuk, milyen társadalmi formáció az ország. Kérdés, hogy egy kommunista diktatú-

ra miként lehet jelen a kapitalizmus normál piacain, termékekkel, tudománnyal, hálózatokkal... A jövő felvázolása az értelmiség feladata lenne, de ahhoz az értelmiségnek tudnia kéne, mi a helyzet a világban. Ám az értelmiség vezető szerepe az egész világon háttérbe szorult, a szabadságot az utóbbi időben észrevétlenül, de sokoldalúan korlátozzák. A kínaiaknál bevezetett, egyénre szabott szabályozás algoritmusai a szabálykövetés alapján újszerű szerzett jogokat jelenthet. Amerikai és európai stratégiák között fontos tárgyalások zajlottak arról, miképpen állhatnak ellen az olyan folyamatoknak, mint például annak, hogy az IBM – amely vezető amerikai stratégiai cég volt – ma már kínai tulajdon. Arról is érdemes beszélni, hogy az olajjal működő autók gyártói milyen jelentős piacvesztéssel néznek szembe. Az újratervezéssel kapcsolatban Baja hangsúlyozta: széles támogatáson alapuló baloldali választ kell adni rá. De ha nem kezdünk erről időben gondolkodni, nem is fog történni semmi.

Király Júlia elmondta, hogy egy-két eszmecsere szótára neki vadidegen, mert nagyon könnyű arról beszélni, miként omlik össze a világ kapitalizmusa, mikor itt, most Magyarországon konkrétan diktatúrával nézünk szembe. Így őt elsősorban az érdekli, mit tudnak elérni a színművészeti fiatalok, akik arról tettek hitet, hogy az Orbán-rendszer ellen fellépnek. Az érdekli, holnap mi lesz az Orbán-rendszerrel és mi a baloldali válasza a ma Magyarországon észlelhető válságjelekre.

Vajnai Attila szerint a magyar társadalom állandó válságban van, különösen a közszolgáltatási rendszerek privatizációja óta. A társadalom szegényebb felét folyamatosan meglopják, elveszik korábban megszerzett jogaikat. Mind kevesebb szegény gyerek tanulhat az egyetemeken, most már az általános iskolákban is, de az oktatás minden pontján hátrányban vannak, csakúgy, mint az egészségügyben. Válságban van a lakhatás is – emberek saját lakásukban fagynak meg. A válságból a magyar társadalomnak fel kell tudni állni.

Vajnai Attila hangsúlyozta: a horányi rendezvénynek is célja, hogy összejöjjenek azok, a baloldal felé nyitott személyiségek, civil szervezetek tagjai, akik képesek egy baloldali rendszerkritikus program megformálására. Újra kell szervezni a baloldal szervezeteit és újragondolni a taktikáját. Ez a fórum, a Baloldali Szigetfesztivál, de az Európai Baloldal is arról szól, hogy van szellemi potenciál. Itt megszólalnak olyan képviselők, mint Varufakis vagy a szlovén parlament képviselői, a német Die Linke, illetve a spanyol baloldal képviselői. Utóbbiak olyan programot vezettek be, mint a minimális alapjövedelem, amit kénytelen volt még a jobboldal is megszavazni a spanyol parlamentben, mert annyira népszerű a társadalomban. Ezek azok a kérdések, amelyeket mi a magyar társadalom asztalára akarunk tenni.

A szélsőjobb csak bajt hoz Európára című beszélgetés *Zalka Vera* SZAB-aktivista, *Maite Mola* spanyol politikus, az Európai Balpárt alelnöke, *Violeta Tomić*, *Kopcsik István*, a Történelemtanárok Egyletének alelnöke, a Roma Parlament szakértője, *Hanti Vilmos*, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége (MEASZ) elnöke, *György László*, az Eszmélet olvasószerkesztője, Vajnai Attila és *Székelly Sándor* parlamenti képviselő részvételével zajlott.

Maite Mola elmondta, hogy a spanyol kormány a Spanyol Szocialista Munkáspárt és az Unidas Podemos több mint harminc miniszteréből áll, amelyben nekik öt miniszterük van. A szélsőjobboldal gyűlöletpolitikával akar támogatást, szavazatokat szerezni. Fenyegetik a második miniszterelnök-helyettest, Pablo Iglesiast és az esélyegyenlőségi minisztert, Irene Montert. Fizikailag megtámadták az Unidas Podemos és az Izquierda – az egységes baloldal – képviselőit. Hangsúlyozva, hogy Spanyolországban a demokrácia nagyon meggyengült, Maite Mola közölte: a kommunista párttal együtt az ország egész területén olyan mozgósítást indítanak, ami a toleranciát, az egymás iránti tiszteletet, a demokrácia védelmét szolgálja.

Úgy fogalmazott: mi a jogállami köztársaságot védjük, a szocialista köztársaságot a monarchiával szemben. Nálunk a jobboldal Európa-párti. Jelen helyzetben viszont nem akarjuk, hogy a köztársaságról szóló polémia elterelje a figyelmet, kiszorítsa a vitát a társadalmi védőpajzsról, védőhálóról, hiszen a pandémia idején – amikor nagy válság van – most ez a legfontosabb. A Spanyolországban bevezetett alapjövedelemmel kapcsolatban kifejtette: ez a létminimumhoz kötött juttatás, és csak addig jár, amíg tart a pandémia. A támogatás 400 eurótól 1200 euróig terjed, attól függően, hányan élnek egy családban. Viszont hosszú, bürokratikus út vezet az alapjövedelemhez, kevesen tudnak hozzájutni.

Kopcsik István a rendszerváltást követő oktatáspolitikák és társadalmi folyamatok elemzése után kijelentette: több mint ötszáz olyan iskola van, ahova hátrányos helyzetűek járnak és kifejezetten szegregáló intézmény. Ezt szolgálja a Nat is tartalmával, szemléletével, történelemhamisításával. Szó szerint már újra a nagy történelemhamisítások korszakát éljük, Lásd Kásler „tézisét” arról, hogy Árpád nemzedéke négyezer-ötszáz éves és Afganisztánból származik.

Elképesztő, hogy az egész görög demokráciáról összesen három óra van. Három óra van a nagy ázsiai hun birodalomról is, mint a mi birodalmunkról, és a tankönyv mindenhol azt erősíti, hogy a köztársasági forma, a demokratikusabb történelmi formák nem működőképesek, helyette az egyeduralom, a császárság... a király, az elnök, a diktátor játszik pozitív szerepet a történelemben. Nem adják meg a diákoknak azt az esélyt, hogy maguk jöjjenek rá a megoldásokra, azokkal a gyerekekkel nem is foglalkoznak, akik még nem tudnak tanulni, érdeklődni, kérdéseket feltenni, következtetni, mai világunkat megérteni, dönteni abban, hogyan alakítsák saját sorsukat.

Végül felhívta a figyelmet arra: ne feledkezzünk meg az agresszivitás erősödéséről, a mostani katonai programok bevezetéséről az iskolákban, a hazaszeretet mantrázásáról, a szélsőség terjesztéséről.

Hanti Vilmos abból a megállapításból indult ki, hogy a második világháborúban katonailag legyőzték a fasizmust, de sajnos a fejekben nem sikerült teljes győzelmet aratni, mivel a legutóbbi időkhöz mérgezi a társadalmakat ez az ideológia. A fasiszta gondolatok, eljárások mindnapjaink részévé váltak világszerte. Mi lehet ennek az oka?

A válasz: ahogy telt az idő, erőtlenné váltak azok az antifasiszta erők, amelyek 1945-ben győzelmet arattak. Megszűnt a Szovjetunió, amely egyfajta egyensúlyt, kiegyenlítő szerepet töltött be a nagyhatalmi világrendben. Egyre inkább teret ka-

pott egyfajta populista lehetőség, és azt mindannyian tudjuk, hogy demokratikus keretek között is lehet olyan vezető, aki populista vagy később azzá válik. Ebben a helyzetben 1990 után rohamosan erősödött a szélsőjobb Magyarországon is, és a demokratikus kormányok sem tettek meg mindent, hogy visszaszorítsák. Az az „értékrend”, amit most képvisel a kormányoldal, erősíti a szélsőjobbos mentalitást a társadalomban.

A MEASZ álláspontjáról elmondta, hogy igazodott a történelmi értékelések változásaihoz: antifasiszta ellenáll az is, aki a Vörös Hadsereg oldalán harcolt, valamint az is, aki a francia Becsületrendet kapta meg magyarként a nyugati fronton tanúsított antifasiszta helytállásáért. Magyarországon nem becsüljük meg az antifasiszta hősokeket. A Terror Háza – történelemfelfogásával – nem tölti be ezt a szerepet. A második világháború igazi hősei az ellenállók, nem pedig azok, akik a horthysta magyar hadsereg soraiban harcoltak még a vesztesre álló pillanatokban is.

Az Orbán-kormány egyértelműen a Horthy-rendszert akarja restaurálni. Nem beszél arról, hogy hazánkat az a rendszer vitte a második világháborúba, kétszázötvenezer embert küldött a Szovjetunió megtámadásakor harcba, és bizony százharmincezen ott is pusztultak. Horthynak az is bűne, hogy 1944-ben, karnyújtásnyira a háború végétől, halálba küldte honfitársaink százezreit a deportálásokkal, elsősorban zsidókat. Átadta őket a náci hatalomnak, legtöbbször megsemmisítő táborban végezték. Végül Hanti Vilmos arra biztatott, hogy többször is szervezzenek közös gondolkodásra, megbeszélésre hivatott fórumot, „mert a baj velünk van”.

György László az antiszemitizmus történeti formáiról tartott előadást. Aktuális aspektusok megemlézése után György László leszögezte, hogy az antiszemitizmus – külső megjelenését tekintve – számtalan formaváltozatot produkált a történelemben, amelyeket alapvetően az egyes régiók, országok helyi sajátosságai, történelmi hagyományai, vallási-kulturális arculata befolyásoltak. A Dreyfus-ügytől a számos vérvádperen át egészen az orosz feketeszázasokig és a német nemzetiszocialistákig széles a paletta – mégis mondhatjuk, hogy a jelenség eredeti mozgató okai nagyon hasonlóak, tulajdonképpen azonos történelmi forrásra mennek vissza.

A modern antiszemitizmus egyik közvetlen előzménye a középkori antijudaizmus, amely olyan stabil hagyományt hozott létre, amelyre a 19. és 20. században is tudtak építeni. A náciknak csak le kellett porolni ezt a tradíciót, hiszen Európa-szerte mindenki jól ismerte az olyan antiszemita toposzokat, hogy

a zsidók Jézus-gyilkosok, keresztény gyerekek vérért veszik, élösködők, összeesküvők...

A későbbi történelmi fejlemények tárgyalását követően György László arról beszélt, hogy az antiszemitizmus esetenként ölthette egyfajta látszat-antikapitalizmus formáját, hiszen az antiszemita mitológiában a *zsidó* és a *kapitalizmus* fogalmai összefonódtak, amennyiben a zsidó testesítette meg a bankárt vagy a gyárost. Az első világháborút követő nagy forradalmi hullám nyomán viszont az antiszemita gondolkodás központi eleme lett a *kommunista* és a *zsidó* összekapcsolása, azonosítása. Magyarországon ez különösen erős gyökereket vert a Tanácsköztársaság bukása után, s a mai napig érezteti a hatását. Józan ésszel nehezen, felfogható, de az antiszemita logikában lehet a „kollektív zsidóság” egyszerre a kapitalizmus és a szocialista forradalom képviselője is.

Az előadó fontosnak tartotta hangsúlyozni, hogy a zsidóknak tulajdonított „univerzális hatalom” az antiszemitizmust élesen megkülönbözteti a fajgyűlölet egyéb formáitól, mivel az antiszemitizmus egy torz formába csatornázza be az antikapitalista népi elégedetlenséget – mindezt úgy, hogy maga a tőkés rend közben lényegileg sértetlen marad azáltal, hogy csak a kapitalizmus *elképzelt* megszemélyesítőit támadja, nem pedig a tőke és a munka viszonyát. Az antiszemitizmus tehát – funkciója szerint – meglehetősen hatékony rendszerstabilizáló elemnek is tekinthető.

Politikáért börtön? címmel olyan büntetőügyekről beszéltek a rendezvény utolsó témáját jegyző előadók – Vajnai Attila és *Császy Zsolt* –, amelyek mögött politikai indítékok sejthetők. Szó volt a Fidesz hatalomra jutását követően megkezdett, a sukorói telekcseré ügyében indított perről, amelynek során Császyt börtönbüntetésre ítélték, továbbá hasonló sorsa jutott litván politikusokról, akiket kémkedés vádjával ítélték el. Vajnai is beszélt az ellene indított eljárásokról, fellebbezéseiről, majd kijelentette: valószínűleg ő nyerte a legtöbb pert a magyar állam ellen Strasbourgban.

A Szervezők a Baloldalért You Tube csatornáján megtalálhatók
a fesztivál eseményei.

MARK HARRISON¹

A háború ára és hozadéka, avagy miként tett szert Sztálin dollár milliárdokra.

A Szovjetunió ismeretlen gazdaságtörténete a háború előtt és alatt (1940-1953)

Denis Babichenko. The Debit and Credit of War, or How Stalin Made a Trillion Dollars: The Unknown Economic History of the USSR before, during and after World War II (1940–1953). Moscow, 2020. Pp. xi + 379. ISBN: 9798610423784.

A Németországgal vívott háborúból eredő szovjet anyagi veszteségek hivatalos összegzése lehangoló olvasmány. Az 1942-ben létrehozott állami bizottság 1945 szeptemberében a következő beszámolót készítette: „A háború alatt a német fasiszta megszállók teljesen vagy részben elpusztítottak 1710 várost, több mint 70 ezer falut és települést, több mint 6 millió épületet, továbbá mintegy 25 millió embert tettek földönfutóvá; és leromboltak 31.850 iparvállalatot”. A mezőgazdasági veszteségekről úgy nyilatkoztak, hogy az magában foglalt több mint 70 millió élőállatot - az aprójószágától az igavonóig - melyeket Németországba hurcoltak. Százezer iskola, főiskola, kórház, klinika, stb. ugyanígy megsemmisült. A végosz-

¹ Department of Economics, University of Warwick

szeg az 1941-es hivatalos áron 679 milliárd rubel volt. (FSGS 2020: 278-279). Félhivatalos források (idézi Harrison 1996: 315.) később ezt a számot a „nemzeti vagyon” mintegy 30 százalékára becsülték.

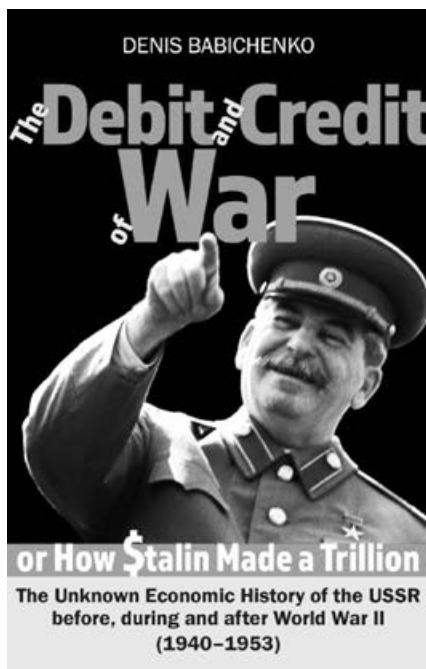
Míg néhány nyugati szerző kétegyeit fejezte ki a veszteségekre vonatkozó megállapításokkal kapcsolatban (Moorsten and Powell 1966: 72-77; Harrison 1996: 158-159), az állami bizottság megállapításait soha nem hitelesítették. A háborúból származó lehetséges szovjet gazdasági haszonról ugyanígy nem készült átfogó összegzés, amely az 1939/40-ben és 1945-ben anektált területek és vagyontárgyak értékéből a korábbi tengelyhatalmaktól és a velük szövetséges országoktól a háború után megszerzett jóvátételéig terjedhet.

A *„The Debit And Credit Of War, or How Stalin Made a Trillion Dollars: The Unknown Economic History of the USSR before, during and after World War II (1940-1953)”* című könyv az első kísérlet arra, hogy mérleget vonjon a második világháborús szovjet veszteségek és nyereségek között. A szerző, Denis Babichenko, egy független tudós és író, aki Moszkvában él, történelem PhD fokozatát a Moszkvai Állami Egyetemen szerezte. Korábban írt a szovjet cenzúra történetéről.

Egy rövid bevezetőt követően a könyv négy egységre oszlik.

Az I. részben az 1. fejezet áttekinti az orosz és szovjet állami gazdasági statisztikákat 1913-tól 1941-ig. Ezen az alapon a 2. fejezet értékeli a szovjet gazdaság méretét és helyzetét a német inváziót megelőző időszakban Mindkét értékelés nagyon kedvezőtlen.

A II. rész a háborúból eredő szovjet gazdasági veszteségekkel foglalkozik. Míg ezek szinte teljes egészében olyan területeket érintettek, ahol harcok és ideiglenes német megszállás volt. A 3. fejezet megjegyzi, hogy a veszteségek nagy része a szovjet intézkedések nyomán történt. A visszavonulás során Sztálin parancsa az

volt, hogy evakuálják azt, amit meg lehet menteni, és semmisítsék meg a többit. Babichenko azt állítja, hogy kevesebbet evakuáltak, mint amennyit hivatalosan elismertek, de azt is, hogy a tőkeállomány nagyobb része élte túl a megszállást, mint amit mondtak. Ezt szem előtt tartva, a 4. fejezet a német háborús intézkedések és a megszállási politika felé fordul, amely a már említett 679 milliárd rubel alapja. Azzal érvel, hogy a hivatalos jelentések durván eltűzöttek. Ahelyett, hogy a helyszínről származó jelentéseken alapultak volna, előre meghatározott célnak megfelelően állították össze őket, hogy megfeleljen a háború utáni jóvátétel megállapításához, amelyet Sztálin 1943-ban saját kútforrásból, még jóval a háború vége előtt rögzített. (167. o.) Babichenko ezt úgy mutatja be, hogy az ellenséges megszállásból származó veszteségek darabszámai, amelyek az összesített veszteséglista alapköveit jelenthették volna, valószínűtlenül nagyok voltak: némelyikük elérte vagy meghaladta a megszállt területeken a háború előtt meglévő összes vagyontárgyat, és néha az országos szinten megtalálható készleteket (256–57. o.).

Denis Babichenko²

A III. rész a háborúból származó szovjet nyereséget vizsgálja. Az 5. fejezet a „szövetségesektől származó nyereséget” taglalja azzal a megállapítással, hogy szövetségesektől kapott háborús támogatás ötszörös szorzóval haladta meg szovjet haditermelés összegének „mindössze” 4%-os értékét, amelyre a háborút követően hivatkoztak. (268. o.) A 6. fejezet a háború után „az egykori ellenségektől” szerzett nyereséget tekinti át, amelynek legfontosabb eleme volt jóvátétel. 1944-től 1953-ig csak ez közel kétfélmilliárd rubelt tett ki folyó áron (329. o.), vagyis a német megszállásból származó anyagi veszteségek értékének háromszorosát.

A IV. rész elkészíti az egyenleget, egymás mellett felsorakoztatva a dologi és a pénzügyi, a folyó költségek és a tőkeelemek sorozatát azért, hogy a szovjet gazdaság elérje az akkori árfolyamon számított nettó három billió rubeles többletet, vagy a mai áron számított 1,3 billió dollárt. A végső levonja a következtetéseket.

A „*Debit and Credit of War*” projekt bátor dolog. Az orosz jog kriminalizálja az 1945/46 folyamán Nürnbergben működő nemzetközi háborús bűnök bírósága által megállapított tények tagadását, ahol a 679 milliárd rubeles számot beírták

² Édesapja, Leonyid Babicsenko levétáros volt, segítette a magyar és más külföldi kutatókat, tájékoztatta akár bizalmas iratokról is. Részt vett a moszkvai magyar emigráció dokumentumainak rendezésében.

a legnagyobb német háborús bűnösök vádiratába. (IMT 1947: 60). A projektre ugyanakkor szükség van. Oroszországban a szovjet háborús veszteségek mértéke továbbra is fájdalmas téma, amelyet erőteljesen negatív érzelmek keltenek. A 40 éves szovjet kódosítás – a háború polgári és katonai áldozataira vonatkozóan – ad okot arra, hogy tényként fogadjuk el a vagyoni veszteségek névértékére vonatkozó hivatalos állításokat. A számadatokat előállító politikai döntések és statisztikai módszerek nagyrészt ismeretlenek és feltáratlanok.

Az I. részben Babichenko felvázolja a szovjet hivatalos statisztikákhoz és levéltári dokumentumokhoz való hozzáállását. A dilemma minden kutatónak ezen a területen a következő: a közzétett statisztikák gyakran megtévesztőek, néha szándékosak is. Elmész a levéltárba, és amit találsz, az... többnyire ezt igazolja. Szóval, mit lehet tenni? Babichenko három tényezőre való támaszkodást pártol (39. o.). Először is, keresd meg a részleteket, amit sokkal kevésbé könnyű hamisítani, mint az átfogó összegzéseket és a kerek számokat. Másodszor, keresd meg a módszertan bizonyítékait; ha van elfogultság az alapul szolgáló módszerben, van rá esély, hogy ki lehet egyensúlyozni. Harmadszor, keresd meg az átfedéseket a dokumentációban, amely megerősítést nyújthat, vagy felfedheti a következtetlenségeket.

Ezek ésszerű szabályok. Hasonlítanak azokra a szokásokra, amelyeket a hidegháborús generáció minden nyugati tudósának meg kellett tanulnia ahhoz, hogy szovjet hivatalos kiadványokat használhasson. Ugyanez a megközelítés továbbra is hasznos a titkos archívumokban maradt sokkal terjedelmesebb hivatalos iratállomány megértéséhez.

Ebben a tekintetben Babichenko felfedezéseit szívesen látjuk. Ám nem minden sikerült jól. A hangvétel gyakran dühös, ráadásul tele van sok kitérővel. Az ellenségeskedés a szovjet korszak hazugságai fennmaradásának és a velük egyetértő naiv külföldiek ellen irányul. A nyugati olvasók számára készült fordításban a szenvedély láthatóan félrecsúszik. A hűvösebb megközelítés, amely nagyobb hangsúlyt fektet a megállapítások bemutatására és magyarázatára, meggyőzőbb lehetett volna.

Az I. rész érvelésének nagy része zavaró és lényegtelen. Az 1. fejezet korrektül megállapítja, hogy a szovjet levéltárakban található gazdasági információk gyenge minőségűek. Babichenko ezt a következőképpen magyarázza: Sztálin félt a kémek behatolásától, és a félretájékoztatásban volt érdekelt; talán hamis dokumentumokkal rakatta tele az archívumot, hogy félrevezesse az ellenfelet a szovjet gazdaság valódi állapotáról. Eddig ez csak feltételezés. Ugyanakkor Babichenko

azt állítja, hogy a hiteles dokumentumokat szándékosan kigyomlálták és megsemmisítették. Itt hoz bizonyítékokat, de a bizonyítékok kevesebbet jelentenek, mint gondolná. A szovjet bürokráciának szokása volt a felesleges iratok kiselejtezése. Az eljárás számtalan nyomot hagyott az archívumban (Harrison 2013). A folyamat során a fontos dokumentumokat néha megsemmisítették. De ez nem támasztja alá a hipotézist. Ha a dokumentumok több példányban készültek, általában egy példányt rendelték az archívumhoz. Ha egy másik példány megsemmisült, ez nem jelenti azt, hogy a levéltári példány is eltűnt. Ha a pusztítás célja az volt, hogy elpusztítsa az összes példányt, nehéz megmagyarázni, hogy miért volt aprólékosan rögzítve. Ha az archívumokból oly alaposan kiseprűzték a megbízható gazdasági nyilvántartásokat, nehéz megmagyarázni, hogy a tömeggyilkosságok és egyéb visszaélések részletes adatait miért őrizték meg ennyire gondosan.

Babichenko ismét helyesen jegyzi meg, hogy a szovjet hivatalos növekedési számokat jelentősen túlbecsülték. Ez nem új; ez volt az alapja annak a hosszú távú nyugati projektnek a szovjet gazdasági adatok ártértelezésére, amely Colin Clark-al kezdődött (1939). A 2. fejezetben Babichenko elutasítja szinte az összes ilyen erőfeszítést, inkább Grigorii Khanin „alternatív” növekedési becsléseire támaszkodik (1991). Ironikus módon, az 1950-80-as időszakra Khanin erőfeszítéseinek eredményei alig különböznek a nyugati tudósokétól. Az 1928-41-es időszakban, ami mindennél fontosabb ehhez a tanulmányhoz, Khanin nemzeti jövedelmi szektor komponensei a nyugati és a szovjet hivatalos kiadvány sorozatok keverékét követi, de a nemzeti jövedelem számítása, amelynek átlagolnia kellene, sokkal nagyobb arányban marad el attól, mint amennyit bármely súlyozási rendszer megmagyaráz (Harrison 1993). Az okok nem nyilvánvalóak. Erre támaszkodva Babichenko becslései a szovjet termelés szintjéről és növekedéséről a háborúk közötti időszakban jóval a Maddison Projekt (Bolt és van Zanden 2020) által elfogadottak mögött kullog, amelyeket a gazdasági történészek jelenleg általánosan használnak.

A 2. fejezetben bevezetett elemzés egyik eleme, különösen fontos az 5. és 7. fejezetben az amerikai dollár, mint értékmérő. Az elmúlt évtizedekben jelentős együttműködési erőfeszítéseket tettek az országok közötti reálértékek összehasonlításának javítására (például vásárlóerő-paritáson), amelyet a Világbank Nemzetközi Összehasonlító Projektje, a Penn World Tables és (történelmi adatokra vonatkozóan) a Maddison Projekt képviselnek. Babichenko könyvének érvrendszerét legtöbbször dollár alapú számításokra építi, de az adott erőfeszítések

révén elérhető előnyök nélkül. Azaz a különböző évek rubelértékét piaci árfolyamon váltja dollárra (1913-ban), vagy (a szovjet időszakban) vásárlóerő-paritáson, mielőtt 2019-es dollárárfolyamhoz igazítaná. A PPP-k, amelyek Khanin (1991) „alternatív” rubel / dollár árfolyamai a kiválasztott években, két problémát okoznak. Egy, hogy csak találgatások. Kettő, még ha nagyjából megfelelőek is lennének a forgalmazott áruk esetében, akkor helytelenek lennének a nem értékesíthető termékeket tartalmazó összegzések (például a nemzeti jövedelem) esetében. Az elfogultság valószínű iránya az, hogy eltúlozzák a külföldi értéket a szovjet erőforrásokhoz képest.

Az 5–7. fejezet másik fogása, amely a végösszeg felduzzasztására szolgál az a pénzeszközök és kiadások, valamint a dologi és pénzügyi elemek összemossa a háború mérlegében. Ideális esetben ezeket külön kell választani (pl. Harrison 1996: 156; Broadberry és Howlett 1998: 66–71). Például, míg Babichenko helyesen kizárja a védelmi költségeket és az elmaradt kibocsátást a terhelési oldalról, hitelként hozzáadja a Lend-lease szállítmányokat. De a legtöbb nyugati segílyt a háborús időszakban fogyasztották el. Még ha a Lend-lease adományok egy kisebb részét a háború utáni újjáépítésre is fordították, a nagyobbik részt ki kell belőle zárni.

A könyv megállapításait mérlegelve, a recenzens több tekintetben is megintgott. Erről a témáról többet kell tudnunk. Sokat tanultam a szerző vizsgálataiból, és ezért hálás vagyok. A végén azonban sok megállapítással kapcsolatban szkeptikus vagyok. Időnként nehéz elkerülni azt az érzést, hogy Babichenko a saját alcíme által meghatározott vezérlőfigurát üldözi: az egy billió dollárt. Túl sok a nagy kinyilatkoztatás és a rövidre vágás. A szerző kevésbé kritikus a lehetséges elfogultságokkal kapcsolatban, amelyek megerősítik tézisé. Mindazonáltal ez a könyv fontos kérdéseket, tesz fel és jelzi, hogy a tudománynak merrefelé kellene haladnia.

Irodalom:

Bolt, Jutta, and Jan Luiten van Zanden. 2020. “Maddison Style Estimates of the Evolution of the World Economy. A New 2020 Update.” University of Groningen, Groningen Growth and Development Centre, Maddison Project Working Paper no. 15.

Broadberry, Stephen, and W. Peter Howlett. 1998. “The United Kingdom: Victory at all Costs.” In *The Economics of World War II*, 43–80. Edited by Mark Harrison. Cambridge: Cambridge University Press.

Clark, Colin. 1939. *A Critique of Russian Statistics*. London: Macmillan

FSGS (Federal'naia sluzhba gosudarstvennoi statistiki). 2020. *Velikaia Otechestvennaia voina. Iubileinyi statisticheskii sbornik*. Moscow: Rosstat.

Harrison, Mark. 1993. "Soviet Economic Growth since 1928: The Alternative Statistics of G. I. Khanin." *Europe-Asia Studies* 45(1): 141-167.

Harrison, Mark. 1996. *Accounting for War: Soviet Production, Employment, and the Defence Burden, 1940-1945*. Cambridge: Cambridge University Press.

Harrison, Mark. 2013. "Accounting for Secrets." *Journal of Economic History* 73(4): 1017-1049.

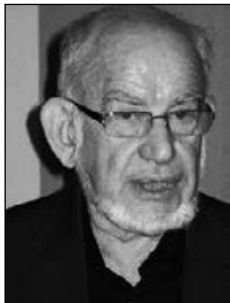
IMT (International Military Tribunal). 1947. *Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal, Nuremberg, 14 November 1945-1 October 1946. Vol. I, Official Text in the English Language. Official Documents*. International Military Tribunal: Nuremberg.

Khanin, Grigorii I. 1991. *Dinamika ekonomicheskogo razvitiya SSSR*. Novosibirsk: Nauka.

Mark Harrison is Emeritus Professor of Economics at the University of Warwick. He is currently writing about secrecy and the Soviet state. His most recent book is *The Soviet Economy and the Approach of War, 1937-1939* (with R. W. Davies, Oleg Khlevniuk, and Stephen G. Wheatcroft), published by Palgrave Macmillan in 2018.

Fordította: Pál István

HOZZÁSZÓLÁS

HAJDU TIBOR

Jegyzet Varga Jenő “titkos emlékiratához”

Elolvasva Varga Jenő rövid, de nagyon érdekes titkos emlékiratát¹, eszembe ötlött 1960-as találkozásom Varga Jenővel, egy érdekes megjegyzése miatt, amely talán megmagyaráz egyetmást.

1960-ban Moszkvában jártam kutatóúton. Miután a Magyarországi Tanácsköztársaság történetével kezdtem foglalkozni, felmerült bennem: jó lenne interjút csinálni a Tanácsköztársaság legjelentősebb, még élő népbiztosával, aki alig járt a felszabadulás óta Magyarországon; nem találkozhattam vele, s talán itt az utolsó alkalom. Személye nem csak 1919 miatt érdekelt; ránk, akkori fiatal marxistákra nagy hatással volt 1947-ben megjelent könyve: “A tőkés gazdaság a második világháború után”. Addig nagy kételyeink voltak, nem elavultak-e a kapitalizmus marxi kritikájának bizonyos tételei, de véleményt kialakítani nem mertünk. Varga abban a helyzetben, amikor még remény volt a világháborús szövetségesek együttműködésének bizonyos fokú folytatására, Varga időszerűnek látta a kapitalizmus új vonásainak, fejlődési feltételeinek óvatos felvázolását. Ezzel aktuális

¹Varga Jenő titkos emlékiratából bő részleteket közlünk az Évkönyv 2019. évi számában, 182-192. o. A visszaemlékezés nagy visszhangot keltett. A dokumentum teljes terjedelemmel hozzáférhető a <http://maoism.ru/6322> honlapon.

képet adott a korszerű kapitalizmusról, olyan marxista, de az új realitásokon alapuló kritikáját, amelyet el lehetett fogadni.

Miután az együttműködés reménye hamar helyet adott a hidegháború kezdeti fázisának, Varga könyvét Moszkvában, és hamarosan nálunk is kemény hivatalos bírálatban részesítették, ezt tudomásul véve legalább is kétely maradt bennünk; melyik álláspont a helyes. 1954-ben megjelent a megbírált könyv új kiadása, ez új reményeket ébresztett bennünk, de azokat az ismert események elsöpörték.

Kevés időm maradt Moszkvában, ezért elég udvariatlan módon az utcáról hívtam fel Vargát. Telefonkönyv akkor még nem volt a Szovjetunióban, de ezt egy sajátos intézmény pótolta: Forgalmas pontokon kis bódék álltak, bennük egy belügyi kislány ült, aki kellő igazolás és egy-két órai várakoztatás után megkérte és megadta - ha megadta a kért információt: lakcímet, telefonszámot.

Varga közvetlen hangon fogadta hívásomat, minden körülményesség nélkül adott egy közeli időpontot, és felkereshettem. Mintha kiléptem volna Moszkva jelenéből: egy jól, de luxus nélkül berendezett, századfordulós József körúti lakásban éreztem magam. Udvariasan, de udvariaskodás nélkül szólt hozzám, önkéntelenül is éreztettem velem, hogy előre is unja a beszélgetést, megkérdezve, hogy nem zavar-e, ha ő közben rakja a passziánszt. Csak a Tanácsköztársaságról kérdeztem, tartózkodtam az aktuális témáktól, mint ő is, csak egy gúnyos megjegyzése volt, mikor már elég sokat kérdeztem: (megmondtam persze, hogy a Párttörténeti Intézet munkatársa vagyok) "Mondja fiatalember, miért akar maga mindent tudni? Minél többet tud, annál nehezebb lesz hazudni." (Maga csak tudja, Varga elvtárs - gondoltam erre magamban).

Volt azonban mégis egy megjegyzése, ami nem a Tanácsköztársaságra vonatkozott, és ha úgy tetszik, ez mostani megjegyzésem lényege. Udvariatlanságomat mentegetve mondtam: ne haragudjon, hogy így rárontottam, dehát vele Pesten nem lehet találkozni, én meg ki tudja, mikor jutok el újra Moszkvába. Mire azt a meglepő választ adta: tudja én a háború után szívesen látogattam volna többször Budapestre, hogy segítsék az újjáépítésben, a gazdasági tervezésben, de nem lehe-

tett nem észrevennem, hogy Rákosi nem örülne gyakori látogatásaimnak, így hát nem forszíroztam, volt elég tennivalóm Moszkvában.

Később jobban megértettem, mire célzott: Rákosi tartott azoktól, akiknek Moszkvában befolyásuk volt, esetleg a fejére nőhettek, árhattak volna neki. Hiszen mikor a háború alatt Dimitrov először hívta össze Moszkvában a megmaradt magyar emigránsokat, Rákosi tartotta a politikai beszámolót, de Varga elnökölt. Joggal féltette hát önállóságát, már amennyire volt, nemcsak Vargától, de olyan hazatért emigránsoktól is, akikről nem tudhatta, csak sejthette milyen moszkvai kapcsolataik maradtak. Ezeket szívesen nevezte ki nagykövetnek, minél távolabbra: Münnichet Helsinkibe, Sík Endrét Washingtonba, a franciául nem is tudó Szántó Zoltánt Párizsba, stb.

Eszembe jutott ez akkor is, mikor egy pár évvel későbbi moszkvai kutatóutam alkalmával az ottani pártarchívum kutatótermében ülve odalépett hozzám az archívum egyik vezetője, aki korábban soká dolgozott a Kominternben, és azt kérdezte tőlem: mondja, mi van most maguknál Szántó Zoltánnal? (Szántót miután Nagy Imre mellé állt vele vitték Snagovba, kizárták a pártból, majd pár év múlva visszazárták). Röviden elmeséltem ezt, mire azt a magyarázatot kaptam: “Tudja, azért kérdezem, mert a háború vége előtt nem volt rögtön biztos, ki lesz a magyar párt vezére. Szó volt Gerőről is, Szántóról is, míg végül Rákosi mellett döntöttek.”

Hajdu Tibor emlékezése már jóval azt követően keletkezett, hogy Varga Jenő megszabadult attól a nyomástól, amely rá a sztálini időszak utolsó évtizedeiben nehezedett.

Amikor 1921-ben Lenin megbízta, hogy hozzon létre egy irodát Berlinben, még csak arról volt szó, hogy munkatársaival (a magyarok közül Sas Gyulával és valószínűleg az 1922-ben Horthy börtönéből szabadult Magyar Lajossal)² összegyűjtse a világ sajtójában és más forrásokban elérhető adatokat a nemzetközi viszonyok alakulásáról. Ezt meg is tette három kötetben 1922 és 1926 között. Ezt követően Vargát visszarendelték Moszkvába és megbízták a Világgazdasági Intézet vezetésével.

² Sas Gyula később Varga Jenő Nemzetközi Agrár Intézetében a Keleti Részleg vezetője volt. Ezt követően, letartóztatásáig, a Travda munkatársa és a Kommunista Internacionálé apparátusában is dolgozott. 1935-ben lerartóztatták.

Magyar Lajos 1926-tól Kínában töltött be diplomáciai megbízatást, amelynek során szemlélője, sőt aktív résztvevője lehetett a Sanghaj elleni japán támadásnak. Még abban az évben visszatért Moszkvába és lett Varga Jenő munkatársa. Az alább közölt tanulmány, amelynek utolsó fejezetét Magyar Lajos együtt jegyezte Varga Jenővel, egy vitához kapcsolódott, amely az ázsiai termelési módról folyt, elsősorban Moszkvában. Ami megfigyelhető: Varga Jenő a kötetben és már annak előszavában is igyekezett tompítani Magyar Lajos forradalmi optimizmusát, amely abból fakadt, hogy véleménye szerint az ázsiai termelési módból a kapitalista termelési mód átugrásával is mód van arra, hogy győzzön a forradalmi, szocialista mozgalom Kínában.

A 1920-30-as évek első felében lezajló vita 1937-ben végleges politikai fordulatot vett. 1938-ban megjelent az SZKP történetének „rövid tanfolyama”, amelyben Sztálin a termelési viszonyok öt típusát különböztette: meg: az ősközösségi, a rabszolgatartó, a feudális, a kapitalista és a szocialista társadalmi rendszerekét. Ezzel Sztálin az ázsiai termelési mód vitát lezárta, azok képviselőit a nép ellenségeként, „trockistának”, vagy kémeknek nyilvánították. A Kínai Kommunista Pártot pedig arra szólította fel, hogy működjön együtt a polgári Koumintanggal a japánok ellen.

A vita az ázsiai termelési módról az 1960-as években megújult. Résztvevői Magyarországon elsősorban Tőkei Ferenc (1930-2000), s később Wiener György voltak, akik igyekeztek áttekinteni és újra gondolni a marxi kezdeti koncepciót egészen a jelenig terjedő elképzelésekig.³

Magyar Lajos ezt már nem élhette meg, a sztálini terror áldozata lett: 1935-ben letartóztatták, majd 1937-ben agyonlőtték. Rehabilitálták és neve szerepel Moszkvában a sztálini terror áldozatainak dokumentációjában.

A két előszót, elsőnek Varga Jenő előszavát, utána Magyar Lajos írását teljes terjedelemben közöljük.

https://ru.wikipedia.org/wiki/Мадьяр,_Людвиг_Игнатьевич

³ WIENER GYÖRGY: Közösségi és állami tulajdon az „ázsiai” termelési módban. Ezredvég, 2000/10-11. Szám (Elektronikus Kiadás: Terebess Ázsia E-Tár, Wiener György: Közösségi és állami tulajdon Az „Ázsiai” termelési módban (Terebess.Hu)

VARGA JENŐ

Előszó

Magyar elvtárs könyve, amelyet az olvasó figyelmébe ajánlunk, komoly kutatómunka gyümölcse. E kötet elé rendkívüli akadályokat gördített az a teljesen objektív nehézség, hogy Kínában nincs valamennyire is hitelt érdemlő, mindenre kiterjedő statisztika. A gigantikus méretű ország egyes vidékei szinte független gazdasági és politikai egységet képeznek; e tény ideológiai tükröződése, hogy Kínában nem találunk az egész országra vonatkozó statisztikai adatokat, sőt még tisztán leíró jellegű anyagokat sem, amelyek az ország egészének nemzetgazdaságára vonatkoznának. Ez megkövetelte a szerzőtől, hogy adatokat gyűjtsön az egyes ágazatokról, olyan példákat hozzon fel, amelyek illusztrálni képesek Kína nemzetgazdaságának fejlődését, hogy ily módon következtetéseit gazdasági alapokról vonhassa le. Mivel szerzőnknek nem volt előfutára, maga volt kénytelen elvégezni az egész előkészítő munkát; ennek következtében a könyvet olyan statisztikai és leíró anyagok terhelik, amelyeket könnyen el lehetett volna hagyni, ha lehetősége nyílt volna hivatkozni kész, rendszerező és általánosító jellegű forrásmunkákra. Mindez, akarva-akaratlanul, ahhoz vezetett, hogy a könyv egészében a hatalmas tényanyag mellett az elméleti elemzés nem foglalja el az őt megillető helyet. Ugyanakkor viszont e könyvnek megvan az az előnyös oldala is, hogy *forrásmunkaként használható Kína egész nemzetgazdasága fejlődésének vizsgálatára*.

Ebben csupán a mezőgazdaság képez kivételt. A mezőgazdaságnak szentelt fejezetek lényegesen rövidebbek és szűkszavúbbak, mint ahogyan az logikusan következne ebből a fontos szerepből, amelyet a mezőgazdaság Kína egész gazdaságában betölt. Ezt a körülmény magyarázza, hogy a szerző korábban közzétett már egy kötetet, amely kizárólag Kína mezőgazdaságával foglalkozik, s el akarta

kerülni, hogy ismétlésekbe bocsátkozzék; aki részletesebben kíván megismerkedni ezzel a kérdéssel, az említett munkában a szükséges anyagokat megtalálja.⁴

Az „ázsiai termelési mód” problematikáját, amely Magyar elvtárs említett könyvének kapcsán hosszantartó vitát váltott ki, most ajánlott művében nem érinti.

Ezzel kapcsolatban csupán megjegyezni szeretnénk a következőket: magának Magyar elvtársnak a kínai mezőgazdaságról szóló könyvéből teljesen nyilvánvaló, az a társadalmi forma, amelyet Marx „ázsiai termelési mód”-ként határozott meg (vagyis, amelyben az állam minden föld tulajdonosa, s a földjáradék az egyetlen adó, amely az államot megilleti), ha létezett is valamikor Kína távoli múltjában, e termelési módból napjainkra csupán eszmei következmények maradtak, amelyek abban a jogi fikcióban tükröződnek, hogy az állam minden föld tulajdonosa. Ám ez az előfeltevés semmiféle tényleges következményt sem von maga után: a föld Kínában épp úgy magántulajdonban van, mint Európában. Az ázsiai termelési mód, ha megvolt is a maga helye Kína múltjában, ma már nem képezi társadalmi rendjének részét.

A mű, amelyet most az olvasónak ajánlunk, „Gyarmati sorozat”-unk általános gyakorlatától eltérően, nem ábrázolja a kínai nép imperializmus ellen vívott harcat. Ám a kínai forradalom világtörténelmi jelentősége olyan nagy, hogy e kérdésről számos munka foglalkozik, amelyekről célszerűnek láttuk rövid összefoglalót készíteni. Ezért a szerzővel egyetértésben a zárófejezetben megpróbálkoztunk az-za merész kísérlettel (e fontos kérdést ugyanis máig nem sikerült kellőképpen megvilágítani), hogy felvázoljuk a kínai forradalom perspektíváit.

Varga Jenő

⁴ Magyar Lajos egyik legfontosabb elemzése a magyar nyelven is megjelent „A kínai mezőgazdaság hagyományos szerkezete”, amely 1928-ban jelent meg Moszkvában, majd magyar nyelven Polonyi Péter fordításában, Kossuth Könyvkiadó, 1981, 387. p

MAGYAR LAJOS

Előszó

A „Kína gazdasága”, amelyet az olvasó figyelmébe ajánlunk több vonatkozásban is családást okozhat.

A Kommunista Akadémia gyarmati kérdéssel foglalkozó sorozata három célt tűzött maga elé: 1. elvégezni a gyarmati és félgymati országok külföldi tőke behatolása előtti társadalmi-gazdasági rendszerének elemzését; 2. elvégezni azon hatás és befolyás elemzését, amelyet a külföldi tőke, az imperializmus, valamint a gyarmati és félgymati országokban fejlődő kapitalizmus ezen országok társadalmi rendszerére gyakorolt; 3. vizsgálat alá vetni ezen országok nemzeti-felszabadító mozgalmát.

E munka nem ad választ minden felvetett kérdésre. Nem időztünk el részletebben Kína a külföldi tőke behatolása előtti társadalmi rendszerének problémáján, s csak annyiban érintettük, amennyire a múlt maradványai még uralkodnak ennek az országnak a gazdaságán napjainkban is, csak annyira, amennyire „a holtak kezükben tartják még az élőket”. Nem kíséreltük meg, hogy Kína nemzeti-felszabadító mozgalmának, az 1925-27 évi nagy kínai forradalom és forradalmi harc ezt követő szakaszai tanulságainak elemzését adjuk. E kérdéskörben hatalmas anyag gyűlt már össze, megtörtént az alapvető mérőkövek kijelölése, számos fontos tanulság levonása, de nem mondhatjuk még el, hogy kielégítő mértékben feldolgoztuk, meghatároztuk, végig gondoltuk a félgymati Kína e legnagyobb és legfontosabb forradalmi mozgalmának valamennyi tanulságát. Ezt a feladatot végérvényesen még nem végeztük el. Ám a kínai forradalom tanulságai már így is világítótoronyként, jelzőcsillagként szolgálnak India egyre közeledő és növekvő forradalma, Indonézia, az arab országok, Egyiptom, a négerrek lakta te-

ületek, Latin-Amerika és általában minden gyarmati és félgyarmati ország nagy osztálycsatái számára. Ma, amikor Kínában a forradalmi mozgalom új fellendülését éli, még fontosabb e tanulságok gondos tanulmányozása és felhasználása.

A szerző e munkájában azt tűzte fő feladatként maga elé, hogy napjaink Kínájának gazdaságát elemezze. Reméljük, hogy az olvasó tekintetbe veszi azokat a súlyos nehézségeket, amelyekkel e probléma során szembe kell néznie. Számos olyan kérdéscsoport akad – így a kézműipar sorsa, a kapitalizmus fejlődése, a belső piac és a kapitalizmus fejlődésének sajátosságai egy gyarmati országban az imperializmus időszakában –, amelyek jóformán teljesen feldolgozatlanok. Még csak most fogtunk hozzá annak a kérdésnek a tanulmányozásához, hogyan hat az imperializmus a gyarmati országok társadalmi-gazdasági rendjére. Kínában e kérdések tanulmányozását nehezíti és bonyolítja a megbízható statisztikai adatok teljes hiánya. Magunk e munka alapvető fogyatékoságának tekintjük, hogy az agrárkérdést csak igen leegyszerűsített módon, a legáltalánosabb vonásokkal felvázolva tárgyalja. Itt most csak „A kínai mezőgazdaság hagyományos szerkezete” című munkánk néhány lap-tételének futólagos ismertetésére szorítkozunk. Igen röviden és tömören szólunk a vasutak fejlődéséről és a pénzügyi- és valuta-rendszeréről. Az olvasó azonban számos értékes utalást talál a régi Kína társadalmi rendszerére vonatkozóan G. Szafarov elvtárs „Osztályok és osztályharc a régi Kína történetében” című munkájában (amelynek elméleti alapvetésével különben nem értünk egyet), Kantorovics elvtárs munkája („A külföldi tőke és a vasútügy Kínában”) és Stejn elvtárs munkája („Kína pénzügyi válságának vázlatos ismertetése”) pedig sok értékes tényanyagot tartalmaz Kína vasútügyével és pénzügyével kapcsolatban.

E munkában nem érintettük az ázsiai termelési mód problémáját és azokat a vitákat sem, amelyeket e kérdés általánosságban, illetve Kína konkrét esetében történt felvetése a marxisták között kiváltott. Ezzel a közeljövőben más helyütt kívánunk foglalkozni. Elismerjük viszont azt a hibánkat, hogy „A kínai mezőgazdaság hagyományos szerkezete” című munkánkban nem fordítottunk kellő figyelmet a feudalizáció folyamatára, amelyre a kínai történelem különböző időszakokban és Kína különböző területein sor került. Elméletileg nem foglaltuk meg ezt a kérdést, ami kétségtelenül hiba volt, jóllehet a konkrét tényanyag kifejtése során leíró formában foglalkoztunk e folyamatokkal. Mindazonáltal teljesen helyénvalónak tekintettük és tekintjük most is az ázsiai termelési móddal, a keleti társadalommal kapcsolatos kérdésfelvetésünket és teljesen megalapozott-

nak Marx a keleti társadalomról szóló tanításának Kína történeti múltjára alkalmazhatóságát. Az e körül fellángolt viták kétségtelenül hozzájárultak a kérdés tisztázásához. A közeljövőben szeretnénk visszatérni ehhez a problematikához, s ennek során saját nézeteink pozitív kifejtését leadni, s bírálattal illetni a különböző eklektikus vagy egyszerűen nem helytálló koncepciókat.

Így hát ez a munka, amelyet az olvasó a kezében tart, elsősorban Kína városi gazdaságának elemzésére történő kísérlet, amely a mezőgazdaság főbb kérdéseit csak röviden világítja meg. Mivel e kérdések tárgyalásával az olvasó más munkákban találkozhat, ezért nem tértünk ki részletesebben a munkásosztály helyzetének, a munkásmozgalom létrejöttének és fejlődésének tárgyalására.

Magyar Lajos fenti munkája, amelyhez az előszót Varga Jenő írta és utolsó fejezetének megírásában részt vett, eredetileg 1930-ban jelent meg Moszkvában. Magyarul 1991-ben jelent meg a Magyar Lajos Alapítvány névadója születésének 100. évfordulójára. Az Alapítványt Magyar Lajos felesége Péchy Blanka színművésznő hozta létre, férje emlékére. A magyar nyelvű kiadás megjelenését azonban már nem élhette meg, 1988-ban elhunyt. A könyvet, akárcsak Magyar Lajos korábbi könyvét Polonyi Péter fordította. Kis példányszámban jelent meg a Magyar Lajos Alapítvány kiadásában, illetve, akkor még létező nyomdájában. Terjedelme 248 oldal. Ma már csak antikváriumban fordul elő egy-egy példánya. A Magyar Lajos Alapítvány ma is működik, 1990 óta átvette az „Évkönyv. A nemzetközi munkásmozgalom történetéből” kiadását.

INTERNATIONAL SUPPLEMENT

RAMACHANDRA BYRAPPA¹

Lack of collective-bargaining in India-Part 2

Abstract:

The Fringe Mesopotamians² most probably created the caste system, a graduated slave system. They were slave traders in the Western Indian Ocean rim for thousands of years. During the British rule, they helped create and operate the 'indentured labour' system of debt-induced slavery. As India's response to globalisation, they conjured outsourcing, another moderate form of bonded (contractual) slavery and alienation. None of these ventures required the setting up of trade unions. Today, paradoxically, the West initiated global containment of China might push India to embrace Trade Unionism which until now remained an aristocratic activity for the politically disgruntled Bengalis. The Formal and Organized sector (unionized)

¹ Contemporary World History, History Institute, ELTE- Faculty of Humanities

² Ramachandra Byrappa: Predatory Nations at the heart of the Indian Federation, ÖT KONTINENS (Five Continents) review, 1/2016 – ÖT KONTINENS 1:51-71., p. 66. URL: <https://bit.ly/2MvtE2h> (Accessed: 02-02-2020)

in India, the subject of this study, is only around 8%.³ Up to now trade unionism occurred in highly protected sectors, where they were not really needed. The new legislation voted in autumn 2020 has the possibility to change this, making India the biggest pool of unionised labour force. It is very promising for workers at the lower end. But does this mean the end of slavery as an age old Fringe Mesopotamian preoccupation? Probably not. Since their origins Trade Unions were never meant to serve the interest of the workers in India.

Keywords: India, formal sector, trade unions, predator nations, Fringe Mesopotamians

Methodology:

The main approach to the second part of the study would be to show the main structure of how industrial relations are conducted in India. To see if there is in-built resilience to these structures, if not, point to their weaknesses. For this purpose, legislation, directives and common practice will be examined, along with related theoretical concepts.

Introduction:

I finished the 1st part of this two-part study with the following words: “Modern India seems to have deprived itself of an opportunity to evolve when it recreated an elite formal sector and the pit of informal India, where traditional discrimination can blossom with a renewed vitality, no government scrutiny, no laws and a place where “Make India” rhythms with hell on earth for those on the lower end. Welcome to India’s Informal Sector.”⁴ It was not my words that were harsh but the reality on the ground. Since last year there seems to be a mini revolution in India as far as industrial relations are concerned, the Indian government has wiped

³ S. V. Ramana Murthy Salapaka: Measuring Informal Economy in India (conference paper), 7th IMF Statistical Forum: Measuring the Informal Economy, The International Monetary Fund, November 14-15, 2019. URL: <https://bit.ly/38V5HIV> (Accessed: 29-12-2020)

⁴ Ramachandra Byrappa: Lack of collective bargaining in India – Part I, in Gábor Székely: Year Book 2020 International Labour Movement, XLVI. évfolyam, Magyar Lajos Alapítvány, Budapest, 2020, P. 297.

the slate clean and introduced new legislation to rationalise labour relations. The move should come as no surprise since preparations for it started two decades ago. But at the same time, the timing of it is interesting and could reveal in what direction industrial relations will move.

China has arrived at a critical juncture in its development. It is moving up the scale, similar to Japan in the 1980s. There is also a genuine search by China to give its citizens a better quality of life, clean air and so forth. And it is also true that similar to Japan it is facing a demographic decline. It tried to evacuate its low grade and polluting industries to Africa but success is muted, so increasingly it is incline to take low grade production to India and at the same time expand its market capacity there. Combined with this, we can witness on the horizon, a “China containment” policy, which will mean production will be switched to India to attain global balance in favour of the West. To enhance this process India’s attractiveness has to be improved. Rather than improve infrastructures the Indian government has turned to reforming industrial relations. For example, from 2021 Indian workers will be expected work 12 hours per day rather than the customary 10.5 hours, but regulation limits the weekly burden to 48 hours.⁵ What is interesting is that in China the same limit is 44 hours per week.⁶ India will be setting a new record, given the distances travelled, to get to work and time lost in transportation. But at the same time this new legislation can revolutionise the labour conditions in India on three accounts. Firstly, by extending the legislation to the entire labour market, the 92% informal sector would theoretically be phased out, a much needed relief. Secondly, these laws will permit better legal framework for unionization, increasing worker negotiating power. Thirdly, the combined effect would be to push wages up, further empowering the lower echelons. But it is true that although India has one of best legal frameworks, application of laws is one of the poorest.

For good or worse, what is being replaced is the colonial heritage of convenience and consensus. Jawaharlal Nehru did not change much, indeed he entrenched it further giving rise to an in-built complacency of treating everything as be-

⁵ ENS Economic Bureau: Cap on weekly working time retained, spread-over time hiked to 12 hours in draft rules, The Indian Express online, November 21, 2020. URL: <https://bit.ly/38X3DA7> (Accessed: 01-01-21)

⁶ Wang Xueqiao and Tom Hancock: Overdoing it: the cost of China’s long-hours culture, Financials Times online, 17 Jan. 2019. URL: <https://on.ft.com/385hQM0> (Accessed: 01-01-21)

ing alright, while nothing outside the central bureaucratic aristocracy was right. Nehru was interested only in keeping order in the central services, trade unionism beyond this perimeter did not matter for him. Indira Gandhi had too many things that had to be reformed, to give the poor hope. She tried to rationalize the union activity but opposition was high. So globalization was the first instance when the established complacency in labour relations was put to test. As one expert put it: "India witnessed the incipient stage of globalisation by the 1980s, which was intensified by the 1990s with the adoption of the structural adjustment programme. Paradoxically, globalisation of the Indian economy led to the parochialisation of labour activism leading to the gradual demise of any all-India prospects of mobilisation of industrial labour."⁷ The Modi government tried alteration but only with limited success: "The share of formal employment has seen a rise of nearly 5 percentage points over the last six years, indicating an increasing formalisation of the Indian economy, the 2020 Economic Survey said."⁸ But the pace was considered insufficient, it was deemed necessary to pull down the old structure to build a fairer and a more resilient system of industrial relations. The laws repealed by the Modi government served only around 8% of the total workforce of India. According to the 1961 census, out of a population of 438 million, the work force was 188 million and of these 15 million (7.9%) were industrial work force (organized).⁹ So nothing has changed over the last 60 years. Pravin Sinha states: "It is discouraging, however, to note that despite the structural development of the trade union movement in India, there have been negligible increases in the size of membership."¹⁰ Rather than expand unionism, in the interest of larger number of workers, a small group of unions transformed the framework into an exclusive club.¹¹ This position was possible because the public sector was the backbone of the organized sector. But under the pressures

⁷ T K Oommen: Indian Labour Movement: Colonial Era to the Global Age, *Economic and Political Weekly*, Vol. 44, No. 52 (DECEMBER 26, 2009-JANUARY 1, 2010), pp. 81-89, *Economic and Political Weekly*, p. 88. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/25663943> (Accessed: 28-10-2019)

⁸ India Today: Formal employment rises from 17.9% to 22.8% in 6 years: *Economic Survey*, India Today magazine online, January 31, 2020. URL: <https://bit.ly/3pNi5Sl> (Accessed: 29-12-2020)

⁹ Harold Crouch: *Trade unions and politics in India*, Manaktalas, Bombay, 1966, p. 15.

¹⁰ Pravin Sinha: *Representing Labour in India*, *Development in Practice*, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p. 132. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118> (Accessed: 13-10-2019)

¹¹ Gautam Mody: A recipe to tear down trade unions, *The Hindu* online, November 16, 2020. URL: <https://bit.ly/2MsiUl7> (Accessed: 29-12-2020)

of modernization and globalization, the public sector, and its weight in the Indian economy, is reduced and waning.¹² Unlike other countries, in India even trade unionism was transformed into an aristocratic pastime for ideologues, without the slightest consideration for 92% of the worker population. In this study the structure of this elitist model of trade unionism will be analysed. An attempt will be made to show structural weaknesses in the resilience of the earlier model.

Understanding the place of Trade Unionism in the Indian context

Like everything else, Trade Unionism, transplanted to the Indian context, means something else. It simply does not have the same function and place in the political or socio-economic system. Harold J. Laski, in his exhaustive study on the place of trade unions in modern society, said that they play a crucial function in peace and prosperity because society has become a productive system.¹³ Society is organized for a greater good, making trade unions a crucial part of the whole structure. But India has failed to become a peaceful and productive society, the economy of misery and violence dominates all spheres of the country. The economic factor is the key to progress. It is easy for feudalistic governments to dictate the prosperity of the few but when it comes to the well-being of the many, the whole society has to lurch forward into organizing itself productively, every segment has to be involved in the effort, in both wealth creation and distribution. In India, an average citizen's income and organizational place in society is predetermined by the 'Fringe Mesopotamian' caste system. Personal ability and productive capacity are marginalized or totally ignored. Democracy is supposed to act as a catalyst for a better organization, to a more consensual productive system. It is true that a fast developing economy creates tensions in labour relations, and if these are not handled properly the whole edifice can come down.¹⁴ Industry, in a larger sense, has its vital sectors where Unions are important for a smooth function, without which economic growth will be hindered.¹⁵

The idea is to take Indian democracy the full mile and not limit to the

¹² Prashant K. Nanda: 100 years on, India's trade unions face a tough road ahead, LiveMint online, 01 Nov 2020. URL: <https://bit.ly/38RZb5T> (Accessed: 31-12-2020)

¹³ Harold J. Laski: *Trade Unions In The New Society*, George Allen & Unwin Ltd., London, 1949, p. 3-4.

¹⁴ Harold Crouch, op. cit., p. 3.

¹⁵ Ibid., p. 7.

political sphere. Like political parties, trade unions are intermediary bodies in the economic sphere of a democracy.¹⁶ Democracy is not about individualism or political divisions, it is a forum where the individual opinion converges with like-minded to create collective action.¹⁷ But when all other notions of unity fail, then there is the unity of the shop floor that is supposed to dominate, as a last lynch-pin that can hold things together. The problem is that neither Indian democracy nor the Indian unionism seems to produce consensus and unity. It is evident that it is not the democratic framework nor trade union interests that dictate, rather it is the caste system that imposes it will. In a survey conducted in 1958 (Maharashtra), "... biological data was collected on 45 leaders. Of these 29 were Brahmins, 3 Baniyas, 3 Marathas, 3 Chandrasena, 2 Christians, 1 Muslim etc."¹⁸ In the same area 75% of Congress leaders came from the Brahmin caste.¹⁹ The caste hierarchy does not allow for change and improvement. Harold Crouch says: "The 'iron law of oligarchy' is quite unbreakable in Indian unions. ... Elections are rarely contested."²⁰ And he continues: "The working class had been conditioned to obey their superiors."²¹ And concludes: "Thus the typical trade union leader is well-educated, comes from a relatively high-status family, and belongs to a political party. In all of this he is very different from the workers he leads."²² In India, Trade Unionism up to now was about upholding aristocratic/feudal/caste privileges and not fighting for worker rights.

The British Colonial Heritage, the Indian State tradition and Trade Unionism

The Indian state's attitudes towards trade unions and industrial relations were conditioned by three factors. First is the colonial heritage and the power struggle within the Indian collaborators that were associated with the colonial enterprise. Secondly, Nehru and his method of governance, where emphasis was placed upon paternalistic consensus achieved through financial inducements to

¹⁶ Harold J. Laski, *op. cit.*, p. 149.

¹⁷ *Ibid.*, p. 150-151.

¹⁸ Harold Crouch, *op.cit.*, p. 30.

¹⁹ *Ibid.*, p. 31.

²⁰ *Ibid.*, p. 10-11.

²¹ *Ibid.*, p. 29.

²² *Ibid.*, p. 32.

union leaders.²³ Thirdly, the ideological factor that the state tried to encourage and implement with Gandhian principles of autonomous existence and self-sufficiency. And of course, these three were accompanied by hesitations of a newly created country, in the process of building and re-building itself.

In the declining days of British Empire in India, it was deemed that encouraging unionisation and formalising labour relations would be *sine qua non* to progressive introduction of communism through the back door; and giving a free highway to infiltration by Soviet sponsored elements. But at the same time doing nothing would lead to the loss of control, so it was deemed better to formalize industrial relations: "Militant nationalism had pitted organized labour against the power of the British Indian government, while the latter was disposed to regard labour disputes as threats to the order and security of the State."²⁴ The British tried to use Gandhi to dampen industrial strife and protestation. He tried to remove "strike action" as an instrument of protestation and replace it with an ongoing process of cooperation.²⁵ What Gandhi wanted was to see non-violence and collective responsibility of all sides in building the nation.²⁶ This in itself was not a bad idea but what the workers needed was urgent solutions. The British colonial authorities could no longer treat these protests as insurgency or sedition.

In 1926, the Trade Union Act (TUA) was adopted by British India.²⁷ Basically this act introduced official recognition of Trade Unions as representative bodies of workers, distinct from political protest groups: "The law provided a mechanism for the registration of trade unions, from which they derived their rights, and a framework governing their functioning. The TUA also bound workers' actions within a legal framework by providing for deregistration if a trade union "contravened any provisions of the Act".²⁸ As long as the trade unions stayed away from the Congress system and their demands were legitimate, British India

²³ Ibid., p. 52.

²⁴ Subbiah Kannappan: The Gandhian Model of Unionism in a Developing Economy: The TLA in India, *ILR Review*, Vol. 16, No. 1 (Oct., 1962), pp. 86-110, Published by: Sage Publications, Inc., p. 89.

²⁵ stable URL: <https://www.jstor.org/stable/2521239> (Accessed: 13-09-2019)

²⁶ Ibid., p. 91.

²⁷ Ibid., p. 86.

²⁸ THE TRADE UNIONS ACT, 1926 / ACT NO. 16 OF 1926*[25th March, 1926.] Available at: <https://labour.delhi.gov.in/content/trade-unions-act-1926> (Accessed: 02-01-2021)

²⁹ Gautam Mody: A recipe to tear down trade unions, The Hindu online, NOVEMBER 16, 2020. URL: <https://bit.ly/3aWYvUe> (Accessed: 02-01-2021)

tried to provide the legal background and enforcement of regulation dictated by the Act.²⁹ It also makes the principle of democracy fundamental to trade union action (Article 25).³⁰ The 1926 Act was sound and could form a good base for trade unions to evolve and expand into a strong and healthy system of defence of worker rights. But it was subverted, as one study of trade union activity in Gujarat showed: “Evidently, the power was concentrated in the hands of those outside leaders.”³¹ Slowly but surely, by the time of Independence, most of the trade unions had become instruments of political parties: “In India the unions are dependent because they are weak. They are unable to attain their ends by purely trade union methods. Therefore they require political assistance and the political parties are only too ready to provide that assistance.”³² Welfare of workers was no longer the central issue.

The 1926 Act and its integrity were further sapped and diluted by new legislation: the Industrial Disputes Act (1947) and the Industrial Employment (Standing Orders) Act (1946), formed the Industrial Relations Code (IRC). It is important to mention that Nehru was in command since 1946, when this legislation was enacted. According to one commentator these measures had “...a very sinister outcome for workers’ right to association. The code enormously widens the grounds under which a trade union may be deregistered. Under the TUA, deregistration was limited to the internal functioning of a union — in case a union violated the financial rules set down under the law or its own constitution. The Standing Orders Act and the Industrial Disputes Act were concerned with conditions of employment and settlement of disputes respectively. They had nothing to do with the internal functioning, and, therefore, with the existence of a trade union.”³³ What these Acts did do was to establish the Nehru consensus, of stifling legitimate demands for reform and also in keeping a cap on expansion of unionism.

²⁹ Ibid.

³⁰ THE TRADE UNIONS ACT, 1926 / ACT NO. 16 OF 1926*1/[25th March, 1926.] Available at: <https://labour.delhi.gov.in/content/trade-unions-act-1926> (Accessed: 02-01-2021)

³¹ Pravin J. Patel: Full-time Trade Union Leaders & the Societal Context: The Bosses & Deputies, *Indian Journal of Industrial Relations*, October 2016, Vol. 52, No. 2 (October 2016), pp. 175-191, Published by: Shri Ram Centre for Industrial Relations and Human Resources, p. 180. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/44840807> (Accessed: 2-01-2021)

³² Harold Crouch, *op. cit.*, p. 9.

³³ Gautam Mody, *op. cit.*

There were other reforms that had similar fate under Nehru. British India also initiated another practice which put consultation into the heart of industrial relations. During WWII the colonial administration came up with the idea of a tripartite conference between labour, capital and the government – *the Indian Labour Conference (ILC)*. The first conference was held in 1942³⁴ as *Tripartite National Labour Conference*. The idea was to encourage peaceful consultations in order to avoid industrial strife in the middle of a war effort. The government of Independent India retained this practice of an annual gathering to iron out differences, make amendments and plan for the future. The mood at the beginning, with the drop-back of a Cold War and expanding Maoism, was proactive. There was a lot of initiative to introduce a regime of industrial relations on similar lines as the one adapted by Western Europe, the social democratic model. During the annual conference in Bombay in 1954 even the issue of child labour was on the agenda.³⁵ Over the years this body became an integral part of the Ministry of Labour, as an advisory body. It consists of three committees: Government, Employers Group and Workers Group. The impact of this body was mitigated by the fact that state governments do not want the centre to decide on this.³⁶ On top of that, not all the trade unions were represented in the conference. Amateurism and “talk-shop” seems to be the characteristic of the ILC. After a lapse of 13 years when the conference was revived in 1985, one notable journalist made this comment: “The deplorably poor enforcement of protective labour legislation, which is perhaps the most important cause of hardships of and unrest among workers, was naturally glossed over in the official documentation.”³⁷ Like many official forums and bodies in India, the ILC seems to miss a great opportunity to give direction to the reform of industrial relations in India.

In the 1970s the tripartite system of negotiation was in essence totally abandoned, in favour of open confrontation, unfortunately this resulted in a

³⁴ Ministry of Labour and Employment: List of Indian Labour conferences, Government of India. URL: <https://bit.ly/2X0TKfs> (accessed: 2019-10-20)

³⁵ The Economic Weekly, Indian Labour Conference, May 21, 1955, p. 611

³⁶ Economic and Political Weekly: Talking about Labour, Economic and Political Weekly, Vol. 6, No. 36 (Sep. 4, 1971), pp. 1902-1903, Economic and Political Weekly, p. 1902. URL: <https://bit.ly/3ob2Zpb> (Accessed: 20-10-2019)

³⁷ Bagaram Tulpule: A Fruitless Revival, *Economic and Political Weekly*, Vol. 20, No. 51/52 (Dec. 21-28, 1985), pp. 2238-2239, Economic and Political Weekly, p. 2238

³⁸table URL: <https://bit.ly/2KUx3Hk> (Accessed: 20-10-2019)

perverse tendency of blaming the workers for the structural weakness of the Indian economy. In part Indira Gandhi was right, her father's main concern was the well-being of the urban working class of India. This class was protected, while the rural poor were starving, and trade unionists had openly sided with the Bengalis during the political crisis of 1974-1977. She saw them as a class of privileged brats.³⁸ Talking of Mrs. Gandhi's attitude towards industrial relations one journalist wrote: "The basic assumption in the present government's perception of industrial relations is that labour discipline is the key element in bringing about an improvement in the economy."³⁹ And he continued: "It would appear that the government has convinced itself that there is nothing for it to do but use the big stick against organised workers."⁴⁰ Governments since, coming under increasing pressure to create jobs and wealth, have abandoned the tripartite system by increasingly siding with the business world. Only time will tell if the 2020 legislation will navigate the Indian state back to the role of a responsible arbiter.

It is too early to say what impact the 2020 legislation⁴¹ will have but the main principles seem to give more flexibility to the employers and give a legal status to the hundreds of millions of workers in the informal sector. It could have done better but it is a not a bad starting point. Since everyone earning above 18000 rupees will be considered a worker and will have all the rights of a worker and a written contract (average monthly wage is Rs 32800). Fixed term workers will get the same rights as those having a permanent contract. Furthermore, an establishment with more than 300 workers should have job description regime: "...hours of work, holidays, pay days etc, shifts, attendance, conditions for leave, termination of employment, or suspension, besides the means available for redress of grievances."⁴² Any union or grouping that represents 51% of the

³⁸ B. M. (pseudonym): Groping for an Industrial Relations Policy, *Economic and Political Weekly*, Vol. 10, No. 15 (Apr. 12, 1975), p. 611, *Economic and Political Weekly*. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4537022> (Accessed: 20-10-2019)

³⁹ B. M. (pseudonym): Big Stick for Labour, *Economic and Political Weekly*, Vol. 15, No. 28 (Jul. 12, 1980), pp. 1165-1167, *Economic and Political Weekly*, p. 1165

³⁹table URL: <https://www.jstor.org/stable/4368842> (Accessed: 20-10-2019)

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ K. Venkataramanan: What does the new Industrial Relations Code say, and how does it affect the right to strike?, *The Hindu online*, SEPTEMBER 27, 2020. URL: <https://bit.ly/2KY28tJ> (Accessed: 02-01-2021)

⁴² Ibid.

workers will be considered as a legal representative (before this requirement was 75%). And where no union qualifies, a negotiating council will be established, with unions representing 20% or more workers taking a seat at the table. Any company wishing to lay off workers has to notify the state authorities 90 days prior to date of closure. As far as strike action is concerned a 60 day notice has to be given, so that enough time is provided for negotiations to take place. The depth and scope of this legislation can be complemented as reform takes hold. As far as Trade Unions are concerned this new legal framework looks more resilient and promising for an unprecedented expansion of trade unionism in India.

Grassroot initiatives: NGOs and Trade Unions

As explained earlier Trade Unions in India represented a protected and privileged minority (7-8% of the working population). There was no real incentive to break the mould. The job of protecting workers in the informal sector (92%) was left to others: "Trade unions in India work mainly with workers in formal employment, particularly in the public sector. However, most people in India work in the informal economy, and their needs are attended mainly by voluntary agencies or NGOs."⁴³ The same priorities dictated the non-cooperation between trade unions and NGOs. The trade unions were taking care of the privileged while, in most cases, the NGOs were taking care of the deprived, the neglected and the abused. It was two different worlds, especially given the fact that the prime facie existence of NGOs is apolitical, while the trade unions are political instruments. And as Sinha argues: "Cooperation between them is non-existent, mainly because of distrust and fear of losing control of their respective constituencies."⁴⁴ Another reason could be that Brahmins in the NGO sector generally seem to be involved in exclusive interest groups. While the majority of the NGOs are run by other castes, a non-negligible number by Christians.⁴⁵ It is also true that hesitation to cooperate could come from the fact that one really does not know who is behind

⁴³ Pravin Sinha: Representing Labour in India, *Development in Practice*, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p.127. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118> (Accessed: 13-10-2019)

⁴⁴ Pravin Sinha: Representing Labour in India, *Development in Practice*, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p. 132. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118> (Accessed: 13-10-2019)

⁴⁵ John Harris: Middle Class Activism and Poor People's Politics: An exploration of civil society

an ONG initiative and for what motives. The informal sector is an Eldorado and a Far West to a plenitude of initiatives. There are a lot of Christian missionary initiatives. Initiatives financed by international organizations. And there are an increasing number of private and individual initiatives. Many are worthy causes but at the same time there are many that simply want to create a constituency for their personal enrichment, rather than the members of their association.⁴⁶ Compared to this the trade union allegiances are clear cut and traceable. However, there are some success stories like the Self-Employed Women's Association (SEWA), where an NGO initiative helped create a trade union.⁴⁷ Starting from 1972 SEWA has become a major trade union, growing even internationally.⁴⁸ This prospering example could induce others to replicate the same pattern.

A Brief Overview of Trade Unions in India⁴⁹

Unfortunately, official figures on the exact situation of trade unions in India are not available yearly, at least I could not find them after a long search. What I could find dates back to 2010 but it is sufficient to give us a general idea. The total number of registered trade unions in India, in the year 2010 was 18602. Among these those unions sending annual reports to the Ministry of Labour amounted to 2937, 15.8% of the total. What is more important is that out of 56 employer unions, only one sent annual reports to the ministry. The average number of members per union was 1735 only. For the employers the average number of members was only 15. Out of the 18602, 18546 unions belonged to workers and only 56 belonged to employers. Geographically, the largest state which hosted most trade unions (12030) was the state of Kerala in South India. Out of 18546 labour unions, 92.16% were State unions and remaining 7.84% were Central Unions

in Chennai, Development Studies Institute - LSE, Working Paper (No.05-72), London, 2005, p. 13. URL: <https://www.files.ethz.ch/isn/137958/WP72.pdf> (Accessed: 03-01-2021)

⁴⁶ Pushpa Sundar: Why India's Non-Profit Sector Needs Comprehensive Legal Reform, *The Wire* online, 10-05-2017. URL: <https://thewire.in/politics/ngo-fcra-legal-reform> (Accessed: 02-01-2021)

⁴⁷ Pravin Sinha: Representing Labour in India, *Development in Practice*, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, Ltd. on behalf of Oxfam GB, p. 132. Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/4030118> (Accessed: 13-10-2019)

⁴⁸ SEWA: Home page, Self Employed Women's Association. URL: <http://www.sewa.org/index.asp> (Accessed: 03-01-2021)

⁴⁹ All the statistics given are provided at the following: Labour Bureau: Trade Unions in India, Ministry Of Labour & Employment Government Of India, Chandigarh-Shimla, 2010, p.1-2.

(All-India). Manufacturing accounted for 34%, followed by transportation and storage at 16.6%. In 2010 there were 29 trade union federations. And out of these only 2 federations returned annual reports to the Ministry of Labour. In a study conducted in 2002 the Labour Bureau of India gives us an estimation of the size of unionisation in the Public Sector: “It may be seen from the statement that public Sector accounted for 33.3 percent of unions and 32.9 percent of the membership in total workers unions submitting returns. Out of 2576 unions submitting returns in the Public sector 717 (27.8 percent) unions were in the Central Sphere. Membership of Trade Unions in the State Sphere and Central Sphere was 1 340 340 persons and 934 359 persons respectively.”⁵⁰ The Centre for Indian Trade Unions, a coordination body for the major trade unions, has a Committee of Public Sector Trade Unions. And this committee says that there are around 2 million public sector workers.⁵¹ In India 12 major trade unions are recognized as central trade union organizations and operate in many states⁵²:

Bharatiya Mazdoor Sangh (BMS);
 Indian National Trade Union Congress (INTUC);
 All India Trade Union Congress (AITUC);
 Hind Mazdoor Sabha (HMS);
 Centre of India Trade Unions (CITU);
 All India United Trade Union Centre (AIUTUC);
 Trade Union Co-ordination Centre (TUCC);
 Self Employed Women’s Association (SEWA);
 All India Central Council of Trade Unions (AICCTU);
 Labour Progressive Federation (LPF);
 United Trade Union Congress (UTUC);
 National Front of Indian Trade Unions – Dhanbad (NFITU-DHN).

Of the 12 main trade unions HMS, INTUC and SEWA are members of the International Trade Union Confederation (ITUC). AITUC is a member of the

⁵⁰ Labour Bureau of India: Trade Unions in India 2002. URL: <https://bit.ly/354FxSX> (Accessed: 28-10-2019)

⁵¹ Centre of Indian Trade Unions: Committee of Public Sector Trade Unions – description of the committee’s achievements. URL: <https://bit.ly/3ngFxG1> (Accessed: 28-10-2019)

⁵² ILO: Workers’ and Employers’ Organizations in South Asia, International Labour Organization, Official website. URL: <https://bit.ly/388Wlu5> (Accessed: 31-12-2020)

World Federation of Trade Unions (WFTU).⁵³ AITUC got this position because it was the first trade union to be set-up in India in 1920, with the amalgamation of 64 trade unions.⁵⁴

Conclusion

According to Pravin Sinha: “The union movement in India could be described as having a narrow membership base divided along political lines and characterised by an ageing leadership, centralised decision making, ad hoc management, an unprofessional approach, obsolete strategies, confrontational attitudes, and no second-tier leadership. In part as a consequence of all this, the movement is experiencing declining membership and a loss of power, and is no longer able to influence government policies as it once did. Unions are increasingly ignored by the government, marginalised by employers, distrusted by their members, and disliked by the community at large.”⁵⁵ Another commentator confirms the same feeling: “It is ‘politics’ that gave birth to the Indian trade union movement and ‘politics’ again that largely accelerated or retarded its growth different points of time.”⁵⁶ Haunting this factor there is also an ethnic factor: “Almost in direct opposition to the Bombay- Ahmedabad group stands the Bengal faction, which is committed to aggressive trade unionism and independence from government action.”⁵⁷ This to large extent explains why trade unionism became impotent in the India soil. By 1946 what was clear was that the Bengali dominated AITUC was seeking a radical socialist path, in line with the Bengali intellectuals and political elite. Spotting the danger and the implications it could have on a fragile new nation, Sardar Patel, second in command to Jawaharlal Nehru, initiates

⁵³ ILO: Workers’ and Employers’ Organizations in South Asia, International Labour Organization, Official website. URL: <https://bit.ly/2MhsUgP> (Accessed: 31-12-2020)

⁵⁴ Sharath S. Srivatsa: Even as AITUC turns 100, challenges seem endless, The Hindu online, OCTOBER 30, 2020. URL: <https://bit.ly/354CzxY> (Accessed: 31-12-2020)

⁵⁵ Pravin Sinha: Representing Labour in India, Development in Practice, Vol. 14, No. 1/2 (Feb., 2004), pp. 127-135, Taylor & Francis, p. 132. URL: <https://bit.ly/2X45Wfj> (Accessed: 13-10-2019)

⁵⁶ Sanat Bose: Parties and Politics in Indian Trade Union Movement: Early Phase (1917-1924), Social Scientist, Vol. 7, No. 12 (Jul., 1979), pp. 3-12, Social Scientist, p. 3. URL: <https://www.jstor.org/stable/3516739> (Accessed: 29-10-2019)

⁵⁷ Oscar Ornati: Indian Trade Unions Since Independence, Far Eastern Survey, Vol. 23, No. 8 (Aug., 1954), pp. 113-122, Institute of Pacific Relations, p. 116. URL: <https://bit.ly/3rHGZEJ> (Accessed: 28-10-2019)

the creation of an alternative to the AITUC.⁵⁸ Thus was created the INTUC, as an extension to the Congress Party / System. The whole process and the first tranche of membership came from the Gujarati interests. In the words of Ornati: “Ideologically as well as administratively the blood- stream of the INTUC flows from Ahmedabad (Gujarat).”⁵⁹ At the end of the day, when it comes to the politics of Industrial Relations in India, it is a trench warfare between the Bengalis and the Gujaratis, the two main predator nations⁶⁰ of the Subcontinent, others are just by-standers.

European New Deal

Yanis Varoufakis (59) at the Leftish Island Festival 2020 in Hungary (Insel Horány)

(Economist, former Greek minister of finance, president of DIEM 25 party)

Hello comrades from Greece, it is great to be here, even through the looking glass of the computer. Solidarity and power to all of you!

Our analysis of capitalism and crisis, has not became weaker, during the last one hundred years. We should have learned the lesson of 1929. When financial capital collapsed like it happened in 2008, - this does not necessarily mean the rise of the left, and the rise of socialism. Instead, capitalism collapses with a depression

⁵⁸ Ibid., p. 115.

⁵⁹ Ibid., p. 116.

⁶⁰ Ramachandra Byrappa: Predatory Nations at the heart of the Indian Federation, ÖT KONTINENS (Five Continents) review, 1/2016 – ÖT KONTINENS 1:51-71., p. 54. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=788629>

and privatization with fears and pain. This is why our movement, the Democracy in Europe Movement, the DIEM25, was founded. This was most important for the left across Europe, because we have one manifesto, and one agenda. Last year we had tried to do make progress, so we tried to invite the European Left, and other progressives, to join the one manifesto one agenda program, which we had been presented, upon the Green New Deal. We did not succeed.

This year, capitalism is in a deeper crisis , because the big bubble, that was created by central banks was in the centre of the crisis. Today, a Green New Deal for Europe is important. It is essential. It is necessary, but it is not enough. Today the progressive left must combine. Now we need, the Green New Deal for Europe, that would be the United Left, with the plan of Socialism. The Green New Deal will include ways of utilizing existing tools in order to stabilize society, from green investments - using public knowledge - to financial investments. But this should be only the first step. Capitalism cannot be saved, if capitalism will not be civilized, within a new deal. Capitalism can be stabilized, communities can be empowered, green technologies can be deployed, as a foundation, on which we could build a new society.

Now we play for markets, but without share markets. The very existence of labor markets, the exploitation is in the essence of the crisis. How can we not have labor markets? In every company, there will be one person, one share, one vote system. Suddenly, there will be no distinction between profit and wages, There is no share market, and there is no must

Leo Gabriel (Austria)

on financing, and there is no must on debt, - created by bankers,- to buy shares, and bet offers on share prices. We must also organize the central banks to make banks accounts for the citizens, so as to away from commercial banks. It is a combination of share markets, labor markets, and commercial banking, which is destroying society and it's leading to the extinction of our species.

Comrades! This is the moment to be radical, and this is the time to have one manifesto, one agenda, if not, that will be our responsibility. Let's start!

Question of *Leo Gabriel* (Austria) – You say, that democratization is the key to go into power, but what type of democracy are you thinking about, - since Varufakis had said -, that the intention of the political parties had failed to unite. Do you see that an assembly structure on a regional level could concentrate more power on the side of the left?

JV: I will answer by examples. How could we democratize economic life? How can we democratize a company, a firm? The moment you turn shares into non tradable rights to vote, like a library card, which gives you the right to do something, which you cannot sell, - So going back to the idea of one person, one share, one vote. Let's suppose, that this company has one thousand employees, everybody has a chance, it is even easier now, with the use of the Internet to vote on any matter, on even bonus, for example on who will have one percent of the bonus. Very simply, using democratic voting, for example by giving one hundred vote to each employee, and diverse number of votes to the ones who they think can be contribute the most to the company, and the rest of the bonus is divided upon the other employees, based upon the information received from the assemble of employees. So this is a democratic process. I'm a great believer of the importance of dividing power, and this way to find collective representatives, but we must include also randomly selected citizens like in ancient Athens. So for example the educational authority, when supervising schools in a region, comprising one third of the elected officials, one third of teachers, who had been randomly selected from all the teachers, and one third citizens. This way, suddenly you will have democratization. Let me remind you, that in ancient Athens, the democrats were against election, because they feared, that the aristocracy could control them. So by creating this mixture of elected, and randomly selected citizens, in citizen assemblies, outside the firm, while in the firm there is the system of one share, one person, one vote, that is what I mean by radical democratization.

Question of V Naszály Márta – mayor of Budapest I. district: What can we do locally and globally, against inequalities? Which are the best tools, education social politics, consciousness politics? How should we start with to be successful in the left? I also ask, what should Europe do against the extensive pressure of China and the USA?

JV: The greatest irrationality which humanity is facing in the moment, is that

the largest amount of money that we ever had, huge quantities of money, in terms of savings, and liquidity, is not being invested in the green transition because with its help, we could save the planet, and we could create good quality jobs that people need. What can we do with this enormous amount of money, this is what the Green New Deal is all about. We offer solutions, - for example - to the European Investment Bank, to spend 500 billion Euro every year, to soak up all this money from the banking sector, and directly invest in creation of more good jobs, and to assist the commercial banks. In this field, this is how to rebalance the present situation, by investing into the sectors in needs, by saving lives. This process could solve two mayor problems at the same time. On one hand we explain this not only to the left that this could be done tomorrow. This could be understood by everybody. This creates a political momentum to create a new coalition, to create a new Green New Deal. What is happening now is not enough. We should rethink our ideas on capitalism, not only to say, that only this or its opposite exists. I would like to interpret a message, also to the green movement, that capitalism cannot be civilized. Capitalism will generate by itself those societies, that are continuously are ruining our planet. Our economy should be democratized, and we must rethink our vision on democracy.

Capitalism has stopped working. This year, when for the first time there is no longer a link between capitalists and their profits, which has existed earlier. This is a historical moment. Either we will go to have a new kind of feudalism, a technological feudalism, an industrial feudalism, of the oligarch and the banks, or we can move towards a socialist Green New Deal. There is no third option. To move into the direction of humanism, we must stay together for the first time.

I want to call all of you, across the world, to the meeting - as we call it - of the Progressive International, at the 18-th of September. Comrades will come from all over the world, from Nigeria, *Noam Chomsky*, *Naomi Klein*, comrades from India, comrades from Latin-America, Lula will be there, *Rafael Correa* will come. We must do this, because for all international organizations it is a must to fight against fascism.

DAVID NORTH⁶¹

Capitalism vs. Socialism: The Pandemic and the Global Class Struggle

It is one year since the World Health Organization (WHO), on January 30, 2020, declared that the outbreak of COVID-19 constituted a Public Health Emergency of International Concern (PHEIC).

WHO Director-General Tedros Adhanom Ghebreyesus issued a statement accompanying the declaration noting that 98 cases had been reported in 18 countries outside of China. “Although these numbers are still relatively small compared to the number of cases in China,” he said, “we must all act together now to limit further spread.”

One year later, the total number of cases has passed 100 million. The total number of deaths has reached 2,225,000. The daily death toll is the highest it has ever been, with more than 14,000 people succumbing to the virus every day.

A worker in protective suits takes a break amid graves at a newly opened cemetery for the victims of COVID-19 in Medan, North Sumatra, Indonesia, Nov. 16, 2020. [AP Photo/Binsar Bakkar]

⁶¹ David North, born 1950, is an American Marxist theoretician. He is the national chairman of the Socialist Equality Party in the United States (SEP),

In the United States, there have been 26,107,110 cases, according to the Johns Hopkins Coronavirus Research Center, and the death toll has reached 440,000. In India, there are more than 10 million reported cases and 154,000 deaths. In Brazil, more than 9 million cases and 223,000 deaths. In the United Kingdom, nearly 4 million cases and 106,000 deaths. In Italy, 2.5 million cases and more than 88,000 deaths.

The International Committee of the Fourth International, at the earliest stages of the crisis, identified the pandemic as a “trigger event,” comparable to World War I, that would intensify and accelerate the profound contradictions of the global capitalist system. The health crisis would evolve inevitably into a global social and political crisis. Medical measures alone would not bring the pandemic under control.

Rather, the struggle to contain the pandemic would develop into a class struggle, as it became increasingly clear that the major classes in society—the capitalist class and the working class—have irreconcilably opposed interests. These antagonistic positions find expression in the conflict between the capitalist and socialist programs.

The positions of the ruling class proceed from the defense of capitalist property: the private ownership of the means of production and the geostrategic interests of the nation state. The positions of the working class strive objectively toward socialism: the ending of the profit system and exploitation of labor, and its replacement with the scientifically planned reorganization of economic life on the basis of human needs and the global unification of mankind through the abolition of the nation-state system.

Socialist Equality Party

One year into the crisis, the pandemic has starkly revealed the class divide that separates the capitalist and socialist programs.

1. The capitalist program insists that the response to the pandemic must prioritize saving the financial markets over saving lives.

The socialist program insists that the response to the pandemic must prioritize saving lives over saving the financial markets.

2. The capitalist program asserts that pandemic policy must be driven by profit interests.

The socialist program advocates that medical policy must be guided by science.

3. The capitalist program advocates a program of “herd immunity,” allowing the virus to spread with as few restrictions as possible while vaccinations are produced and distributed.

The socialist program calls for all measures to impede virus transmission until the necessary number of people to stop community spread of the virus has been inoculated.

4. The capitalist program insists, in accordance with its “herd immunity” strategy, that factories and other workplaces be kept open for business.

The socialist program insists that all nonessential workplaces be closed down until inoculated workers can safely return to their jobs.

5. The capitalist program demands that schools be reopened, claiming falsely that there is little risk to students and teachers.

The socialist program, based on scientific evidence that schools are a major source of virus transmission, demands that schools remain closed until the pandemic has been brought under control.

6. The capitalist program seeks to restrict social expenditures aimed at counteracting the economic impact of the pandemic on the great mass of the people, while demanding that central banks provide unlimited support for the financial markets and large corporations.

The socialist program demands full income compensation to workers and small businesses for the duration of the crisis. The resources for this critical social rescue plan will be obtained through the immediate restitution of the trillions of dollars extended to the large corporations under the provisions of the CARES Act, and the expropriation of the Pandemic Profiteers who have made tens of millions and even billions of dollars as a result of unlimited Federal Reserve support for the financial markets.

7. The capitalist program promotes a policy of vaccination nationalism, restricting and opposing equitable distribution of vaccines throughout the world.

The socialist program, recognizing that the coronavirus can be eradicated only through a scientifically directed international strategy, calls for a globally coordinated inoculation program.

The divergent class interests in responding to the coronavirus pandemic are behind the increasingly sharp political divisions. The ruling class, fearful

of mounting opposition to its profit-driven program of herd immunity, is encouraging the growth of fascist organizations.

The working class, in developing its own response to the pandemic, is recognizing the need for class unity, militant class action and, above all, an international socialist and revolutionary political strategy.

The policies fought for by the Socialist Equality Party in the United States and those of the parties and organizations throughout the world that are affiliated with the International Committee of the Fourth International articulate and advance the objective interests of the American and international working class.

DENIS BABICHENKO

Introduction

The key events in the economic history of the USSR from the 1940s to the beginning of the 1950s continue to be a great mystery, and many of Joseph Stalin's intentions and real actions are subject to numerous interpretations or have not been seriously investigated at all. Considering the summary of historical judgments received over past decades, which has served as the basis for various viewpoints on the causes of the German aggression in June 1941 and the economic conditions of the Russian victory,

it can be determined that many of them either contain too many understatements or contradict each other.

In this chaos of information, it has been impossible to easily find convincing answers to the three closely intertwined questions of this monograph:

Was Stalin economically interested in starting a world war and a Great Patriotic War?⁶²

Is it possible to consider the Stalinist administrative-command system to be economically successful?

How great was the real damage to the Soviet national economy because of the war and did the USSR receive economic benefit from it?

Analysis of several thousand official documents found in three Russian federal archives over the course of three years, most of which had not been studied by anyone before the author of this monograph, aim to give the reader comprehensive answers to these questions.

If one studies the most widespread version of the historical events, the answer to the first question would be no, because the war destroyed the national economy of the USSR, threw the country's economy back and even, as some historians believed, prevented the rapid "dizzying success"⁶³ of building the fairest society in the world.

The answer given by Soviet historiography (followed, out of habit, in many respects, by Russian historiography) to the second question is yes. Before Mikhail Gorbachev's *Perestroika* and even after a political volte-face at the end of the 20th century, the science (relying on the official data) continues to unreasonably admire the success of the first five-year plans and the general results of industrialisation.⁶⁴

It is emphasised that "in many, though not all aspects, Soviet Russia became a part of modernist culture and not a part of the developing countries".⁶⁵ Since

⁶² The Great Patriotic War (*Velikaia Otechestvennaia voina*) is a term used in Russia to describe the war during the period from 22 June 1941 to 9 May 1945 along the Eastern Front of World War II between Nazi Germany and its allies against the USSR.

⁶³ This phrase is taken from the title of Stalin's article "Dizziness from Successes" (*Pravda*, March 2, 1930, p. 1).

⁶⁴ M. Goldman, *The Soviet Economy: myth and reality* (New York, 1968); M. Ellman, *Economic reform in the Soviet Union* (London, 1969); V. A. Kozlov, O. V. Khlevnjuk, *Pervye pjatiletki: ljudi, tempy, svershenija* (Moscow, 1987); O. V. Khlevnjuk, *Udarniki pervoj pjatiletki* (Moscow, 1989); and many others.

⁶⁵ B. N. Mironov, "Modernizatsiia imperskaia i sovetskaia" in *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Istoriia*. Vypusk 1, 2018, p. 66. See also: *Russian and Western Civilization. Cultural and*

the time of *Perestroika* and *Glasnost*, it has also been customary in Russia (in the West this conclusion had been reached long before this)⁶⁶ to emphasise the high price paid for the “clear modernization results” (the dispossession of the *kulaks*, hunger, the Great Purge, etc.) achieved by the USSR. Nevertheless, this terrible price (millions of people killed or starved to death, tens of millions of lives destroyed) for the “ingenious reorganisation” of the USSR, showed, on the contrary, the complete failure of Stalin’s Big Push policy and the large-scale pre-war resistance in society to the onset of the “joyous life”.⁶⁷

However, even now the official pre-war economic results of the USSR in industry raise no objections among most world historians. At best, one can read (without much detail) about the “parlous state” of the Soviet economy in the 1930s.⁶⁸

In the autumn of 2019, a fundamental book by the political scientist Dmitri Oreshkin was released based on the published archive data; this was devoted, inter alia, to criticism of the official data of the Soviet statistics.⁶⁹ According to the author, “most of what we know about Russia and its past as ‘indubitable facts’ are rather primitive fakes”.⁷⁰ Meanwhile, the historical literature still has no essential proven data on the important economic prerequisites and consequences of the war.

In modern scientific literature, there is a prevailing view that Stalin was absolutely not interested in the war. A political simpleton, he was not informed convincingly enough of Germany’s aggressive plans. Only on June 22, 1941 did he understand that Adolf Hitler had outmanoeuvred him; he did not know what to do in response to this treachery.⁷¹ At the same time, it was reported that the main motive for the Great Purge of 1937–1938 was the complete elimination of potential enemies and collaborators (the so-called “fifth column”), as the threat

Historical Encounters, ed. by R. Bova (New York, 2003); *Rossiiskaia modernizatsiia: razmyshliia o samobytnosti*, ed. E. A. Pain, O. D. Volkogonov (Moscow, 2008); and many others.

⁶⁶ W. H. Chamberlin, *Russian’s Iron Age* (Boston, 1934).

⁶⁷ Stalin’s phrase “life has become better, comrades. Life has become more joyous. When life is more joyous, the work goes on” was said on November 17, 1935, in a speech at the First All-Union Conference of Workers — Stakhanovites (“Slushaja Stalina” in *Pravda*, November 18, 1935, p. 1).

⁶⁸ O. V. Khlevniuk, R. U. Devis, “Vtoraia piatiletka: mekhanizm smeny ekonomicheskoi politiki” in *Otechestvennaia istoriia*, no. 3 (1994): 106.

⁶⁹ D. B. Oreshkin, *Dzhugafilija i sovetskij statisticheskij epos* (Moscow, 2019).

⁷⁰ D. B. Oreshkin, *Dzhugafilija i sovetskij statisticheskij epos*, p. 453.

⁷¹ Oleg Khlevniuk, *Stalin. Zhizn’ odnogo vozhdia: biografiia* (Moscow, 2015), p. 259.

of the war grew. Five years before the war it was obvious to the hardened cynic Stalin that it would be “inevitable”.⁷² He was preparing for a huge armed clash of political systems, which also included massacres of “enemies of the people”. So why would he be dumbfounded in 1941? Such an illogical discourse cannot exhaustively explain historical events.

The third question is the most problematic. On the one hand, the official conclusions of the authorities in Stalin’s USSR on the enormous material damage caused by the war to the national economy, cities, towns and the country as a whole are considered unquestionably correct. Up to the disintegration of the USSR and even now these damage figures have been used to justify the significant lag in the country’s economy compared to the more economically developed countries of the world. On the other hand, some Russian historians and authorities are proud of the victory, which included conquering or spreading Russian influence over almost half of the world, which also meant an incredible strengthening of the economic power of the “socialist bloc”. There have also been quite a few serious scientific studies of Western economic aid during the war,⁷³ and trophies and reparations received by the USSR. However, up until now no reasonable estimation has been made on the debit and credit (i.e., economic damage and benefits) of World War II for the economy of the USSR. This monograph calculates this balance.

At the very beginning of the study, it is necessary to emphasise two points. First, the author’s task has not been to make moral or political assessments. Nevertheless, the economic state of the USSR before, during and after the war can undoubtedly be a subject of an unbiased critical scientific analysis and constructive historical interpretation. Second, the “discrepancies” established in this book between the official and alternative estimates of the material damage do not alter an indisputable fact: the German aggression caused irreparable damage to the USSR, which, primarily, is expressed in millions of human lives sacrificed to attain victory. However, historical truth requires researchers to thoroughly

⁷² Ibid., p. 227.

⁷³ Leon Martel, *Lend-Lease, Loans, and the Coming of the Cold War* (Boulder, 1979); B. V. Sokolov, “The Role of Lend-Lease in Soviet Military Efforts, 1941–45” in *The Journal of Slavic Military Studies*, no. 3 (1994): 567–589; Albert Loren Weeks, *Russia’s Life Saver. Lend-Lease Aid to the U.S.S.R. in World War II* (Lanham, 2004); and many others.

assess all the facts related to the war, including its evaluation from the economic point of view.

According to a dominant concept in historiography, the economy of the USSR was succeeding before the war and became noticeably worse after it.

These conclusions are based on the data from the Central Statistical Administration (*Tsentral'noe statisticheskoe upravlenie, TsSU*) and the Extraordinary State Commission (*Chrezvychainaia gosudarstvennaia komissiia, ChGK*). The former provided decisive scientific evidence of the advance of the “first stage of communism — socialism” in the USSR before the war. The latter “irrefutably” proved that the start of the second stage would have to wait. Meanwhile, there was no thorough critical analysis of these data either in the Soviet or foreign historiography.

This is how, for example, Soviet economic myths were rooted in the public consciousness in 1957: “A big leap in the industrial growth of the USSR falls on the decade from 1928 to 1937 — by almost 7 times in terms of the gross output... Over the following 20 years, due to military hardship and losses, this pace slowed down”.⁷⁴

There are two more canonical interpretations known to all Russians from school textbooks about the “crucial contribution of the Soviet state to the victory over Germany” and a rapid “revival” of the country after a “most destructive invasion”.

They are not fundamentally different from Stalin’s uncritical glorification of the “advantages of the Soviet social system”, which despite the “test in the war fires” proved its “full viability”.⁷⁵

All these smooth postulates that came before objective historical knowledge clearly prevented scientists from making unconditional and unequivocal conclusions about the results of the Soviet social experiment. They gave unprofessional historians food for various insinuations, which excited the minds of fans of “sensational revelations”. This was followed by many years of heated, but

⁷⁴ S. G. Strumilin, “Proizvoditel'nost' truda v SSSR za 40 let” in *Sovetskaia sotsialisticheskaia ekonomika. 1917–1957* (Moscow, 1957), p. 133.

⁷⁵ “Rech' tovarishcha I. V. Stalina na predvybornom sobranii izbiratelei Stalinskogo izbiratel'nogo okruga g. Moskvy 9 fevralia 1946 goda” in *Pravda*, February 10, 1946, p. 1.

often fruitless historical debate. Why, in fact, was it difficult for many decades to convincingly refute the “heresy” of supporters of the idea that Stalin had serious offensive war plans against Hitler in the summer of 1941? Because both among the apologists of the “pre-emptive strike by Hitler” and among a significant number of the fierce opponents of this concept there is complete unanimity regarding the “absolute” economic and military power of the USSR before the beginning of World War II.⁷⁶ Moreover, the widespread conclusions (even in modern historical literature) about the success of Stalin’s industrialisation⁷⁷ led many to think there was no reason for serious scientific discussion on these issues.

Having the status of unambiguously interpreted scientific facts, these ideas easily outweigh any predominantly western hypotheses and counter-arguments treating the economic path chosen by the Bolsheviks as an impasse which would inevitably lead to the collapse of the Soviet experiment.⁷⁸

I have managed to prove the groundlessness of the Soviet “facts” about the damage caused by World War II to the USSR based on the official data from ChGK. I will also demonstrate that all the published “accurate data” from TsSU on the Soviet economy, at best, have not been proven. In fact, they were mostly deliberately distorted and heavily falsified in order to divert attention from the real causes and effects of the war.

For example, it is impossible to deny that researchers face serious difficulties in trying to explain the irreconcilable logical contradictions in the “firmly established facts” regarding the economic effects of World War II for the USSR. On the one hand, they recorded a clearly negative result. It is officially recognised that the German aggression “delayed the development of our industry by

⁷⁶ See, for example, the viewpoint of Alexander Nekrich about “the enormous (*kak pudovye giri*) Soviet military power” before the war (A. M. Nekrich, 1941, 22 *iunia* (Moscow, 1995), p. 217).

⁷⁷ Information on the “moderate long-run gains from Stalin’s economic policies” before the war can be found in: Anton Cheremukhin, Mikhail Golosov, Sergei Guriev, Aleh Tsyvinski, “Was Stalin Necessary for Russia’s Economic Development?” in *National bureau of economic research*. September 2013, p. 6. Information on the “powerful resource and the technological potential created in the 30s and 40s” in the USSR can be found in: A. Belousov, “Strukturnyi krizis sovetskoi industrial’noi sistemy” in *Inoe. Khrestomatiia novogo rossiiskogo samosoznaniia. Rossiia kak predmet*, Tom 1 (Moscow, 1995), p. 16. (Andrei Belousov is currently First Deputy Prime Minister of Russia). Mark Harrison writes about the pre-war “economic resilience” of the Soviet economy (Mark Harrison, *The Soviet Union after 1945: Economic Recovery and Political Repression* (version: April 14, 2010), p. 1. (<https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/public/pp2011postprint.pdf>), etc.).

⁷⁸ N. Jasny, *Soviet Industrialization. 1928–1952* (Chicago, 1961); A. Gershenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspectives* (Princeton, 1961); I. Kornai, *The Socialist System* (Oxford, 1992); and many others.

8–9 years”.⁷⁹ According to the data in textbooks, direct and indirect material damage and defence expenditure amounted to 2,569 billion rubles or 485 billion US dollars,⁸⁰ an equivalent to losses of investment into the Soviet economy for 57 years or to the state budget revenue (for the year of 1940) for 14 years.⁸¹ There were also highly classified data from TsSU in 1947, brought into scientific circulation in 1999 “for the sake of the full understanding of the price of our victory”. According to these final calculations, as a result of the war, the economy of the USSR was thrown back almost into the middle of the nineteenth century. Thus, the new data claimed the losses to be an amount equal to 109 years of investment in the Soviet economy or more than 26 annual state budgets at 1940 levels.⁸²

These figures eloquently indicated that the monstrous economic wounds inflicted by the aggressor were incompatible with the subsequent normal economic development of the country. The author of this “historical sensation” vaguely stated that “the updated data of TsSU on the size of the direct and indirect economic damage” in 1941–1947 in the amount of 4,734 billion rubles at the prices of 1940, or 893 billion US dollars,⁸³ “were never published, apparently, not only because of the imperfection of the calculation methodology but because of strategic considerations since they showed long-term adverse growth trends” of the Soviet economy.⁸⁴ The “dull figures” on the enormous costs of the Soviet economy, including those resulting from the “planned criminal destruction

⁷⁹ G. M. Malenkov, “Otchetnyi doklad Tsentral’nogo Komiteta VKP(b) XIX s’ezdu partii” in *Deviatnadsatyi s’ezd Vsesoiuznoi kommunisticheskoi partii (bol’shevikov)*, Biulleten’ no. 1 (Moscow, 1952), p. 44. In an interview with the United States Press Agency, when answering the question “how long will it take to restore the devastated regions of western Russia”, Stalin replied: “six to seven years, if not more” (*Pravda*, October 30, 1946, p. 1).

⁸⁰ According to the Bureau of Labor Statistics consumer price index, 1 US dollar in 1945 is equivalent in purchasing power to about 14.29 US dollars at prices at the end year, 2019. So, today’s equivalent of 485 billion US dollars in 1945 is about 6.9 (485 multiplied by 14.29) trillion US dollars. 1 US dollar in 1940 is equal to 17.4 US dollars at prices at the end year, 2019. 1 US dollar in 1953 is equal to 9.6 US dollars at prices at the end year, 2019 (<https://www.in2013dollars.com>).

⁸¹ Capital investment in the USSR in 1940, according to official figures, amounted to 45.3 billion rubles. The budget revenues of the USSR in 1940 amounted to 180.2 billion rubles (*Narodnoe khoziaistvo SSSR v Velikoi Otechestvennoi voine. 1941–1945. Statisticheskii sbornik* (Moscow, 1990), pp. 145, 215).

⁸² All investments in industry, agriculture and transport of the USSR from 1929 to 1952 amounted to 997 billion rubles (A. V. Bachurin, *Pribyl’ i nalog s oborota v SSSR* (Moscow, 1955), p. 4).

⁸³ Today’s equivalent is about 12.8 trillion US dollars.

⁸⁴ N. S. Simonov, *Sozdanie v SSSR voennoi promyshlennosti i formirovanie sovetskogo VPK (1920–1950-e gody)*, Avtoreferat (Moscow, 1999), pp. 26, 27.

and looting” of the national wealth by the occupying forces and ambiguous comments about the reasons for concealing a significant part of the Soviet damage statistics, nevertheless, still have tremendous power to convince in the academic environment.⁸⁵

Even in national politics, these “irrefutable data” on the enormous material damage caused by German aggression to the USSR still retain their practical value. In 2015, deputies in the State Duma voiced a modest (in comparison to the final TsSU data published in 1999) financial claim to Germany, to the value of “at least 3–4 trillion Euro” in unpaid indemnification.⁸⁶ In 1947, in the USSR it was officially claimed that the damage had been “covered to an insignificant extent”⁸⁷ by 768 million US dollars. Today, some members of the Duma, guided by a sincere desire to achieve historical justice, are ready to admit that Germany compensated the damage to the USSR by “15–16 billion US dollars”.⁸⁸ However, as it is easy to calculate, this amount still does not cover all the “documented” material losses of the USSR.

On the other hand, historians have long been familiar with the Soviet data, according to which the country’s development during and after the war, from the economic point of view, was showing a positive trend. The superpower “came out of the war strong and powerful”,⁸⁹ easily recovering from the “irreplaceable” damage caused by the enemy.

According to the published TsSU data, in 1945, the output of the means of

⁸⁵ It should be emphasised that the published ChGK data did not take into account the cost of property destroyed during the hostilities, only the cost of losses that resulted from the vandalism of the invaders. For example, Nikita Khrushchev, the First Secretary of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine, at a ceremonial meeting with the republican authorities in Kyiv on October 13, 1945 stated that the calculations of damage by ChGK “included only losses from direct destruction. Is it possible to take into account all the losses... caused by military actions?” (N. S. Khrushchev, *Itogi pervogo goda vosstanovitel’nykh rabot na Ukraine i nashi ocherednye zadachi* (Kiev, 1945), p. 9).

⁸⁶ A. Baiazitova, “Deputaty namereny potrebovat’ reparatsii ot Germanii za voinu” in *Izvestiia*, February 3, 2015. pp. 1, 2.

⁸⁷ According to Voznesensky, “0.6 % of the amount of direct property losses” represents 128 billion dollars (N. A. Voznesensky, *The War Economy of the USSR in the Period of the Patriotic War* (Moscow, 1948), p. 129).

⁸⁸ A. Baiazitova, “Deputaty namereny potrebovat’ reparatsii ot Germanii za voinu”, p. 2.

⁸⁹ *Velikaia Otechestvennaia voina Sovetskogo Soiuza 1941–1945: kratkaia istoriia*, ed. B. S. Tel’pukhovskii (Moscow, 1984), p. 498.

production, the number of machine-tractor stations, the number of hospital beds, the capacity of milk production, etc., increased compared to the prewar figures.⁹⁰

After the war, a lecturer at V. I. Lenin Political-Military Academy told the audience that “the food situation of our Motherland did not deteriorate during the war, it improved, the food resources grew, and owing to this, the nutrition of the army and the population improved”.⁹¹

In 1946, the USSR exceeded the pre-war level of electricity output; in 1947, of coal output; in 1948, of steel, rolled ferrous metals and mineral fertilisers; and in 1949, of iron, oil, iron ore, etc.⁹² In 1947, earlier than in the developed capitalist countries, the card system was abolished in the USSR. The fixed assets of the state, a third of which, according to the official version, were destroyed during the war, were estimated in 1940 in TsSU documents at 257 billion rubles at the prices of the corresponding years. In 1944, TsSU estimated them at 289.3 billion rubles, and in 1945 at 327.2 billion rubles.⁹³ The growth in the course of five years made up 27 %. Given the fact that we observed no inflation in the Soviet statistics in the war years, or in the following years, this should automatically be recognised as an enormous growth.

Compared to 1940, the gross industrial output (GIO) was 104 %⁹⁴ in 1944 and 118 % in 1948.⁹⁵ In 1948, with 12,000 power plants destroyed during the war (ChGK calculations), electricity production increased by almost 37 % compared to 1940 (from 48.3 to 66 billion kWh).⁹⁶ And in the 1950s, the USSR made a truly incredible economic breakthrough, literally reaching the stars. However, most historians, as if on cue, stubbornly failed to “notice” all these unexpected post-war achievements, paying attention only to the damage data. Still, a few ideological opponents in the West reasonably doubted the negative economic consequences of the war for the USSR. They did not find an “a priori reason to believe that the net effect of WW II was negative, taking into account political and

⁹⁰ *Narodnoe khoziaistvo SSSR v Velikoi Otechestvennoi voine*, pp. 9, 18, 213.

⁹¹ N. G. Didenko, *Voprosy razvitiia sel'skogo khoziaistva i snabzheniia prodovol'stviem armii i naseleniia v usloviakh voiny* (Moscow, 1955), p. 35.

⁹² *Narodnoe khoziaistvo SSSR v Velikoi Otechestvennoi voine*, pp. 219, 220.

⁹³ RGAE, f. 4372, op. 94, d. 32, l. 55.

⁹⁴ *Narodnoe khoziaistvo SSSR v Velikoi Otechestvennoi voine*, pp. 219, 220. According to the head of TsSU, in 1940, the GIO at the constant prices of 1926/27 made up 138.5 billion rubles, and in 1944 144.2 billion rubles (RGAE, f. 4372, op. 95, d. 168, l. 65).

⁹⁵ RGAE, f. 1562, op. 41, d. 239, ll. 5ob, 6.

⁹⁶ *Ibid.*

social factors”.⁹⁷ According to the seemingly paradoxical estimates, the highest rates of growth in the gross national income (GNI) and the industrial output of the country took place not at the peaceful time of the “industrial revolution” in the 1930s, but after the “most destructive war”.⁹⁸

After *Perestroika* some authors also began denying the significant decline in the Soviet economy after the war. Roman Boldyrev and Sergey Nevsky did not go into detail, but believed that “in fact, Lend-Lease and German reparations became two of the most important foreign sources of the post-war revival of the economy in the USSR”.⁹⁹ Economist Grigori Khanin claims that it is necessary to recognise the great importance of the external factors in the post-war success of the Soviet economic model, which at that time began to “win in the competition with the capitalist countries”.¹⁰⁰ According to Khanin, “in the fourth five-year period, the reparations provided approximately 50 % of equipment deliveries for the capital construction projects in the industry. For several industries, the importance of the reparation deliveries was even greater”. Among other not very convincing reasons for the victory in the competition with capitalism, the following are mentioned: “the return of millions of demobilized soldiers to the national economy... the level of the leading personnel in charge also changed for the better in terms of quality... Planning improved noticeably and as a result, it became possible to hold liable those who failed to complete the tasks... Stalin’s personality cult was categorically rejected”.¹⁰¹ Finally, I can cite a somewhat extravagant thought which “helps to explain the rapidity of Soviet economic development from the late 1940s through the 1960s”. The renowned British expert on the Soviet economy Mark Harrison maintained that “a large backlog of unexploited economic potential and more efficient repression were two sources of postwar Soviet economic resilience”.¹⁰²

⁹⁷ Susan J. Linz, *World War II and Soviet economic growth. 1940–1953*, Faculty working paper no. 1038 (College of Commerce and Business Administration University of Illinois at Urbana-Champaign, 1984), p. 36.

⁹⁸ N. Jasny, *Essays on the Soviet Economy* (New York, 1962), p. 168; G. I. Khanin, “The 1950s — the triumph of the soviet economy” in *Europe-Asia Studies*, no. 55 (2003): 1187–1212. See also contemporary research: S. V. Smirnov, *Dinamika promyshlennogo proizvodstva i jekonomicheskij cikl v SSSR i Rossii, 1861–2012* (Moscow, 2012), p. 69.

⁹⁹ R. Iu. Boldyrev, S. I. Nevskii, “Sovetskaia reparatsionnaia politika v Germanii v 1945–1953 gg.” in *Voprosy istorii*, no. 3 (2017): 63.

¹⁰⁰ G. I. Khanin, *Dinamika ekonomicheskogo razvitiia SSSR* (Novosibirsk, 1991), pp. 109, 186.

¹⁰¹ *Ibid.*

¹⁰² Mark Harrison, “*The Soviet Union after 1945: Economic Recovery and Political Repression*”

All the quantitative and qualitative characteristics of economic processes and results are closely interrelated and interdependent. It is impossible to simultaneously believe both the statement about the “delay in the development of the industry by 8–9 years” resulting from the war and TsSU data published in the Soviet era on the growth of the GIO in 1944 by 4 % in relation to the level of 1940.

Historians often disregarded such discrepancies in the past. Meanwhile, the law of contradiction does not allow an event to happen and not happen at the same time. It is clear that in Russia laws are not made for everyone. Therefore, today such discrepancies are resolved with the help of pseudo-scientific statements about the “Soviet economic miracle”.¹⁰³ In reality, any supernatural phenomenon in the Soviet economy is only a statistical “miracle”.

Serious researchers have long known that the “unprecedented economic success” of the USSR was not based on the “plain advantages of the socialist system” but on the banal distortions of the economic indicators.¹⁰⁴

The key to a clear understanding of the “sources and components of the victory” and the rapid post-war reconstruction of the national economy, and then the phenomenally successful (compared with the pre-war period) development of the Soviet economy up to the 1960s, also lies in thorough research into statistical manipulations.

Before the war, “scientific substantiation” of the absolute effectiveness of the basic economic law of socialism with its “powerful rise in productive forces and systematic growth of the material and cultural level of the working people” required an underestimation of the development indicators in tsarist Russia and an overestimation of the pre-war Soviet achievements. Then during and after the

(version: April 14, 2010.) pp. 1, 13. (<https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/public/pp2011postprint.pdf>).

¹⁰³ V. Iu. Katasonov, *Ekonomika Stalina* (Moscow, 2016); *Istoriia Rossii, XX–nachala XXI veka. Akademicheskii shkol'nyi uchebnik. 11 klass*, ed. A. O. Chubaryan (Moscow, 2011), p. 154 and others.

¹⁰⁴ C. Clark, *A Critique of Russian Statistics* (London, 1939); N. Jasny, “Soviet Statistics” in *The Review of Economics and Statistics*, no. 32 (1950): 92–99; L. Turgeon, “On the Reliability of the Soviet Statistics” in *The Review of Economics and Statistics*, no. 34 (1952): 75–76; Gregory Grossman, *Soviet Statistics of Physical Output of Industrial Commodities: Their Compilation and Quality* (Princeton, 1960); Stephen Shenfield, “Pripiski: False Statistical Reporting in Soviet-type Economies” in *Corruption: Causes, Consequences and Contro*, ed. M. Clarke (London, 1983), pp. 239–258; R. W. Davies, *The Soviet Economy in Turmoil, 1929–1930* (Cambridge, 1989), pp. 95–96; R. E. Ericson, “The Soviet Statistical Debate: Khanin vs. TsSU” in *The Impoverished Superpower: Perestroika and the Soviet Military Burden*, ed. H. S. Rowen and C. Wolf (San Francisco, 1990), pp. 63–92; O. B. Shejnin, “Statistika i ideologija v SSSR” in *Istoriko-matematicheskie issledovaniia*, no. 6 (2001): 179–198, etc.

war, on the one hand, it was done with the help of a considerable overestimation of the economic damage, and on the other hand, an underestimation of the Allies' help in the anti-Hitler coalition, as well as the data on the amount of "partial damage compensations" given by the defeated countries.

For decades, the authorities, by using these tricks, have been able to move the consumers of propaganda away from the correct answer to the main question posed in this monograph: was Stalin interested in starting a world war?

Research methods

Up until now, obtaining comprehensive answers to the key political and economic questions of the mid-twentieth century has been difficult due to the lack of a dialogue between representatives of various scientific disciplines.

Historians on their own could not agree on the military and political plans of the Soviet leader. There have been endless discussions about the pre-war achievements and post-war economic difficulties in the USSR between liberal economists, armed with their alternative calculations, and supporters of the planned economy, armed with the "indisputable data" of the Soviet statistics. The third question of this book has, by and large, been disregarded by scientists: no scientific discussion exists in historiography about the real price of the economic damage to the USSR in the war years.

Meanwhile, the search for the answers to the second and third questions of the book would be unthinkable without a scrupulous study of the processes that took place in the Soviet economy and statistics. Research into the information available in these areas, the painstaking collection and careful systematisation of many new facts, their comparison to each other and the previously published "exact numbers", and the determination of the general patterns of the economic development of the USSR made it possible to generate adequate answers to the questions asked in this monograph. We have solved a significant number of historical puzzles with the help of elementary arithmetic calculations.

This research helps to prove once again that numbers speak louder than words. However, in many respects, this "bookkeeping method" of proving genuine historical events has an unpleasant side effect. It is difficult to foresee how many and what sort of new and well-known facts must be found and analysed to bridge

the gap between knowledge and ignorance, and maintain the reader's interest in the book until its last page.

Soviet lies have long legs. Propaganda inventions have been misleading the easily convinced for almost eight decades. Sifting out the true from the false is much more difficult. In order to untangle these complicated and practically unexplored events, it was necessary to investigate many indisputable and logical counter-facts and counter-arguments. A large part of the insignificant (direct and indirect), dull evidence that could help better show the falsity of the propaganda claims has not been included in this book.

Even without these details, for the first time in historiography, we have established a non-dull fact that transforms all the traditional ideas regarding the price of victory of the USSR: the national wealth of the USSR did not decrease by 115.8 billion US dollars because of the war, but increased in 1941–1953 by at least 104.7 US billion dollars. Today's equivalent is more than 1.2 trillion US dollars. This was the carefully concealed economic effect of the USSR from the victory in World War II. Stalin's Big Push predetermined the initially quick recovery and then the relatively rapid development of the Soviet economy after the war.

Monograph structure

Based on the title of the book, it is clear that its structure resembles a balance sheet, although, naturally, the accounting terms are used notionally.

Data from Part One of the book, "Evaluation of 'Accounting Entities'", helps clarify the reliability of the official data on the losses in pre-war wealth and provides clear answers to the first two questions posed in the monograph. I give approximate data on the actual material losses in Part Two, "Debit". Part Three, "Credit", is devoted to the revenues of the USSR. The balance is summarised in Part Four ("Balance"). Without claiming that all the calculations made in this book are perfectly accurate, I believe that in most cases there is an acceptable margin of error. Perhaps it would be more correct to title the last chapter of the monograph "*Buldo*" (derived from *sal'do*, i. e., balance). This term is jokingly used by accountants to describe imprecise, preliminary debit and credit results.

This study does not include verification of official TsSU data on the income losses of the population and the state resulting from the cessation of civilian output in the occupied territories or its reduction in the rear areas, which were

estimated by TsSU at 1,020 billion rubles. Neither do I check the reliability of TsSU data regarding 870 billion rubles in direct military spending, the financing of military construction and production, air defence, the evacuation and re-evacuation of enterprises, and the payment of military pensions.

The losses of the “gross national income (GNI)”¹⁰⁵ as a result of mass extermination and deaths of people in the occupied areas, in German penal labour and as a result of losses on the battlefield, as well as disabilities of war invalids”¹⁰⁶ were estimated by TsSU at 1,664 billion rubles, or 314 billion dollars. Refutation of these overstated calculations of the indirect economic losses of the USSR is not a task of this monograph, which is already overloaded with numbers.

I can only note that during Soviet times it was customary to “firmly reject any attempts to evaluate a person’s life” in monetary terms.¹⁰⁷ However, it appears that TsSU did not consider such assessments to be reprehensible. Based on Stalin’s data, according to which “because of the German invasion, the USSR irretrievably lost about 7 million people in battles with the Germans, also for the German occupation and exile of the Soviet people for German penal labour”,¹⁰⁸ the value of a citizen’s life (or rather, the money that that person could theoretically earn in a lifetime), was estimated in 1947 at about 45,000 US dollars, or about 600,000 US dollars at today’s prices.¹⁰⁹

The credibility of these data, which were not published under the guise of “scientific facts” even in the USSR, can be assessed by the reader independently. Other “indisputable Soviet facts” require more detailed analysis.

¹⁰⁵ In this book, I use the term GNI (gross national income), previously known as gross national product (GNP).

¹⁰⁶ According to official figures, for the same three and a half years of war, allowances were paid to families of soldiers, sergeants and officers, pensions to war invalids, and families to those killed on the fronts of World War II to the value of over 30 billion rubles (*Istoriia sotsialisticheskoi ekonomiki SSSR*. Tom 5, ed. I. A. Gladkov (Moscow, 1978), p. 486).

¹⁰⁷ M. L. Tamarchenko, *Sovetskie finansy v period Velikoi Otechestvennoi voiny* (Moscow, 1967), p. 129.

¹⁰⁸ “Interv’iu tov. I. V. Stalina s korrespondentom “Pravdy” otnositel’no rechi g. Cherrhillia” in *Pravda*, March 14, 1946, p. 1.

¹⁰⁹ RGAE, f. 4372, op. 96, d. 278, l. 1. *Political Repression*” (version: April 14, 2010.) pp. 1, 13. (<https://warwick.ac.uk/fac/soc/economics/staff/mharrison/public/pp2011postprint.pdf>).

Sind sie ein Verein oder eine Institution, die über die Geschichte sozialer Bewegungen oder der Arbeiterbewegung arbeitet? Wollen Sie Teil eines Netzwerks ähnlicher Institutionen werden und von Kolleg_innen aus anderen Ländern lernen? Bewahren Sie Objekte, Publikationen und Dokumente, die zur Überlieferung solcher Bewegungen gehören? Dann werden Sie Mitglied der International Association of Labour History Institutions – IALHI. Wir vernetzen seit den 1970er Jahren knapp 100 Institutionen der Sozial- und Arbeiter(bewegungs)geschichte auf der ganzen Welt. Wir organisieren jährliche thematische Konferenzen und haben Millionen von Objektsammlungen online im Social History Portal zur Verfügung gestellt.

**Werden Sie Teil der Welt der
Geschichte der Arbeiterbewegung**

**IALHI – International Association of Labour
History Institutions**

c/o International Institute of Social History
P.O. Box 2169
NL 1000 CD Amsterdam
The Netherlands
info@ialhi.org

**Melden Sie sich für eine kostenlose
Mitgliedschaft zur Probe an!**

www.ialhi.org
Mitglieder haben kostenlosen Zugang zu den jährlichen
IALHI-Konferenzen

Besuchen Sie das Social History Portal
www.socialhistoryportal.org

**Werden Sie Teil der Welt der
Geschichte der Arbeiterbewegung**

photo © Filo Claus

photo © Filip Claus

**Social
History portal**

IALHI
International Association
of Labour History Institutions

E számunk szerzői – 2021

Antal Gábor – doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program

Babicsenko, Denisz – orosz történész, Moszkva

Balogh András – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Byrappa, Ramachandra – történész, adjunktus, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Federspiel, Søren – dán történész

Ferwagner Péter Ákos – történész, egyetemi docens, SZTE Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék

Garadnai Zoltán – történész, tanár, népművelő, Magyar Nemzeti Levéltár

Háda Béla – történész, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Stratégiai Védelmi Kutatóintézetének tudományos munkatársa

Hajdu Tibor – történész, az MTA doktora, MTA Történettudományi Intézetének munkatársa

J. Nagy László – történész, professor emeritus, Szegedi Tudomány Egyetem, BTK Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok tanszék

Juhász József – történész, habilitált tanszékvezető egyetemi tanár, ELTE BTK, Kelet-, Közép-Európa és Oroszország Története Tanszék

Krajcsi Sándor Roland – egyetemi hallgató, ELTE BTK

Kupi László – doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori Egyetemes Történelem program

Majoros István – történész, professor emeritus, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Mark, Harrison – történész brit, Department of Economics, University of Warwick

Marsai Viktor – történész, a Nemzeti Közzolgálati Egyetem adjunktusa, a Migrációkutató Intézet kutatási igazgatója

Mitrovits Miklós – történész, a Történet Tudományi Intézet tudományos munkatársa

North, David – az Amerikai Egyesült Államok Egyenlőség Pártjának elnöke

Pál István – történész, adjunktus, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Papp, Julien – francia történész, Párizs

Pankovits József – történész, kandidátus, a Politikatörténeti Intézet munkatársa

Percze Máté – doktorandusz, ELTE Történelemtudományi Doktori Iskola Új- és Jelenkori EgyetemesTörténelem program

Ránki Péter – újságíró

Róna Judit – a Baloldali Szigetfesztivál (Horány) szervezője.

Székely Gábor – történész, professor emeritus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Szekeres-Varsa Vera – nyelvtanár, a Színművészeti Főiskola nyugalmazott lektorátus vezetője

Szilágyi Ágnes Judit – történész, habilitált egyetemi docens, tanszékvezető, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Tarafás Imre – történész, tanársegéd, ELTE Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék

Tálás Péter – történész, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, az MTA doktora

Viterbo, Grégoire – a L'Harmattan francia kiadó munkatársa.

Varoufakis, Yanis – Demokrácia Európában Mozgalom (DiEM 25) vezetője

Best Practice-Netzwerk

IALHI ist das weltweit führende Netzwerk für Institutionen der Sozialgeschichte, es verbindet Mitglieder aus der EU, den USA, Japan, Brasilien, Russland, Australien etc.

Sie werden hunderte Experten für Sozialgeschichte und für Arbeiter(bewegungs)geschichte treffen und Sie werden Lösungen für Probleme der Recherche, Erhaltung und Veröffentlichung auf höchstem Niveau diskutieren.

photo © Filip Claus

International Association of Labour History Institutions

Gemeinsame Rechercheprojekte

IALHI ist ein Recherchenetzwerk, das es seinen Mitgliedern ermöglicht gemeinsam Vorlagen und Anträge für internationale Projektausschreibungen zu stellen und an Recherche-Verbünden teilzunehmen. Die Recherchethemen umfassen die Geschichte der Gewerkschaften und politischer Bewegungen ebenso wie Geschichte von unten, neue soziale Bewegungen wie etwa Umweltbewegungen oder Anti-Globalisierungs-Bewegungen.

Jährliche thematische Konferenz

IALHI organisiert jährliche Konferenzen, die dem Erfahrungsaustausch der Mitglieder dienen. Thematische Workshops, wie etwa zur Digitalisierung, neuen Methoden oder Inhalten, werden durch Fachreferate begleitet. Frühere Konferenzorte waren unter anderem Paris, Moskau, Rom, Johannesburg und New York.

Social History portal

Ihre Sammlungen Online

Das Social History Portal verbindet die Sammlungen der IALHI-Mitglieder, sowohl der Archive als auch der Bibliotheken und Museen, und verfügt über einen bewährten News Service. Socialhistoryportal.org ermöglicht den Zugang zu Millionen digitaler Objekte und Sammlungsgegenständen. Daten können zu anderen Portalen und zu den sozialen Medien, wie Europeana und YouTube, weitergeleitet werden.

THANKS TO THE **LABOR MOVEMENT**

-
- The Weekend
 - Overtime Pay
 - 8-Hour Workday
 - Minimum Wage
 - Paid Vacation
 - Sick Days
 - Safety Standards
 - Child Labor Laws
 - Health Benefits
 - Retirement Security
 - Unemployment Insurance